

Turán

İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ SAYI 20 / 2013

**TÜRK-MACAR MÜNASEBETLERİ BAĞLAMINDA
JEOPOLİTİK BİR TEZ OLARAK TURANCILIK**

Erol Cihangir

**DEMOKRASİ, İMPARATORLUK VE
AVRASYA İTTİFAKLARI**

York Norman

**ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN
"PEŞTE TURAN CEMİYETİ"**

Mehmet Söğükoğlu

**ATTILA'NIN CENAZE TÖRENİ VE ANASIR-I ERBA
(DÖRT UNSUR) SİMGESİ**

İbrahim Şahin

**TÜRKİYE'DE HUN-MACAR İZLERİ VE
YERLEŞMELERİ**

ATATÜRK VE MACARLAR (1914 -1938)

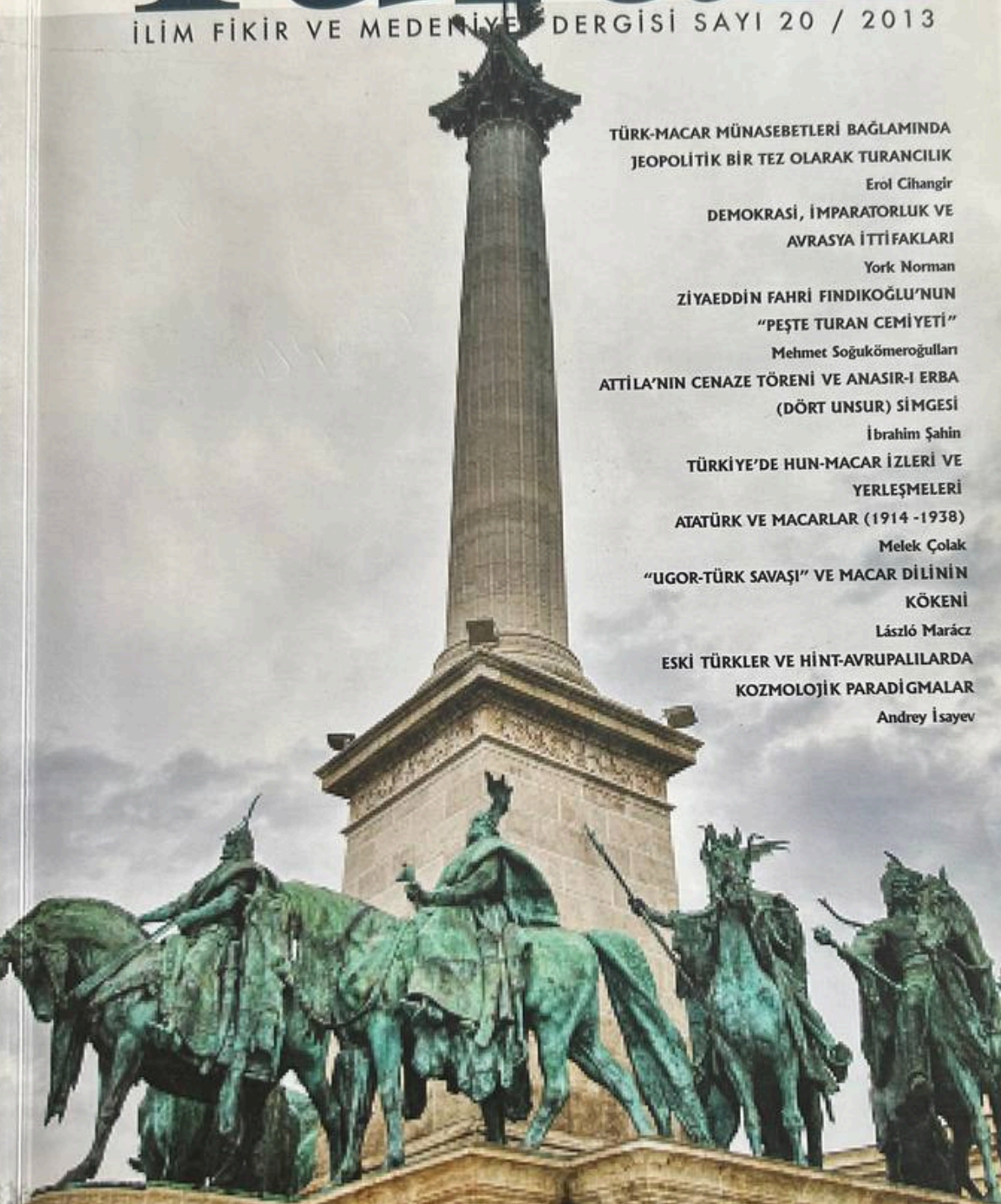
Melek Çolak

**"UGOR-TÜRK SAVAŞI" VE MACAR DİLİNİN
KÖKENİ**

László Marác

**ESKİ TÜRKLER VE HİNT-AVRUPALILARDA
KOZMOLOJİK PARADİGMALAR**

Andrey İsayev

Editör'den

Saygıdeğer okurlarımız,

Dünya tabii kaynaklarının çok önemli deposu konumunda olan Kuzey Afrika şeridinden başlayarak, Orta Doğu üzerinden, iç Asyaya yönelik Atlantikçi finans-kapital sistemin saldırılarının özellikle son on-beş yıldan beri hız kesmeden sert bir şekilde devam ettiği hepimizce malûmdur. 11 Eylül komplosuyla, Afganistana tam teçizatlı ve "deniz eşkiya" ruhuna uygun bir şekilde giren Atlantikçi müttefik güçler, bütün kendi iç açmazlarına rağmen ummadıkları bir direnişle karşılaşmaları üzerine verdikleri telefâtı, telâfi etmek için başlattıkları Doğu seferinde bir strateji değişikliğine giderek, işgal alanlarında önce "hasım" bir güç ve "karşıt" güç yaratarak,, ardından "karşıt" gücün müttefiği, dostu postuna bürünerek, fiili işgali en azından bu an için genel bir taktik olarak denemektedirler. Şimdilik, yaratılan bu "hasım" güç, yakın zamana kadar emperyalizmin eski işbirlikçileri olan devrik yahut sırada devrilmeyi bekleyen iktidarları, "karşıtlar" ise, yeni işbirliği için sırada bekleyen sözde muhafazakâr demokratlardır(!). Oysa vasat bir zekâ ve akli selim sahibinin pekâla idrak edebileceği gibi, ne Afganlı aşçının, ne Yemenî sepetçinin, ne Tunuslu ayakkabıcının, ne Libyaî deve çobanının, ne Mısırlı çiftçinin demokrasi meselesi olmadığı gibi, bu konuda söyleyebileceği bir sözü de yoktur. Genel geçer söylenenlerin ise, bu yolda Alkibiades kadar bile hükümleri olmadığıdır. Atlantikçi deniz eşkiyalarıyla, bunlara kapı kulluğu eden işbirlikçilerin burada anlamadıkları ve tabiatları gereği asla anlamalarının mümkün olmayacağı başka bir dil vardır. Bu dil, güç yerine, adalet, lütûf yerine hakkın hakim olduğu bir Doğu dilidir. Zira işgal güçlerinin adı bile (karada savaşmalarına rağmen), "deniz eşkiyalığından" mülhem "deniz piyadeleri" adını taşımaktadır. Bu ad, tıpkı Amerikada milyonlarca Kızılderili yerlisiyle, Afrikada hakeza aynı şekilde milyonlarca zencinin katili olan "deniz eşkiyası" Colomb'a atfen; dün/uygarlık, bugün/demokrasi olarak kutsallaştırılmış, mistik boyutunun adıdır. Bugün bu haydut uygarlığı, yönlerini Doğu'ya dönerek, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Irak, Afganistan ve Türkiye'de katliamlara devam etmektedirler.

Böylesi sistematik bir işgal, tasallut ve katliamın hüküm ferma olduğundan bahsederken, tabii olarak özel bir sayı olarak kabul edilebilecek Macarlar ve Macaristan merkezli bir "Turancılık" arasında nasıl bir irtibat kurulabileceği sorusu sorulabilir. Bunun ilk sebebi, Macaristan'da kardeş kuruluşlarımızdan "Macaristan Turan Vakfı"nın her yıl mutad olarak düzenledikleri "Turan Kurultayı"nın bu yıl "Uluslararası Atilla Sempozyumu"na olan desteğimizi, böylesi bir celile ile göstermek ol-

makla birlikte, daha önemlisi dergimizde muhtelif zamanlarda dile getirmiş olduğumuz; memleketimizde bugüne kadar yanlış bilinen, yanlış algılanan, yanlış yerde kullanılan “Turan” ve “Turancılık” kavramlarını çıkış noktasıyla, geçirdiği tarihi ve sosyal safhaları hiçbir anlam kaymasına yer vermeden, aslî anlamında vuzuha kavuşturmak. Bu asliyet, dosdoğru ve hiçbir teville sapmaksızın bir dünya tasarımını öngören “Turan” kavramında somutlaşmış, jeopolitik bir tezin adıdır.

İşte, tam da bu noktada sağlam bir jeopolitik görüş, dünyada olanları, olay ve olguları anlamlandırmada bize sağlam bir istinat noktası oluşturmakta, uluslararası emperyalizmin hangi unsurlar ve gerekçelerden hareket ettiğini ve nihai hedefinin ne olduğunu yahut olabileceğini bilmekte bize rehberlik etmektedir. Bu jeopolitik bakış, sadece ülkemiz için değil, aynı zamanda, Doğu’nun bütün mazlum halklarının durumunu da anlamlandırma kabiliyetine sahiptir.

Şiar olarak, dergimizin daha önceki nüshalarında da belirttiğimiz gibi, bundan sonra da, bu doğrultuda Turan jeopolitiği değişik cephelerden geliştirilip, zenginleştirileceğini belirtirken, dergimizin bu nüshasına yaptıkları katkılardan dolayı, değerli ilim adamı arkadaşlara ve tercümeleleri yüksünmeden üstlenen sevgili arkadaşlarımızdan, Metin Özarlan, Osman Karatay, Kadir Yılmaz, Serdar İsmailoğlu ve Serdar Erkan’a hassaten teşekkür eder, gelecek sayıda buluşmak dileğiyle, saygılarımı sunarım.

İşbirliğiyle

Dergimizin bu sayısının
yayınlanmasına yaptıkları katkılardan dolayı

adına Kamil Öztürk Beyefendiye
teşekkür ederiz.

*Saygı değer okurlarımız,
Sizler için açmış olduğumuz bu sayfalarda dergimizin
mündercatına uygun olan her türlü haber, teklif, temenni,
tasviye ve tenkitlerinizi bekler, saygılarımızı sunarız.*

Doğu Türkistan Vakfının Demokrasi Paneli ve 21.yy'da Demokrasi

Erkin Alptekin

İstanbul'da faaliyet gösteren Doğu Türkistan Vakfı, geçtiğimiz aylarda Çin devletinin Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine yönelik giriştiği katliamlar ve Çin'de demokrasi üzerine 1, Haziran 2013 tarihinde bir panel düzenledi. Doğu Türkistan Vakfı Yönetim Kurulunu oluşturan Başkanı Eser Saka Başkan Yardımcısı Celil Turan Genel

Sekreter Dr. Ömer Kul ve Dr. Murat Ahunbay tarafından düzenlene panelde Doğu Türkistan meselesinin önde gelen isimlerinden Erkin Alptekin, 21. Yüzyılda demokrasi üzerinde kapsamlı bir değerlendirmede bulunmuştur. Alptekin'in konuya ilişkin değerlendirmesini aşağıda okuyucularımıza sunuyoruz.

Saygıdeğer misafirler,

Bildiğiniz gibi, üçüncü milenyum yani üçüncü bin yıla girmiş bulunuyoruz. Üçüncü bin yılda insanlığı neler bekliyor?

Üçüncü binyıl şüphesiz ki insanlık tarihinin her çağında ve döneminde olduğu gibi umudu ve kederi, vaatleri ve tehlikeyi, zaferi ve trajediyi beraberinde getirecek. Ancak üçüncü binyıl bir anlamda daha farklı bir özelliğe sahip olacak. Üçüncü binyılda, birinci ve ikinci binyıldan çok daha büyük çelişkilerin ön plana çıkması bekleniyor.

Hepimiz hakiki bir demokrasinin özlemini çekiyoruz. Şüphesiz devletlerin demokrasi biçimleri ve simgeleri bu binyılın ilk yüzyılında yayılacaktır. Demokrasinin insanlara güç vermesi gerekir, ancak insanlar gittikçe güçsüzleşecektir. Sermayeyi, piyasayı, sanayiye ve medyayı elinde tutan olağanüstü büyük küresel güçler, milyarlarca insanın hayatını daha fazla kontrol ve hükmedecekler. Bu demokrasilerde vatandaşlık kavramını öyle tanımlayacaklar ki, insanlar geçmişteki otoriter rejimlerde olduğu gibi acziyet içine düşeceklerdir.

Mega şirketler, gelişen teknolojilerle desteklenecek ve güçleneceklerdir. Dünyanın dört bir yanına yayılan, global müteşebbisler tarafından oluşturulan bu muazzam sermaye, dünyada her şeyi kontrol etme gücüne kavuşacaktır. Ancak aynı zamanda bu oyuna katılmayanlar korkunç fakirlik içine düşeceklerdir. Pazar verimliliği, ekonomiyi rasyonelleştirme gibi bahanelerle büyük oyuncular küçükleri yutacak ve para ile sermaye gitgide daha az insanın elinde kalacaktır.

Bilim bir taraftan insan hayatını uzatmak, çeşitli hastalıklara deva bulmakla uğraşırken, bilimin başka bir branşı insanlığı yok etmek için yeni silahlar icat etmekle meşgul olacak. Genetik mühendisliği vücudumuzla ilgili sırları deşifre ederek, çeşitli hastalıklara daha başında müdahale yolları arıyor. Ancak fizik ve kimya gibi temel bilimlerin yardımı ile silah endüstrisi ise biyolojik, kimyasal, konvansiyonel ve hatta nükleer silahlar geliştiriyor. Diğer bir ifade ile biri insanlığı kurtarmaya çalışırken, diğeri yok etmeyle uğraşiyor.

İnsanlık, insan toplumunda empati ve karşılıklı anlayışı geliştireceği farz edilen yeni ve daha etkili iletişim araçları ve sistemleri keşfediyor. An-

cak gerçek şu ki, her düzeydeki insanlar arasında iletişim gitgide azalıyor. İnsanlar birbirine elini uzatmıyor, birbirinin kalbine dokunmuyor. Bireyler ve aileler, topluluk duygusundan yoksun olarak kendi kabukları içerisinde yaşıyorlar.

Yeni iletişim teknolojileri sayesinde, fazlasıyla bilgiye ulaşmak mümkün, ancak bu bilgiler bizi daha kültürlü ve bilgili yaptı mı? İnsanoğlunun bilgeliğine katkıda bulundu mu? Yoksa yeni yüzyıl veya yeni binyıl, insanın oradan buradan derme çatma bilgiler edindiği, bırakalım bilgeliği ve kavrayışı, bu bilgileri gerçek manada bir bilgiye dahi döndürmekten aciz kaldığı bir duruma düşüşüne tanıklık mı edecek?

Önümüzdeki yüzyıllarda daha çok insan okur yazar olacak. Şüphesiz bu insanlar okumayı yazmayı ve saymayı öğrenecekler, hatta bir kısmı piyasanın talep ettiği becerileri de elde edecek. Ancak artan okur yazarlık oranı insanların daha iyi eğitilecekleri anlamına gelmiyor. Acaba okullarımız ve üniversitelerimiz yaratıcı düşünebilecek, zeki analizler yapabilecek, olayları derinlemesine kavrayabilecek öğrenciler yetiştirebilecek mi? Daha da önemlisi acaba 21. yüzyıldaki eğitim sistemi, insan karakterinin gelişmesine yardımcı olacak, gelecek nesillere ahlaki değerler aşılayabilecek mi? Gençlere erdem sevgisi, kutsal duygusu ve hayata karşı derin bir saygıyı aşılayacak mı? Bizim bu soruları sormamızın sebebi, geçtiğimiz yüzyılın son yarısında, hemen her ülkede yetkililerin, öğrencilerin karakter gelişimine çok az önem vermeye başlamasıdır.

Belirgin bir çelişkiye de inanç dünyasında rastlıyoruz. Dünyanın pek çok yerinde insanlar inançlarının sembollerine bağlılıklarını yenilemektedirler. Dini uyanış pek çok ülkede kamuoyunu yeniden şekillendirecek kadar güçlenmiştir. Ancak insan, dini uyanışın, inancın özünü daha da güçlendirmesini arzu etmektedir. Acaba bu dini uyanış, özel ve kamusal alandaki değerlerin erozyona uğramasının-ekonomideki ahlaki değerlerin içinin boşaltılmasının, siyasetteki etik standartlarının çarpıtılmasının, kültürdeki kutsal normların bayağılaşmasının-artmasının üzerini örtebilecek mi? Yoksa biz sofuluğun yüceldiği, maneviyatın ise yerinde saydığı bir olaya mı tanıklık edeceğiz?

Kamufyajın bir başka formunu küreselleşme teşkil ediyor. Bunun gelecek ve sonraki yüzyıllarda da devam etmesi olası mıdır? Küreselleşme adı altında yanlış bir evrensellik ortaya çıktı ve bütün insanoğlunu kendi çemberi içine aldı. Bizler bütün dünyanın küresel bir köye dönüştüğüne ve bütün insanlığın her yerde ortak bir sevgi ve merhamet bağıyla birleştiğine zorla inandırıldık; ancak gerçekler hiç de böyle değil. Küresellik maskesi altında hâkimiyetin ve kontrolün acı gerçeği yatmaktadır—belli bazı etnik gruplara mensup insanların, diğer etnik kökenlerden ve renklerden gelen insanlığın geri kalanına hükmettiği bir gerçeklik ortaya çıktı. Bütün toplulukların, ülkelerin ve etnik grupların suçlu olduğu ırksal faşizm, kültürel şovenizm ve toplumsal önyargı uzunca bir süre daha bizimle olacağa benziyor.

Bizimle geleceğe eşlik eden başka bir çelişki daha var. Aralıksız olarak barıştan söz ediyoruz, ancak aynı zamanda kitle imha silahlarını mükemmelleştirmeye devam ediyoruz. Soğuk savaş bitmesine rağmen, küresel askeri harcamalar hala eğitim ve sağlık bütçelerini aşmaktadır. Silahlanmaya ve askeri güce verilen önem ekonomik ve siyasi üstünlüğe bağlı olduğu ve altında güvenlik kavramı yattığı için, 21. yüzyılda da bu alanda gözle görülür bir değişimin olması maalesef beklenmiyor.

Devamlı olarak insan haklarından söz ediyoruz, fakat insan haklarını korumada uygulanan çifte standartlar yüzünden, milyonlarca ulus, halk ve azınlıklar hala siyasi baskı, kültürel asimilasyon, ekonomik sömürü, ekolojik kayıplar, ırki aşağılama ve hatta soykırıma maruz bırakılmaktadırlar.

Uluslararası Af Örgütünün son raporuna göre, Çin Halk Cumhuriyeti başta olmak üzere, dünyanın 112 ülkesinde insan hakları halen ayak altı edilmeye devam etmektedir.

Hukukun üstünlüğünden bahsediyoruz, ancak barışçı yollarla en doğal haklarını elde edemeyecekleri inancına kapılan milyonlarca ulus, halk ve azınlıklar gittikçe şiddet karşıtı yollardan uzaklaşmışlardır. Bu nedenle şu anda dünyanın 60 ülkesinde 365 kanlı iç savaş patlak vermiştir.

Barışın öneminin bilinci olduğu kadar, doğayı korumanın gerekliliği kabulü de artmakta. Gelişmiş endüstriyel ekonomilerde çevre kanunları yürürlüğe konmasına rağmen, küresel ölçekte çevrenin gittikçe kirlenmesi insanoğlunun hayatta kalmasına ciddi bir tehdit oluşturmaya devam etmekte. Hava ve su kirliliğini, dünyanın farklı bölgelerinde yapılan rastgele ağaç kesimlerini kontrol altında tutmak için yapılan zayıf girişimler, bize sadece 21. yüzyılda bekleyen çevre sorununun boyutlarının önemini vurguluyor.

Bu yüzden gerçek bir demokrasinin özlemini duyan bizler için ilk ve en önemli görev şudur: Yıllardır süregelen insanların beyninde kök salmış adalet ve hukuk gibi değer sistemlerine bir başka alternatif ve yorum zamanı gelmiş bulunmaktadır. Bu yeni sistemin amacı maddi kârı yükseltmek değil, insanlık haysiyetini yüceltmek olmalıdır. Bunun siyasi, sosyal ve ekonomik altyapısı tasarlanarak, insanlığa şefkat ve özgürlük getirilmelidir. Biz insanlar birbirimize empati ile bakmayı ancak böylece öğrenebileceğimizi var sayıyorum.

İlginize teşekkür ederim.

2. Dünya Savaşından Muharip Türkistan Lejyon Askeri: Alpısbay Tilevbayovlu Aranıyor

1914 Kazakistan Kızılordu ili Çiyeci ilçesi Kızıltuğ Köyünde dünyaya gelen **Alpısbay Tilevbayovlu**, İkinci Dünya Savaşı çıkana kadar Çiyeli ilçesinin milli eğitim müdürlüğü yapmıştır.

1938'de Kızılorda'da öğretmen okulunu bitirmiştir. 1939'da Rusya'nın Finlandiya'ya savaş açması üzerine, Finlandiya cephesinde savaşa katıldı. 1941'de 2. Dünya savaşına giren Rusya'nın Kızılordu saflarında olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bize gelen haberlere göre Almanlara esir düşen Rus askerlerinin içindeki Kazak Türk askerine yardım ettiği, Alman ordusunda rütbeli subay olduğuna ilişkindir. Bu bilgileri kendi köylülerinden esirler içinde bulunanlardan sağ salım yurda gelenler haber vermişlerdir.

Alman ordusunda kurulan "Türkistan lejyonunda" bulunması da kuvvetle muhtemel olan Tilevbayovlu'dan, savaş bittikten sonra uzun yıllar hiçbir haber alınamamıştır. Ancak, 70'li yıllarda Türkiye'ye giden Sovyetlerin resmi heyetinde içinde bulunan bir kişiyle temas kurmuş, sağ olduğunu, durumunun iyi, evli, çocuk sahibi olarak yaşadığını, ismini değiştirdiğini, Sovyetler aleyhine kitap yazdığını, KGB'nin peşini halen bırakmadığını bu yüzden yurda dönemeyeceğini anlatmıştır. Kazakistandaki adresini bildirerek, bunları döndüğünde yakınlarına anlatmasını ister. Bu haber değişik kimselerle, değişik zamanlarda yinelemiş ve bu temas kurduğu adamlar köye kadar gelerek ailesine bu haberleri vermişlerdir.

Bu gelen haberler arasında at ve kuş beslediğini, çiftliği olduğunu bildirmiştir.

Evine misafir ettiği bu resmi delegelerin birine, yazdığı kitapları göstermiş, hanımının Kazak olmadığını bildirmiştir.

Biline alâmetleri, gençliğinde bir atın çiftesine maruz kalarak, çene kemiğinin kırılması sonucu çenesinin bir tarafı yamuktur, bir yanağı diğerine nazaran eğik durur. Beyaz tenli, uzun boyluca, dindar bir kişidir. Çocukluğunda annesi bir yere gönderdiğinde Kur'an okumadan çıkmazmış; şairliği de var dört yabancı dil biliyordu. Müzik aletlerinin hepsini çalabilecek derecede musikişinas bir zaattır.

Kazak Türklerinin içinde **Orta cüz, Taşaktı kabilesinin Caşı** boyundan olan **Alpısbay Tilevbayovlu'nun** annesinin adı **Orunşa** babasının adı **Tilevbay** erkek kardeşleri **Tranay, Mavlen, Abulkayır**, kız kardeşleri **Kamile** ve **Madina**'dır

Savaşa gitmeden evli olan Alpısbay'ın bir kızı vardı onun adı **Nagıyma (Naime)**. Takma isimlerle yaşamak zorunda kaldığı için, bugüne kadar bulunması ve temas kurulması mümkün olmamıştır.

Kendisinin ölmüş olması mümkün olduğu gibi, çocukları ve torunlarının halen Türkiye'de olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

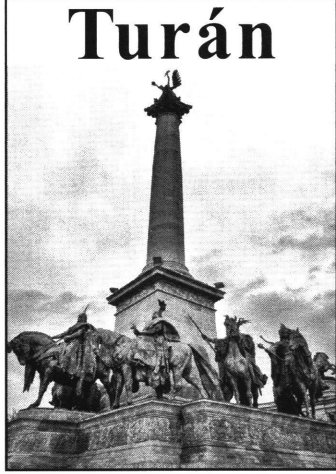
Tanıyanların dergimiz (Turan) idaresiyle temasa geçmeleri önemle rica olunur.

Erol Cihangir

Turán 20

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ 2013/20

Turán Postası	IV	
Türk-Macar Münasebetleri Bağlamında Jeopolitik Bir Tez Olarak Turancılık	1	Erol Cihangir
Demokrasi, İmparatorluk ve Avrasya İttifakları: W. Wilson, H. Mackinder, K. Haushofer ve A. H. Parvus	19	York Norman
Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Peşte Turan Cemiyeti" Yazısı ve Düşündürdükleri	39	Mehmet Soğukömeroğulları
Attila'nın Cenaze Töreni ve Anasır-ı Erba (Dört Unsur) Simgesi	51	İbrahim Şahin
Türkiye'de Hun-Macar İzleri ve Yerleşmeleri	65	Necati Demir
Atatürk ve Macarlar (1914 -1938)	71	Melek Çolak
"Ugor-Türk Savaşı" ve Macar Dilinin Kökeni	81	László Marác
Eski Türkler ve Hint-Avrupalılarda Kozmolojik Paradigmalar	91	Andrey İsaev
Béla Bartók'un Türkiye'deki İlk Haftası ve Matbuattaki Akisleri Üzerine	95	Metin Özarslan
Ignác Kúnos ve Jozsef Budenz Arasındaki Mektuplaşma	103	Szilárd Szilágyi
Türk Dilli Halkların 1936'dan Günümüze Kadar Yapılmış Alan Araştırmalarına Dayalı Müzikal Haritası	109	Janos Sipos
Antik Grek Kaynaklarında İskitler'de Hayat ve Tıp	117	Hilmi Özden
Son Avrasya Notları	133	Lev Gumilyev
Türkistan'da Türklük ve "Ali Şir Nevai"	139	Turan Can

Turán

Turán/20

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

6. Dönem / Ağustos 2013

Beher fiyatı, 20 TL.

ISSN

1305-4244

Kapak

Budapeşte'de Macar Kahramanlar Anıtı

YAYIN TÜRÜ

YEREL SÜRELİ YAYIN

YAYIM HEYETİ

- Şaban Teoman Duralı** Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu Ankara, Türkiye
Hakan Poyraz Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul
Filoriau Farkas Amsterdam, Hollanda
Thierry Zarcone Paris, Fransa
Julia Bartha Karczag, Macaristan
Danuta Chemilowska Varşova, Polonya
Özkul Çobanoğlu Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Atilla Jorma Turku, Finlandiya
Metin Özarslan Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Sebahattin Şimşir Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir
Ali Fuat Örenç İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Hilmi Özden Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Rasim Ekşi İstanbul
K. Veli Nerimanoğlu Aydın Üniversitesi, İstanbul
László K. Marác Amsterdam University, Hollanda

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Doğu Araştırmaları Merkezi Adına
EROL CİHANGİR

Dış İlişkiler Sorumlusu
DERYA AYDIN

Editör
ÜMİT İSMAİLOĞLU

Redaktör
EKREM ÖZDEMİR

İdari Merkezi
Doğu Araştırmaları Merkezi
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk.
B. Milas Han, No: 24/114
Sirkeci / İSTANBUL
Tel : 0212 520 27 19
Gsm: 0532 494 14 60

Teknik Hazırlık
Çelebi Şenel

Baskı
Özgün Ofset
Aytekin Sk. 21 4. Levent 34418
Tel: 0212 280 00 09
İstanbul

Yurtiçi Abonelik Bedeli
Yıllık 4 Sayı 80 TL.

Yurtdışı Abonelik Bedeli
Avrupa 80 Euro
ABD 80 dolar

İşbankası (Euro Hesabı) IBAN:
TR28 0006 4000 0021 0853 2863 84

Posta Çeki:
Erol Cihangir
PTT Hesap No: 05861498

bilgi@turanjeopolitigi.com

Turán Dergisi, Doğu Araştırmaları Merkezi tarafından Düşünce, Fikir ve Siyaset sahasında yayınlanan iki aylık hakemli bir dergidir. Dergide, içtimâî, beşerî, coğrafi, jeopolitik ve tarihî bilimler sahasları yanında derginin gündeme aldığı konularla, bu sahayla yakından ilgili olan araştırma, inceleme, talil ve mülâkat yazılarına yer verilir. Yazıların muhtevassından yazarları sorumlu olup, gönderilen yazılar yazarına aittir. Yazıların değerlendirilmesi yayın kuruluna ait olup, yazıların yayınlanıp yayınlanmaması kurulun tasarrufundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra bir ay içinde yazarına yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Gönderilen yazıların iki nüsha olarak, Microsoft Word dosyası olarak kaydedilmiş disket veya bilgi@turanjeopolitigi.com e-posta adresine gönderilmesi gereklidir. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan APA referans sistemine uyulması itina gösterilmesi gereklidir. Gönderilen makalelerin 200-250 kelimelik Türkçe özetleriyle, yazıların muhtevassını belirleyen üç anahtar kelimenin tesbit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir.

www.turanjeopolitigi.com

Bu dergi
Atilla Ayva'nın
katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Türk-Macar Münasebetleri Bağlamında Jeopolitik Bir Tez Olarak Turancılık

pHd (Dr) Erol Cihangir

Turan ve Turancılık kavramı, siyaset bilimi literatürüne girişi yakın bir zamana rastlamasına rağmen, tarih ve kültür literatüründeki geçmişi en eski Avesta metinleriyle, Ahdi Atik (Tevrat) metinlerinde yer almasıyla, oldukça eski bir tarihe dayanır. 19.yy sonlarında uluslararası sistemin coğrafya ve kültüre politik bir anlam yüklemesiyle, kara ve deniz ikilemine (düalizm) dayanan dünya görüşü, jeopolitik bir isimlendirmeye siyasi, iktisadi ve entelektüel bir boyut kazanır. I. Dünya savaşı öncesinde uluslararası ayrışmada kendilerine yön bulma ve kendilerini dünya sisteminde tanımlama çabasına girişen milletler ve devletler, jeopolitik tez geliştirmeye girişirler. Kalıcı bir dünya barışının tesisi için Macarlar da, tarihi ve kültürel kodlardan yola çıkarak, Turancılık jeopolitiğini geliştirirler. Turancılık, Avrupacılık, Asyacılık, Avrasyacılık ve Doğuculuk gibi dünya ekonomi-politiğine özgü, bir dünya görüşüdür. Bunda, hiç şüphesiz merkezi Avrupalı güçlerin Asya anakarasına karşı olan tarihi ve siyasi tavırları kadar emperyal anlayışları da önemli derecede rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Turancılık, Jeopolitik, Macarlar

Macarlar, hiçbir zaman Hun adlandırmasından rahatsız olmamışlardır. Bunun sebebi, herhalde kan akrabalığı fikri ve tarihi münasebet hatıralarından ziyade, doğudan gelen ve Türk karakteri taşıyan bozkır göçebeliliğinin Hun ve Macarlığı birbirine bağlayan esaslı bünyevi birliğidir.

Nemeth

Coğrafyanın politik bir kavram olarak siyaset literatürüne girmesinin tarihi her ne kadar modern zamanların son dönemlerine rastlasa da, pratikteki karşılığının tarihi de bir o kadar eskiye dayanır. Bu anlamda Roma'nın Kartacayı tarihten silmesi, Atilla'nın, Cengiz'in ana karaya (Avrasya) hâkimiyetleri, Rusya'nın Asya karasını fethetmesi, İngiltere'nin dünya su yollarını kont-

rol altına alması v.b. kavram olarak telaffuz edilmemesine rağmen, fiili durumlar jeopolitiğin bilinmemesi anlamına gelmediği açıktır. Bu açıdan bakıldığında, kimi zaman din adına, kimi zaman ticaret ve ticaret yolları adına, kimi zaman mevcut durumun muhafazası ve emniyet adına "coğrafya"ya hükmetmek, tanımlamak, kavramak ve ona politik ve felsefi bir anlam yüklemek,

insanlık tarihinin “devlet” olgusuyla birlikte varolagelen en yüksek entellektüel seviyesini ifade eder. Ancak kavramın modelleşmesi, tanımı ve dünya hakimiyeti için bir araç olarak kullanılması modern dünya sistemiyle eş zamanlı olarak 20.yy başlarında klâsik imperatorlukların tasfiye dönemine özgüdür.

Ortaçağ coğrafyacılığının “dünya adası”nı (hertland) Batı Avrupa, Afrika’nın bir kısmıyla, Akdeniz havzasından ibaret gören “eski dünya” alanı, 15.yy sonlarında o zamana kadar Avrupaya tamamen yabancı yerlerin keşfiyle (Güney Afrika, Güney Amerika, Hindistan, Antiller, Karayipler, v.d.) insanlık tarihi bir daha asla eski haline dönemeyeceği derin bir kırılma dönemine işaret eder. Bu dönem, aynı zamanda o güne kadar Avrasya anakarası çatışma alanının aktörleri olan Avrupalı yerleşik toplumlarla, dışarıdan gelen atlı göçebe/çoban toplulukları arasındaki yerini değiştirerek, bu defa yerleşik toplumların başka coğrafyaları fethetme girişimleri (Amerika, Afrika) yeni medeni/barbar istilâlarına yol açtığı “Yakın çağ”ın başlangıcını oluşturur. Bu dönem özellikle, iki yönden oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi, yeni keşfedilen bu topraklar, sömürgeciliğin tabii sonucu olarak, o güne kadar emsali görülmemiş yoğun bir emek ve meta akışıyla, sermaye birikimi sonucu, ticarî kapitalizmin ve modern dünya sisteminin doğuşuna yol açarken,¹ ikincisi ise, İspanya’dan Endülüs devletinin yıkılışını takibeden yıllarda Avrupalı olmayan (Doğulu) unsurların Avrupa’dan sürülmesiyle, Avrupa, Kudüs (Doğu) menşeli geçmişinden koparak, hatta onu redderek, yabancı unsurlardan arındırılmış yeni bir Avrupalı kimliği yaratma

çabasını içerir.² Bu durum ilk bakışta her ne kadar Avrupa karşıtı bir imaj yaratıyor olsa da, bunun Avrupa merkeziliğin temelini oluşturduğu da bir gerçektir. Zira bu bakış, modern dünyanın temellerini atan ve bu dünyanın ürünü olan jeopolitiğin de ortaya çıkışında belirleyici olacaktır. Ancak bunun açık eksiklikleri,³ daha sonraları modern jeopolitiğin kurucularından Mackinder tarafından sistematize edilerek, dünyayı kalpgah (hertland), kıyı (rimbland) olarak tanımlayıp, sahip olunması gereken yerin “Doğu” olduğuna işaret ederken,⁴ Mahan “deniz hakimiyetini, ardı sıra gelen C. Schmitt ise konunun sofistike yanını tamamlayacaktır. Schmitt, belki de bu konuda tam da olması gereken şeyi görmüş, jeopolitiğin ruhu demek olan kara-deniz düalizmini eski Ahit’in Orta Çağ tefsirlerindeki Leviathan ile Behemoth arasındaki mücadeleden başlatıp, gerçekler dünyasında karacı milletlerle, denizci milletler arasındaki derin farklılığın felsefi temellerini ortaya koyar.⁵ Bunu yaparken de tabii olarak insanın tabiatındaki bütün yıkıcılığına rağmen, kara insanının toprakla olan münasebetindeki ilkelere karşı, deniz insanının sınırları belli olmayan uçsuz bucaksız denizlerde ilkelere ve kanunlardan azade yaşadığı bir haydut hayatı olarak özetler. Kara insanı, hayatını idame ettirmek için belli kurallara uymak, kendini besleyen tabiatla uyum içinde yaşamak zorundayken, denizci hayatını devam ettirmek için herhangi bir kurala bağlı kalmaksızın daima hareket halinde ve mücadele etmek zorundadır.⁶ Bu tesbit, daha sonraları Avrupalı insana her şeye sahip olmak için âdeta yakıp yıkmak, talan etmeyi meşru kılan tabii bir hak olarak gören genel bir anlayış hal-

1 Emanuele Wallerstein’e göre “Modern Dünya Sistemi”nin birinci evresi olup, bu durum Metternish’in topladığı 1814 Viyana Kongresi’ne kadar devam edecek süreyi kapsamaktadır. Bknz., E. Wallerstein, *Jeopolitik*, İstanbul, 1996

2 Jack Attali, 1492, s. 24, İstanbul, 2004

3 Mackinder tarafından tamamlanma çabası içeren bu eksikliği Laszlo Marac, şu şekilde izah eder: [...] Hunların Avrupa içlerine kadar ilerlettikleri yürüyüşleri, eğer tarihi olayların mahiyeti anlaşılması isteniyorsa, Mackinder’in sunmuş olduğu bu çerçeve içinde incelenmelidir. Mackinder aslında Avrupa merkezli tarihçiliği ciddi anlamda sorgulamaktadır. Bu şekilde devam edecek bir tarih anlayışı, bize Avrupa tarih süreçlerini anlamamızda yardımcı olacaktır. Bknz., Láslo Marác, *Batı Şuurunda Hun Tasavvuru: Tasvirle, Temsiller ve Medeniyet*, Turan Derg., S. 11, İstanbul, 2010

4 S. Halford Mackinder, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (çev. Kadir Yılmaz), Turan Derg., S.13, İstanbul

5 Carl Schmitt, *Roma Katolikliği ve Politik Form/Kara ve Deniz*, s. 59, İstanbul, 2009

6 Carl Scmitz, A. g. e.

ne gelecektir. Ancak, Schimit'in oldukça isabetle kaydettiği kara-dualizminin bizi ilgilendiren kara boyutunun tenkit ve tesbitleri için modern zamanların Macar etnolog, tarihçi ve kültürologların çalışmalarını beklememiz gerekecektir.

Coğrafyanın insan karakterinin belirleyici unsurlardan biri olduğu İbni Haldun'dan beri bilinmekle beraber, insan yahut insan topluluklarının coğrafya ile birlikte sürdürdükleri hayat tarzı üzerindeki etkileri, daha spesifik bir ilgi, hatta ilmi bir disiplin halini aldığı anda, aynı coğrafyayı, aynı biosferi paylaştığı halde, hayat tarzlarındaki farklılıklar, insan ve topluluklarının karakterini belirlemedeki rolü, burada tam bir tanımlamayla ilk aşamada karacı-denizci, ikinci aşamada ise, yerleşik-göçebe/çoban arasındaki çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. "Bu durum, tarihi süreçlerin çözülmesinde açık bir şekilde görüleceği üzere bu coğrafi ve fiziki şartlar, coğrafyanın bir ilim olarak bilindiği dönemlerden itibaren, yani geçmişte de belirleyici olmuştur"⁷

Modern jeopolitiğin unsurları yönünden olduğu kadar, özellikle Avrupa tarihi-coğrafyasının şekillenmesinde gözcü edilen ve topyekun karacı-denizci olarak tasnif edilmekle yetinilen, ama jeo-tarihin şekillenmesinin dinomasını oluşturan bu göçebe/çoban toplumunun varlığı da son derece önemlidir. Bu göçebe/çoban toplumu sürekli hareket halinde olmanın yanında, bu hareketliliğin insan-toplum-tabiatla olan ilişkisindeki gerekli olan organizasyon ve disiplinin (kurallar, yasalar, âdetler) daha sonraları (Ortaçağ) ortaya çıkacak olan çağdaş imperatorluk devletlerinin nüvesini oluşturduğu kadar, göçebe tabiatı yönüyle de bugünkü tam anlamıyla medeniyet taşıyıcı rolü üstlenmektedir. Nitekim, Schimitt, "Kara ve Deniz" çalışmasında Nomos'un (Kara) nizam demek olduğundan, her nizamın bir alan düzenlenmesi gerekliliğine işaret edecektir.⁸ Zira, mütemadiyen yer değiştirme üzerine kurulu çoban

hayatı, emniyetli ve akılcı bir hayat oryantasyonu üzerine kurulu⁹ olmak zorundadır. İlk çağların atlı göçebeleri bir yandan göç güzergâhları üzerindeki kavimleri iteleyerek, yeni sosyal ve siyâsî oluşumlara yol açarken, diğer yandan da kalıcı bir nizamın tesisi için giriştikleri mücadelelerle, bozkır imperatorluk devletleriyle jeopolitiğin ilk kurucu unsurları oluyorlardı. Nitekim, Mackinder'in ifadesiyle; "Avrupa medeniyeti, Asya'dan gelen yabancı baskılara karşı bir tepki olarak yerleşiklik kazanmış, Avrupa'nın modern tarihi, büyük ölçüde göçebelerden kaynaklanan bu baskılarla şekillenmiştir: [...] Fransa düşüncesi Frankların, Gotların ve Romanların Katalonya düzlüklerinde Hunlara karşı birlikte savaşmak zorunda kaldıktan sonra doğmuş,"¹⁰ Maracz'a göre, sürekli hareket halinde olan bu Asyalı göçebeler, Fransa düşüncesine olduğu kadar, Venedik'in kuruluşuna da bilmeden katkıda bulunmuşlardır. Burada Mackinder, her ne kadar Avrupa merkezci öznel bir bakış bakıştan kendisini kurtaramadan; "[...] ideal ve insaftan mahrum bozkır atlılarının, hiçbir engelle karşılaşmadan büyük alanı geçmeleri neticesinde Turanlı çekicin bu sahipsiz mekanlara sert bir şekilde çarpması"¹¹ olarak nitelendirirse de, bunun insanlık tarihine özgü büyük gelgitlerle "Kavimler Göçü"nde görüldüğü gibi-cereyan eden tabii bir durum olduğunu görmemezlikten gelir. Oysa, günümüz göçebe dünyası uzmanlarından A. Khazanov'un tabiriyle, göçebe dünyası içinde bozkırın bu Turanlı atlı göçebeleri, genel göçebe dünyasından ayrılarak, "kurucu göçebe" olarak, tarihi bir misyon üstlenirler.¹²

Tarihten, Jeopolitiğe Uzun Yol

Jeopolitik, en genel anlamıyla coğrafya üzerinde bir imperatorluk politikası oluşturmak ve geliştirmek olmakla birlikte, bu politikanın belirlenmesinde geleneklerden, dinden, tarihten, kültürden, fizikî ve beşeri coğrafyadan, hukuk-

7 Mackinder'e atıf, (1904, s, 422), Láslo Marác, A.g.d., A.g.m.

8 Alaaddin Diker, *Habermas ve Schimitt'de Nomos Kavramı*, Turan Derg., S. 13, İstanbul, 2011

9 Şerif Baştav, Makaleler, C.III., "İstep Kültürü", s, 38-39, Ankara, 2005

10 Mackinder'e atıf, (1904, s, 413), Láslo Marác, A.g.d., A.g.m.

11 Mackinder'e atıf, (1904, s, 427), Láslo Marác, A.g.d., A.g.m.

12 Anatoly M Khazanov, *Nomad and the Outside World*, 135, Wisconsin, 1994

tan, iklim kuşaklarından, hayat tarzları, iktisat ve güvenlik gibi öğelerden hareketle, geliştirdikleri, mekan felsefine bağlı bir hakimiyet teorisi. Jeopolitik tek başına emperyalist¹³, yayılmacı bir anlam içermesine karşılık, tarih ve kültürel alanları içeren ve güvenlik ve barış doktrinine dayanan bir başka jeopolitik anlayış jeo-tarih olup, bu saldırgan ve yayılmacı jeopolitik karşısında aynı veya benzeri kültür, tarih ve coğrafi kodlardan yola çıkarak geliştirilen bir dünya denge sistemidir- ki, bizim burada üzerinde duracağımız Turan jeopolitiğinin belirleyici karakteri de budur. Nitekim, F. Brodel, "II. Philip Dönem ve Akdeniz Dünyası ve Akdeniz" adını taşıyan tezinde, bütünüyle jeopolitik olguları tamamlamak amacıyla jeo-tarih kavramını kullanır ki, bu durum günümüzde bile devam eden Almanya, Fransa ve İtalya arasındaki çekişmelerde Carolinga hanedan dünyasında kurulan krallıkların hatıralarını barındıran aşırı derecede ideolojileştirilmiş çalışmalar ve politik kültür izleri üzerinde görmek mümkündür.¹⁴ Dolayısıyla jeopolitik unsurlar, sadece konum olarak değil, aynı zamanda da tarihi olmakla, coğrafyaya hükmetmekte, tarihe hareket ve eylem alanı oluşturmaktadır.¹⁵

Bu perspektiften bakıldığında modern zamanların Macar tarihi, çalışmamıza konu olan Turani kavimlerden Macarların 9.yy'da ortaya çıktığını gösteriyorsa da, aslında kadim dönem dikkate alındığında Macarların tarihi, Hunlara, tarihi coğrafyaları da Asya bozkırlarından, Orta Avrupa platolarına kadar uzanan Turani göçebe/çoban imperatorluklarının mirasını taşır. Asya Hunlarından kopup, Macar (Tuna havzası) pustalarında kurdukları Atilla/Hun devletiyle, (devlet dağıldıktan sonra da) Orta Avrupa'nın siyasi oluşumuna vesile oldukları gibi, geldikleri yere geri dönmeyip, (bir kısmı geri dönmüştür)¹⁶

11.yy'da, Avrupa sistemine dahil olmada, Hristiyanlığı kabûlle, önemli bir rol üstlenecekleri Avrupa jeopolitiğinin unsurlarından biri haline gelirler. Ancak, günümüz Avrupasında etnik tartışma ve iddialara karşı içkin olan gerçek, Macarlar için 9. ve 10.yy'da toprağın meşru sahipliğine dair coğrafi sınırları bir defa daha (Hunlardan sonra) sonsuza kadar belirleyen bir "ilkel edim" anının var olduğudur.¹⁷ Henüz erken Ortaçağ Avrupa tarihinde kimi krallıkların vasalı olarak yaşayan Macarlar, uzun yıllar Avrupa'ya Doğudan gelecek bozkırlı/göçebe akınları karşısında bir siper/kale görevi üstlenirler.¹⁸ Millî kimliklerin oluşmadığı bu dönemin temel belirleyicisi tabii olarak "din" olduğundan, gerek kişisel, gerek toplumsal, gerekse toplumlararası ilişkiler din üzerinden işlem gördüğünden, bugünkü anlamda bir etnosdan bahsetmek mümkün değildir.

Buradan anlaşılabileceği üzere, Atilla Hunlarından sonra Macar etnosunun tarihi, eski Hun toprakları üzerine (Tuna havzası) yerleşmesi, bir anlamda üst üste binmiş eski mirasın üzerine Macarlarla birleşmesidir. Keza, bunu daha sonra "Kavimler Göçü"nü son atağı sayılabilecek 1. Bin yılın sonlarında Türk halklarının 13. ve 16.yy'da Balkanlardan Tuna havzasına ulaşmaları Orta Avrupa'da Macarlar açısından o günkü Avrupa politikasını olduğu kadar, tarihi Türk-Macar ilişkilerini de belirleyecek önemli dönüm noktalarından birini teşkil edecektir. Bu husus, bugün aynı zamanda Turancılık dediğimiz jeokültürün de çekirdeğini oluşturacak olan bozkır/çoban insanının farklılığını ortaya koyan karacı ve göçebe Asyatik insanın karakteristiğidir. Zira daha önce eski Hun bakiyesi üzerine yerleşen 11.yy Macar etnosu, bu defa yeni Asyalı, göçebe fatihlerle (Osmanlı Türkleri) karşılaşmaları, her

13 Konu hakkında jeopolitiği modelleştiren Denis Retaille, ilk jeopolitik kavramı emperyalist olarak adlandırırken, bunun sömürge fikrinin temel prensibi olarak gördüğü arkaik (eski) dönemlerde (egemenlik ve genişleme) aşırı hale gelmiş hegemonya olarak tanımlar. Bknz., Denis Retaille, *Tarihte Jeopolitik*, Avrasya Dosyası Derg., C. 8, S. 4, Ank., 2002

14 Alexandre Defay, *La geopolitique*, p.32, Paris, 2005

15 Denis Retaille, *Tarihte Jeopolitik*, Avrasya Dosyası Derg., C. 8, S.4, Ankara, 2002

16 Bknz., Eckhard, *Macar Tarihi*,

17 Patrick J. Geary, *Uluslar Miti ve Avrupa'nın Kökenleri*, s. 21, Ankara, 2012

18 Josef Deer'den aktaran Pál Fodor, "*Macaristan'daki Türk Görünüşü*", *Turan Derg.*, S.7, İstanbul, 2009

ne kadar Avrupa monarşi sistemlerini değiştirmese de, hiç olmazsa gelecek yüzyılların (20.yy başları) Türk-Macar buluşmalarında önemli bir adım olacaktır. Hâтта bu yönden erken dönem sayılabilecek bir tarihte bile, Macar kralı Mathias'ın 1480'lerde 2. Mehmet'le, her iki taraf arasında kalıcı bir barışın tesisine yönelik olarak, rekabetin yerini, hükümran olunan bölgeleri birlikte diğer prensliklere kadar uzatmanın daha kolay olabileceğinden bahisle, düşmanlık yerine dostluğu tercih ettiği beyanıyla, Rönesans dönemi Avrupası için oldukça şaşırtıcı sayılabilecek şekilde; "[...] ne de olsa damarlarımızda aynı kan akıyor, ve ne şekilde olursa olsun ağabeyimizi (Fatih Sultan Mehmet) hoşnut etmek istiyoruz" demesi, oldukça dikkat çekicidir.¹⁹

Dolayısıyla bugünkü Macar toprakları (alan) üzerinde birbirini takiben milat öncesi İskitler ve Sekeller, sonrası Hazarlar, Hunlar, Avarlar, Moğollar, Kıpçaklar, Peçenekler, Macarlar ve 15.yy'dan sonra da son bozkırlı/göçebe Türklerin gelmesiyle, Tuna havzasından, Deşt-i Kıpçak bozkırlarına kadarki büyük alan, hemen hemen bozkırlı göçebe kavimlerin kültürlerinin birbiri üzerine binmesiyle, harmanlandığı bozkırlı/göçebe ve Asyatik bir karakter kazanır. Bu durum, tam da modern jeopolitiğin, kara güçleriyle, deniz güçleri ayrımının en çarpıcı çelişmesini ortaya koyan alan teorisine karşılık gelen Turan alanıdır ve bu alandaki etnik yapı, Macar milli kimliğinin politikleşmesinin kültürel temellerini oluşturmaktadır.

Ne var ki, Mathias'ın ölümü üzerine erken öngörü, (Türk-Macar buluşması) belirsiz bir tarihe ertelenerek, Avrupa-Asya mücadelesinde Macarlar Batı'nın muhafızlık görevine geri dönerken, son Asyalı fatihler (Osmanlı Türkleri), bu siperi yıkmak için saldırılarına devam edecekler ve siperler, Zigedvar, Seged, Eğri, Peç, nihayet Buda ve Peşte kaleleri alınarak²⁰, Batı Avrupa

yolu açılacaktır. Burada Osmanlı-Türk tarihi ve jeopolitiği yönünden bakıldığında denebilir ki, eğer Avrupa kapılarında Macarlar olmasaydı, Türkler Viyana'ya daha önce varmakla, Osmanlı-Türk jeopolitiği olan okyanusa ulaşması mümkün olabilirdi. Bu haliyle Macar seti, Avrupa'ya oldukça değerli zaman kazandırmış, yüzyıldan beri devam eden Avrupa veraset savaşları bu arada hâllolmuş, coğrafi keşiflerle, sömürgecilikten doğan sermaye birikimi modern kapitalizmin yolunu açmıştır. Bu dönem, Kanuni Sultan Süleyman dönemine rastlayan Türk korsanlarının Akdeniz'de İtalyan şehir devletleriyle, Rodos ve Malta korsanlarıyla uğraşıp, Osmanlı devletinin jeopolitik gerçekliği artık kaybettiği, bir başka ifadeyle Avrupa karşısında çağı kaçırdığı bir dönemdir. Ancak burada daha da ilginç olan bir başka husus, kuruluşunun üzerinden dört yüzyıl sonra "bile" (yerleşik hayata geçmesine rağmen) tarihi Doğu-Batı yahut göçebe/bozkır-yerleşik/Avrupa mücadelesinde, geç bir dönem olan Viyana muhasarası bozkırlı göçebelerin son taarruzu olacak ve bundan sonra ileri kapitalist aşamaya geçmiş Avrupalı emperyalist deniz gücün saldırılarıyla, sürekli müdafa durumunda kalacak olan Doğu arasındaki uçurum bir daha kapanmamak üzere günümüze kadar devam edecektir. Konuya Avrupa-Macarlar cephesinden bakıldığında, Macarların durumu Türklerden daha az trajik değildir. Zira, 15.yy'dan itibaren yoğun olarak Türk (Osmanlı) saldırılarına maruz kalan Macar krallığına Papalığın cevabı; "putperest Türklere karşı, Haçlı dünyasının mümin ve sadık kutsal set'i" ünvanıyla taltif edilmenin ötesine geçemeyecek, hâтта Macar kaleleri ve şehirleri Türkler önünde ardı ardına düşerken, papalık sadece "kutsal iradenin böyle takdir buyurduğuna" (takdiri ilâhi) dair fetva vermekle yetinecektir.²¹

Netice olarak, Macar krallığının Osmanlı (Türk) devletinin bir vasalı olarak yaklaşık 150

19 Kral Mathias, bu ilişkiyi pekiştirmek için bir adım daha ileri giderek, "[...] uzun süre önce, büyük annesinin kızkardeşinin Osmanlı askerleri tarafından kaçırıldığını ve bu kızın 2. Murat'ın eşi olduğu, dolayısıyla Sultan Mehmet'in annesi olabileceği" konusunda iddiada bulunur. Bknz., Pál Fodor, A.g.m., Turan Derg., S.7, İstanbul, 2009

20 Bkz., İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul, 2011

21 Pál Fodor, A.g.m., Turan Derg., S.7, 2009, İst.

yıl süren tarihi, topraklarının yarısı Türk, yarısı Habsburg imperatorluğu arasında bölünmüş bir kimlik olarak varlığını Karlofça anlaşmasına kadar devam ettirecektir. Ne varki, Macaristan'ın Türk egemenliğinden kurtulması Macarların kaderinde çok da fazla bir değişiklik yapmayacak, bundan sonra tamamen Habsburg egemenliğine giren Macarlar, Osmanlıdan çok daha sert bir rejim altında, yeni bir emperyal anlayışla karşı karşıya kalacaklardır.²² Bu emperyal anlayış, Almancanın hakim dil olması ve özellikle 1846 isyanının ardından daha cebri tedbirler yanında, merkezi idarenin (Vienna) Macaristan'a dil bilmeyen Hırvat ve Çek memurların gönderilmesi, Macarları trajik bir kimlik buhranına sürükleyecektir. Bu durum daha sonraki yıllarda Macarlar açısından Macar milliyetçiliğinin doğuşuna ve Turancılığa yol açarken, Almanlar açısından (I. ve II. Dünya savaşları esnasında) Alman jeopolitiğinin esaslı olan "hayat alanları"nın kültüroloji retorikine zemin hazırlayacaktır.²³ Ancak burada sadece Macarlar için değil, hemen hemen Avrupa'nın tamamı, hatta geç dönem Avrupa monarşileri için de belirleyici olan dönemin "Avrupa denge" sisteminin aktörlerinin durumuna bakmak gerekmektedir.

Napolyon savaşları sonucu Avrupa monarşileri, gerek hakimiyetlerini, gerekse Avrupa sistemini muhafaza etmek için (1814 sonlarında Napolyonun yenilgiye uğratılması) İngiltere öncülüğünde Rusya, Avusturya ve Prusya 1814 Mart'ında imzaladıkları Chaumont antlaşmasının hemen ardından, Napolyona karşı ortak mücadelenin yanında, yeni Avrupa siyâsi haritasını

oluşturacak birtakım gizli maddeleri içeriyordu. Buna göre Alman prenslikleri bir konfederasyon altında birleştirilecek, toprak olarak büyütülmüş Flaman (Hollanda) krallığının kurulmasıyla, İspanya ve İtalya'da Napolyon tarafından uzaklaştırılmış, eski yönetimler yeniden işbaşına getirilecekti.²⁴ Bu anlaşmayı daha muhkem hâle getirmek için, dahası "Avrupa sistemi"nin yeniden inşası için Vienna Kongresinin toplanmasına karar verilecekti. Bu inşanın mimarı, Habsburg (Avusturya) Dışişleri Bakanı Clement W. Von Metternich'ti. Söz konusu kongre, daha önce alınan "gizli" kararlarda birtakım düzeltmelere giderek, teyid etmesine karşılık, Avusturya'nın çok etnikli yapısıyla, Napolyon'un Waterloo yenilgisiyle sahneden çekilişi, Avusturya'yı kaldırmayacağı bir yükün altına sokmuştu. Avusturya bu defa başka arayışlara girerek, yeni güç dengesi oluşturma gayesiyle 1815'te Rusya, Prusya ve Avusturya arasında "Kutsal İttifak" anlaşması yapacaktır. Bu arada 1815'te Fransa'nın Aix la Chapella kongresiyle Avrupa sistemine yeniden dahil edilmesi (eski gerekçeler kalktığı gerekçeyle) ve farklı siyaset izleyen İngiltere'nin Doğu monarşilerine yaklaşmasıyla, Vienna kararları 1822'de Verona Kongresi büyük güçlerin Avrupa dengeleri uzlaşısı yanında bir araya geldikleri son kongre olacaktır.²⁵ Bu durum daha sonraki yıllarda "sistem karşıtı" hareketin entellektüel camiası tarafından, eski dünya sisteminin sonu olarak nitelendirilecektir.²⁶

Ne var ki, çok etnikli Avusturya monarşisinin 1830'lardan itibaren Fransız ihtilâliyle yoğunlaşmaya başlayan fikirlerle, milli uyanışlara ve mo-

22 Macarların, Habsburglarla, Osmanlı egemenliği altındaki durumlarını mukaye açısından bu hususta en dikkate değer tesbitleri tanınmış Macar tarihçilerinden biri olan Takatsi, Osmanlı devletinin Macaristan'a gönderilecek idari memurların Macarca bilmelerinin şart olduğu gibi, maşemelerde yerli halkın kendi ana dilinde savunma yahut şikayette bulunduğu dair kayıtların mevcudiyetinden bahseder. Daha teferruatlı malûmat için, Bknz., Sándor Takáts, Macaristan Türk Aleminde Çizgiler, İstanbul, 1970, (Terc. Sadettin Karatay)

23 Başlangıçta Napolyon savaşları sonunda (1815), Alman birliğini tesis etme maksadıyla önde gelen Alman entellektüellerinin çabalarıyla Stein tarafından kurulan "Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde"nin (Eski Alman Tarihi Bilgi Cemiyeti) yayın organı Monumante Germaniae Historica'da (Almanyanın Tarihi Anıtları) geçmişe dair belirlediği kriterler çerçevesinde, Almanya'yı tanımlama ve geçmişe doğal bir Alman tarihi olarak sahip çıkarken, bu geçmiş, Alman milletin Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun sınırları olan yerleri kapsıyordu. Bknz., Patrick J. Geary, A.g.e., s. 38

24 Bknz., Uluslararası Diplomasi Tarihi, C. IV, İstanbul, 1989

25 B. Sunar, S. Yolcu, Macar Kardeşler, İstanbul, 2012

26 Emanuelle Wallerstein, Jeopolitik,....

narşilere sirayet etmeye başladığında, bu esnada oldukça mesafe kaydetmiş baskın Alman milli kimliği ve milliyetçiliği karşısında ilk yankısını Macarlar arasında bulacaktır. Nitekim, Louis Kossuth önderliğinde Macarlar, gerek milli bağımsızlık, gerekse Alman ve Slav milliyetçilikleri karşısında kendilerini savunmak maksadıyla harekete geçeceklerdir. 1848’de Metternich’in istifasından sonra, Kral Ferdinand Macarların isteklerine boyun eğerse de, tarih boyu Macarları Asyalı (Barbar) olarak gören ve hasım olan Sırp ve Hırvatları kışkırtarak, Macar topraklarına sokması üzerine Kossuth, bütün Macarları milli mücadeleye çağıracaktı. Bu arada taht değişikliğiyle, Ferdinand’ın suikasta uğramasından sonrası yerine François Joseph’in geçmesiyle, yeni kralın Macaristan’ı Avusturya’nın eyaleti ilân etmesi, Macarları yegane tercih olarak isyana itecektir. Bu mücadelede aynı anda Macarlara olan kinleriyle tanınan Hırvat, Sırp, Sloven, Romen ve Almanların Macarlara karşı kurdukları ortak cepheye, kendi çıkarları ve gelecek endişesiyle Çar Nikola’nın da Avusturya yanında yer alması, Macar isyanını oldukça kanlı ve ağır bir şekilde bastırılmasıyla sonuçlanır. Kossuth başta olmak üzere önde gelen pek çok Macar mültecisi Osmanlı devletine iltica ederler.²⁷

Din, o döneme kadar monarşi rejimlerinin varlık alanında bağlayıcı bir unsur olmasına rağmen, imperatorlukların gerek kavmi yapısı, gerekse farklı din ve mezhep anlayışları sebebiyle artık bu birliği taşıma işlevini yitirmese de, geli-

şen siyasi ve toplumsal olaylar karşısında zaman içinde eriyordu. Dahası, yeni çağın bir yandan en büyük ateşleyicisi olan milliyetçilikler, dünyayı “yeni barbarlar ve yeni aryenler”²⁸ olarak ikiye ayırırken, diğer yandan modern kapitalizmin emperyal bir vizyon oluşturmaya yönelik paylaşım çabaları, siyâsi gerilimi daha da artırıyordu. Nitekim Macar ayaklanması karşısında, güney Slavlarıyla, Rus ve Almanların topyekun ortak hareket etmeleri, diğer yandan Fransa ve İngiltere’nin Macarların destek beklentilerine cevap vermemeleri, bu sosyo-politik gelişmenin en çarpıcı örneklerinden biriydi. Kaldı ki, bu durum, İskandinav biyologlarından başlayıp, Almanya ve Fransa’da olgunlaşarak ırk ve ırkçılık nazariyelerini oluşturacak genetik ve antropoloji çalışmaları²⁹ sosyal disiplinlerle desteklenerek, Asyalı “barbarlar”a karşı, “medeni Avrupalı”, çirkin göçebeye karşı, güzel Avrupalı anlayışını hâkim fikir hâline getirerek, yeni bir dünyanın kuruluşuna işaret ediyordu. Bu yeni dünya düzeninin pratikteki karşılığı, ari Avrupa’nın, ironik bir şekilde Kristof Kolomb’dan beri “yabani”yi, ehlileştirme ve dünya kaynaklarını en yüksek düzeyde kullanma adına, dünyaya evrene haki-miyeti meşrulaştırmanın jeopolitik adıydı. Hasım bir dünya tarafından muhasara altında “yalnızlaştırılan”³⁰ Macarlar için de durum bu idi.

Orta Avrupa ve Balkanlar’da milliyetler meselesi ve milliyetçilik üzerine çalışan uzmanlar nazarında “Turan” ve “Turancılık” kavramları-

27 Bu mülteciler, Avusturya ve Rusya tarafından iade taleplerine karşılık, Sultan Abdülmecit’in; “Her bir Macar için 50 bin Osmanlıyı feda eder, yine de iade etmem. Tacımı veririm, tahtımı veririm, fakat devletime sığınanı asla geri vermem” ünlü deyişi bu olaya ilişkidir. Bknz., Ebubekir Sofuoğlu’ndan aktaran, Melek Çolak, 1956 Macar İhtilâli ve Türkiye, s.130, İstanbul, 2009

28 Gerek “barbar”, gerekse “aryen”ler tanımı Batı’nın kendi siyasi anlayışının sonucu olarak sonradan uydurulmuş kavramlardır. Barbarlar tabiri eski Yunan’da yabancı anlamına gelmektedir.

29 Konu hakkında pek çok çalışma olmasına karşılık, jeopolitik yönden Avrupalı, Asyalı tanımının siyasi ve entelektüel tartışmalarına dair en iyi tahlilleri içermesi bakımından Fransız Avrasya jeopolitikçisi M. Laruelle’in çalışmaları dikkât çekicidir. Daha teferruatlı malûmat için, Bknz., Marlène Laruelle, *La Question du “Touranisme” des russes*, Cahiers du Monde russe, 45/1-2, Paris, 2004

30 Benzeri bir durum ise, Avusturya-Macaristan ilişkilerinin tersinden okunuşunda Osmanlı-Avrupa ilişkileri için de geçerliydi. Osmanlı Devleti yıkılırken, bu defa Türkler yalnızlaştırılıyordu. Macar milli uyanışıyla, Türk milliyetçiliğinin uyanışının eş zamanlı olması, aynı zamanda Türk-Macar münasebetlerinin aynı döneme rastlaması tesadüfî değildir. Zira, her iki millet de hasım bir aryen dünyası ortasında yalnızlığa ve yokoluşa doğru itilmektedir. Bu dönemde Türk milliyetçiliğinin uyanışına dair pek çok kaynak arasında özellikle Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyâset” çalışması ilmi ciddiyet açısından tartışılmaz bir kaynak olduğu bilinmektedir. Bknz., Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Ankara, 1974

nın ortaya çıkışı (benzeri Türkiye’de görüldüğü gibi), Macar milliyetçiliğiyle eşanlamlı olarak bu duruma isnat edilir. Bu durum her ne kadar, haklı olarak “Turancılığın” doğuşuna önemli bir zemin hazırlasa da, bunun eksik, hatta hatalı bir tesbit olduğu kanaatindeyiz. Zira, Macaristan’da ortaya çıkan bu tez (Turan/Turancılık), ancak Macar milli kimliğinin tanımlanması ve Macar milliyetçilik tarihinin geçirdiği safhalarla ilgilidir. Hatırlanacağı üzere, özellikle Osmanlı Macaristanı’ndan sonra başlayan uzun Habsburg egemenliğinin dayattığı Alman ideolojisi, karşısında Macar milli kimliğinin oluşumunun tercümesi olan 17.yy’da İmre Thököly³¹ ile başlayan isyanın (1682-1684), ardından II. Ferenc Rákóczi’nin (1703-1711) Fransa’nın kendisini yarıyolda bırakmasıyla, başarısızlıkla sonuçlanan yeni bir ayaklanmanın ardından Osmanlı devletine sığınması³² ve bundan yine bir asır sonra Kossuth tarafından başlatılıp (1845-1846) yine başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanmalar bir pan-macar hareketi veya jeopolitik bir iddia değil, Macarların nefsi müdafaya (kendini koruma) yönelik tabii bir refleksi olup, ne Turanizm, ne de pan-Türkizmle alâkası yoktur. Ancak yukarıda da işaret edildiği üzere, bu dönem, Macar entellektüelleri tarafından siyasi, kültürel, tarihi ve toplumsal çalışmaların devam ederek, ileride jeopolitik teze dönüşecek olan Turancılığın teşekkül safhasıdır.³³

Milliyetçilikten, Jepolitiğe Uzun Yol

Çoğu tarihçi ve siyaset bilimci 19.yy ortalarında başlayıp, tesirleri günümüze kadar devam edegelen, milliyetçilik kavramıyla milli bağım-

sızlık hareketlerini değerlendirirken, mevzu-ya salt olaylar ve konjoktürel açıdan günümüz dünya prizmasından bakmaları, onları 20.yy’ı milliyet duygularının atağa geçtiği bir “milliyetçilikler çağı”ndan ibaretmişçesine, âdeta optik bir yanılgıya düşürmektedir. Gerçekte ise, bütün bu olanlar, dünya ölçeğinde büyük bir değişimin son dönemeç noktasıdır: 1592 Amerika’nın keşfiyle başlayan ve klasik monarşilerin gün geçtikçe güçlerini yitirdikleri ve Metternisch’in son bir gayretine rağmen miadı dolmuş olan Avrupa monarşi sisteminin çöküşüyle, dünyanın yeni bir sisteme geçişi (modern jeopolitiğin doğuşu, tam da bu aşamadadır), ikincisi, modern kapitalizmin dünya ölçeğinde bir değişime olan ihtiyacı, üçüncüsü ise Kartezyen ve seküler düşüncenin Avrupa’da hakim söylem hâline gelmesidir. Milliyetçilik hareketleri, bunlardan imperatorlukların yıkılmasında manivela görevi görecektir. Yani, fiili durum, aniden ortaya çıkmış bir durum olmayıp, dünya ekonomi-politiğindeki büyük dönüşümle ilgilidir.

Elbette burada modern Batı düşüncesinin tetikleyerek açığa çıkardığı “milliyetçilik” tepkisini, salt monarşilerin efendi-teba arasındaki ilişkinin sonucu olarak görmek de mümkün değildir. (Burada konuyla uğraşan Batılı uzmanlar giriştikleri spesifik çalışmalarla, özellikle milliyetçilik konusunda), asıl mevzudan uzaklaşarak, indirgemeci bir mantıkla -hatta kasdi olarak- küçük mevzular üzerinde yoğunlaşarak, dünya kamuoyunun dikkatini dar, yüzeysel yahut günlük şartların belirlediği olgular üzerine

31 İmre Thököly tarafından başlatılan bu isyan, Türkler tarafından desteklenmiş, ancak başarıya ulaşamadığından, Thököly, Osmanlı Türkiyesine iltica etmiş, Padişah tarafından İzmit Altındağ eteklerinde Çiçek meydanı olarak bilinen araziye bağışlanmış ve orada ölmüştür. Bknz., Antal Ullein Reviczky’den aktaran, Melek Çolak, A.g.e., s. 106

32 Padişahı 3. Ahmet’in daveti üzerine Türkiye’ye iltica eden Rákóczi ve maiyeti için, Osmanlı Devleti tarafından Tekirdağ’da bir Ermeni mahallesinin bütün sokağı satın alınarak, büyük bir çiftlik arazisiyle birlikte Macar mültecilerine tahsis edilmiştir. Rákóczi, burada yaşamış ve 1735’te ölmüştür. Bknz., Melek Çolak, A.g.e., s.106

33 Bu konuda çalışan kimseleri yanılgıya sürükleyen husus, Macarların, Avrupa karşısında düştükleri yalnızlık ve çaresizliğin, Osmanlı Türkiyesiyle geliştirmeye çalıştıkları ilişkiyle ilişkilendirmeleri, ikincisi ise, jeopolitik adına Macarların önce Avusturya’dan ayrılarak, tarihi Macar topraklarının bölgede oluşturulan Germen ve Slav devletçikleri arasında paylaşılması karşısında, “Büyük Macaristan” için tarihi miras iddiasında bulunmalarını “jeopolitik” bir tez olarak algılamalarıdır. Kaldı ki, I. Dünya savaşı sonunda 1920 Trianon Barış anlaşması sonucu topraklarının üçte ikisini kaybeden Macarlar, aynı gerekçelerle 2: Dünya savaşına katılacaklardır. Genel olarak bu durum, milli bir mesele olup, jeopolitik değildir.

çekmektedirler. Ama, zaten yeni dünya sistemi- nin asıl problemi, milletlerin kaderi ve milliyetler değil yeni bir küresel alanın düzelmesidir. Nitekim bundan sonra monarkın yetkilerini devralan modern Batı devletlerinin dünya politikalarında herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri olan Çarlık Rusya'nın yerini Sovyetler Birliği almış olması, emperyal vizyonda herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Bu konuda günümüzde Anderson, yahut benzeri uzmanların etnik temelli milli-devletleri, geçmişin romantik milli geleneklerini siyâsî programlarına dönüştüren 19.yy'ın siyasetçi ve entelektüellerinin yaratıcı çabalarının ortaya çıkardığı "Hayalî Cemaatler" olarak görseler de³⁴ bunun dışında varolan bir gerçek, genetik hafızada, bu çabalardan daha güçlü olmasa da, daha derinlerde, kendine özgü (dil, anane, inanç, v.b.) geçmişin tarih/kültür gibi değerler manzumesine sahip olmadığı anlamına gelmez. Patrick'in milliyetçilik tenkidine yönelik olarak; "[...]19.yy ilim adamı, siyasetçi ve şairler basit bir şekilde geçmiş kafalarında uydurmuyorlardı. Siyâsî birlik veya özerklik elde etmek için yeni biçimler kullanıyor olsa bile, zaten varolagelen gelenekler, yazılı kaynaklar, efsane ve inançlardan faydalanıyorlardı. İkincisi, bu cemaatler bir anlamda tahayyül edilmiş olsalar da, hayli gerçek ve güçlüydüler"³⁵ demektedir. Bu arada Fichte'nin "doğal bir dilin, bir halkı dünya ile doğru ilişkiler içine sokabileceği" tezi, milletleri dil ile tanımlamaya dayanan filolojik metodun Avrupa'da yarattığı zafer, tabii olarak Macar entelektüel ve akademisyenler arasında haklı olarak yankı bulacaktır. Bu yoldan olmak üzere meselâ, 1840'larda Macar dili, eğitim, hukuk ve yönetim dili olarak kullanılması Kossuth tarafından sağlanmış, bu aynı zamanda Alman ve Slav milliyetçiliklerine karşı kendilerini savunma güdüsünü geliştirmişti. 1848 ayaklanmasının ardından, 1871'de Alman birliğinin kurucusu Bismarck'ın dikte etmesiyle Avusturya monarşisinin Viyana'dan Budapeşte'ye kaydığı "çifte krallık" döneminde (uzlaşma dönemi) yo-

ğun bir magyarisasyon politikasıyla, tarımdan sanayiye geçiş, modern bürokrasinin oluşumunda alınan mesafeler, kimi zaman Viyana'yı bile geride bırakır hâle gelmişti. Fakat, Orta Avrupa'da bağımsızlık peşinde olan etnik unsurların istekleri, Avrupa sisteminde III. Napolyon Fransası ve Çarlık Rusyasıyla, ada İngilteresinin hüküm ferma oldukları "Avrupa dengesi", yeni dünya düzeninin habercisi olarak, 1 Ağustos, 1914'te I. Dünya savaşının çanlarını çalacaktır. Savaşın bitmesine kısa bir süre kala Avusturya-Macaristan imperatorluğundan Çekler, Hırvatlar, Bosna-Hersekli ve Sırp'ların ayrılmasıyla tarihi Habsburg dağılırken, Macarlar fiili olarak Slav ve Cermen denizinin ortasında kalacaklardır.

Görüleceği üzere, Orta Çağ değerleri üzerine inşa edilmiş klasik monarşi ve imperatorluklar sistemi hayatîyetlerini doldurmanın son çeyreğinde (19.yy) milliyetçilik hareketleriyle ağır bir bunalımla, dönemi kapatıyordu. Bu dönem aynı zamanda Avrupa emperyalizminin doğu sömürgeleri üzerinde zirveye ulaştığı ve dünya kaynaklarının yüzde sekseni üzerinde hâkim olduğu bir dönemdir. Milliyetçiliklerin bu bahar dönemi, her ne kadar modern milletlerin doğuşu yönünden çok önemli bir dönüm noktası sayılırsa da, diğer taraftan asırlarca imperatorluk konsepti içinden yaşayan milletler ve dünya sistemi açısından açık pek çok sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Nitekim, dağılan imperatorluklara rağmen, eski gücünü korumada kararlı görünen Avrupa devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya eski imtiyazlı konumunu yitirmemek için, yeni zamanlara/şartlara intibak edebilmek için emperyal jeopolitik oluşturmanın çabasına çoktan girişmişlerdi. İngiliz jeopolitikçi Mackinder'in 20.yy başlarında (1904) geliştirdiği "kalpgâh ve kenar" (hertland, rmbland), Mahan'ın "deniz" hakimiyeti, Almanya'nın "ırmak sınırları" (daha sonra 2. Dünya savaşı arefesinde "hayat alanları"), Rusya'nın "Kara" hakimiyet teorileri aynı zamanda monarşilerin yıkılmasından doğan boşluğu, doldurmaya yönelik, yeni dünya

34 B. Anderson'dan aktaran, Patrik J. Geary, A.g.e., s. 26

35 Patrik J. Geary, Uluslar Miti ve Avrupa'nın Kökenleri, s. 26-27

imperatorluk tasavvurlarıydı. Pek tabii olarak, bütün bu çalışmalar, geçmişi coğrafya keşifleriyle yaşıt Asya, Afrika ve Uzak Doğu üzerine yapılan uzun soluklu zengin bir kültür-politik envanterine dayanıyordu.³⁶

Jeopolitik, bu aşamada imperatorluklarını yitirmiş millî devlet oluşumlarıyla, imperatorluklarını kaybetme endişesi taşıyan devletlerin³⁷ kesişme noktasında tarihi-coğrafya bağlamında kimliğin yeniden tanımlanması ve yerküre üzerinde konumlandırılmasını gerektiriyordu. Burada, özellikle Batı'nın yarattığı hayali Doğu ve barbar Asyalı tanımı, gerçekten Roma dinine ve aryan ırkına mensup olmayan halklara yönelik olması, tabii olarak Asyalı/Doğu halklarını yeni kimlik arayışlarına itecektir. Bu arayışlardan olmak üzere hemen hemen aynı dönemde bir grup Rus entelektüelinin başlattığı çabalar, Ekim devriminin arefesinde Avrasyacılık tezi olarak ortaya çıkacaktır. Zira, uzun yıllardır Batılı çevreler tarafından İskit, Türk, Moğol kalıntısı olarak nitelenen Ruslar, 1853 Kırım harbi esnasında hristiyan Avrupalı dindaşlarıyla, Müslüman Türklerle ittifak kurmuş olmaları Rus kamu vicdanında yarattığı derin travma, Rusları kimlik bunalımıyla beraber, dünyadaki konumlarını yeniden tanımlama çabasına yöneltmişti.³⁸ Batı'nın bu tavrı karşısında Rus kimliği doğulu bir din (Ortodoks), otokratik bir devlet, yarı göçebe, yarı avcı karışımı yarı bozkırlı çok etnikli bir kimlik sahibi olmayı dayatmıştı. Ruslar, bu yarı Doğulu, yarı Asyalı kimliği başta kabûlde zorlansalar da, I. Dünya savaşıyla, onu takibeden Ekim devriminin ilk yıllarında Kont Turbetskoy'un başını çektiği bir grup tarihçi, etnolog, müzikolog ve filolog

tarafından daha sonraları Prag ve Paris Rus mülteci çevrelerinde oldukça zenginleştirilerek, âdeta geleceği hissedercesine-Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla-post-Sovyet Rus devleti için "neo-Avrasyacılık" adıyla hazırlanmış olacaktıdır.

Avrasyacılık, Rusyayı Batı'nın siyâsî, askerî, iktisadî ve fikrî saldırıları karşısında muhafaza etmek ve Batı'ya karşı bir "dünya görüşü" geliştirme fikrinden doğmuştu. Tuhaftır ki, ironik bir şekilde bu fikrin doğuşunun temel argümanları, Batı'nın Doğu tanımının, Ruslar tarafından tersine çevrilerek, Batı'ya karşı güçlü bir emperyal vizyon olarak sunulmasıydı.

Turancılığın, Avrasya/cılık Üzerinden Okunması

Dünyanın derin bir buhran geçirdiği bu dönem (I. Dünya savaş yılları) Rusya örneğinde görüldüğü gibi, benzeri yöntem arayışları hemen hemen eski imperatorluklarla, bunların bakiyesi olan devlet ve milletlerin temel meselelerinden biri olarak görülür. İşte bu safhada (savaşın sonunda üçlü ittifak devletlerinin yenilmesiyle) Avrupalı galipler tarafından ebedi bir günah(!) sembolü haline getirilecek olan "Turan" ve "Turancılık"la karşılaşırız.

Bu kavram, hiç şüphesiz en eski metinlerde geçmesine rağmen, modern zamanlara özgü jeopolitik bir tez olarak anlamlandırılması Macarlara aittir. Macarlar bu yolda, gerek millî bağımsızlık, gerek büyük Macaristan, gerekse Turancılık için öne sürdükleri hemen her türlü argümana sahiptiler. Hâtta oldukça erken sayılabilecek bir dönemde (15.yy) Macarlar, Osmanlı-Macar mücadelelerinde, gerek papalık, gerekse

36 Doğu'nun sömürgeleştirilmesine yönelik bu çabalar içinde en yetkin kaynaklar arasında Edward Said'in ünlü çalışmasının ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bknz., Edward Said, *Oryantalizm*, İstanbul, 1988

37 Bu endişe özellikle emperyal bir vizyon peşinde olan Avrupa açısından son derece önemliydi. Nitekim, imperatorluğun mutlak gücünü bir adım geri çekerek, meşruti bir monarşide karar kılan Avrupa devletleri, eski denizaşırı sömürge politikalarını güncelleyerek hegemonyalarını devam ettirirken, diğer yandan sembolikte olsa (aslında çokuluslu şirketlerle olan ortaklıklarıyla), günümüz dünyasında dahi varlıklarını devam ettirmektedirler. Sözün gelişi, AB kurucu devletlerinden olan İngiltere, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İsveç, Norveç'in (özel bir durum sebebiyle daha geri plana çekilen İspanya), hâlâ monarşi ile yönetilmeleri oldukça manidardır.

38 Batı'nın Rusya'ya karşı olan bu tavrı, Rus düşünce tarihinde çeşitli fikir ve siyaset akımlarının sert çıkışlarıyla adeta Rusya'nın kaderini belirlemiştir. Özellikle Batı'ya karşı olan Doğucu ve yerli Rus fikir hareketleri içinde Dostoyevski'nin yazmış olduğu "Puşkin Üzerine Konuşmalar" daha sonraki yıllarda Batı karşıtı yerli/millî hareketler için bir manifesto niteliği taşımaktadır. Bknz., *Rus Düşünce Tarihi*

dindaşları olan Avrupalı devletler tarafından yalnız bırakılarak, Osmanlı egemenliğine terk edilmişler, ardından çok daha uzun sürecek bir Habsburg işgaline karşı giriştikleri isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmış, daha sonraları ise tarihi Macar toprakları Avrupa sistemi içinde kurulan devletler arasında keyfi bir şekilde paylaştırılmıştı. Hiç kuşkusuz, bunda Batı'nın topyekun Doğu ve Asya halklarına karşı oluşturdukları ve bir Batı klâşığı hâline gelen barbar/Hun tasavvuruna karşılık, üstün ari/medeni ırk inancı rol oynuyordu. Bu yolda oldukça erken dönem Macar kronikleri üzerine yapılan çalışmalar, 17.yy'da edebi ve sahne sanatlarında Macar/barbar Hun vurgusu, 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren Aydınlanmacılardan Voltaire, Barone de Totte gibi entelektüellerle, Charles de Peysonnel gibi diplomatlar, Gibbon gibi tarihçiler tarafından Macar kimliği tartışmaya açılarak, bu barbar/göçebe imajını genel geçer bir ön kabûl haline getirmeye matuf olacaktır. İlginçtir ki, başlangıçta meselâ Gibbon'un; "[...] Atilla'nın portresi, çağdaş bir Kalmukun gerçek biçimsizliğini yansıtır"³⁹ demesi, Hunları, antik İskitlerle, günümüz Kalmuklarıyla kıyaslayarak, bir nevi eşleştirmesi, aslında Hun antipatisi üzerinden Macarların Hun yani Asyalı kimliğinden koparmaya yönelecektir. Nitekim, 1848 ayaklanmasının ardından yeni Alman hakimiyet döneminde Macar İlimler Akademi kütüphanesine tayin edilen ve promoni (kundakçı) hastalığıyla tanınan Hunsdorfer adında sözde bir Alman filolog, bir yandan eski Macar arşiv vesikalarını yakarken, bir yandan da tarihi Hun-Macar ilişkisinin yerine Fin-Ugor tezini ikame etmeye çalışmasının sonuçlarından olmak üzere, 19.yy'ın ikinci yarısı Macar tarih yazıcılığında, Hun kökenlerini redde dayanan Batıcı bir akımın doğmasına yol açacaktır.

Alman genişleme ideolojisine yönelik bu çalışmalar, pek tabii olarak Alman yayılcılığına ve aryanizmine destek sağlamak için Alman

tarihçi A. Ludwig von Schlözer (1735-1809) tarafından kurulan Göttingen üniversitesi ile, yine bir Avusturyalı Alman tarihçi olan Robert Roes'in (1836-1874) yayımladığı "Romanisch Studien" tarafından desteklenmekteydi. Bu anlayış çerçevesinde, Macar ilim adamları Hunfalvy (Alman) tezini destekleyenlerle, Hun tezini destekleyenler olarak ikiye bölüneceklerdir.⁴⁰

Bu tartışmalar sonucu ikiye bölünen Alman ekolüne karşı, Asyalı, Hun/Macar ekolü, eski Macar kroniklerinin yeniden okunup, çözümlemeleri daha da ileriye götürerek, jeopolitik bir teze dönüşecek olan Turancılığın paradigmasını kurmaya başlayacaklardır. Macar İlimler Akademisinin kurduğu "Doğu Cemiyeti", 1911'de "Macar Turan Cemiyeti" ve ardından (1913) yayıma başlayan "Turán" dergisi bu yöndeki çalışmaların kurumsal merkezidir. Macar entelektüelleri için nihai olarak, bu noktaya gelmiş olmak, o zaman kadar dayatılan Alman ideolojisinden mülhem dil, din, kültür adına bütün bariyerleri yıkıp, antik göçebe/çoban tarih ve kültür kodlarından yola çıkarak, Batı emperyalizmi karşısında yeni bir "dünya görüşü" ortaya koymaktı. Bu, aynı zamanda, konuyla ilgili hüküm yürütenlerin iddialarının aksine Macarların milliyetçilik ve savunma refleksinin aşılması demektir. Elbette buna milli çıkarlar ve güvenlik doktrinini de eklemek mümkündür, ancak bu durum Macar milliyetçiliğinin güçlendirilmesine yönelik mitler, efsaneler, dil ve etnisite üzerine yapılan vurgular, Turancılığı oluşum safhasında jeopolitik lehine ikinci plâna itecektir. Bunun için ilerde görüleceği üzere, özellikle Macar Turan jeopolitiği için Türklerle kurulan ilişkilerde de resmi formlar yaratılarak, Türk-Macar itifakı kurulmaya çalışılacaktır.⁴¹

Burada tabii olarak Türk/Macar yahut Hun/göçebe gibi kavramların teşekkülünde tarihin ve mitlerin zihnimizde oluşturduğu hafıza, Théodule Ribot'un belirttiği üzere, algılanan mekana atfedilen tarihi anlamla ilgili olarak, üzerinde yaşanan veya daha önce yaşanılıp, göç edilen

39 László Marác, Batı Şuurunda Hun Tasavvuru, Turan Derg., S.11, İstanbul, 2010

40 László Marác, A.g.m., A.g.d., S. 11. Ayrıca, konu hakkında dergimizin bu sayısında Laszlo'nun makalesi tamamen bu meseleye hasredilmiştir.

41 Türk-Macar ilişkilerinin bu yönüne dair kapsamlı bir çalışma tarafımızdan yapılan bir makalede yer almaktadır. Bknz, Erol Cihangir, *Türk-Macar Buluşmaları "Macar Turancılığı"*, Turan Derg., S. 1, İstanbul, 2005

yerlerle (vatan/ana vatan) ilgilidir. Burada kimliğin ve yerin tesbitinde en önemli husus, akrabalıklarla, tarihî alanın tesbitinde etnik temas noktalarıyla, etnik olanın ne olduğudur. Bu konuda Macar Turancılardan Láslo Türmezei; “[...] Bizler de, Türkler de Hunların çocuklarıyız, Tarihi kayıtlarda biz (Macarlar) Türk olarak adlandırılıyor. [...] Kut-sal tacımızın altında Bizans imparatoru tarafından Türkiye’nin kralı Géza’ya ibaresi yer almaktadır”⁴² ifadeleri yanında, “[...] Bugün çok moda olan ırk nazariyelerine büyük bir kıymet atfetmiyorsam da, şuraya işaret etmeliyim ki, bu Turanid ırk, bugün de Macarlığı teşkil eden en ehemmiyetli unsurdur ve bütün şarkî Avrupa’da mevcuttur”⁴³ diyen ünlü Macar tarihçisi Rassony, doğrudan etno-kültürel köken birliğine vurgu yapıyordu.

Sözkonusu etnik akrabalığın unsurlarına Türkler ve Macarlar başta olmak üzere bu büyük aileyi meydana getiren Finler, Estonlar, Slavlaşmamış Bulgarlar, Tatarlar, Başkırlar, Özbekler, Türkmenler ve Altay halklarıyla, bunların etnik temas alanlarını kapsayan Orta Avrupa’dan kesintisiz bir şekilde devam eden büyük Asya coğrafyası Turan’ın jeopolitik sahasını oluşturuyordu. Nitekim konu hakkında ilk çalışanlardan biri olan Zare Vand Nalbantyan’a göre bu alan; “[...] (çoğu) dini ve dili ortak olan Turan kavimleri, zincirleme birbirine bağlanarak, birbirlerinin yerine geçerler. Sadece bu zincirin jeopolitik açıdan koptuğu yer, Ermenistan platosuyla, İran’ın kuzey eyaletleri”dir.⁴⁴

Etnik alanlarla, bu alanların bütün unsurlarını oluşturan figürleri/değerleri toplayıp, tahlil ederek, bir terkibe ulaştıran Macar entelektüel çevreleri, her biri kendine özgü tarihi ve sosyal çevrenin farklı kategorilerinden oluşan ve teorik olarak haritalandırılabilen bu sofistیک projeyi (Turan jeopolitiği) mekansal bir bütünlük oluşturabilecek biçimde yeniden örgütleyerek, jeopolitik bir

kombinezon oluşturuyorlardı. Hiç şüphesiz, bu kombinezonun bugüne kadar göz ardı edilen yanı Batı’nın değer yargılarıyla yapılan mukayeselerde ortaya çıkan algı yanlışlarıydı. Nitekim, Macar ilim adamları tarafından öne sürülen Macar –Türk akrabalığıyla, bir dünya nizamı tasarımını öngören tarihi Hazar-Hun anlaşmasını “Kan Muahe-desi” bu anlamda emsal teşkil edebilecek ilk jeopolitik bir teşebbüstü.

Sert kara (step) iklim ve coğrafyasıyla, göçebe/çoban hayat tarzının şekillendirdiği bozkır toplumunun değerler sistemi, bozkır insanını tabii şartları içinde, kendine özgü bir ahlak anlayışı, dünyayı ve eşyayı kavrama biçimiyle kendi içinde tutarlı ve yerleşik toplumlardan farklı bir kültür/politik yapıya sahiptir. Nitekim, göçebe/barbar-yerleşik/medeni toplum arasındaki tarihi çelişki üzerine tartışma açanlardan Hikmet Kıvılcımlı’ya göre, bu göçebe dünya insanı; “[...] Tarihte, insani değerleri en dirençle savunan barbarlar olup, [...] ilkel de olsalar, eşitsizlik nedir bilmeyen, yalanı ve korkuyu kendi içlerine sokmayan, alabildiğince ülkücü kamu düzeninin çocuklarıydılar”⁴⁵ Diğer taraftan batılı değerler açısından, Asya (Çin ve Hint) veya Avrupa’nın tarım/yerleşik kültürüne geçen topluluklar yanında, göçebe hayatını devam ettiren bozkır/çoban toplumları tarihin bir trajedisi saymak [...] bu “sui generis” medeniyeti anlamamak demektir.⁴⁶ Göçebe medeniyetinin düşüşünden sonra, Batı’nın amansız saldırılarına maruz kalan bu halklar coğrafyacı Pál Teleki’ye göre; “[...] çöl-lerde savaşmış, iklim değişikliğiyle zorlanan bozkır halkları, içinde sınır tanımayan bozkıra ait olguları oradan oraya taşıyarak, imperatorluklar kurarak birleşen halkları” ifade etmektedir diyor.⁴⁷

Macarların ilk temellerini atma çabalarını içeren Turan jeopolitiğinin disiplinlerarası bir çalışma müstakil olarak yapılmamış olmaması,⁴⁸ karşısında

42 Türmezei’den aktaran, Tarık Demirkan, Macar Turancılığı, s. 21, İstanbul, 2006

43 Láslo Rassony, Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, s. 402, İstanbul, 1943

44 Zare Vand Nalbantyan, Ermeni Cephesinden Pan Turanizm, İstanbul, 2011

45 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Tarih Tezi, (2. Baskı), s.22, İstanbul, 1974 (Tarih ve Devrim Yayınevi)

46 Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 2006

47 Pál Teleki’den aktaran Tarık Demirkan, A.g.e., s. 75

48 Bu tür çalışmamaların bir kısmı münferit çalışmalardan olmak üzere, folklor, arkeoloji, tarih v.b. sahalrında yapılmış, ancak bozkır dünyasının moral değerleri üzerinde durulmamıştır.

biz bu alanı ancak kısmen oryantalistlerin çalış-
malarından (tersinden okuyarak), kısmen Rus dü-
şünce tarihinde Danilevskilerle başlayıp, Turbetski
ve Gumilyevlerle devam eden (Rus) Avrasyacılık
metinleriyle, kısmen de günümüz dünyasında “sis-
tem karşıtı” hareketlerle, “Doğucu” bakış biçimleri
üzerinden takip edebiliyoruz. Ancak oldukça ironik
bir şekilde çelişki taşıyan durum, Batı tarafından
dışlanan Rusların da, kendilerini İskit, Hun ve Mo-
ğol bozkırlı/göçebe kökeni üzerinden tanımlama-
larıdır.⁴⁹ Bu hususta Solovyev’den, Dostoyevski’ye,
A. Bely’den, Mayakovski’ye kadar hemen hemen
bütün Rus fikir âlemi, Rus ruhunun taşıdığı kar-
maşıklığı ve derbederliği, Doğu ile Batı arasındaki
çatışmada görmekle, son tahlilde Mayakovski’nin
“...Eğer bugün ben, kaba Hun/ Eğilmek istemiyor-
sam karşınızda” veya “...Ben onlardan; Atilla’dan,
Timur’dan, Mamay’dan/ Daha mümin değilim/
Yalanların arkasına saklanmaktan sıkılarak/ Tan-
rının Eski Ahidini yırtıp/ Saldırdığımda, kesti-
ğimde, yağmaladığımda/ ve yıktığımda kentleri/
Ben onlara lâyığım” mısralarında somutlaşacak
olan göçebe bozkır insanı üzerinde karar kılmaya
yöneliktir.⁵⁰ Avrasyacılık bir anlamda, Atlantikçi
(Greko-Latin) medeniyeti karşısında Doğu ve Rus
dünyasının olduğu kadar, Turan dünyasının da
tercümanı konumundadır.⁵¹ Batı karşısında kendi
yerini konumlandırma ve anlamlandırma aynı za-
manda bir iç hesaplaşma olarak benzeri şekilde Ma-
car düşünce tarihinin de temel meselelerinden biri-
ni teşkil eder. Bu hususta Árpád Zemplényi “Keletre
Magyar” (Doğuya Macar) şiirinde; “Doğuya bak
Macar/ Doğuya bak/ Şerefli büyük akrabam orada
bulacaksın/ ...Sekiz asırdan beri/ Batının bütünlü-
ğünü korumak için/ dökülen kanlarımız karşılıksız
mükafatımız/ küçümsenmek ve hakaret oldu/...
Germen, Slav ve Roma/ bugün paraları ile/ yarın da
kılıçları ile/ hayatımıza kıyacaklar/ Ey, kahraman

milletim, dostunu/ Doğudaki kardeşlerinde ara”⁵²
şeklinde dile getirir.

Elbette Turan halkları arasındaki ilişkide,
Macarların kendilerine en yakın gördükleri ve
Mohaç meydan savaşından sonra iki yüzyı-
la yaklaşan Macaristan’da Türk zamanlarının
da bıraktığı izlerinin de bunda tesiri vardır.⁵³
Yine Macar Turan Cemiyetinin yayınladığı be-
yannamede, bu ilişkinin tarihi boyutuna atıfta
bulunarak şöyle deniliyordu: “[...] Muhterem
Osmanlı kardaşlarımız, Sizlere uzak, fakat kar-
daş bir memleketten samimi ve ihvankârane
selamlar. [...] Macarlar dahi, sizler gibi şemsin
tulu’ ettiği (güneşim doğduğu) şarktaki mema-
likden (Asya’dan) gelmişlerdir. Lisanımız, meş-
rep ve ahlâkımız müşterektir. Edvarın, asırların
felâketler her ne kadar bu iki kardaş milleti, yek-
diğerinden tefrik ve tecrit etmiş ise de, yine eski
dostluk devam ettiği gibi, muhabbeti kadime elân
bakidir”⁵⁴ Burada artık Macarlık, yahut Türklük
etnik eşiği aşıp, “Turan” kavramı sofistیک bir
anlayışa doğru evrilerek, bir dünya tasarımı, bir
fikir (idée) haline gelmeye başlıyordu. Çabalar,
artık şahsi ilgi ve alâkanın ötesine geçerek, pra-
tikteki karşılığı, Bulgarların Slavlaşmaları, Volga
Tatarlarının Rus hegemonyası altında bulun-
maları sebebiyle, “Turan Barışı”nın önderlik rolü
Macar-Türk’e verililiyordu. Tabii olarak, evrensel
bir barışın kurulmasında yeterli kültürel, tarihi
ve politik birikime bu iki halk sahipti. Bu birikim
ve kabiliyet, ilk olarak, Rus egemenliği altında
yaşayan Orta Asyadaki Türkleri, ikincide bütün
ezilen ve sömürülen Doğu halklarına karşı Tu-
rani bir sorumluluğu gerektiriyordu. Cemiyetin
mezkur beyannamesinin devamında; [...] şimdi
bu mukaddes Turan kardaşlığının if’ası için Orta
Asyadaki kardeşlerimizi uyandırmak istiyoruz.
[...] Macar Turancıları, Osmanlı Devletini bu
anlamda sadece kardaş bir millet olarak değil,

49 Konu hakkında teferruatlı malûmat için, Bknz., Arif Hacaloğlu, Rus Kültüründe Turancılık Unsurları, Turan Derg., S., İstanbul. Ayrıca Aleksandr Dugin, Rus Jeopolitiği, İstanbul,...

50 Asif Hacı, Rus Edebiyatında Kur’anı Kerim, s. 113, İstanbul, 2012

51 Daha geniş malûmat için, Bknz., Erol Cihangir, Rus Edebiyatında Kur’anı Kerim (Takdim), s. X, İstanbul, 2012

52 Árpád Zemplényi’den “Turan Türküleri”, aktaran, Tarık Demirkan, A.g.e., s.65

53 Sandor Takats’dan aktaran, Sadreddin Karatay, Macaristan Türk Aleminden Çizgiler, İstanbul, 1970. Ayrıca, Bknz, Erol Cihangir, *Türk-Macar Buluşmalarında Macar Turancılığı*, Turan Derg. S. 1, İstanbul, 2005

54 Turáni Tarsaság elnöksege es valaszmanyja (Turan Cemiyetinin Maksudı), Turan Yıllığı, Budapest, 1913

bunun da ötesinde Doğu'nun bütün mazlum milletlerinin kurtuluşu için bir umut olarak gördüğünü"⁵⁵ beyan eder.

Genel bir ifadeyle, dünya tarihinde oldukça sınırlı sayıda millet ve devlette olduğu gibi, Macarlar da kendilerinin öncülleri olan kadim bir geleneğin bütün tarihi ve manevi mirasına sahiptiler. Bu manevi miras asırların mücadelesinden yok olmadan çıkmayı başarmış ve kemâle erişerek, gelecek asırların dünyası için evrensel bir barış tesisinin inşasına çabalarken, evrilme safhasını da gerçekleştirmiş bulunuyordu. Bu evrilmeyi" coğrafyayı bir mekân politikası olarak anlamlandıran ünlü coğrafya âlimi ve devlet adamı Pál Teleki; "siyâsi hareketlerin ve ülkülerin haklılığının ölçüsünün hiçbir zaman ilmî hakikatler olmayıp, ilmî hakikatlerin doğruluğu veya yanlışlığının da sosyal gerçeklik karşısında önemi olmadığı"⁵⁶ şeklinde ifade ediyordu.

Esası, maddî uygarlığa ve deniz eşkiyalığına dayanan Batı ile, nizami bir dünyayı öngören karacı Doğu arasındaki ezeli çelişkiyi Macarlar oldukça erken bir tarihte yakalamışlardı. Sömürgeleştirme ve Doğu halklarını uygarlaştırmayı bir şart olarak görme, Atlantikçi uygarlığın genel temayülüydü. 20.yy'ın başlarında milletler mücadelesinin bir şan şöhret kavgası olmayıp, doğrudan bir dünya hakimiyet mücadelesinin nihai hesaplaşması olduğu ortaya çıktığında, Macar Turancıları adına Gyula Paker, tam da İngiliz jeopolitikçi Mackinder ve ardıllarının kara-deniz düalizmini teyid edercesine şu tesbiti yapacaktır: "[...] Ari halklar, deniz kültürünün belirlediği pratik çıkarıcılık peşinde bir karaktere sahipler, biz Turanlılar da, asla pratik çıkar peşinde değil, fazilet peşinde koşan halklarız"⁵⁷

Gerçekten de, Avrupa'da modern milliyetçilikle, Avrupalı kimliğinin oluşumu, entellektüel

bir çabanın sonucu olarak antikite üzerine (büyük İspanya temizliğinden sonra) Roma dini ve aryan ırkı üzerine kurulmuş yapay ama, ayrıcalıklı bir etno-kültürel alandır. Oysa, diğer tarafta Doğulu/bozkır halkları için, ne taşıdığı din, ne mensup ait olduğu kavim ve aile kimliği, ne de işgal etmiş olduğu konum (asker, yönetici yahut rhip, v.b.) ona herhangi bir imtiyaz kazandırmaz. Seçildikten sonra otokrattır, ama aristokrat değildir.⁵⁸ Zira, etnik kimlik, onun üzerinde çalışıp, yaratacağı bir ürün veya keyfi bir tercihi değil, doğuştan getirdiği bir olgudur. Ve, bu kimlik ona coğrafyanın belirlediği çoban/güdücü/yönetici olma kabiliyetini bağışlamıştır. Tabii olarak böylesi bir çoban karakteri, üzerinde yaşadığı ve ege-men olduğu mekana ait ne varsa, onunla uyum içinde, eşit şartlar altında bir arada yaşaması, paylaşması, özel mülkiyete sahip olmama konusunda gösterdiği hassasiyet, bir fedakârlık değil, bir sorumluluktur. Böylesi bir tabii hukuk çerçevesinde şekillenen bozkır kavimleri kendilerine saldırılmadığı yahut anlaşmalar ihlâl edilmediği takdirde kendi âleminde varlıklarını devam ettirirler. Beşeri ilişkilerin bu tekdüzeliğine karşılık, kamu hak ve hukukuna gösterdikleri hassasiyetten dolayı, pek çok tarihçi tarafından bunlar medeniyet kurucu olmamakla beraber, yeryüzünün ilk medeni insanlarıdır.⁵⁹

Turancılığın Yeni Bir Bağlam Alanına Kayması

Bozkır/göçebe dünyasının tarihi içinde örneğine nadir rastlanabilecek cinsten Budapeşte çıkışlı Turancı dünya tasarımı, 2. Abdülhamid'in son yıllarından başlamak üzere, İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarı esnasında en yüksek seviyede karşılığını bulur. I. Dünya savaşıyla kırılmaya uğrayan hareket, Anadolu milli müdafaası esnasında

55 A. g. y., A. g. e., Aynı yer

56 Pál Teleki, Turan Yıllığı, s.44-48, Budapest, 1918

57 Gyula Paker, A. g. e., Aynı yer.

58 Bozkır/göçebe halkaların tarih çözümlemelerinde Batılı burjuva tarihçilerin olduğu kadar, Marksist tarihçilerin de Avrupa merkezci tarih şablonuna yerleştiremedikleri ve tartıştıkları en önemli konulardan birini bu sınıfsız göçebe/bozkır tarihi oluşturur. Pek tabii ki, bu tartışmanın açmazı, Batı'nın lineer (ilerlemeci) bir tarih perspektifinden meseleye bakma yanılgısıyla ilgilidir. Konuyla ilgili olarak Kıvılcımlı'ya göre; "...İnsan olarak barbar, medeniden çok üstündür. Çünkü, yalan, korku ve eşitsizlik bilmez. Medeni ise, birbirinden ödö kopan, eşitlik bilmeyen, yalansız konuşmayan insandır. Bknz., Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Tarih Tezi, s. 46, İstanbul, 1974

bir müddet devam ederse de, Ankara'nın içinde bulunduğu şartlar altında unutulmaya, 2. Dünya savaşını takibeden yıllarda ise açık bir şekilde Alman faşizmiyle eşanlamlı olarak kovuşturmayaya uğrayarak, unutturulmaya çalışılır.⁶⁰

Ancak, bundan daha da önemlisi, konuyla ilgili daha önceki çalışmalarımızda belirttiğimiz gibi, başlangıçta bir "dünya tasarımı" içeren Turancılık, özellikle Rusya göçmeni Türk aydınlarının Çarlık egemenliği altındaki özel şartlarından dolayı, jeopolitik bir tez olmaktan uzaklaşarak, hatta, islâm vurgusu daha ön plâna çıkarak, pan-Türkist bir ideolojiye dönüşür. Oysa, o zamana kadar Turancılık tezi, her şeye rağmen, pan-Türkizm'den o dönemde bulunmaktadır. Stoddart'ın haklı olarak bildirdiğine göre o yıllarda Macaristan ve Türkiye'nin yanında Bulgaristan'da bile çok sayıda Turan adlı dernek kurulduğu, aynı adla dergi ve gazeteler neşredildiğinden bahisle, 1913'te İstanbul'da toplanan bir Turan Konferansına katılan Bulgar delegenin "...kendilerine Hun, Türk, Tatar denmesini, ama asla Slav denmemesini" rica ettiğini,⁶¹ keza Enver Paşa'nın Sofya'da "Tundra" gazetesini aynı maksat için örgütlediği bunun örneklerinden bazılarıdır.⁶²

Burada Macarların Hun/Doğu kökenlerine yapmış oldukları vurgu, İstanbul çevrelerinde (günümüz Türkiye'sinde de hâlâ devam ediyor) etnik olarak Türklük, siyasi olarak Türkizmle eşleştirilerek pan-Türkizme irca edilmişti. Keza, Z. Fahri Fındıkoğlu'da Macar Turancılığı ile, Türkiye'deki

Turancılığa ilişkin yaptığı bir değerlendirme de, aynı tesbitte bulunmaktadır.⁶³ Oysa pan-Türkizm etnik bir köken üzerinden şekillenen siyasi bir birliği (daha ziyade savunma refleksine dayanan) öngörürken, Turancılık, coğrafi mekanın karakterize ettiği insan/topluluklarının anlamlandırılması, kavranması ve Atlantikçi sistem dışında yeni bir mekan ve toplum kombinezonunu öngören, orijinal bir dünya tasavvuruydu. Asyanın, Batı karşısında düştüğü durum, bu Turani psikolojiyi güçlendirerek, evrensel değerler ortaya koyacaktı. Nitekim, bunun Avrupa çevrelerindeki algısı anti-Avrupacılık olarak kayda geçecektir. Tarihte medeniyetlerin düşüş ve yükselişiyle, bozkır/göçebe tabiatının gereği de böylesi bir sorumluluğu gerektiriyordu. Güney Asya tarihinin Persleri, Hintlileri ve Mısırlıları Avrupa karşısında yenilip, düşmelerine karşılık, Batının yüzyıllardır süren sistematik saldırıları karşısında direncini kaybetmeyen, genetik hafızada taşıdığı bozkır/göçebe geleneginin kararlılığı ve azmi geleceğin dünyasının şekillenmesinde Turaniler bu passioner enerjisine sahiptiler. Bunun için Turancı düşünürlerin sık sık atıfta bulundukları "kavmi akrabalık" (Türkler, Kafkasyalılar, İdil-Ural, Sibirya ve Orta Asyalılar) aslında Rusların üçüncü kıta (Avrasya) dedikleri passioner havzanın en dinamik topluluklarını kesiştikleri etnik temas noktalarında Stoddart'ın isabetle kaydettiği üzere; [...] ırklarının yenileyici Türk kanı ile, yaşlı dünya yeniden canlanacaktı"⁶⁴ Buradaki "Türk" artık etnik bir topluluğun değil,

59 Konuyla ilgili olarak Kıvılcımlı'ya göre; modern medeniyetten önceki insanlığın geçirdiği hayattaki barbar; "...İnsan olarak, medeniden çok üstündür. Çünkü, yalan, korku ve eşitsizlik bilmez. Medeni ise, birbirinden ödü kopan, eşitlik bilmeyen, yalansız konuşmayan insandır. Bu bakımdan tarihte bir millete barbar derken, onu insan olarak medenilerden çok üstün karakterli buluyoruz" Bknz., Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Tarih Tezi, s. 46, İstanbul, 1974. Yine tanınmış bir göçebe tarihçisi olan A. Khazanov'a barbar/göçebe insanı için "asil vahşi" tabirini kullanır. Bknz.,

60 Macar-Türk ilişkileri çerçevesinde bu hususla ilgili müstakil bir çalışma tarafımızdan daha önce yapıldığından, burada tekrar etmenin yersiz olduğunu düşünüyoruz. Bknz, Erol Cihangir, *Osmanlı İttihadından, Turan Komünterine*, Ulusal Sol Derg., Ankara, 1998

61 T. Lothrop Stoddart, I. Dünya Savaş Yıllarında Pan-Turanizm, Turan Derg., s.18, İstanbul, 2013

62 İlginçtir ki, Enver paşa tarafından Turancılık için örgütlenen bu gazete (Tundra), Ekim devriminden kaçan başta Kont Turbetsky olmak üzere göçmen Avrasyacıların, Avrasyacılık fikirlerinin ilk çalışmalarını yayımlayacakları entelektüel bir mecra olacaktır. Burada Enver Paşa ile, Avrasyacılar arasında herhangi bir irtibat olup, olmadığı akla gelmektedir ki, bu tetkike muhtaçtır.

63 Konu hakkında Z. Fahri Fındıkoğlu'nun "Anadolu Mecmuası"nda H.1340, (1921) yayımlanan "Peşte Turan Cemiyeti" adını taşıyan makalesi ve bu makalenin değerlendirilmesi, dergimizin bu nüshasında (S. 20) değerli ilim adamı arkadaşımız Yar. Doç. Dr. Mehmet Sogukömeroğulları tarafından okurlarımıza sunulmuştur.

64 T. Lothrop Stoddart, A. g. m., A. g. d., S.13

yukarıda işaret edilen bütün bozkırlı/göçebe yapının ortak adıdır.

Ne var ki böylesi bir vizyonu ne Avrupa düşünce tarihinin geliştirdiği önyargıların, ne de Moğol mirası üzerine konan büyük Rusyanın (Veliki Rosiya) kabul etmesi mümkün değildir. Hâтта bu bakımdan Turancılığın, anlam kaymasına ve kırılmasına uğrayarak pan-Türkizme irca edilmesi bir anlamda Avrupa olduğu kadar Rusyayı da rahatlatmıştır. Zira, pan-Türkist hareket, nihai olarak daha ziyade, kendini savunma amaçlı, ama nihai olarak Avrupa sistemine ulaşmak için siyâsi bir birlik öngörürken, Turancılık “sistem karşıtı” yeni bir paradigma kurma peşindeydi. Bu konuda yıllar sonra yeni Rus Avrasyacılarının önde gelenlerinden Dugin, bir gerçeğin ifadesi olarak, Turancılık ve pan-Türkizm üzerine yaptığı bir değerlendirmede, birazda hayıflanarak; “Turancılık, pan-Türkizme dönüştürülmeseydi, büyük Doğu halkları için bir umut olabileceğini” itiraf ederken,⁶⁵ aynı şekilde S. Çervonaya’da o dönemde Rus idaresinin ne Türkleri, ne Turanizmi anlamamakta ısrar ettiklerini, bunun ileri zamanların Rusyası için problem teşkil edeceğini söyleyecektir.⁶⁶

Sonuç

Turancılık hareketi Macaristan’da I. Dünya savaşı sonrası M. Károly tarafından Macaristan cumhuriyetinin ilân edilmesinin ardından iktidarı ele geçiren Komünist partisinin kısa fakat şiddet dolu iktidarıyla birlikte duraklamaya başlar. Özellikle 1920 Trianon anlaşmasıyla topraklarının üçte birini kaybeden Macarların geçirdiği ağır travma, 2. Dünya savaşı esnasında, eski topraklarını alabilecekleri umuduyla Almanya yanında savaşa katılmaları, Almanya’nın savaştan yenik çıkması ve Macaristan’ın Sovyet-Rus egemenlik alanına bırakılmasıyla Turancılık hareketi yeraltına çekilir.

Hareket, milli bir direniş biçiminde 1956 isyanıyla Ruslara karşı bir defa daha kendini gösterdiğinde, bilindiği gibi, bedeli son derece ağır bir şekilde ödenerek, oldukça uzun bir sessizliğe gömülür. Hareketin önde gelen fikir adamlarıyla, liderlerin hayatta kalanları başta Türkiye olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerinde mülteci konumuna düştüklerinde⁶⁷, takibedebildiğimiz kadarıyla, neredeyse Sovyetler Birliğinin dağıldığı tarihlere kadar diasporada aynı şekilde “Turan Cemiyeti” veya “Turan Akademisi”si adlı dernekler ve dergilerle yayım faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁶⁸

2. Dünya savaşının Alman yenilgisiyle sonuçlanması, Alman yayımlıcağının âlameti farikası olarak kabul edilen “jeopolitik” kavramı mağlûplar aleyhine bir suç unsuru olarak görülmekle, zımnı yasak kapsamına alınmakla, Turancılık’ta bunun üzerinden işlem görecektir. Bu durum, Türkiye’de 1944 “Turancılık” adıyla bilinen uzun tutuklama ve mahkemelerle devam edecek olan davanın uluslararası sistemin Yalta Konferansında (1945) aldığı kararlara başeğildiğine dair bir mesaj niteliğindedir. Oysa, bu ünlü davanın “Turancılık”la alakası yoktur. Olan, sadece bir avuç milliyetçi aydınının Alman-Rus mücadelesinde Sovyet-Rus egemenliğinde yaşayan Türk halklarının Almanlar yanında yer almakla Rus egemenliğinden kurtulma ümidine yönelik Rus karşıtı bir aydın tavrıdır. Nitekim, bu tavır Sovyetler dağıldıktan sonra, Rusya Federasyonu bünyesinde bulunan federal Türk bölgelerinin milli bağımsızlığa kavuşmaları noktasında elan devam etmektedir. Dolayısıyla, bu çerçevede bir jeopolitikten bahsetmek mümkün değildir.

Diğer taraftan, 1990’larda Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra küresel finans-kapitalin devreye girmesi, eski soğuk savaş döneminin gerek yarı bağımlı sömürgeleri, gerekse post-Sovyet

65 Alexandre Dugin, A. g. e., s. 12

66 Svetlana Çervonnaya, Rusya Tarihinde pan-Türkizm ve pan-İslamizm, Turan Derg., S.13, İstanbul, 2011

67 Türkiye’ye sığınan 1956 Macar mültecilerinin Türkiye’ye kabulü için daha teferrut malumat, Bknz, Melek Çolak, 1956 Macar İhtilali ve Türkiye, İstanbul, 2009

68 Macar diasporasının bu çalışmaları içinde en faal olanlardan biri Arjantin’de (Boines Aires) kurdukları “Turan Akademisi” ve üç dilde (Macarca, Türkçe ve İngilizce) yayın yapan “Güneşin Oğulları” adlı süreli yayımları olmuştur. Türkiye’de kalan Macar ilim adamları ise faaliyetlerini müstakil olarak değil, Türk milliyetçi çevrelerinin yayım organlarında devam ettirmişlerdir. Bunlar arasında Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü ve aynı adlı yayım organının bu konuda çok özel bir yeri vardır.

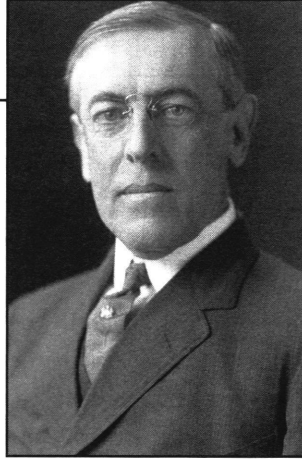
alanını (hazırlıksız olmalarına rağmen), bu yeni küresel sisteme eklemlemeye zorlaması, dünya ölçeğinde derin bir buhran yaratmıştır. Soğuk savaşın temel esprisini oluturan “güçler dengesi”nin küresel kapitalizm lehine değişmesinin yol açtığı buhran ı aşmak için birtakım arayışlardan olmak üzere yeniden “jeopolitik” dönülmüştür. Bu aşamada her ne kadar Y. Lacoste⁶⁹ jeopolitiğin bu şekilde yeniden gündeme gelişini 3. Dünyanın içinde bulunduğu bunalımla ilişkilendirmesi-bir anlamda doğrudur- zira, sıkıntı içinde olan gerçekten de Batılı finans-kapital çevrelerin kısıpaca aldığı Doğu halkları yahut moda tabirle Güney yarıküresidir. Bu yen emperyal kısıpaca karşı, ilk tepki bu konuda geçmiş birikim ve tecrübeye sahip Rusya’dan gelmesi de bu aşamada oldukça anlamlıdır. Neo-Avrasyacılık adıyla yakın zaman siyâset literatürünün tartışma konusunu oluşturan bu Rus jeopolitik yaklaşımı, netice itibarıyla tıpkı I. Dünya savaşı döneminde olduğu gibi “Büyük Rusya”nın yekpare muhafaza edilmesini öngörmektedir. Teorik olarak başlangıçta Rus politologlar tarafından “Berlin-Moskova-Tokyo” ekseninden sistemleştirilmeye çalışılan bu jeopolitik yaklaşım, anlaşıldığı kadarıyla Rus oligarkların küresel finans çevreleriyle eklemlemesi sonucu, Doğucu evrensellik iddiasını (Avrasyacılık dikkate alındığında) yitirerek, Rusyanın millî güvenlik, savunma ve çıkar alanları doktrinine dönüşmüş durumdadır. Nitekim Mackinder’in merkez-kı-

yı teorisinden hareketle⁷⁰ neo-Avrasyacılık, kıyı olarak kabûl ettiği alanları (devletleri), kalpgâhın (Rusya) emniyet şeridi, içinde barındırdığı unsurları ise Avrupa merkezli bir anlayışa uygun bir tabiyet olarak görmekle, Rus milliyetçilik ideolojisi görüntüsü sunmaktadır.

Bu bağlamda “Turancılık”tan bahsetmek mümkün müdür, yahut Budapeşte menşeli “Turancılığın” yeni zamanlara dair bir söylemi var mıdır sorusu da sorulabilir. Bu biraz da tarihe bakış biçimiyle ilgilidir. Pek tabii olarak, Avrupa merkezli tarih disiplini uygun lineer bir bakış tarzı-ki, buna Marksizm de dahildir-mazlum halkları ilelebet-proleterleştirmeye- en iyimser bakışla da Avrupayla bir amok yarışına sürüklerken, döngüsel (helezonik) tarih anlayışı (Halduncu) Stoddart’ın geçmişte ifade ettiği gibi Doğu’nun yeniden yükselişine de yol açabilir. Bu perspektif bize, yeniden yaklaşık yüzyıllık bir döngünün ardından dikkatlerimizi Macar pustalarından gelen çağrılara çevirmektedir. Budapeşte, Atlantikçi ve Rus dünyasının dışında üçüncü bir kıta için “yeni-Turan” jeopolitiği üzerinde çalışmaktadır. Bu jeopolitiğin, özellikle Atlantikçi saldırıların tepe noktasına ulaştığı günümüz dünyasında, finans-kapitale her gün biraz daha kul, köle olan dünyanın bütün mazlum halklarının daha çok ihtiyacı olması, bir Turan jeopolitiğin teşekkülünü daha da acil hâle getirmektedir.

69 Yves Lacoste, Büyük Oyunu Anlamak, s. 36, İstanbul, 2007

70 Aynı zamanda Mackinder tenkidini de içeren “merkez-kıyı” teorisine ilişkin ciddi bir çalışma için, Bknz, Bernard Semmel, *Emperyalizmin Teorisyenleri: Halford Mackinder*, Çev. Kadir Yılmaz, Turan Derg., S. 10, İstanbul, 2010

Demokrasi, İmparatorluk ve Avrasya İttifakları: W. Wilson, H. Mackinder, K. Haushofer ve A. H. Parvus

Çeviri: Kadir Yılmaz

York Norman

Dünya savaşının çıkmasıyla, savaşın sebeplerini hazırlayan şartlar içinde, hiç kuşkusuz dünyanın büyük güçler arasında paylaşılması, yani bir anlamda haritaların yeniden çizilmesi gerçeği yatıyordu. Bundan hareketle geliştirilen yeni imperatorluk projelerinin mimarları, bu paylaşım meşruiyet kazandırmak için, uygarlıktan, demokrasiye, dünya barışından, kendi hakkını tayin etmeye kadar bir dizi söylemler icad etmişlerdir. Başını Amerikanın çektiği “demokrasi” ve “dünya barışı” söylemiyle paylaşım tamamlandığında, geriye bedeli oldukça ağır ödenen kırım, kıtlık ve ölümlerden başka bir şey kalmamıştı. Bu dönemin arkaplânını oluşturan jeopolitik anlayış ise hiç değişmeden, varlığını günümüze kadar devam ettirdiği ise, bir başka gerçektir.

Anahtar Kelimeler

İmparatorluk, Avrasya İttifakları, Demokrasi

Giriş

Woodrow Wilson’un “demokrasinin hüküm sürebileceği güvenli bir dünya” kurmak için yaptığı savaş çağrısı, Amerikalıların bir daha asla unutmayacakları tarihi bir seslenişti. Bu çağrı, Kayser II. Wilhelm’in emperyal Almanyasına karşı Birleşik Devletlerin Nisan 1917’de Birinci Dünya Savaşı’na girmesi için gerekli kamuoyu desteğini sağlamasının dışında, Amerika’nın otokrasile-

ri devirip yerlerine temsili hükümetler kurmak için bugüne kadar girdiği bütün savaşların da meşruluğunu tesis etmiştir. Almanyasının mağlup edilmesine yardımından sonra, Wilson’un bu çabaya en derin katkısı, maksadı uluslararası fark gözetmeden “büyük ve küçük devletlerin toprak bütünlüklerini ve siyâsi bağımsızlıklarını garanti altına almak”¹ olan Milletler Cemiyeti’nin –Birleşik Milletler’in öncüsü– kurulması olmuştur. Bu

1 Woodrow Wilson, “An Address to a Joint Session of Congress, January 8, 1918 (bundan sonra ‘On dört Madde’ olarak geçecektir),” içinde Arthur Link vd., ed., *The Papers of Woodrow Wilson* (Princeton, 1966-1994; bundan sonra PWW), 45:528.

yapının üyeleri demokratik olmalıydılar, zira “otokratik hükümetlerin anlaşmalara uymaları ya da bu anlaşmaların takipçileri olmaları beklemezdi.”²

Bununla birlikte, Wilson sonraki siyâsi liderlere, yine de demokratik bir dünya kurma arayışını miras bırakacaktır. Fransa ve Büyük Britanya’nın, cumhuriyetçi Almanya, Bolşevik Rusya, Orta ve Doğu Avrupa ile Orta Doğu’nun büyük bir kısmına hükmetmiş imparatorluk hanedanlarının halefleri olan diğer devletlerle 1914’te adil ve insaflı bir anlaşma yapmaya yanaşmamaları, neden çok geçmeden yeni bir dünya savaşının daha patlak verdiğini açıklamaktadır.³ Bölgede kurulan bu yeni rejimleri savaş borçlarıyla cezalandırmak⁴ veya etnik azınlıkları birbirinden kopararak rastgele sınırlar çizmek, yeni intikam ve taarruz savaşlarının çıkmasına yol açmıştır.⁵ Ve bu süreç, aciz devletlerin [egemenlik vasıflarını yerine getirmekte başarısız olan devletlerin, ç.n.] kurtuluşu faşist veya komünist çizginin yanı sıra anti-liberal çözümlerde aramalarıyla sonuçlanmıştır.⁶

Her ne kadar bu savaş sonrası faktörler uluslararası düzene çok ciddi zararlar vermiş olsa da, tarihçiler savaşa katılmak için başlarda kullanılan anti-liberal gerekçelerden bahsetmeyi önemsiz görmüşlerdir. Ayrıca Alfred Thayer Mahan’ın deniz gücü hakkındaki düşüncelerinin Theodore

Roosevelt’in Amerikan gücü vizyonu ile bağlantısını eksiksiz bir şekilde ortaya koymuş olsalar da, Mahan’ın Wilson üzerindeki etkisini görmezden gelmişlerdir.⁷ Hâlbuki Wilson, Amerika’nın 1898’de İspanya’yı mağlup ederek Karayipler ve Filipinler’deki zaferinden ve Mahan’ın Birleşik Devletler’in de tıpkı Büyük Britanya gibi küresel bir deniz ve ticarî güce dönüştürülmesi vizyonu ile paralellik arz eden Panama Kanalı’nın inşasından büyük bir memnuniyet duymuştur. Wilson Amerikan millî güvenliği korumak için eninde sonunda Almanya’ya karşı savaşa girme kararı alacaktı. Ve bu durum, Kayser’in Meksika’yla ittifak kurma çabalarının Mart 1917 Zimmerman skandalının açığa çıkmasıyla artık kesinlik kazanmıştı. Bu olay, Wilson’un Amerika’nın büyüyebilmesi için öncelikle imparatorluk Almanyası’nın ve akabinde de Bolşevik Rusya’nın alaşağı edilmeleri gerektiğine dair inancını pekiştirmiştir.⁸ Bu hükümetleri devirmek için Büyük Britanya ve diğer Batı Avrupalı güçlerle çok taraflı bir işbirliğine girmek ise, onların Batılı olmayan dünyada devam eden sömürgeci çıkarlarını kabullenmek demektir.⁹

Mahan’ın deniz emperyalizmine dayalı bir Anglo-Amerikan birliğine dönük teville yer bırakmayan çağrısı, ordulara karşılıklı olarak göreve çağrılmasını hızlandırmıştır. Tam da bu noktada,

2 Woodrow Wilson, “An Address to a Joint Session of Congress, April 2, 1917 (bundan sonra ‘War Message’),” *PWW*, 41:524.

3 JoÛ Milton Cooper, *Woodrow Wilson: A Biography* (New York, 2009), 496-497; Walter Lippmann, *Early Writings* (New York, 1970), 87-89, 275.

4 JoÛ Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (New York, 1920), 98-108.

5 Isaiah Bowman, *The New World: Problems in Political Geography* (New York, 1922), 1-11.

6 R.J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century—And After* (New York, 1997), 31-38.

7 Örneğin Cooper, Wilson’ın İspanya-Amerika Savaşı’ndan sonra A.B.D.’nin 1901 yılındaki Filipinlerin sömürgeleştirilmesini desteklediğine işaret eder. Ve Wilson’ın düşüncelerinde aslında Mahan’ın değil, Kipling’in etkili olduğunu belirtir. Cooper, 75-76. Yine Thomas Knock, Mahan’ın etkisinin sanıldığından az olduğunu ve Wilson’ın “muhafazakâr beynelmencilik” hususunda mütereddit olduğunu dile getirir. Thomas Knock, *To End All Wars* (New York, 1992), 10.

8 Tony Smith, Wilson’ın demokratikleştirme ve Batılı olmayan dünyaya müdahale arzusunu, Amerikan “ilerlemeci emperyalizminin” ilk örneklerinden biri olarak değerlendirir. Tony Smith, “Wilsonianism after Iraq: the End of Liberal internationalism?” içinde G. JoÛ Ikenberry vd., *The Crisis of American Foreign Policy* (Princeton, 2009), 53-88.

9 Woodrow Wilson, “A Commemorative Address: The Ideals of America, December 26, 1901,” *PWW*, 12:219-220. Erez Manela, sömürgelerdeki Batı-merkezli milliyetçiliklerle malul liderlerin Wilson’ın İngiltere ve Fransa’yı demokrasi ve herkesin kendi kaderini tayin hakkı konusunda ikna edememesi hususunda yaşadıkları hayal kırıklığını ayrıntı bir şekilde anlatmaktadır. Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (New York, 2007), 215-225.

önde gelen İngiliz kültür coğrafyacısı ve *London School of Economics*'in kurucu üyelerinden, "Tarihin Coğrafi Kalbi" başlıklı çığır açan makalenin (1910) yazarı Halford Mackinder'e (1861-1947) değinmemiz gerekiyor.¹⁰ Mackinder bu makalesinde Mahan'ın deniz merkezli imparatorluklarının aksine, kara merkezli güçlerin giderek artan hâkimiyeti üzerinde durmuştur. Mackinder'e göre, küresel hâkimiyet ancak topyekûn muazzam bir kara kütlesi teşkil eden Avrupa, Asya ve Afrika'nın kalpgâhının, yani merkezî Asya'nın geniş bozkırlarının hâkimiyet altında tutulmasıyla mümkündür. Büyük Britanya ve Birleşik Devletler gibi deniz güçlerinin yapabilecekleri en iyi şey, Rusya'nın bu coğrafi güç alanı üzerindeki hak iddialarını kabul etmek olmalıydı, ki bu da, Rus otokrasisiyle ve onun emperyalist talepleriyle aynı doğrultuda bir işbirliğine gidilmesi anlamına gelecekti.¹¹ Mackinder bu konuşmayı, arzu ettiği ittifakın adeta çimentosunu teşkil edecek Rus-Japon Savaşı'nın (1904-1905) patlak vermesinden sadece iki hafta önce yapmıştı. 1907

yılındaki İngiliz-Rus antlaşması ise, Üçlü İtilaf'ı oluşturan nihai aşama olacaktı.

Mackinder de tıpkı Wilson gibi, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki küresel düzeni etkilemek için bütün gücüyle uğraştı. İngilizler, Bolşeviklere karşı direnen Beyaz Rus kuvvetlerini desteklemek için Mackinder'i 1919-1920 arasında Güney Rusya Yüksek Komiseri olarak atamışlardır. Fakat akamete uğrayan çabalarından sonra Mackinder, "kalpgâh"ın çekirdeğini Doğu Avrupa olarak yeniden tanımlamış ve Fransa ile İngiltere'nin, Rus ve Alman yayılmasını engellemek için bir tampon bölge oluşturmaları gerektiğini öne sürmüştür.¹²

Önce generalken, daha sonra jeopolitikçi olan Karl Haushofer (1869-1946), Mackinder'in kalpgâh teorisini, Adolf Hitler'in küresel hâkimiyeti yolunda merkezi bir yer teşkil eden Doğu Avrupa hayat sahasının (*Lebensraum*)¹³ Almanya tarafından fethedilmesi gerektiğini savunan Nazi ideolojisine uyarlamaya çalışmıştır.¹⁴ Bu stratejinin en önemli kısmını ise, hiç şüphesiz Britanya, Fransa ve Amerika ittifakına karşı, Avrasya'nın

- 10 Halford Mackinder, "The Geographic Pivot of History," *The Geographical Journal* 23, no. 4 (1904): 421-437. Türkçesi için bkz. "Tarihin Coğrafi Kalbi" (çev. Kadir Yılmaz), *Turan Dergisi*, no. 13 (2011): 13-26.
- 11 Pascal Venier, bu düşünceye katılmayarak Mackinder'in 1904 yılında en az Alman yayılması kadar bir Rus yayılmasından da çekindiğini söyler. Pascal Venier, "The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture," *The Geographical Journal* 170, no. 4, (2004): 332. Michael Heffernan ve Robert Strausz-Hupé ise, Mackinder'in bir Londra-Moskova ittifakını açıkça savunduğunu düşünmektedirler. Michael Heffernan, "Fin de Siècle, Fin du Monde? On the Origins of European Geopolitics, 1890-1920," in Klaus Dodds and David Atkinson, editors, *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought* (London; New York, 2000), 37; Robert Strausz-Hupé, *Geopolitics: the Struggle for Space and Power* (New York, 1942), 57. Mackinder, Rusya'yı dünyanın en büyük kara imparatorluğu olarak değerlendirerek, onu tabii sınırlarının denizlerde bittiğini vurgular ve bunun Rusya açısından ne kadar mantıklı ve makul bir politika olduğunu vurgular: "[...] denizlerde üstünlüğü ele geçirmek isteyen İngiltere'nin aksine, deniz aşırı bir toprak parçasına sahip olmamak Rusya için tam anlamıyla siyasi bir kanun hükmündedir." Mackinder, "Pivot of History," 436.
- 12 Halford Mackinder; Anthony J Pearce, editor, *Democratic Ideals and Reality* (Westport, CN, 1981), 150.
- 13 Bunlar Haushofer'in kendi düşünceleri değildir. *Lebensraum* düşüncesini, tanınmış pan-Alman düşünürü Friedrich Ratzel'den almıştır. Ratzel bu kavramı, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden önce tedavüle sokmuş ve yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Almanya'nın Doğu Avrupa'yı sömürgeleştirmesi düşüncesi, Kayser'in orduları Doğu Avrupa'da ciddi topraklar elde ettiğinde, yani 1917 ve 1918 arasında dönemin şartlarına uygun olarak geliştirilmiştir. Hans-Adolf Jacobsen, *Karl Haushofer: Leben und Werk*, Band 1 (Boppard am Rhein, 1979), 242-246.
- 14 Nazi Almanya'sının en önemli entelektüellerinden biri olan Carl Schmitt de, Mackinder'in düşüncelerini eleştirmiş ve Hitler'in Avrasya'yı ele geçirme mücadelesini desteklemiştir. Hatta bir noktada Avrupalıların Amerikan yerlilerini ve Hispanikleri katletmelerini tarihi bir zorunluluk olarak görmüş ve Üçüncü Reich'in yaratılması için Holokost'un da gerekli ve kaçınılmaz olduğuna işaret etmiştir. Carl Schmitt; Simona Draghici, çev., *Land and Sea* (Coravallis, OR, 1997), 39-40. Ayrıca bkz.: Benno Tesčše, "Decisions and Indecisions: Political and Intellectual Receptions of Carl Schmitt," *New Left Review* 67 (2011): 74-75, 80-87; Gopal BalakrisŰan, "The Geopolitics of Separation: Response to Tesčše's 'Decisions and Indecisions,'" *New Left Review* 68 (2011): 65-67; Benno Tesčše, "The Fetish of Geopolitics: Reply to Gopal BalakrisŰan," *New Left Review* 69 (2011): 93-100.

diğer büyük güçleri olan Rusya ve Japonya'yla birlikte hareket etmek oluşturmaktaydı. Ancak, Haushofer'in Nazileri Japonlarla ittifak kurmaya ve Stalin'le bir saldırmazlık paktı imzalamaya ikna eden başarısına rağmen, fikirleri kısa sürede boşa çıkacaktır.¹⁵ Hitler'in Haziran 1941'de *Lebensraum*'u genişletmek için Rusya'yı işgal etmesiyle, Haushofer'in engellemek için büyük çaba harcadığı İngiliz-Rus ittifakı bu süreçte yeniden canlanmıştır.¹⁶

Rus ve Alman sosyalist çevrelerinde oldukça faâl ve radikal bir solcu olan Alexander Helphand-Parvus (1867-1924), 1914'te Kayser II. Wilhelm'in Osmanlı Türkleri'yle yaptığı askeri ittifaka yardım ettiğinde Haushofer'le aynı Batı karşıtı duyguları paylaşmaktaydı. Hatta, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul'da gönüllü sürgündeyken, Jön-Türkleri İngiliz emperyalizmine karşı Almanya'nın yanında mücadele etmeye çağıran ve o dönem oldukça ses getiren iki önemli makale kaleme almıştı.¹⁷ Davasına inanmış bir Marksist ve L. Trotsky, V. Lenin, K. Radek ve R. Luxemburg gibi tarihî şahsiyetlerle yakın arkadaş olan Parvu, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman hükümetiyle iş birliği içinde olmuş, Nisan 1917'de Lenin'in İsviçre'den Rusya'ya mühürlü özel trenle geçirilmesine ve *Ekim Devrimi* için gizli fonların toplanmasına yardım etmişti.¹⁸ Son derece

eklektik politikasına rağmen Parvus, Mahan, Mackinder ve Haushofer'in devletlerin gelişmesi için coğrafyayı merkeze alan fikirlerine karşı, tarihin asıl belirleyicisi olarak sınıf çatışmasını ve sömürgeci sermaye tabanlı ekonominin büyüyen çelişkilerini dikkâte alıyordu. Parvus'un nazarında, Osmanlı Türkiye'si'nin Büyük Britanya ve müttefiklerinin sömürgeci olmaktan kurtulabilmesinin yegâne yolu Almanya ile birlikte hareket etmektir; zira Jön Türkler'in hayatta kalabilmeleri için gereken askeri ve mali desteği yalnızca Almanya sağlayabilirdi. Almanya tarafından inşaa ve finanse edilen Berlin-Bağdat Demiryolu'nun, böyle bir ittifakın sağlanabilmesinde çok büyük katkıları olmuştur. Buna mukabil, Almanya da Asya pazarlarına yeni erişim imkânları ve küresel ekonomide önemi gittikçe artan Orta Doğu petrollerine ulaşma fırsatı yakalayacaktı. Nihayetinde bu ilişkiler, İngilizlere ve onların sömürge imparatorluklarına karşı savaş döneminde bir ittifak kurulmasının yolunu açacaktı. Hatta bu ittifak, savaştan olur da zaferle çıkarsa, Almanya ve Osmanlı Türkiye'si'nin kurmuş olduğu iktisadî ve askeri işbirliği, Sosyalist Rusya'nın da içinde olduğu çok daha büyük Batı karşıtı ittifak sistemlerinin kurulmasını kolaylaştırabilirdi.¹⁹

Muhtemel bir mağlubiyet durumunda bile, Almanya ve Osmanlı Türkiye'si'nin kurmuş olduğu

15 Birçok araştırmacı, Hitler'in en azından Barbarossa Operasyonu'nu başlatana kadar Haushofer'in Alman-Rus-Japon üçlü hâkimiyet ittifakına inanmış gibi yaptığı konusunda hemfikirdir. Haushofer, Alman medyasında o günde kadar, Amerikalı meslektaşlarına mukabil kendisinden eleştirel strateji düşünürü olarak bahsedilen önemli bir figürdü. Andreas Dorpalen, *The World of General Haushofer: Geopolitics in Action* (New York, 1942); Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace* (New York, 1944), 7, 37; Jacobsen, 388-389; Holger H. Herwig, "Geopolitik: Haushofer, Hitler, and Lebensraum," *Journal of Strategic Studies* 22, no. 2 (1999): 234-237. Dan Diner, Haushofer'in Alman dış politikasındaki etkisinin sanıldığından daha az olduğunu ve Hitler'le bile çok az görüşebildiğini belirtir. Dan Diner, "Knowledge of Expansion on the Geopolitics of Karl Haushofer," *Geopolitics* 4, no. 3 (1999): 181. Benim şahsi kanaatim ise, her ne kadar kendisi sahip olduğu nüfuzu Hitler ile doğrudan görüşmeye tahvil etmemiş olsa da, kendisinin kamuoyu ve akademik çevrelerdeki etkisinin onun ne kadar önemli olduğunu açıkça kanıtladığı yönünde.

16 Haushofer'in eşi yarı Yahudiydi ve savaştan hayatta kalarak çıkmasına rağmen, kocasının ardından o da intihar etmiştir. Oğlu Albrecht ise böyle bir girişimde bulunmamış, ancak o da 20 Temmuz 1944 tarihinde Adolf Hitler'e karşı tertiplenen suikast girişiminden sonra idam edilmiştir. Jacobsen, 432-447.

17 Alexander Helphand-Parvus, *Umumi Harb Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse* (İstanbul, 1914); Alexander Helphand-Parvus, *Umumi Harb Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse* (İstanbul, 1914).

18 Parvus, ayrıca Alman Sosyal Demokratlarından Eduard Bernstein'in evrimci Marksizm görüşünü eleştirmesiyle ve 1905 Rus İhtilâli'ne katılarak Troçki'ye "sürekli devrim" fikrini ilham etmesiyle de meşhurdur.

19 Rus milliyetçileri, Parvus'un Almanlarla işbirliğine gitmesini her zaman kendi milletlerine bir ihanet olarak görmüşlerdir. Lenin, "ihtilâlin seyrine kirli eller müdahale edemez" diyerek, Aralık 1917 tarihinde onu başından savmıştır. Z.A.B. Zeman & W.B. Scharlau, *Merchant of Revolution* (London, 1965), 246.

bu ilişki Batı kontrolü dışında direnen güçler arasında kurulabilecek bağlara işaret etmesi bakımından oldukça önemliydi. Parvus'un Bolşevikler için yürüttüğü yoğun siyâsî ve malî faaliyetler vasıtasıyla katkı sağladığı bir devlet olan Sovyet Rusya, Batılı olmayan güçlerin içindeki etkinliğini askeri ve iktisadî destek teklifleriyle genişletmeye çalışacaktı. Nitekim Lenin'in, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli bir yer tutan Mustafa Kemal'in Türk millî kuvvetlerine 1921'de silah ve resmî tanıma sağlarken yaptığı tam olarak buydu. Keza 1956'da Süveyş Kanalı'nı ilhak ederek uluslararası krize yol açan Mısır'ın milliyetçi liderleri Cemal Abd'ülnasır, hükümetinin desteklenmesi noktasında en çok Sovyetler Birliği'ne güveniyordu. Haddizatında, Arap milliyetçiliğini Krushev'in himayesindeki sosyalist reformla aynı potada buluşturmaya çalışan da yine kendisiydi. Hatta bugün bile, Nasır'ın ideolojik anlamda halefi olan ve savaş düzeninde hazır kıta bekleyen laik bir rejimle Suriye'yi yöneten Beşar Esad, varlığını sürdürebilmek için Putin'in Rusyası'na bel bağlamış görünüyor. Rusya önderliğinde bir Avrasya ülkeleri bloğu oluşturma (Avrasya Birliği) fikrini savunan Putin, Esad'ın zayıflayan otoritesine ve iktidarı kaybetme ihtimaline rağmen onu sonuna kadar desteklemeye devam etmektedir. Rus Avrasyacılığının en ateşli savunucusu olan Aleksandr Dugin de, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde kendi ideolojisini Mackinder, Haushofer ve Parvus ile aynı zemin üzerinde inşa etmektedir.²⁰

Dış politikaya dair bu tür düşünceler ve gelişmeler, Amerika'nın demoktarikleş[tir]me iştiyakını Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze uzanan süreçte daha da karışıklaştırmıştır. Bu

makalede, Wilson'ın imparatorluk Almanyası'nı ve Bolşevik Rusya'yı yıkma arzusuyla örtüşen liberal tabanlı yeni bir dünya düzeni için nasıl uğraştığı incelendikten sonra Mackinder, Haushofer ve Parvus'un ideolojik mirası ele alınacaktır.

Wilson'ın Demokratikleşme, Emperyalizm ve İngiliz-Amerikan Ortaklığı Üzerine Düşünceleri

İlk bakışta, Wilson'ın amacının Amerika'yı savaşa sokmak olduğu söylenebilir, ancak savaşa neden girmek zorunda olduklarını kendisi şu şekilde açıklamıştır: “bizim hedefimiz [...], bencil ve otokratik güçlere karşı dünya hayatında hüküm sürecektir barış ve adalet ilkelerini tesis etmektir.”²¹ Wilson'a göre Amerika, Almanya gibi otokratik yönetimler karşısında daha fazla tarafsız kalamazdı, çünkü Alman devleti yalnızca Hohenzollern hanedanı ve “vatandaşlarını maşa ve piyon olarak kullanmaya alışık, bir avuç hırslı grup” tarafından idare edilmekteydi. Zaten Almanya'nın savaşa girmesi, komşularıyla “eşit bir statüyü kabul etmek” yerine onlar üzerinde hâkimiyet kurmaya kalkışan ve onları savaşa tahrik eden Kayser'in yüzünden olmuştu. Hâlbuki Alman halkı ve kendilerini *Reichstag*'ta temsil etmeleri için seçtikleri vekiller, eğer kendilerine bir seçme imkânı tanınmış olsaydı, hiç şüphesiz barışın sürdürülmesini tercih ederlerdi. Oysa şimdi, onlara sadece bir dış müdahale yardımcı olabilirdi: “Nihai dünya barışı ve Alman halkı dâhil bütün insanların özgürlüklerini kazanabilmeleri; büyük küçük ayrımı yapmadan bütün milletlerin hakları koruyabilmek ve her insanın kendi hayat tarzını ve kendi idarecilerini seçmesini sağlayabilmek adına [...] savaştığımız için [...] gururluyuz.”²²

20 Dugin, çalışmalarında Mackinder ve Haushofer'e sık sık atıfta bulunur. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki siyâsî hayatının erken dönemlerinde Milli Bolşevik Partisi'ni kurmuştur. Milli Bolşevizm, ilk kez, batılı güçlere karşı Weimar Almanyası ve Sovyet Rusya'nın bir ittifak kurmasını savunan ve parvus'un yakın arkadaşı olan Karl Radek tarafından 1923 yılında kullanılmıştır. Aleksander Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım* (İstanbul, 2003), 51-52, 60-67, 146-152.

21 Wilson, “War Message,” 523.

22 A.g.e., 523, 525. Wilson burada Theodore Roosevelt'in 1905 yılında müdahale hakkıyla ilgili dile getirdiği argümanı takip etmiştir: “Hiçbir millet, Amerika'da olsun ya da olmasın, asla unutmamalıdır ki, özgürlük ve bağımsızlığı sürdürme arzusu hiçbir surette bu bağımsızlığın iyiye kullanılmasından ayrı olarak değerlendirilemez.” Theodore Roosevelt, “The Roosevelt Corollary,” içinde Gearóid Ó Tuathail vd., editörler, *The Geopolitics Reader* (London; New York, 1998), 32.

Wilson, bunun bir intikam savaşı olmadığı-
nın ve işgal edilen toprakların geri verilmesi dı-
şında, Almanya'nın siyasi ve iktisadi bütünlüğü-
nün muhafaza edileceğinin garantisini vermiştir:
"Ne burayı zaptetmek ne de burada bir hâkimiyet
kurmak arzusundayız. Biz kendimiz için herhan-
gi bir tazminat talebinde bulunmadığımız gibi,
hiçbir zaman feda etmekten çekinmediğimiz şey-
ler için de maddi bir karşılık beklemiyoruz. İnsan
haklarının savunucusu olduğumuzun bilinmesi
bizim için yeterlidir."²³

Wilson, 2 Nisan 1917 tarihli savaş mesajına
aşağıda göreceğimiz türden argümanları mebzul
miktarla koyarken hiçbir zorluk çekmemiş ol-
malı, zira demokratik bir rejim kurulabilmesi için
Rus Çarı II. Nikola bir aydan kısa bir süre önce
tahtından feragat etmeye zorlanmıştı.

"Rusya'da son bir kaç haftada meydana gelen
olağanüstü ve yüreklandırıcı hadiselerin, gelecek-
teki dünya barışına olan umudumuzu daha da
güçlendirdiğini acaba hissetmeyen tek bir Ameri-
kalı var mı? Rusya'yı gerçekten tanıyanlar, aslında
onun demokrasiye ne kadar kalpten bağlı olduğu-
nu bilirler... Oysa, siyasi yapısının zirvesine otok-
rasinin yalnızca tacı yakıştırdığı bir Rusya, uzun
yıllardır sahip olduğu bu gücüyle birlikte gerçek-
ten de dehşet verici bir ülkeydi. Hâlbuki gerçek
Rusluğun ne köken, ne karakter, ne de bu dünya-
daki amacı bakımından bu yönetimle gerçek bir
bağı yoktur; işte şimdi bu büyük ve alicenap Rus
halkı, başlarındaki yönetimden silkinip kurtulu-
yor ve bütün kuvvetleriyle birlikte dünyada öz-
gürlüğün, barışın, adaletin tesis edilebilmesi için
onlar da mücadeleye katılıyor. İşte, onurlu millet-
lerin arasına adını yazdıracak gerçek bir ortak."²⁴

Ne var ki, Ruslar savaşı sonlandıramadığı için
Çar'ı devirdikleri gibi, Amerikan, Fransız ve İn-
giliz müttefiklerinin yanında savaşa devam etme
bağlılığını her fırsatta dile getiren cumhuriyetçi

Kerensky yönetimini de devirmişlerdi. İkinci Rus
devrim hükümetini kontrol eden Lenin'in Bolşe-
vikleri, İtilaf Kuvvetleri'ne beklenenden daha faz-
la hasmane bir tutumla yaklaşmış, Çarın Büyük
Britanya ve Fransa'yla olan gizli yazışmalarını
yayınlayarak, Miğfer Kuvvetler ile bir barış ant-
laşması imzalamanın yollarını aramışlardır.

Wilson, bu barış müzakerelerini İtilaf
Kuvvetleri'nin lehine çevirmek için 8 Ocak 1918
tarihli meşhur *On Dört Madde* bildirisini yayın-
layarak, Miğfer Kuvvetler ve kendileriyle anlaş-
maya yanaşanlar arasına itilaf tohumları ser-
miştir. Bununla da yetinmemiş, yeni kurulan Rus
hükümetine sergilediği samimi tavır dolayısıyla
çeşitli konuşmalarında övgüler düzmüştür: "Rus
temsirciler; haklı, yerinde ve modern demokrasi-
nin ruhuna uygun olacak bir şekilde, Alman ve
Türk devlet adamlarıyla yürütülen görüşmelerin
kapalı kapılar ardında değil, biz Amerikalıların
da arzu ettiği gibi, açık ve bütün dünya kamu-
yunun gözünde yürütülmesi hususunda ısrar et-
mişlerdir."²⁵

Dile getirdiği bu düşünceler, "gerçek Rus
halkının sesiydi". Bu büyük ve âlicenap millet
"korkunç Alman gücü karşısında perişan olmuş
ve bütün umutlarını yitirmiş olabilirlerdi" fakat
"asla baş eğmeyen bir ruhları vardı." Wilson, Bol-
şeviklerin müttefiklerin sunduğu barış teklifleri-
ni reddetmesini umarak, işgal edilen bütün Rus
topraklarının iade edileceğinin ve ileride kuru-
lacak hükümet sistemini belirleme hakkının ta-
mamen Rusların kendi elinde olacağının sözünü
veriyordu.²⁶ Aslında Lenin, Wilson'un bu diplo-
matik peşrevinden oldukça memnundu ve bu *On
Dört Madde*'nin "dünya barışı için atılmış çok
önemli bir adım" olduğunu söylüyordu.²⁷

Bu diplomatik teşebbüsler başarılı olduğu tak-
dirde, gelecek parlak görünüyordu. Wilson'a göre
Amerika, "diplomasinin her zaman samimi ve

23 A.g.e., 524.

24 Wilson, "Fourteen Points Address," 534-535.

25 A.g.e., 538.

26 A.g.e., 538.

27 Thomas Knock, "From Peace to War Progressive Internationalists Confront the Forces of Reaction," içinde
Dennis Merrill and Thomas G. Paterson, editörler, *Major Problems in American Foreign Relations, Volume II:
Since 1914*, sixth edition (Boston, 2005), 52.

kamuya açık bir şekilde yürütülmesi hususunda” garanti vermeliydi.²⁸ Dahası, bütün dünya hükümetlerinin kurallarına uymak zorunda olduğu Milletler Cemiyeti, “siyasî bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün” korunacağı sözünü vermişti.²⁹ Yine Wilson’a göre bu taahhütler, Amerikalıların “emperyalistlere karşı cephe alan halkların ve bütün hükümetlerin samimi ortakları olduğunu” şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kanıtlamaktaydı.³⁰

Ancak, Wilson’ı bir anti-emperyalist olarak kabul etmeden önce iki kere düşünmemiz gerekiyor. Wilson demokratikleşme mesajlarını, sadece Amerikanın jeopolitik yayılmasını genişletmek için utanmazca kullanmış olamaz mı? Birinci Dünya Savaşı ortamında, Amerika’nın kendisine yapılan saldırılara karşı reaksiyon savaşı verdiği iddia edilebilir. Almanların denizaltıları kullanarak, Amerika’nın Büyük Britanya ve Fransa’ya yolladığı ticari gemilere saldırması, hiç şüphesiz mühimmat ve diğer değerli savaş malzemelerinin alınıp satıldığı oldukça kârlı pazarı tehdit etmekteydi. Aslına bakılırsa bu öyle bir ticaret ki, Birleşik Devletler’in dünyanın önde gelen kredi sağlayıcısı olmasını sağlamıştı. Yaklaşık on aylık bir fasıladan sonra 1 Şubat 1917’de Alman denizaltılarının yeniden saldırmasından yalnızca iki gün sonra, Wilson Almanya ile bütün diplomatik ilişkilerini kesme kararı aldı. 1 Mart 1917 tarihli gazetelerde Alman dış işleri bakanı Zimmerman’ın Mexico City’deki imparatorluk elçiliğine gönderdiği gizli telgrafın yayınlanması, Amerikan kamuoyunu Almanların ABD’yi yok etmek için bir şeyler plandığı hususunda şüpheye yer bırakmayan bir şekilde iknâ etmiştir. Zimmerman, elçilerine gönderdiği telgrafta olur da Birleşik Devletler Kayser’e karşı savaş ilan ederlerse, Meksika’ya Amerika’ya saldırımları karşılığında Texas, Arizona ve New Mexico eyaletlerinin teklif edilmesini söylemiştir. Aslında telgrafta iletilen teklif, Wilson’un Nisan 1914’ten beri daha

demokratik bir hükümet kurulmasını teşvik etmek adına Amerikan ordusuna Mexico’ya pek çok kez gönderdiği göz önüne alınırsa, Meksika açısından oldukça kışkırtıcı bir teklifti. Amerikan kamuoyu, Alman kökenli kendi vatandaşlarının çeşitli komplolara girişebileceğinden korkuyordu. Amerika’nın savaşa resmen girmesinden sonra, organize bir şekilde yürütülen aleni tacizler, kendi kültürel geçmişlerini savunan ve savaşı protesto eden Alman kökenli Amerikalıların %100 Amerikalı olmadıklarını dillendiren bir kamuoyu saldırganlığına yol açmıştı.³¹

Aslında Wilson, İspanya-Amerika Savaşı sırasında kurulan ve o günden beri Washington üzerinde devam eden idolojik bir etkisi olan Amerika ve Büyük Britanya arasındaki ittifakın sürdürülmesine derinden bağlılık duyuyordu. Amerika ve İspanya arasındaki itilafın sonucunda, İngilizlerin de destek vermesiyle Amerika Filipinler ve Porto Rico’yu kendi sınırlarına katmış, Küba’yı da yarı-bağımlı hale getirmişti. Mahan 1890’ların başında yazdığı çığır açıcı *The Influence of Sea Power upon History* [Tarih Üzerine Deniz Gücünün Etkisi] kitabında, Birleşik Devletler’in de, tıpkı İngiltere gibi, kara sınırlarını korumak için büyük bir coğrafi avantaja sahip olduğunu ve bu yüzden deniz gücünü geliştirmeye odaklanması gerektiğini dile getirmiştir. Mahan’a göre, Birleşik Devletler bütün çabalarını her şeyden önce Meksika Körfezi’ne hasretmeliydi:

Karayıpler’in şimdiki sınırlı, yerel trafiği yahut en iyi ifadeyle artık bozulmuş ve etkinliğini yitirmiş bir ticaret yolu olması, ileride değişecek ve bunun yerine dünyanın en önemli geçiş yollarından biri olacaktır. Bu ticarî güzergâh doğal olarak diğer Avrupalı büyük milletlerin de dikkatini çekecek ve daha önce hiç olmadığı kadar onları kıyılarımıza yakınlaştıracaktır. Bu gelişmelerle birlikte, bugüne kadar uzak durduğumuz uluslararası itilaflardan kaçınmak artık eskisi kadar kolay olmayacaktır. Birleşik Devletler’in bu

28 Wilson, “Fourteen Points Address,” 536.

29 A.g.e., 538.

30 A.g.e., 538.

31 Howard Jones, *Crucible of Power: A History of American Foreign Relations from 1897* (Wilmington, DA, 2001), 65-82.

rotayla gelecekteki ilişkisi, İngiltere'nin güneybatısındaki Kanal'la ve Akdeniz ülkelerinin de Süveyş rotasıyla kurdukları ilişkiye benzeyecektir.³²

Bu plan, sadece Karayipler'in ele geçirilmesi için İspanya'yla savaşılmasına sebep olmamış, aynı zamanda, 1904 yılında Başkan Theodore Roosevelt tarafından inşasına başlanılan Panama Kanalı'nın Wilson yönetimi altında Ağustos 1914'te tamamlanmasını da sağlayacaktı. Pasifik Kanalı, Birleşik Devletler'in doğu ve batı kıyıları arasında serbest bir denizyolu taşımacılığı trafiğine izin vermesinde yanında, Amerika ve onun Asya ve Pasifik'teki nüfuz alanı arasında engelsiz bir ikmal yolunun kurulabilmesini de sağlayacaktı.

Wilson, yürütülen bu girişimleri 1902 gibi erken bir tarihte onaylamıştı: "Trenton Savaşı bizim için San Juan Hill Savaşı kadar gerçektir... Bugüne kadar yaptığımız hiçbir savaş, bizi İspanya Savaşı kadar hızlı bir dönüşüme uğratmamıştır. 1898'den sonra idrak ettiğimiz yıllardan önce, asla bu türden bir değişim geçirmemiştik. Bizler, yeni bir devrime şahitlik ediyoruz. Amerika'nın yaşadığı dönüşümün tamamlandığını görüyoruz. 125 yıl önce bağımsızlıkları Britanya'dan kazanan küçük bir eyaletler topluluğu artık bugün kudretli bir güce dönüşmüştür."³³

Amerika'nın bir deniz gücüne dönüşmesinin tabii sonucu, kendi tarihinde ilk kez denizasırlı koloniler ele geçirmesi ve bunları yönetmesi olmuştur.

Wilson, Amerika'nın böyle hareket etmeye hakkı olduğunu dile getirirken en küçük bir utanma emaresi bile sergilemiyordu. İspanyol sömürsüne karşı Filipinler'de verilen mücadelenin lideri olan Emilio Aguinaldo'nun (1869-1964) İspanyollardan sonra gelen Amerikan işgaline karşı büyük bir halk ayaklanması başlatmasının ardından, Wilson kendi kaderlerini belirleme hakkı istedikleri için yerlilere demediğini bırakmadı:

Filipin Adaları'nda yaşayanlar gibi, birbirinden bu kadar farklı ve heterojen bir yapıda olan

insanlar ne bir topluluk oluşturabilir ne de makul hükümet formlarından birisi altında yaşayabilirler. Bu insanlar, hiçbir şekilde birleştirilemezler. Sadece nerede gözlerini açıtlarsa orada yaşamalarına müsaade eden, başıbozuk bir düzen içinde yüzyıllardır yaşıyor olmalarını bir kenara bırakacak olursak; herhangi bir topluluk hayatları olmadığı için, yine herhangi bir topluluğa bağlılık duygusu taşımayan, pek çok ırktan müteşekkil, iktisadî, siyasî, içtimai ve gelişmişlik düzeyi açısından birbirinden kopuk katmanlar halinde yaşayan bu insanların, hem tecrübe hem de alışkanlıklar bakımından birbirleriyle asla uyuşmadıkları gibi, müşterek hiçbir şeyleri de olmadığını söyleyebiliriz. Eğer bağımsızlıktan kastedilen, sadece adaların dışında herhangi bir devlete bağlı olmadan, akıntıda sürüklenen dümensiz ve kaptansız bir geminin bağımsızlığı olsaydı, onlara bağımsızlık vermekten daha kolay ne olabilirdi ki! Fakat kendini yönetme hakkı? Bu nasıl "verilir"? Daha doğrusu, bu *verilebilen* bir şey mi? Yoksa bu, insanların zorlu hayat okulundan mezun olmayı başarak, kendilerinin elde etmesi, kazanması gereken bir şey değil mi?³⁴

Wilson'a göre, Filipinlilerin modern bir millette evrilmesinin yegâne yolu Birleşik Devletler'in himayesini kabul etmektir: "Nasıl ki biz, hayat okulunda öğrenmeye başlayanları idare etmek zorundaysak, onlar da himayemiz altında oldukları için bize uymak zorundalar. Onlar henüz emekleme aşamasındaki çocuklar, bizler ise idare etme ve adalet dağıtma gibi derin meselelerde tecrübe kazanmış yetişkinleriz. Eğer bu mevzuların özünü onlara biz öğretmeseydik, başka hiçbir millet bunları bizim gibi öğretmezdi, çünkü bu bilgileri biz kitaplardan değil, hayatın bizatihi kendisinden öğrendik."³⁵

Burada ise, Wilson'un İngilizlerin kendi sömürge tebalarını himaye etme biçimlerinden nasıl etkilendiği görülüyor: "Tabiatları gereği çocuklar aptal, fevri, dik kafalı ve mantıksız olsalar da, biz yetişkinler tıpkı İngilizlerin Doğu

32 Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power upon History*, 12th Edition (Boston, 1918), 33-34.

33 Woodrow Wilson, "Ideals of America," 208, 216.

34 A.g.e., 223-224.

35 A.g.e., 223.

sömürgelerinde tebaları öğrenene kadar sergiledikleri tavır gibi kararlı, fikrinde sebat eden, eleştirilerden etkilenmeyen ve sağlam duran insanlar olmalıyız... Onlara öğretecek çok şeyimiz var ve ümit ediyorum ki, bunu olabildiğince çabuk öğreteriz.”³⁶

Wilson o kadar ileri gitmiştir ki, Amerikan halkının siyasi olgunlukta son noktayı temsil ettiğini bile iddia etmiştir:

İtaat her yerde hükümetin temelidir ve İngilizler, ne hayatlarında ne de düşüncelerinde kralarını oyla seçebildikleri özgür bir rejime hazır değillerdi. Zira böyle bir rejime, ancak kanunların ve idarecilerin otoritesine her şeyin üstünde saygı göstermelerini öğretecek uzun bir talimden sonra hazır olabilirlerdi. Nesiller boyu devam eden disiplin; onlara birer Amerikalıya dönüşmeden önce, en başta artık vazgeçilemeyecek bir düzen aşkını, kendine hâkim olmanın itidalini ve itaat etse de kendi düşüncelerini serbestçe ifade edebilen bir insanın ruhunu bahşetmiştir.³⁷

Wilson, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile aynı düşünceleri savunmaktaydı. Ortadoğu'daki eski Osmanlı topraklarında ve Afrika ile Asya'daki eski Alman sömürgelerinde, bu Batılı olmayan milletler bağımsızlıklarını kazanmaya gerçekten “hazır” olana dek, İngiltere ve Fransa'nın mandater kuvvetler olarak yönetimleri devralmalarını uygun bulmuştur. Milletler Cemiyeti sözleşmesinin büyük ölçüde Wilson tarafından yazılmış 19. Maddesi, bu toprakların “modern dünyanın ağır koşulları altında kendi başlarına ayakta kalamayacaklarını” dile getirir. Dolayısıyla, bu yerlerin “bu sorumluluğu üstlenebilecek kaynakları, tecrübesi veya coğrafi konumu bakımından müsait olan gelişmiş milletlerce himaye edilmeleri” gerekmiştir.³⁸

Wilson'a göre, gerçek siyasi bağımsızlık sadece gelişmiş milletlerin hakkıydı: “Özgürlük; bazı insanlarda bulunan... ve bazılarında ise bulunmayan... olgunluk, kendi kendini yönetme, kendi kendinin efendisi olma ve hakkaniyetle yapılmış anlaşmalara titizlikle riayet etme gibi özelliklerden kaynaklan bir ayrıcalıktır.”³⁹ Hâlbuki bu ilkeler, kendisinin Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmek için serdettiği düşünceleriyle büyük bir çelişki içindedir: “Milletlerin eşitliği üzerine kurulacak barış, eğer kalıcı olacaksa, hakların eşitliğine de dayanmak zorundadır; karşılıklı kabul edilen garantiler, hiçbir surette büyük milletler ve küçük milletler yahut güçlü olanlar ve zayıf olanlar şeklinde ayrımları ne kabul edebilir ne de buna dönük en ufak bir imada bulunabilir.”⁴⁰

Bu iki yüzlülük, Wilson'un 17 Temmuz 1918 tarihinde Amerika'nın Rusya'ya askerî müdahalesini onayladığında iyice ayyuka çıkmıştı. Amerikan askerî birlikleri görünüşte, daha önce Ruslarla birlikte İttifak Kuvvetleri'ne karşı savaşan gönüllü Çekoslovak birliklerinin tahliyesine yardım etmek için gönderilmişlerdi; ancak Wilson, “daha sonra Rus kuvvetlerin ihtiyaç duyabileceği ve savunma organizasyonlarını kurduklarında kendilerine iade edilecek askerî depoların korunması için” Amerikan yurtdışı seferî kuvvetlerinin Vladivostok, Murmansk ve Archangel limanlarına konuşlandırılmaları gerektiğini söylemiştir.⁴¹ Hâlbuki Wilson, ya Bolşeviklere karşı Beyaz Rus birliklerini desteklemeye gelen ya da kendisi için toprak arayışında olan İngiliz, Fransız ve Japon kuvvetlerine Amerika'nın buradan nasıl yardımcı olabileceğine dair yapılan planlar hakkında tek kelime bile etmemiştir.⁴²

Wilson'un *On Dört Madde*'sinin hazırlanmasında kendisine danışmanlık yapan ve ilerlemeciliğe can-ı gönülden bağlı olan Walter Lippmann

37 A.g.e., 220-221.

38 Woodrow Wilson, “An Address to the Third Plenary Session of the Peace Conference, February 14, 1919,” *PWW*, 55:170-171.

39 Wilson, “Ideals of America,” 218.

40 Woodrow Wilson, “An Address to the Senate, January 22, 1917 (bundan sonra, ‘Peace Without Victory Speech’), *PWW*, 40:536.

41 Woodrow Wilson, “Enclosure, July 17, 1918,” *PWW*, 48:641-642.

42 David S. Foglesong, *The American Mission and the “Evil Empire”* (New York; Cambridge, UK, 2007), 54-56; Jones, 89-91.

büyük bir tiksinti içinde şunları yazmıştır: “Rus İç Savaşı Amerika’nın kışkırtacağı yahut sürmesi için çaba harcayacağı bir şey değildi; savaşta olmadığımız insanları ablukaya almak tek kelimeyle iğrençti ve savaş ilan etmeden ülkelerini işgale kalkışmanın Almanlarda görüp de şikâyet ettiğimiz şeylerden hiçbir farkı yoktu.”⁴³ Lippmann ayrıca, Wilson’ın bu müdahale esnasında medyaya nasıl sansür uyguladığından da şikâyet etmiştir: “onun içinde komplo, bir fitneye ve kendisinin bayraktarlığını yaptığı bütün o büyük erdemlere bu kadar kolayca sadakatsizlik yaptığına şahit olmak, tarihte öğrendiklerini unutmasından başka neyle açıklanabilir ki.”⁴⁴ Lippman hiç şüphe yok ki Wilson’daki bu değişimi, Alman kökenli Amerikalıların gözünü korkutan %100 Amerikalılık kampanyası gibi şimdi de hükümete yöneltilen sol eleştirileri sindirmek için Komünist Korkusu’nu diline dolayan bir başka siyasî kampanyaya bağlıyordu.

Lippmann’ın Wilson eleştirileri Yirminci Yüzyıl’ın büyük bir kısmı boyunca geçerliliğini sürdürmüştür. Bu dönemde *beşinci kol faaliyetleri*, (*Beşinci kol faaliyetleri*, fiilî müdahale ile ele geçirilemeyen bir kitleyi ya da devleti propaganda, casusluk, sabotaj ya da terör yoluyla manevî etkiye maruz bırakmak suretiyle müdahaleye uygun hale getirmek ya da fiilî savaş esnasında savaşı daha kolay kazanmak için yapılan her türlü manevî yıkıcı çalışmadır [ç.n.]) tıpkı Pearl Harbor’dan sonra Japon kökenli Amerikalılara ve McCarthy döneminde entelektüellere uygulanan baskılarda görüldüğü gibi, savaş veya diplomatik kriz zamanlarında kamuoyunu yönlendirmek adına sıklıkla kullanılmıştır. Bu tür uygulamalar, Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkan kitlesel barış hareketlerinden sonra iyice azalmış ve Amerikan ordusu hakkında yapılan eleştiriler medyada daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Yine de, Birleşik Devletler’in Irak ve Afganistan’a yapmış olduğu askerî müdahaleler, rejimin diktatörlükten

kurtararak demokrasiye geçi[ril]mesi misyonunu çerçevesinde meşru gösterilmeye çalışılmıştır. Böylesi rejim ve iktidar değiştirme operasyonlarının büyük bir kısmı bir başka diktatörlüğün tesis edilmesiyle sonuçlanmıştır; bunun açık örneklerine Amerika’nın Rusya’ya yapmış olduğu müdahalede yahut oluşturulmalarına Wilson’ın bizzat yardım ettiği diğer manda devletlerde rastlamak mümkündür.

Mackinder, Haushofer ve Kalpgâh:

Mackinder emperyal ilerlemenin tehlikelerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Daha 1904 yılında, Britanya’nın artık hâkim küresel güç olamayacağına dair o meşhur uyarısını yapmıştı.⁴⁵ Avrupalı deniz kuvvetleri -kendi ülkesi gibi -Amerika’nın keşfinden beri kendi güçlerini dünya ölçeğinde aksettirmişlerdi: “Kolomb neslinden gelen büyük denizcilerin başlatmış olduğu devrim, Hristiyan dünyasını adeta kanatlandırarak, onlara sahip olabilecekleri en geniş hareketlilik imkânını sağlamıştır. Tek ve kesintisiz okyanusun bölünmüş karaları ve adaları çepeçevre sardığı düşüncesi, denizlerin coğrafi şartlar açısından bir bütünlük içerisinde hâkimiyet altında tutulması düşüncesini geliştirmiştir.”⁴⁶

Avrupa anakarasından nispeten soyutlanmış ve nehirler ile kıyı şeritlerine kolay erişim imkânı bulunan Britanya Adaları, o dönem rekabet halinde bulunduğu İspanyol, Portekiz, Fransız ve Hollandalı rakiplerinden bir ticaret ve deniz gücü olarak daha fazla gelişmiş ve kendi medeniyetini tabii sınırlarının bile ötesine taşıma imkânı bulmuştur. Öyle ki, “[d]enizlerin ortalarında keşfedilen münhal kara parçalarında yeni Avrupalılar yaratılmaya başlanmıştır”: Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya ve hatta Güney Afrika.⁴⁷

Bu durum dünya üzerindeki rekabeti bitirmemiş, aksine Almanya, Birleşik Devletler, Japonya ve Rusya gibi ortaya çıkan yeni güçlerin sömürge arayışlarıyla birlikte daha da şiddetlenmiştir.

43 Lippmann, 275.

44 A.g.e., 276.

45 Gerard Kearns, *Geopolitics and Empire: the Legacy of Halford Mackinder* (Oxford; New York, 2009), 9, 134.

46 Mackinder, “Pivot of History,” 433.

47 A.g.e., 433.

Mackinder'ın nazarında bunun anlamı, Kolomb çağının artık sona ermiş olmasıdır:

Son 400 yıl içerisinde dünya haritasının taslağı yaklaşık bir kesinliğe ulaşmış ve hatta Nansen ve Scott'un kutup bölgelerindeki deniz seyahatleri sonucunda artık başka büyük bir keşif yapma ihtimali de iyice azalmıştır. Öte yandan büyük bir tarihî çağın sona erip yirminci yüzyılın başlaması yalnızca elde edilen bu başarıdan dolayı değil, bununla birlikte bir önem taşımaktadır. Misyonerler, fatihler, çiftçiler, madenciler ve son zamanlarda özellikle mühendisler, gezginlerin dünya üzerinde bıraktıkları ayak izlerini çok yakından takip etmeye başlamışlardır. Yeryüzünün uzak sınırları da sertçe ifşa edilip gösterilmeden önce bunların fiilen tamamlanmış siyasî uygunluğunu kendi namımıza tarihe geçirmek zorundayız. Tüm Avrupa, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'da, medeni ve yarı-medeni güçler arasında yaşanabilecek bir savaşın sonuçlarını hesaba katmazsak üzerinde hak iddia edilmemiş çok az bir bölge kalmıştır.⁴⁸

Bu büyüyen sömürge yarışı, jeopolitik krizlere ve muhtemel bir dünya savaşına yol açacaktır:

Toplumsal güçlerde yaşanan her patlama, bilinmez bir evrenin ve ilkel bir kargaşanın içinde dağılmayıp, dünyanın en uzak köşelerinde bile yeniden yankı bulacak ve dünya iktisadi ve siyasî organizmasının zayıf unsurları sonuç olarak paramparça olacaklardır. Büyük bir ihtimalle bu olgunun yarı farkında olan dünyanın dört bir tarafındaki devlet adamlarının dikkatleri ülke sınırlarının genişlemesinden nisbî etkinlik mücadelesine kaymaktadır.⁴⁹

Mackinder'a göre, İngilizler artık kara gücünün yükselişe geçtiğini idrak etmeli ve kendilerini bu yeni gerçekliğe göre ayarlamalıydılar. Kuzey ve orta Avrasya'nın geniş tundralarını, ormanlarını ve bozkırlarını hâkimiyeti altında tutan Rusya; Kuzey Amerika'nın üç [ve] Avrupa'nın

iki katından daha büyük olan, takriben 21 milyon mil kare toprağa sahipti. Steplerin kontrol altında tutulması bilhassa önemliydi, zira stepler, buraları hâkimiyetleri altında tutanların "dünya adası"na, yani Avrupa, Asya ve Afrika'dan müteşekkil, dünya üzerindeki karaların dörtte üçünü kapsayan büyük kara kütesine, kolayca geçmelerini sağlayan, deniz tehditlerinden uzak büyük iç yola benzemekteydi.⁵⁰

Mackinder'a göre, bu "kalpgâh" a tarih boyunca Moğollar gibi göçebeler hâkim oldukları için, deniz aşırı ticaretin gelişmesinden önce, insanlığın büyük bir kısmı için kaçacak başka bir yer yoktu. "Bu kadar değişik sonuçlar, bir grup insafsız ve idealden yoksun atlinin hiçbir ciddi engelle karşılaşmadan büyük bir alanı geçmeleri neticesinde Turanî çekicin bu sahipsiz mekânlara sert bir biçimde çarpmasıyla gerçekleşmiştir."⁵¹ Avrupa medeniyeti büyük ölçüde bu "dış" barbarlığa bir tepki olarak gelişmişti. Mackinder, bu barbarlara karşı Avrupa'nın ilk ilerleyişinin Haçlı seferleriyle gerçekleştiğini ileri sürer, çünkü bu kutsal savaşçılar "Asya'nın kalbinden gelen baskıya" kendi toprakları dışına bir yere saldırarak tepki vermişlerdir.⁵²

Mackinder Rusya'yı Moğol İmparatorluğu'nun halefi olarak görmekteydi: "Finlandiya'nın, İskandinavya'nın Polonya'nın, Türkiye'nin, İran'ın, Hindistan'ın ve Çin'in üzerine Rusya'nın şu anda yaptığı baskı, step göçbelerinin daha önce merkezden dışarı doğru yaptıkları baskıların yerini almaktadır. Bütün dünya hesaba katıldığında, Almanya'nın Avrupa içinde sahip olduğu merkezî stratejik mevkiyi, Rusya tüm dünya için işgal etmektedir. Rusya konumu icabı, her istikamete saldırıda bulunabilir ve kuzey hattı hariç her istikametten saldırıya maruz kalabilir."⁵³

Moskova steplerdeki konumunu ilk olarak "Don Kazaklarını teşkilatlandırarak kuzey ormanlarından aşağıya inip, Tatar göçbelerini

48 A.g.e., 421-422.

49 A.g.e., 422.

50 A.g.e., 431.

51 A.g.e., 427.

52 A.g.e., 431.

53 A.g.e., 436.

mağlup ederek” sağlamlaştırmıştır.⁵⁴ Bölgeye, özellikle de Ukrayna’ya köylüleri yerleştirerek iktisadî anlamda daha da büyümüştür. Mackinder bunun sonucunda, “Odesa şehrinin, [...] bir Amerikan şehri hızında büyüdüğünü” söylemiştir. Bu gelişmeler, Amerika’nın kendi sınırlarını kontrol altında tutmaya başladığı dönemle aşağı yukarı örtüşmüştür.⁵⁵

Mackinder’a göre, devam eden Trans-Sibirya Demiryolu hattı pek çok şeyi değiştirebilecek büyüklükte bir önemi haizdir. “Trans-Sibirya Demiryolu hattının hâlâ yegâne ve çok riskli bir ulaşım hattı olduğu doğrudur. Ancak, bu yüzyıl daha bitmeden bütün Asya’nın demiryolu ağları ile örülmesi gerçekleşecektir. Rusya ve Moğolistan’ın kapladığı alan öyle uçsuz bucaksız ve nüfus, buğday, pamuk, yakıt ve metal potansiyelleri öylesine inanılmaz bir büyüklüktedir ki, bu büyük iktisadî dünya, deniz ticaretinin içine nüfuz edemeyeceği bir coğrafya yaratacaktır.”⁵⁶

Demiryolu inşası bir kez daha göstermiştir ki, “verimlilik savaşı” yeni topraklar elde etmekten çok daha büyük bir önemdeydi. Haddizatında Ruslar’ın, Japon Savaşı’nı kısmen bile olsa kaybetmelerinin asıl sebebi Trans-Sibirya Demiryolu hattını zamanında tamamlayamayıp, birliklerini Uzak Doğu’ya Mackinder’in de bahsettiği gibi verimli bir şekilde taşıyamamalarıdır.

Mackinder’a göre, Ruslar bir kara imparatorluğu olarak kalma fikrini kabullenmişlerdi: “Sahip oldukları gücün hayatî sınırlarının akılcıca farkında olan Rus yöneticileri Alaska’dan vazgeçtiler; çünkü denizlerde üstünlüğü ele geçirmek isteyen İngiltere’nin aksine, deniz aşırı bir toprak parçasına sahip olmamak Rusya için tam anlamıyla siyasi bir kanun hükmündedir.”⁵⁷ Rusya’nın bu politikası İngiltere’ye, Almanya gibi marjinal devletlerin çevrelenebileceği bir kara ve deniz ittifakı kurulmasının yolunu açacak

imkânı sağlamıştır. Hatta İngilizler, bu ortaklığı Birleşik Devletler gibi diğer deniz güçleriyle ve Almanya’nın amansız hasmı ve Çarlık Rusya’nın müttefiki olan Fransa’yla işbirliğine giderek daha da ileri taşıyabilirlerdi. Japon-Rus Savaşı’nda yaşadığı hezimetin bilincinde olan Rusya vakit kaybetmeden Britanya ile ittifak kurmuş ve “bütün dünya nüfusunun üçte ikisinin bulunduğu”⁵⁸ Çin, Hindista, İran ve Osmanlı Türkiye’si gibi yerlerde denize erişim sağlayacak herhangi bir liman elde etme talebinden bütününü vazgeçmişti.

Mackinder, İngilizlerin bu yerleri kontrol etmek zorunda olduklarını düşünüyordu, çünkü oluşabilecek muhtemel bir güç boşluğu Japonya’nın buraları fethetmesine ve küresel güç dengesinin bozulmasına yol açabilirdi: “Örneğin, Japonlar tarafından organize edilen Çinliler, Rusya’nın topraklarını ele geçirmiş olsalardı, dünyanın özgürlüğü sarı bir tehlikeyle yüz yüze kalabilirdi. Çünkü Çinliler, bu defa büyük kıtanın kaynaklarına bir de Okyanus cephesini ekleyecek, yani mihver bölgedeki Rusya’nın henüz sahip bulunmadığı bir avantaja daha sahip olacaklardı.”⁵⁹

Mackinder, Rusların Orta Asya’yı kontrolünü farklı bir açıdan değerlendiriyordu. “Tötonlar, Romalılar tarafından Hristiyanlaştırılıp, uygarlaştırılırlarken; aynı şey Slavlar üzerinde Yunanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Romano-Tötonlar şimdi okyanuslar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırlarken; Greko-Slavlar stepler üzerinden ilerleyip Turan coğrafyasını ele geçirmeye çalışmaktadırlar.” Bu açıdan, Mackinder’a göre, önde gelen Slav gücü olarak Ruslar, İngilizlerin kendi Doğu sömürgelerinde yaptığı gibi bir medenileştirme misyonunu yerine getirmekteydi.⁶⁰ Bu Avrupa merkezci ırkçılığın izlerine Wilson ve Mahan’ın görüşlerinde de kolaylıkla rastlanabilir; gerçi onlar bunu açıkça itiraf etmeseler de, Anglo-Sakson devletlerin parlamento geleneklerine

54 A.g.e., 433.

55 A.g.e., 433-434.

56 A.g.e., 434.

57 A.g.e., 436.

58 A.g.e., 428.

59 A.g.e., 437.

60 A.g.e., 433; Kearns, 176-179.

gösterdikleri ayrıcalıklı itibar bunu kanıtlar nite-
liktedir.

Çarlık Rusya'nın 1917'deki ani yıkılışı Mackinder'in umutlarını yerle bir etmiştir. Ona göre, dünyayı sınıf çıkarları bağlamında değerlendirdikleri için Bolşevikler Rusya'yı layıkıyla yönetemeyeceklerdi. Bolşevikler, baş rakipleri Almanya'ya karşı harekete geçmelerini zorunlu kılan ve onlarla asla barış masasına oturmamalarını gösteren coğrafi gerçeklere karşı kördüler.⁶¹ İtilaf Devletleri'nin Rusya'da başarısızlıkla sonuçlanan müdahalesinde aldığı komuta görevinden sonra, büyük bir umutsuzluk içinde şunları söylemiştir:

Ruslar, [bir iki nesildir devam eden] Alman nüfuzuna karşı bir direniş göstermekten acizdirler. Rus köylüleri okuyamıyor; şehirlerdeki devrimcilerle sırt sırta verdiklerinde zaten istedikleri ödülü almıştılar ve şimdi küçük mülk sahipleri olarak kendi köylerini bile idare etmekten fersah fersah uzaklar. Orta sınıf ise, o kadar çok sıkıntı içerisindeydi ki, nefret ettikleri Almanlardan bile gelecek olsa, herhangi bir Rus nüfusunun küçük bir kısmını oluşturan şehirlerdeki işçiler ise, her ne kadar nispi eğitimleri ve iletişim merkezlerini kontrol etmeleri sayesinde bugün ülkeyi yönetenler olsalar da, *Kultur* onları nasıl "etkileyeceğini" zaten çok iyi biliyordu.⁶²

Almanya'nın Rusya'yı ve Avrasya kalpgâhını er ya da geç sömürgeleştirmesini önleyecek nihai çözüm, Mackinder'a göre, Doğu Avrupa'da Büyük Britanya ve müttefiklerince desteklenen ve tampon bölgeler olarak iş görecekle küçük devletlerin yaratılmasıydı.

Mackinder'a göre, İtilaf Devletleri Almanya'yı tam bir hezime uğratamadıkları için Wilson'un Versay'da "adil bir barış" tesis etme çabaları akim kalmıştı. "Bugünün şartları altında, hiçbir kâğıt

parçası, bu Milletler Cemiyeti'nin yazılı anayasası olsa bile, Kalpgâh'ın ileride yeni bir dünya savaşının merkezi olmayacağını garanti edemez. Hazır şimdi milletler birbiri içine geçip, yeniden oluşturulurken insanoğlunun gelecekteki güvenliğini sağlayabilmek için coğrafi ve iktisadi gerçekliklere dayalı ne gibi garantiler verilebileceği üzerinde düşünmek gerekiyor."⁶³

Bu jeopolitik fikirler savaşında Mackinder'in muhalifi olan Karl Haushofer, Kalpgâh teorisini Almanya ve Japonya gibi iki "marjinal" güç lehine gözden geçirerek yeniden ele almıştır. Haushofer'e göre, her iki devlet de kendi nüfuslarını besleyecek yeterlikte hayat sahalarına (*Lebensraum*) sahip olmadıkları için, yeni topraklar kazanacakları savaşlara girmek zorundaydılar. "Hiçbir millet yok ki, varlığını uygun bir sahaya borçlu olmasın... Eğer bu saha çok küçük kalmışsa, genişletilmesi gerekir –ve kabiliyetli bir devlet adamı da, halkının asgari bir riskle bu ihtiyacı elde etmesinin haklı gururunu yaşayacaktır. Buna mukabil, eğer bu saha dış düşmanlar tarafından tehdit ediliyorsa, bu tehlike milli kuvvetin bütün gücü kullanılarak bertaraf edilmelidir. Hayat sahasının bizzat kendisi geliştirilmeli ve kaynakları mümkün olduğu ölçüde en üst seviyeye çıkarılmalıdır. Zira dünya kamuoyu, bir milletin genişleme hakkını teslim etmede her zaman mütereddit bir tutum içindedir."⁶⁴

Friedrich Ratzel ve diğer pan-Alman düşünürlerin önceki fikirlerinden devşirilerek Haushofer tarafından iki büyük savaş dönemi arasında popülerleştirilen bu politika, Almanya'nın Doğu Avrupa ve Rusya'yı ve Japonya'nın da Mançurya ve diğer Asya topraklarını işgali için entelektüel bir meşruiyet kaynağı olmuştur.⁶⁵

Yine de Haushofer, öncelikle Almanya, Japonya, Rusya arasında müşterek bir hâkimiyet

61 Mackinder, *Democratic Ideals*, 203

62 A.g.e., 118.

63 A.g.e., 114. Heffernan, 38; Lucian Ashworth, "Realism and the Spirit of 1919: Halford Mackinder, Geopolitics and the Reality of the League of Nations," *European Journal of International Relations* 17, no. 2 (2010): 289-290.

64 Dorpalen, 38-39.

65 Christian W. Spang, "Karl Haushofer Re-examined: Geopolitics as a Factor of Japanese-German Rapprochement in the Inter-war Years," içinde Christian W. Spang vd., editörler, *Japanese-German Relations, 1895-1945: War, Diplomacy, and Public Opinion* (London; New York, 2006), 139-141; Woodruff D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism* (New York; Oxford, 1986), 218-223.

alanının tesis edilmesi için büyük bir çaba sarfetmiştir; bu alana gelecekte Çin ve Hindistan da dâhil edilebilirdi. Böylesi bir müşterek hâkimiyeti, özünde Batı karşıtı bir ittifak olarak değerlendirmektedir. “İnsanlığın beşte üçü aynı amaç için mücadele ediyor ya da en azından dünyanın sömürülmemiş yerlerinde yaşama hakkı istiyoruz. Bu yüzden, dış politikamızın öncelikli hedefi, ögürlük için verilen müşterek bir savaşta onlarla aynı safta yer almak olmalıdır.”⁶⁶

Eski bir Alman generali ve Japonya ile Stalin Rusya’sının bir dönem askerî danışmanlığını yapmış olan⁶⁷ Haushofer, kendisinin en önemli dinleyicisi olan Nazilere gözüpek bir tavırla karşı çıktı. Almanya’nın millî çıkarlarına zarar verdikleri gerekçesiyle, Nazilerin Japonlara ve Ruslara karşı takındıkları ırkçı tutumları⁶⁸ sert bir dille eleştirdi. “Böylesine önemli bir ittifakın önünü bazı dar kafalı önyargıların tıkamasına razı olmak, bizim için telafisi mümkün olamayan bir hata olacaktır. [Almanya’nın] bu umutsuz konumu, ırkî önyargılar gibi yanlışlara düşmeden, bizleri olayları dünya ölçeğinde değerlendirmeye daha fazla mecbur kılıyor.”⁶⁹

Haushofer, yaptığı eleştirilerin yerini bulduğunu düşünerek herhalde bir müddet memnun olmuştur. Kasım 1936’da Almanya ve Japonya arasında imzalanan ittifak anlaşmasına müteakip, Ağustos 1939’da Ribbentrop-Molotov Paktı ve ardından Nisan 1941 tarihli Sovyet-Japon Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Ne yazık ki, her şey, Hitler’in Haziran 1941’de Sovyetler birliğine karşı Barbarossa Harekâtı’nı başlatması ve *Lebensraum* kavramını Haushofer’in asla kullanmadığı bir tarzda Yahudilere ve Ruslara karşı yürütülen bir soykırım kampanyasında kullanmasıyla birlikte alt üst oldu.⁷⁰ Sonuç olarak, Almanların açtığı bu

iki cepheli savaş, Mackinder’in çok önceleri dile getirdiği Rusya, Büyük Britanya ve Birleşik Devletler arasında kurulacak bir kara ve deniz ittifakı düşüncesini geçici bir süreliğine bile olsa yeniden tedavüle sokmuş oldu. Nihayetinde Almanya mağlup edilerek ikiye bölündü ve Haushofer Nazilerin bir dünya gücü olmaları yolunda oynadığı rolü için sorgulandıktan sonra arsenik alarak intihar etti.⁷¹

Alexander Helphand-Parvus’un Batı karşıtı Almanya-Osmanlı İttifakı Üzerine Düşünceleri

Alexander Helphand-Parvus, dünyaya hâkim olmak için sürekli mücadele veren emperyalistlerin sebep olduğu Doğu-Batı ayrımına başka bir açıdan yaklaşıyordu. Osmanlı Türk muhataplarına kaleme aldığı Kasım 1914 tarihli bir yazısında, onları İttifak Kuvvetleri’nin yanında savaşa girmeleri yönünde uyararak, dikkatlerini dünyanın en büyük sömürgeci gücü olan Büyük Britanya’nın Sultanlık makamı ve diğer Asyalı devletler için nasıl bir tehlike olduğuna çekmekteydi. Parvus’a göre, İngilizler, Rusların Boğazları kontrol etme teşebbüslerini Kırım Savaşı’nda (1854-1856) engellemelerinden bu yana Osmanlıya karşı iyice “soğuk” bir tutum takınmışlardı. O zamana kadar, modernleşme çalışmalarını finanse etmek için “Türkiye en fazla İngilizlerden borç almıştı”, ancak “işin içine Fransızların, Avusturyalıların ve şimdi de Almanların girmesiyle birlikte bu imtiyazlarını kaybetmişlerdir.”⁷²

Parvus’a göre, bu [soğuma] kesinlikle bir tesadüf olarak değerlendirilemezdi:

1860 sonrasında İngilizlerde görülen bu hasmane tutum, sadece Türkiye’ye yönelik değil, artık bütün dış politikalarının ana karakterini temsil etmekteydi. Büyük Britanya 1860’dan önce Yakın veya Uzak Doğu’da kendi iradesini hiçbir

66 Dorpalen, 42.

67 Anthony J Pearce, “Introduction,” in Mackinder, *Democratic Ideals*, xxii.

68 Tabii ki bu, Haushofer’in kendi düşüncelerindeki ırkçı olmadığı anlamına gelmez. Haushofer, eşi yarı Yahudi olmasına rağmen, anti-semitik düşünceler serdetmekten geri kalmamıştır. “Doğu Yahudileri”ne karşı takındığı ayrımcılıkla, kendi önyargılarını meşru göstermeye çalışmıştır. Diner, 166-169.

69 Dorpalen, 42-43.

70 Henning Heske, “Karl Haushofer: His Role in German Geopolitics and in Nazi Politics,” *Political Geography Quarterly* 6, no. 2 (1987): 136-137.

71 Jacobsen, 432-447.

72 Parvus, İngiltere, 8-10.

yaptırımla karşılaşmadan rahatlıkla aksettirebiliyordu, tıpkı Kırım Savaşı'nda ya da Çin karşıtı faaliyetlerinde olduğu gibi. Büyük Britanya, o dönem gücünün zirvesindeydi. İngiliz gücünü sorgulamak, deyim yerindeyse kimin haddineydi? İngiliz endüstrisi öylesine üretkendi ki, hiç kimse ona rakip olmayı aklının ucundan bile geçiremezdi. İngiliz deniz gücü de, bütün sularda mutlak bir hâkimiyet kurmuş ve dünyanın dört bir tarafında kendisine sömürgeler edinmişti. Tıpkı Türkiye gibi, diğer ülkelerin de askeri ve iktisadî açıdan geri kalmalarını arzu ediyordu. Ham maddeye ve ticarî pazarlara ulaşmak istemelerine rağmen, [sömürdükleri ülkelerin] demiryollarına sahip olmalarını veya ilerlemelerini istemiyorlardı. İngilizler, kendilerini dünyayı yöneten ve diğer Avrupalılardan daha üstün bir millet olarak görüyorlardı. Kendi ırklarından olmayanlara ise büyük bir istihza ve acımayla bakıyorlardı. Serbest ticareti desteklemelerine rağmen, diğer milletlerin bir kendilerine rakip olabileceğini akıllarının ucundan bile geçirmiyorlardı. Serbest ticareti, diğer milletlerin endüstriyel gelişimlerini daha pazlanmadan boğmak için kullanıyorlardı.⁷³

Bütün bu emperyalist düşünceler ve uygulamalar, İngilizlerin küresel ölçekli, çok daha büyük planlarının aslında parçalarıydı: "sömürgelerini, yalnızca İngilizlere düşük olarak uygulananak gümrük politikalarını ve vergilerini kabul etmeye zorlayarak, onları tamamen kendi iktisadî ve mali yapısına bağlamış oluyorlardı."⁷⁴

Parvus'a göre, İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Batı dışında dünyanın geri kalanında ticarî imtiyazlar elde edebilmek için askeri ve diplomatik güçlerini kullanıyorlardı. Bu kapitülasyonlar, İngilizlerin hammaddeyi kolayca almalarını ve neredeyse hiç gümrük vergisi ödmeden

kendi sanayi malları o ülkelere sokmalarını sağlıyordu. Parvus, Osmanlı İmparatorluğu henüz bir sömürge olmamışsa bile, İngiliz tehdidine karşı harekete geçilmezse, bunun er ya da geç gerçekleşeceği uyarısında bulunmuştur.⁷⁵

Yine Parvus, İngilizlerin zaten çok ciddi bir şekilde Osmanlı karşıtı faaliyetlerde bulunduğunu öne sürmüştür. Parvus'a ve diğer pek çok Ortadoğu gözlemcisine göre, İngilizler Süveyş Kanalı'nın inşasından sonra Mısır'ı kâğıt üstündeki efendileri Osmanlılardan kopartmak için her fırsatı değerlendirmekteydi, çünkü kanal Londra'dan Hindistan'a ve Avustralya'ya uzanan en kısa deniz yolunun kullanılabilmesini mümkün kılıyordu.

Büyük Britanya'nın son dönemde Ortadoğu'da ele geçirmek istediği bir başka stratejik bölge daha bulunuyordu: "İngiltere, hem İran Körfezi ve hem de Irak'la yakından ilgileniyordu. Hatta hâkimiyetini Basra'ya ve Bağdat'ın ilerisine taşımak için Kuveyt Şeyhliği'ni kurmuştu. Bu genişlemenin amacı, Hindistan deniz yolunun güvenliğini sağlamak ve Almanların Hint Okyanusu'na inmelerini önlemektir. Irak'la sebepten, yani sahip olduğu petrolden dolayı ilgileniyorlardı, zira petrol ne İngiltere'de ne de sömürgelerinde mevcuttu. Petrolü aydınlatmada, ısınmada ve firolarında yakıt olarak kullanıyorlardı. Bu yüzden, Türkiye'nin petrol zengini bölgelerine el koymaları mukadderdi."⁷⁶

1908'de devleti ele geçiren ve çok kısa bir süre sonra otokratik Sultan II. Abdülhamid'i (1876-1909) tahttan indiren bir grup genç askerden müteşekkil Jön Türkler, İngiliz genişlemesine direnmek için Almanlardan yardım istemişlerdir: "Haddizatında, Türkiye Almanya için çok büyük bir önemi haizdir. Türkiye sadece

73 A.g.e., 10-11.

74 A.g.e., 14.

75 Parvus, Osmanlıların Balkan Savaşları'nda yaşadığı hezimetten sonra bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma kaleme almıştır. Kitabın günümüz Türkçesiyle basımı için bkz. Parvus Efendi; Muammer Sencer, *Türkiye'nin Mali Tütsağı* (İstanbul, 2005). Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat* (Ankara, 1982), 70, 85, 170-171, 390-392. V. Necla Geyikdağı and M Yaşar Geyikdağı, "Foreign Direct Investment in the Ottoman Empire: Attitudes and Political Risk," *Business History* 53, no. 3 (2011): 375-400.

76 A.g.e., 23-24. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bölgedeki İngiliz jeopolitik faaliyetleri için bkz. Priya Satia, *Spies in Arabia: The Great War and the Cultural Foundations of Britain's Covert Empire in the Middle East* (Oxford; New York, 2008), 15-16.

Boğazları kontrol ettiği için değil, aynı zamanda bir reform programı başlatmış olduğu için de önemliydi. Eğer bu reformlar başarılı olursa, Türkiye Karadeniz'den Edirne'ye ve oradan İran Körfezi'ne kadar etkinliğini hissettirebilecek büyük bir Müslüman güç olabilecekti.”⁷⁷

Bu ittifakın düğümü, esasen Berlin-Bağdat Demiryolu hattının inşasıyla atılmaktaydı. Bu hat, Almanlara yeni ticarî imkânlar sağlamasının yanında, Osmanlı'nın gelişmesine de katkı sağlayacaktı. İngilizler, bu ittifaka cevap vermekte gecikmediler: “Onlar [İngilizler], Almanya'nın Anadolu'dan Bağdat'a demiryolu projesi hakkında her geçen gün daha fazla kaygılanıyorlardı. Eğer Almanlar başarılı olurlarsa, Irak ve Mezapotamya'yı Doğu Avrupa ve Akdeniz'e bağlayabilir ve mallarını Hint Okyanusu'na doğru açacak bir ticaret yolu oluşturabilirlerdi. Aynı zamanda bu demiryolu, o zamana kadar uyuyan Türkleri de uyandıracaktı. Öyle ki, ülkeye adeta yeni bir hayat bahşedecekti. O yüzden İngilizler, bu projeyi vakit kaybetmeden bozmak için bir dizi entrikayı devreye sokmuşlardı.”⁷⁸

İngilizlerin demiryolu muhalefeti, aslında Büyük Britanya ve Almanya arasındaki çok daha büyük bir mücadeleye işaret etmekteydi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşanan iktisadî gelişmeler –gümrük birliği, demiryolu inşası ve devlet destekli çelik ve kimyevî madde üretimi- [Almanya'da] hızlı demografik artışa, siyasî birliğin kurulmasına ve askerî kabiliyetin daha fazla

gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, Napolyon savaşları sonrasında ekonomisi düşüşe geçse de, uluslararası ve deniz gücü prestiji bakımından hâlâ zirvede olan İngilizlerin gözünden kaçmayacaktı. “Almanya'da bir söz vardır; insanlar yok olmayla karşı karşıya geldiklerinde, asla hata yapmazlar. Bu söz, son yılların Büyük Britanyası için de geçerliydi. İngilizlere en büyük darbeyi hiç şüphe yok ki Alman endüstrisinin yükselişi indirmişti. Neticede Almanlar, İngilizleri hem Avrupa hem de Amerikan pazarlarında geçmeye başlamışlardı.”⁷⁹

Parvus'a göre, İngiltere'nin bu gelişmelere ilk tepkisi, Almanları ihraç ettikleri bütün malların üzerine “Almanya'da üretilmiştir” etiketini yapıştırmaya zorlamak olmuştur, çünkü bu sayede, yabancı tüketiciler bu malların kalitesinden şüphe duyabilirlerdi. “[Hâlbuki, bu] etiketler Alman mallarına olan talebi daha da artırmıştır.”⁸⁰ Londra, Almanya'nın ürettiği bu malların Almanya'ya bağlı sömürgelere ulaşmasını engellemede çok daha başarılı olmuştur, çünkü İngiliz Donanması dünya deniz yollarının büyük bir kısmına hâlâ tek başına hükmetmekte olduğu için, Almanlara da kurtuluş için demiryoluna sarılmaktan başka bir çare kalmıyordu. Parvus, bu stratejinin nihai sınırlarına dair çeşitli uyarılarda bulunmuştur:

İngilizler, böyle bir önlemler küresel ticaretle tek el olabileceklerini düşünüyorlarsa hayal görüyorlar demektir. Almanya'nın bugün Büyük Britanya'nın en büyük rakibi olduğu doğru; ancak

77 Parvus, *Almanya*, 20-21.

78 Parvus, İngiltere, 17-18. Demiryolu projesi, askerî açıdan da oldukça değerliydi. Savaş patlak verdiğinde, demiryolu hattı Bağdat'ın 300 kilometre gerisinde kalmış olmasında rağmen, Osmanlılar demiryolunu kullanarak Irak'a vakit kaybetmeden takviye kuvvetler göndermişlerdi. Demiryolu hattının bittiği Kuzey Irak, savaşın sonuna kadar Osmanlıların elinde kalmıştır. Almanlar ayrıca Şam'dan Medine'ye yeni bir hat çekilmesinin finansmanına da yardım etmişlerdi. Bu hat da, ticarî ve askerî açıdan oldukça değerliydi, zira Hicaz'a giden hacılar bu rotayı kullanarak Osmanlı Devleti'ne hatırı sayılır bir gelir bırakıyorlardı. Demiryolu hattı, hepsinden önemlisi savaş sırasında Medine'nin savunulmasında büyük bir rol oynamıştı, çünkü Medine garnizonu bu sayede sürekli olarak yiyecek ve diğer maddelerle taşım edilebilmişti. Osmanlılar, hattı Mekke'ye kadar uzatmayı istemiş olmalarına rağmen, Mekke Emiri Şerif Hüseyin (1853-1931) ve onun bedevi takipçilerinin İngilizlerle işbirliğine giderek çıkarttıkları isyan (1916-1918), projenin hayata geçirilmesine mani olmuştur.

79 Parvus, İngiltere, 12-13.

80 A.g.e. Bu ifade, 1887 tarihli İngiliz Mahreç İşaretleri Sözleşmesi'ne atıfta bulunmaktadır. Bu sözleşme, İngilizlerin Almanya'da üretilmiş malları 1890lardan itibaren gittikçe artan bir hızda tüketmeye başlamasıyla birlikte geçerliğini kaybetmiştir. Maiken Umbach, “The *Deutscher Werkbund*, Globalization and the Invention of Modern Vernaculars,” içinde *Vernacular Modernism: Heimat, Globalization, and the Built Environment* (Stanford, 2005), 120.

İngilizlerin sadece bir rakibi yok. Amerika'nın rekabeti de, özellikle Süveyş Kanalı'nın inşasından sonra hızla artıyor. İtalya, özellikle Trablusgarb'ı aldıktan sonra hızlı bir büyüme evresine girmiş görünüyor ve günden güne daha fazla büyüyeceğine dair en ufak bir şüphe bile yok. Fransız ticareti ve endüstrisi de dikkate şayan bir gelişme içinde ve Rusların ihracattaki paylarını arttırmaları da uzun sürmeyecektir. Hepsinde öte, Büyük Britanya kendi sömürgelerinden yükselen tam bağımsızlık talepleri karşısında ciddi sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalacaktır.”⁸¹

Parvus, Rusya'nın beklenildiği üzere dünya sahnesinde belirleyici bir rol oynayacağını tahmin etmiştir: “Mağlubiyet, ihtilâli getirecek ve bu da Rus halkının siyasi, iktisadi ve askerî gelişmesini tetikleyecek.” Parvus'un bu tahmini, zamanında kendisinin de Bolşevik propagandalar yapan *Nachalo*'nun genel yayın yönetmeni olarak katıldığı 1905 İhtilâli ile paralellik arzetmekteydi.⁸² Hatta *sürekli devrim* –kendisinin Troçki'ye aktardığı bir düşünce- anlayışının bir gün gerçekleşeceğinden en ufak bir şüphe bile duymamıştır: “Almanya ve hatta Avrupa'nın tamamı bile, [Rusya'da doğan] bu [devrimci] kuvvetlere karşı duramazlar.”⁸³ Parvus, zaten zamanı geldiğinde Almanya'nın da bu düşüncüyü kabulleneneceğini düşünüyordu. Reichstag'ta 1914 yılındaki en büyük grubu teşkil eden Alman Sosyal Demokrat Partisi, “Rus baskılarına ve otokrasisine karşı kendi ülkelerinin savaşını destekliyorlardı [...]” Parvus üstü kapalı olarak, eğer Çar devrilirse Almanların Rus kardeşleriyle birlikte elele vereceklerini ima ediyordu.⁸⁴

Bu işbirliğinin muhtemel sonuçlarından biri de, Habsburg İmparatorluğu'nun ikiye bölünerek Avusturya topraklarının Almanya ve Macaristan topraklarının da Rusya tarafından bölüşülmesi olacaktı. Hiç şüphe yok ki Polonyalılar da bu

işbirliğinden etkileneceklerdi: “Polonyalıların en büyük problemi, Ruslarla aynı akraba ırktan olmaları. Polonyalıları Ruslaştırmak, Almanlaştırmaktan çok daha kolay olacaktır.”⁸⁵

Bununla birlikte, aynı şey Osmanlı Türkiye'si için geçerli değildi. Rusya, her ne kadar Çariçe Katerina'dan beri Çanakkale Boğazı'nı dış politikasının mihenk taşlarından biri olarak görüyor olsa da, “boğazlar olmadan da siyasi ve endüstriyel bakımdan genişleyebilirdi.” Bu yüzden, Jön Türklerle barış yapmak ilerlemeci bir Rus hükümeti açısından çok daha mantıklıydı: “Eğer Türkiye'yle ilişkiler iyi olursa, Rus gemileri zaten serbestçe gidip gelebileceklerdi.”⁸⁶

Nitekim Parvus, içinde Rusya, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer batılı olmayan devletlerin bulunduğu bir doğu devletleri bloğunun hayalini kuruyordu. Bu ittifak sisteminin –coğrafyanın değil, emperyalizm karşıtlığının birleştirdiği- kabaca Haushofer'in Büyük Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler'i saf dışı bırakmayı amaçlayan Almanya-Rusya-Japonya müşterek hâkimiyet anlayışına benzediği söylenebilir. Her iki ittifak yaklaşımı da, Wilson'ın dünyayı aynı Batılı güçler altında demokratikleştirme planıyla nedeysse taban tabana zıttır.

Parvus'un hayalini kurduğu ve gerçekleşmesi için çaba harcadığı bu ittifakın, dünya tarihinin seyrinde çok ciddi etkileri olmuştur. Jön Türkler, Parvus'un risalelerini Osmanlı Türkçesinde yayınlamasından günler sonra İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Harbiye nazırı ve devletin başı olan Enver Paşa'ya iktisadi ve mali konularda danışmanlık yapan Parvus'un bu çalışmalarını dönemin önde gelen idarecilerinin ciddiye aldıkları *Türk Yurdu* dergisinde yayınlamış olması da muhataplarını ikna etmesinde etkili olmuş olabilir.⁸⁷ Parvus çok geçmeden İstanbul'dan

81 Parvus, İngiltere, 17-18.

82 Zeman, 84.

83 Parvus, *Almanya*, 20-22.

84 A.g.e., 6.

85 A.g.e., 15.

86 Parvus, İngiltere, 6-8.

87 M. Asım Karaömerlioğlu, “Helphand-Parvus and his Impact on Turkish Intellectual Life,” *Middle Eastern Studies* 40, no. 6 (2004): 151-152.

ayrılıp Berlin'e dönerek savaş sırasında Bolşevik-Alman ilişkilerinin en üst seviyede gerçekleşmesi için çalışmıştır. Yine, Lenin'i İsviçre'den St. Petesburg'a götürecek olan Nisan 1917 tarihli gizli trenin ayarlanmasında bilfiil yer almasını bu bağlamda değerlendirmemiz gerekiyor.⁸⁸

Her ne kadar Lenin, Parvus'un daha sonra Rusya'ya gelmesine izin vermese de, Bolşevikler onun batılı olmayan devletler arasında emperyalizm karşıtı ittifaklar kurulmasını öngören fikirlerini uygulamaya koymakta herhangi bir tereddüt göstermemişlerdir. Lenin'in kendisi, İngilizlere ve onların Yunanlı müttefiklerine karşı koyan milliyetçi Türk direnişinin lideri Mustafa Kemal Atatürk ile Mart 1921'de bir anlaşma imzalayarak Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri sağlamlaştırma yolunda önemli bir adım atmıştır.⁸⁹ Aralarında imzaladıkları *Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması*'nın önsözünde Batılı devletlerin her iki ülkenin iç işlerine karışmasının kat'i surette engelleneceği bildirilmiştir:

"Milletlerin bağımsızlığı ilkesini ve milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkını tanımakta birleşmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti; genişleme ve istilâ [emperyalizm] siyasetine karşı olan mücadelelerindeki dayanışmalarını ve iki milletten birinin karşılaştacağı zorlukların diğerinin durumunu da ağırlaştıracağını bilerek, aralarında her zaman dostluk ilişkilerinin ve her iki milletin karşılıklı çıkarlarına dayanan sürekli dostluk bağlarının yerleşmiş olmasını görmek arzusuyla bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapmaya karar vermişler[dir].⁹⁰

Sovyetler benzer bir ittifakı aşağı yukarı 35 yıl sonra, sömürgeci İngiliz efendileriyle aralarına mesafe koymak isteyen Cemal Abdul-Nasır'ın Mısır askerî hükûmetini desteklemek üzere kurmuşlardır. Nasır, o dönem Rusya'nın uydu devletlerinden biri olan Çekoslovakya'nın kendilerine Eylül 1955'te silah satışını onaylamasından büyük

memnuniyet duymuştur. Yapmış olduğu bir konuşmasında, Mısır'ın bağımsızlığını destekleyen yegâne devletin Rusya olduğunu dile getirmiştir:

İhtilâl gerçekleştiğinde, ordumuza silah sağlamak için bu dört büyük devletin her birine gittik. Britanya'ya, Fransa'ya ve Amerika'ya gittik; ordumuzun barışı koruyabilmesi ve bizi savunabilmesi için gitmediğimiz devlet kalmadı. Peki ne elde edebildik? Sadece vaatler ve üstüne üstlük bizden yerine getirilmesini istedikleri talepler... Şimdi birilerinin kalkıp, bu anlaşmanın Mısır'da veya Ortadoğu'da Rus etkisinin yahut diğer dış etkilerin yolunu açacağını söylediklerini duyduğumda, onları mazimiz hakkında düşünmeye davet ediyor ve kendilerine şunu söylüyorum: herhangi bir şarta bağlı olmayan bu ticarî anlaşma, ne Rusya'ya ne de diğer dış güçlere burada bir nüfuz alanı kurmalarının yolunu açmıyor; Kardeşlerim, aksine çok uzun yıllardır bizi baskı altında tutan ve üzerimizde hâkimiyet kurmuş olan yabancıların nüfuzunu kökünden kazıyor. Kardeşlerim, ordumuzun ihtiyacı olan silahları herhangi bir şart yahut kısıtlama altında kalmadan ne zaman elde edebilirsek, yabancıların bizi kontrolüne ancak o zaman bir son verebiliriz.⁹¹

Sonuç

Rusya'nın Ortadoğu'daki anti-liberal hükûmetlerle kurduğu ittifakları sürdürme stratejisi, Kremlin'in Suriye'deki Beşar Esad rejimine verdiği diplomatik destekle bugün bile devam etmektedir. Rusya; Amerikan, Batı Avrupa, Türk ve Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın bütün baskılarına rağmen iç savaş halindeki Suriye'ye destek vermeyi sürdürerek, bölgedeki Batı etkisini dengeleyecek bir blok kurma stratejisinden vazgeçmediğini gösteriyor. Suriye ve Rusya arasındaki bu ittifakta gözetilen temel şiarın, her milletin kendi hükûmetini iç işlerine herhangi bir müdahalede bulunulmadan belirleme hakkı olduğu anlaşılıyor.

88 Zeman, 209-217.

89 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara, 2010), 63-70.

90 J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Middle East: A Documentary Record, Volume 2 (1514-1956)* (Princeton, 1956), 95.

91 A.g.e., 95.

Bu sloganvari yaklaşım, Wilson diplomasının bir kez daha yükselişe geçtiği kaygılarını haklı çıkarır bir nitelik arz ediyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Amerika, kurulacak hükümetlerin demokratik olmaları ve Amerika'nın çıkarlarına ters düşmemeleri kaydıyla kendi kaderlerini tayin hakkını genellikle desteklemiştir.⁹² Başka türlü davranmayı tercih eden devletler ise, misal Rusya, Amerika'nın bu misyonunu zorlamaya devam etmişlerdir. Parvus'un Doğu ve Batı arasında küresel bir denge kurulması ümitlerini bağladığı bu ülke [Rusya], Wilson'ın tam anlamıyla birleşmiş, demokratik bir uluslararası toplum kurma rüyalarına her zaman bir engel çıkartmıştır. Hatta Bolşevikler'in en zayıf anında -1917-1923 Rus İç Savaşı- bile Amerika'nın bu ülke üzerindeki etkisi her zaman sınırlı olmuştur. Amerikan seferi kuvvetlerinin Rus limanları olan Archangel, Murmansk ve Vladivostok'a gönderilmesi, Lenin'in ve haleflerinin "demokrasinin hüküm sürebileceği güvenli bir dünya" maskesi altında yürütülen işgallere karşı mücadele etmesine yol açmıştır. Hem Sovyet Rusya hem de varisi Rusya Federasyonu, bu tür tehditleri genellikle Batılı olmayan diğer devletlerle ittifak kurarak dengelemeye çalışmıştır. Aynı söylem, Mart 2012 tarihinde

yapılan başkanlık seçimlerindeki usulsüzlükleri Moskova ve St. Petersburg'ta protesto eden göstericileri destekleyen Amerika Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton'ın Putin'i adeta azarlamaya kalkışmasında da kullanılmıştır. Bu azarlamanın, Amerika'nın Esad'ı kan emici bir diktatör olarak tanımlamasıyla aşağı yukarı aynı zaman denk gelmesi Kremlin'in dikkatinden kaçmamıştır. Bu tür mücadeleler, Parvus'un, Haushofer'in ve Mackinder'in öngördüğü Doğu-Batı ayrımını daha da derinleştirmiştir. Yine de Amerikan gücü, Mackinder'in Batı gücünün Avrasya'daki ilişkiler üzerindeki etkisinin sınırlılığına dair yaptığı uyarından önemli dersler çıkardığı görülüyor. Tıpkı Britanya'nın bir yüzyıl önce yaptığı gibi, Amerika da sadece kendisi ve kendisini destekleyenlerden müteşekkil bir dünya yerine, diğer dünya hükümetlerinin de tanınacağı ve etkileşimde bulunulacağı çok-kutuplu bir dünya kurma arayışlarını hızlandırmışa benziyor.⁹³ Birleşik Devletler; Rusya ve ona benzeyen diğer devletlerle uzlaşarak, sonu genellikle savaşa biten, baş ağrıttıcı ittifakların kurulmasını önleyebilir. Bir zamanlar Lippmann'ın da söylediği gibi, *On dört Madde*'nin asıl amacı zaten buydu.

92 Hakkını teslim etmek gerekirse, kendi kaderini tayin hakkı (self-determination) düşüncesini bu kadar yaygınlaştıran ilkin Lloyd George olmuştur. Wilson bu kavramı tereddütlü bir şekilde kullanır ve kendisine ne *On dört Madde* içinde ne de *Milletler Cemiyeti Sözleşmesi*'nde yer verir. Buna rağmen, her iki metin de genel anlamda "siyasi bağımsızlık" ve "toprak bütünlüğü" ilkelerini desteklemektedir. Cooper, 6, 421-429.

93 Zbigniew Brzezinski de, bu tehlikeye 1997 yılında işaret etmiştir: "[Birleşik Devletler için] en tehlikeli senaryo Çin, Rusya ve hatta İrandan müteşekkil büyük bir 'hegemonya karşıtı' koalisyonun ideolojik gerekçelerle değil ve fakat maruz kaldıkları sıkıntılara karşı dillendirdikleri birbirini tamamlayan şikâyetlerle bir araya gelmesidir." Yine de, Rusya'yı dengelemek için diğer Avrasya devletleriyle çeşitli ittifaklar kurulmasını sağlayacak dikkatli bir diplomatik strateji izlenebilirse, Birleşik Devletler'in Avrasya'ya hâlâ hâkim olabileceğini düşünür. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (New York, 1997), 55. Michael Hardt, Antonio Negri ve Moise Postone ise, Amerika karşıtı bir ittifakın kalıcılığını uzun süre koruyabileceğinden şüphe duyarlar, çünkü küreselleşme yolundaki mevcut eğilimler, internet kullanımı ve diğer iletişim teknolojilerinin yaygınlık kazanmasının bu tür bir ittifakın altını kolayca kazabileceğini düşünmektedirler. Şimdi, Arap Baharı olarak lanse edilen olaylardaki eylemcilerin bir araya gelmelerine imkân verenin bu teknolojiler olduğu, Amerika destekli diktatörlüklerin devrilerek siyasî değişimlerin yaşandığı ve bu durumun da az önceki iddiayı çürüttüğü öne sürülebilir. Ne var ki, demokratikleş[tir]me hareketlerinde internetin oynadığı rolün de bir sınırı olduğu kanaatindeyim; çünkü Rusya, Çin ve İran gibi Batılı olmayan devletlerin iletişim özgürlüğüne uyguladıkları kısıtlamalar göz önüne alındığında, internetin dönüştürücü rolünün sınırlı olacağını düşünüyorum. Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, MA, 2000), 298-303; Moise Postone, "History and Helplessness: Mass Mobilization and Contemporary Forms of Anti-Capitalism," *Public Culture* 18, no. 1 (2006): 95-97.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Peşte Turan Cemiyeti" Yazısı ve Düşündürdükleri

Mehmet Soğukömeroğulları

Anadolu Mecmuası'nda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Peşte Turan Cemiyeti" başlıklı yazısı Macaristan'daki Turancılık hareketiyle ilgili önemli ve bilinmeyen yazılardan birisidir. Önemi, duyularak öğrenilen bilgilerden ziyade Macaristan'da o yıllarda Turan Cemiyeti'nin başkanı olan Gyula Pekar'ın sözleriyle makalesini desteklemiş olmasıdır. Makalede bazen Turancılığı alkışlayan bazen de olumsuzlayan çeşitli ifadeler mevcuttur. Bizim bu yazıyı yazmaktaki amacımız yazıyı yeniden tekrarlamak değil, oradaki bilgileri çeşitli metotlarla açıklamaya çalışmaktır. Bundan dolayı Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun makalesi bir "metin" olarak kabul edilecek ve yapısalcı bir yöntemle incelenmesine çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Peşte Turan Cemiyeti, Turancılık, Z. Fahri Fındıkoğlu

"Turancılık" Kavramına Makalenin Bakışı

"Turan" terimi coğrafi ve siyasi olmak üzere iki anlamda kullanılır. Coğrafi anlamıyla, Sasani döneminde şimdiki Pakistan'a bağlı Belüciistan eyaletinin kuzeydoğu kısımlarındaki serazad deve çobanlarından oluşan halkıyla ünlü bölgeyi anlatan ve İran'ın kuzeydoğusundaki bölge için kullanılan Turan; Maverâünnahir, Türkistan, Harzem, Horasan, Fergana ve Kaşgar gibi sınırlara isim olarak verilmiş olsa da, bunun yanı sıra birçok ülkeyi kapsayan geniş bir yurttur. Siyasi anlamda ise, Türklerin doğal birliği anlamını taşıyan, Türklüğün uzak mefkûresi olan, sadece Türkleri bir bayrak altında birleştirmeyi kendine amaç edinen Turan'ı bütün Türk boylarını içine

alan Büyük Türkistan olarak tanımlamak yerinde bir tespit olur. Çünkü "Türk" kelimesi bugün yalnızca Türkiye Türklerini içine alan bir kavram hâline dönüşmüştür. Normalde Türk kavramı Tatar, Özbek, Kırgız, Yakut, Kıpçak, Oğuz boylarını içine alsa da, kültür yönünden ayrı bir duruma gelen Özbek, Kırgız ve Tatarlar Türk kültürü altında birleşirlerse Oğuz boyları içinde yer alırlar. Eğer ayrı kültürler oluştururlarsa, kendileri farklı isimlerle anılacaklardır. O zaman bütün eski Türk boylarını bir bayrak altında birleştirebilecek bir isme ihtiyaç duyulacaktır. Bu isim ise Turan'dır. Buna bağlı olarak Ziya Gökalp Turan'ı, "Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, edebiyatta, kültürde birleştirmeye Turan

denir.” ifadeleriyle tanımlamaktadır. Buradan hareketle Ziya Gökalp’ın, “Turan” kelimesiyle “*Türklerin tek bir vatan üzerinde, tek bir millet halinde birleşmelerini anlatmak istediği söylenebilir.*” Ayrıca Ziya Gökalp’a göre bu fikir ileride gerçekleşebilecek bir fikirdir. Çünkü Turan’ı geçmişte, Hunlar, Göktürkler, Avarlar, Uygurlar, Cengiz Han ve en son Timur kurmuştur.¹

İlk önce dil terminolojisinde görülen Turan; Castren, Müller ve Bunsen adlı ilim adamlarıyla hem dil, hem kültürel, hem de coğrafi manasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Ancak dil konusu son dönemlerde popülerliğini yitirerek kullanılmaz hâle gelmiştir. “Turancılık” kavramından ilk bahseden kişi Vambery’dir. Ona göre Türkler arasında tarih, din ve ortak dil önemli bir birliktelik unsurudur ve Türklerde güçlü bir imparatorluk kurma iradesi vardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti Adriyatik Denizi’nden Çin’in en ücra köşelerine kadar büyük bir devlet kurabilmiştir.²

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, makalesinde Turan’ın kavram olarak ne anlama geldiği konusunda artık fikir sahibi olduğunu ifade eder. Ona göre Turan’ın üç anlamı vardır. Bunlardan ilki coğrafidir. Ancak Fındıkoğlu Turan’ı sadece Orta Asya’dan ibaret olarak düşünmüş ve onun sınırları belli olsa da aşkın bir şekil aldığını da belirtmiştir. İkinci anlamında, ırkın ön plana çıktığını vurgular. Üçüncü anlamında ise, efsanevi özellikleri ön plana çıkar ve hayali bir unsur hâline dönüşür. Diğer taraftan “Turan” kelimesinin eski vatan, tarih ve gelecek düşüncesinin karşılığı olduğu da Doktor Paikert tarafından ifade edilir. Buna ulaşmanın yolu ise, silahla değil ilim ve sanatla olacaktır.

Bölümün girişinde vurgulanan siyasi unsur Fındıkoğlu’nun yazısında Turan’ın anlamları

içerisinde belirtilmez. Bunun sebebi Macar Turancılarının büyük bir devlet kurmaktan ziyade hars, ilim ve medeniyet vurgusu yapmalarıdır. Ancak Nizam Önen’in İki Turan kitabında Cholnoky’nin “*Turanlıyız! Ve Turanlılarla birleşerek Szent Istvan’ın, Szent Lazslo’nun, Büyük Lajos’un ve Hollos Matyas’ın barışçı zengin imparatorluğunu yeniden kurmak istiyoruz.*”³ ifadeleri Macar Turancıları arasında siyasi birliktelik fikrinin de varlığını ortaya koyar. Ancak Fındıkoğlu gerek *Anadolu Mecmuası*’nın gerekse kendi ideolojik tercihi sebebiyle buna yer vermemiş olabilir. Diğer taraftan Fındıkoğlu ve Macar Turancıları neden ırk vurgusu yapmıştır?

Milliyet konusuyla ilgili konulardan biri ırk meselesidir. Irk, Batı dillerinde bir hayvanın bazı organları ve dış görünüşü bakımından diğer hayvanlardan farklı olması şeklinde tanımlanır. Araştırmacılar, insanlar arasında hayvanlar gibi bir ırk fark var mıdır sorusuna cevap arasalar da, ırklar birbirleriyle sürekli ilişki içinde olduklarından saf ırk yoktur da denilebilir.⁴ 19. yüzyılda araştırmacıların üstün ırk nazariyesini tartıştıkları veya kabul ettikleri görülür. Irkların çeşitli yönleriyle birbirinden ayrıldıkları üzerinde duran araştırmacılarından Gobineau, “Aryen” denilen saf bir ırkın olduğu konusunda görüş belirtmiştir. Sonraki dönemlerde Gobineau, Hitler’i de etkilemiştir. Irk ve millet mefhumlarının çoğu zaman birleştiği dikkati çeker.⁵ Emre Arslan ise, ırkçılığın modern dünyada kölecilik, sömürge ve emperyalizmle birlikte anlamını bulduğunu ifade eder.⁶ Snyder, genelde pan-milliyetçi hareketlerde, özelde ise Pan-Turanist harekette, temel olan ırkın ya da halkın, insanlığın ayrıcalıklı bir ırkı ya da halkı olarak gösterilmesi olduğunu vurgular. Bu, bazı durumlarda diğer halklarla ya da ırklar ile

1 Rıza Nur, *Türk Tarihi*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1972, s. 32-33; Osman Karatay, *İran ile Turan*, KaraM Yayınları, Ankara 2003, s. 25-28; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 26-28; C. Osmanağaoğlu, *Ziya Gökalp’te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 26-28.

2 Rıza Nur, *age.*, s. 32-33; J. M. Landau, *Pantürkizm*, Mesut Akın (çev.), Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 10-11; Nizam Önen, *age.*, s. 38-44.

3 Nizam Önen, *İki Turan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 150.

4 Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1972, s. 33-34.

5 Sadri Maksudi Arsal, *age.*, s. 25-53.

6 Emre Arslan, “Türkiye’de Irkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4. Cilt Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 409.

eşitlik anlayışına bağlı olsa da, bazı durumlarda diğer halk ya da ırklardan üstünlük olarak ortaya çıkar. Irk ise, bu düşüncelerin temelinde yer alır. Ancak bu kavram her zaman “saf kan” anlayışına karşılık gelmez. Bazen öteki etnik grupların asimilasyonu bağlamında kapsayıcı bir anlayışı da içerisinde barındırır.⁷

Türkçü-Turancı düşüncenin temelinde Türk milletinin kan üzerine inşa edilmesi yatar. Ancak bu her zaman böyle düşünülmemiş; bazen kültür de ön plana alınmıştır. Irk mefhumu, üstünlük psikolojisi ile atbaşı yürür. İlk önce daralan üstünlük zamanla genişler ve bir müddet sonra bütün ırklara üstünlük olarak algılanmaya başlar.⁸ Macar Turancıları arasında ırk unsuru Macaristan'ın çevresinde kendisine yakın millî yapının olmayışıyla alakalıdır. Çünkü Alman ve Avusturya'nın etrafını çevrelediği Macaristan'ın kendi kimliğini koruyamama tehlikesi baş göstermeye başladığında onlar için kurtuluş yollarından biri kendi gençlerine üstünlük psikolojisini aşlamaya çalışmak olur. Bu yapı Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarındaki ideolojiye benzer. Türkiye Cumhuriyeti devleti, kuruluş yıllarında Türk gençlerine tarihî ve millî duyguları aşlamak için edebî, tarihî ve lisanî birçok unsuru bir araya getirerek kullanır ve Türkiye devletinin geleceğini bu şekilde sağlamaya çalışır. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ndeki “*Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur*” ifadesi aynı anlayışın tezahürüdür. Buna bağlı olarak her kurulan devlet veya ezilen millet kendi üstünlüğünü karşıtıktan güç alan ırk fenomeniyle açıklar. Macar Turancılarının da ırkı ön plana almasının yegâne gayesi budur. Başka bir deyişle “*Macarlar ise Macarlığın varolabilmesini pancermenizm ve özellikle Panslavizm karşısında panturancı birliğin gerçekleştirilmesinde görürler.*”⁹ Makalede vurgulanan

“ırk” düşüncesi de aynı anlayış çevresinde vücut bulur. Fakat Fındıkoğlu'nun kendi ideolojisi olan “Anadoluculuk” fikir akımı çevresinde “ırk” anlayışını eleştirdiği dikkati çeker.

Haydar Necip'in 1924 yılında yazdığı “Türk Ocağı” başlıklı makalede, Türk gençliğinin bütün Türklerden evvel Anadolu'ya yönlendirilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁰ “*Anadolu gençliğinin milliyet anlayışını kendisine rehber olarak almalı ve bundan sonra Anadolu Ocağı olmalıdır.*”¹¹ demektedir ve diğer Anadolucularda olduğu gibi Turancılığı ütöpik bir düşünce olarak algılamaktadır.¹² Ziyaeddin Fahri, “*millî tarih alanında memleketin öz ve sömürge bölümlerini birbirinden ayırmak gerektiğini, Anadolu'yu bırakıp Ural ve Tibetlere, yönelmenin Anadolu yurdunu bırakıp suni Türk ocağına bakmak olacağını dile getirmektedir.*”¹³ Diğer taraftan Hilmi Ziya Ülken Anadolucu ilk oluşumu ve kendisinin bu akıma giriş serüvenini şu cümlelerle anlatır:

“*II. Meşrutiyetin Osmanlılık, İslamcılık, Turancılık şeklinde üç yaygın ideolojisine tepki hâlinde Mütarekede doğan hareketlerden biri memleketçilik idi. Bu hareketin ilk tohumu Türk Ocağı içinde büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük veya Türkiyecilik şeklinde 1917 de atılmış bulunuyordu. Ondan iki yıl sonra Mülkiye sıralarında (1919) Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı gibi gören yeni bir heyecan doğdu. Bu fikri Henri Lichtenberger'nin Richard Wagner, Poète et penseur adlı eserine dayanarak ileri sürmeye başladım.*”¹⁴

Hilmi Ziya Ülken'in ifadelerinde belirttiği üzere Anadolucu düşünce, Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören yeni bir heyecandır. Bu düşüncenin temel noktalarından bir diğeri de tarihsel kader birliği anlayışıdır. Bundan dolayı “*ırk birliği hiçbir zaman ulus birliği biçimin-*

7 Nizam Önen, İki Turan., s. 27.

8 Nizam Önen, İki Turan., s. 293-302.

9 Nizam Önen, İki Turan, s. 31-32.

10 Haydar Necip, “Türk Ocağı”, *Anadolu Mecmuası*, S.7, Ekim 1924, s. 261-263.

11 Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 304.

12 Fuat Hacısalihoglu, *Türk Tarihçiliğinde Anadolu Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 37-38.

13 Fuat Hacısalihoglu, *age.*, s. 47.

14 Fuat Hacısalihoglu, *age.*, s. 38.

de değerlendirilmemelidir.”¹⁵ görüşüne bağlı olarak Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, kendi ideolojisi çevresinde Macarların “ırk nazariyesi” eleştirir:

“Buradan anlaşılıyor ki cemiyet “karâbet-i ırkiye” demekle ırk esasına istinat ediyor. Bu esasın, ilmin ve içtimaiyatın son yarım asır zarfındaki münâkaşâtıyla [atışmalar, çekişmeler] alakadar olduğu aşikârdır. Bugün içtimai münasebât bahsinde ırkî prensiplerden bahsedebilir miyiz? Kan ve et rabitasının, bilhassa asırların ve karınların arkasındaki meçhul alakaların ilmi cihetini on dördüncü asırda içtimaiyatçı İbni Haldun münakaşa etmiş ve içtimai heyetler arasında bunun hiçbir ehemmiyeti olmadığını söylemiş idi. Son yarım asır zarfında içtimaiyat âlimlerinin fikirleri hep bunu tasdik ediyor. Bunlar bir taraf, hayatın ve cemiyetin kendi sevk-i tabiiyyesi ile böyle bir münasebeti kabul etmediği meydandadır. Şu hâlde vâsi’ ve hayali bir ırktan, Turan ırkından bahsetmek ne derece doğrudur? Vaktiyle bir Bulgar, kendisine Turanlıktan bahseden bir Türk’e “Evet demiştir, biraz daha ileri giderseniz Hz. Âdem’de de birleşebiliriz.” Bu noktanın menfi olduğunu söylemekle beraber şunu da ilave edelim”

Turan tanımında üçüncü dikkati çeken konu efsanevi Turan düşüncesidir. “Turan” kavramının ilk ortaya çıktığı eser olan Şehname’de söz konusu yön ortaya çıkar.¹⁶ Ancak Fındıkoğlu’nun “cisimsiz bir isim” şeklinde ifadeye çalıştığı Turan, “Kızılma” fenomenini çağrıştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Osmanlı Devletini kurtarmak endişesiyle tekrar gün yüzüne çıkan “Kızılma” fikrini ilk kullanan Ziya Gökalp’tır. O, Kızılma’nın içerisine Turan idealini yüklemiş ve böylece Türk kültürüne evrensel bir nitelik kazandırmıştır. Nihal Atsız ise, Kızılma’daki safiyet ve doğallığın Türk ülküsünün eski bir tezahürü ve ilahi menşeli olduğu fikrindedir. Necati Gültepe Kızılma konusundaki fikirleri şu başlıklar altında toplar:

1. Mutlak dünya hâkimiyetinin sembolüdür.
2. Hakkın hakanı göndereceği yerdir.
3. İlahi ve sırlı bir bilgidir.
4. Millî asabiyet, millî ahlaktır.
5. İstanbul’un sembolüdür.
6. Türk ordusunun manevi hedefidir.
7. Türk’ün yüreğindeki coğrafyanın merkez yerleşim bölgeleridir.¹⁷

Fındıkoğlu’nun makalesinde yer alan “Anka ve Kaf Dağı gibi” ibareleri ve “cisimsiz bir isim” düşüncesi Kızılma metaforundaki Türk ordusunun manevi hedefi ve Türk’ün yüreğindeki coğrafyanın merkez yerleşim bölgeleri düşünceleriyle oldukça yakındır. Bu iki maddede Turan belirsiz bir coğrafyayı kendine konu edinir. Diğer taraftan Kohn’un Doğu tarzı milliyetçiliklerin akademisyenler ve şairlerin hayallerine ve ümitlerine dayandığı¹⁸ düşüncesi Fındıkoğlu’nun efsanevi Turan düşüncesinin temelini teşkil eder. Ayrıca Doktor Paikert’in “Turan kelimesi yeni fikri temsil eder. Turan ile biz müşterek eski vatan, büyük mazimizin hatıralarını, daha büyük istikbalimizin ümitlerini kastediyoruz.” ifadesinde “Turan” kavramı içerisindeki gelecek (istikbal) düşüncesi de Kızılma anlayışının tezahürüdür.

Turan düşüncesini ifade eden Doktor Pekar, Turanizm’in esaslarını anlatırken “Turan ruhu” denilen bir kavramdan bahseder ki, bu ruhun anlaşılmadığı ancak yaşandığı üzerinde durur. Kendisine coğrafi olarak yakın olan Alman’ı kendisine yakın hissetmeyip, Türk’ü sevdiğini belirtmesinin sebebinin Jung’un kolektif bilinçdışı teorisinde aramak gerekir. Buna göre, bazı olgular yüzeyde görünmez olsa da, kılık değiştirerek geri gelme özelliği gösterir.¹⁹ Bir değerdeki değersiz olan veya hakikatteki hakikat olmayan görüldüğünde bunun ortadan kalktığını düşünmek büyük bir yanılgıdır.²⁰ Macarlarla Türkler arasındaki bağ tarihin kadim zamanlarına daya-

15 Mithat Atabay, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4, s. 516.

16 Bk. Rıza Nur, *Türk Bilig Revüsü İran-Tûrân Cenkları*, (Haz. Mehmet Soğukömeroğulları), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

17 Necati Gültepe, *Kızıl Elmanın İzinde*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2007, s. 15-21

18 Nizam Önen, *İki Turan*, s. 30.

19 Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, (Çev. Ender Gürol), Payel Yayınları, İstanbul 2006, s. 153.

20 Carl Gustav Jung, *Age*, s.

nır ve bunu ispat için çeşitli efsaneler mevcuttur²¹ ve Vambery'nin Macarların Türk-Tatar aslından olduğu daha sonra Ural-Altay ailesine mensup Hunların torunları ile bugünkü Macar milletini vücuda getirdikleri fikrinin Macarlar arasında taraftar bulmasının sebebi ise Macar masal ve rivayetlerine uygun bulunmasıdır.²² Buradan hareketle tarihin çeşitli dönemlerinde Türkler ve Macarlar bir aradadır. Daha sonraları Macarlar Hristiyan-Batı kültürünün etkisinde kalsalar da Jung'un ifade ettiği gibi yüzeyde görünmez olan bir ilişki, ilmî ve tarihi incelemeler neticesinde gün yüzüne çıkar ve Macar Turan Cemiyetinin çalışmaları ile ilerler. Macar Türkolog Nemeth'in, Türk-Macar dostluğunun oluşumunda eski akrabalığın ve "Turancılık" kavramı altındaki kültürel anlamdaki birlikteliğin önemini vurgularken²³ "eski akrabalık" ifadesini kullanması da yine Jung'un kolektif bilinçdışı anlayışının tezahürüdür.

Oryantalizm, Dil, Tarih ve Turancılık

Oryantalizm, kısaca, Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlüğünü kendine amaç edinen bilimin adıdır. Diğer bir deyişle, "Oryantalizm Doğuyu konu edinen kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğretisi, yönetim biçimi veya hükûmet şeklidir. Kısaca bu cins oryantalizm, Batı'nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır."²⁴ Batı kölesi olarak gördüğü Doğu'yu "öteki" kavramı etrafında kendi istediği biçimde şekillendirmek ister. Bu anlamda yaptığı çalışmalar yüzeysel olarak kalmış, asla olayın derinine inmemiştir. Çünkü "Doğu, yeniden ve birden bire insanlık dışı, acıacak kadar antidemokratik, geri kalmış ve barbar sayılmaya devam etmiştir."²⁵ 19. yüzyılda Edward Said'in ifade ettiği anlamda Batı'da Doğu'yu tanımak isteyen birçok oryantalist yeti-

şir. Fakat Fındıkoğlu'nun yazısında "oryantalizm" kavramının farklı bir yönü söz konusudur.

Oryantalizm'in diğer yönünü Arif Dirlik *Postkolonyal Aura* adlı çalışmasında "Şarklıların Şarkiyatçılığı" bölümünde inceler. Fındıkoğlu'nun makalesinde yer alan "On Dokuzuncu asırda tarih ve ictimâiyât telakkisinin inkişâfı malum olduğu üzere, Garp âlimleri arasında, umumi istiştirâk - Orientalisme - meyli uyandırmış, bilhassa Macaristan'da bu meyli Türkoloji sahasında azami surette tahakkuk ettiren kıymetli müsteşrikler yetişmiştir. Türk edebiyatını ve Türk tarih ve lisanıyatını pek iyi bilen birçok muhterem Macar âlimlerinin mesailerinden bahsetmeksizin şimdilik sadece ilim ve tarih cereyanlarından doğan Turancılığa temas ediyoruz." ifadeleri Doğuların oryantalizm düşüncesini ön plana çıkarır. Arif Dirlik, "Şarkiyatçılık tarihinin ayrılmaz parçası hâline gelmiş kendi kendini Şarklılaştırma eğilimlerini açıklayabilmek adına, sözcüğün kullanılış alanının, Asyalıların Asyayla ilgili görüşlerini de kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini ileri sürüyorum."²⁶ ifadeleri Fındıkoğlu'nun makalesinde geçen ifadelere daha büyük yakınlık göstermektedir. Çünkü Macaristan Turancıları kendi milletleri hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler. Meseleye bu noktadan bakıldığında Macarların kendi kimliklerini yeniden keşfetmeye başlamalarını "Macar Rönesansı" tabiriyle karşılamak mümkündür. Söz konusu Rönesans kendisini dil, tarih ve edebiyat sahasında gösterir. Fakat bu durum yine Batılıların eliyle vücut bulur. Arif Dirlik'in Bengalli aydınların kendi geleneklerine, -dil, tarih ve edebiyatlarına- sahip çıkmaları İngiliz Şarkiyatçılar sayesinde²⁷ ifadesine benzer olarak Fındıkoğlu'nun makalesinde "Garp âlimleri arasında" ifadesi kullanılır. Bu da Arif Dirlik'in "Şarklıların Şarkiyatçılığı" fikrini destekler niteliktedir.

21 Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 13-18.

22 Kadir Mısıroğlu, *Macar İhtilâli*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972, s. 35.

23 Melek Çolak, "Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 373-374.

24 Edward Said, *Oryantalizm*, (Çev. Neziha Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 14.

25 Edward Said, *Age*, s. 212.

26 Arif Dirlik, *Postkolonyal Aura*, (Çev. Galip Doğduaslan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 193.

27 Arif Dirlik, *Age*, s. 194.

Turan Cemiyetinin Kuruluş Serüveni ve Hedefleri

Nizam Önen İki Turan kitabında 1910 yılında Turan Cemiyeti'nin kuruluşunda Alajos Paikert'in çok büyük çaba harcadığını ifade eder.²⁸ Ancak Macaristan'daki Turan düşüncesi-nin ilimden ve tarihî araştırmalardan doğduğu hususunda bilgi vermez. Ayrıca Cemiyetin ismi konusunda Paikert ile Meşaruşi arasındaki ihtilaftan incelenen kaynaklarda bahsedilmemektedir. Buna göre, Jol Yula Meşaruşi cemiyetin ve mecmuanın adının "Türk-Hungurvaz" olmasını ister, ancak Paikert daha eski tarihlere giderek cemiyete "Turan" ismini verir. Makaledeki geçen diğer isimler kaynaklarda mevcuttur.

Makale, Turan Cemiyetinin amacını "Cemiyetin maksadı bizlerle karâbet-i ırkıyyesi [ırk yakınlığı] olan Avrupalı ve Asyalı akvamın ulum ve fûnûn ve umur-ı iktisadiyesini öğrenmekle beraber bunu feyz ve tekemmüle isal etmek ve Macar menâfi'yle [menfaatiyle] yek-ahenk bir dereceye getirmektir." ifadeleriyle açıklar. Ayrıca, Doktor Paikert'in Cemiyet Nizamnamesi de makalede nakledilir:

"Doktor Paikert'in cemiyet nizamnamesi olduğu anlaşılan bir yazısının nakli bu noktayı daha iyi tavzih edecektir: "Cemiyet muktedir erbâb-ı fûnûn ile birlikte akvam-ı Turaniye tarihine ait olan malumatı elde etmek üzere taharriyyât-ı [araştırmalar] icrası ve akvam-ı mezkûrenin harf ve sanayi ve edebiyat ile ulum ve fûnûna olan hizmetleri ve evvelce akvam-ı Turaniye'nin tavattun [yerleşme, yurt tutma] etmiş oldukları memalik halkının münasebât-ı tabiiyye ve coğrafyaları hakkında malumat-ı medeniyelerini elde etmeyi... vazife addeder... Turani akvamının terakkiyat-ı hazırasını kendilerine dest-i muaveneti [yardım eli] uzatıp akvam-ı garbiye-i medeniyenin fenni ve iktisadi tekemmülâtından [olgunlaşmalar] istifadelerini temine çalışarak Turani gençlerinin Macar dâr-ül-fûnûnlarıyla arzu ettikleri mekâtibde tahsilleri hususunda muavenet ibraz eder."

Türk Tarih Tezi, Macar Turancıları ve Fındıkoğlu'nun Makalesi

Türkler ile Macarların yakınlığı özellikle Atatürk Döneminde en üst safhaya ulaşır. Türk milletinin İstiklâl Savaşını kazanarak kendi medeniyetlerini kurma çalışmalarının Macarlar tarafından alkışlandığı görülür. Atatürk'ün tarih çalışmalarının Macarları ilgilendiren yönü Macar tarihi ile bağlantısıdır.²⁹ Diğer taraftan Türk tarihini yazma konusunda Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarından söz eden Macar Turancılarından Peter Moricz'in "yeni Türk tarihi yazım hareketi-nin baş amacını, uygar dünyaya karşı Türklüğün itibarının iadesi ve Türk halklarının dünya uygarlık tarihinde nasıl üstün bir rol oynadıklarını göstermek"³⁰ şeklindeki ifadesinde Türk medeniyeti-nin üstünlüğü üzerinde durmasının Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ile yakından ilişkisi vardır.

Osmanlı Devleti döneminde tarih mefhumu üzerinde yeterince durulmadığından başta aydınlar ve halka tarih şuuru verilemez. Bu durum hızla ilerleyen ve geri kalmış toplumları ezmeyle yükselmeyi amaç edinen Batı toplumları karşısında Türk insanında eziklik ve kendine güvensizlik yaratır. Batı toplumları Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren düşündükleri Şark Me-selesini, 1815 Viyana Kongresiyle açıkça fiiliyata dökerler. Burada hedef sadece devlet değil, açıkça Türk varlığıdır. Türk milleti ve vatanını hedef alan iftiraları şöyle sıralamak mümkündür:

"1. Türklerin sarı ırktan oldukları, dolayısıyla Avrupalılara göre ikinci sınıf insan sayılmaları gerektiği,

2. Türklerin medenî kabiliyetten mahrum oldukları, dolayısıyla medeniyet düşmanı oldukları,

3. Türklerin yaşadıkları toprakların kendilerine ait olmadığı iddialarıdır.³¹"

Batı dünyası bu iftiralarla Türklerin önce Avrupa ve Balkanlardan, daha sonra da Türkiye'den atılmaları gerektiğini düşünmektedir. Bunlara karşılık tüm dünyaya Türklerin büyük bir millet

28 Nizam Önen, İki Turan, s. 61.

29 Melek Çolak, "Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 385-387.

30 Melek Çolak, agm., s. 386.

31 Ramazan Tosun, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, Konya 2002, S. 10, s. 231-234.

olduğunu kanıtlamak amacıyla Atatürk, tarihin ciddi ve metodolojik bir biçimde araştırılması- nı ister ve bu alandaki çalışmaları bizzat kendisi başlatır. Onun ortaya koymuş olduğu çalışmalar temel olarak üç noktaya yönelir.

“Birincisi, Türk ve Dünya tarihini eski, yanlış, ideolojik yaklaşımlardan kurtarmak. İkincisi, dünya medeniyetine Türk medeniyetinin yapmış olduğu katkıları ortaya çıkarmak. Üçüncüsü ise, Türk tarihini ilmî metotlarla modern, orijinal bir tarih haline getirmektir. Bu üç hususu ise Atatürk “tarih, hakikatleri tahrifeden bir sanat değil, belirlen bir ilim olmalıdır” şeklinde ifade etmiştir.³²”

Atatürk’ün Türk Tarih Tezinde belirttiği hususlar ise şöyle sıralanabilir:

“1. Türkler, brakisefal ve beyaz ırktandır. Beyaz ırkın anayurdu Orta Asya’dır.

2. Medeniyetin beşiği Türklerin anayurdu olan Orta Asya’dır.

3. Anayurtları olan Orta Asya’dan değişik sebeplerle göç eden Türkler böylece dünyaya medeniyeti yaymışlardır.

4. Anadolu’nun ilk yerli halkları da Türklerdir, dolayısıyla buranın ilk sahipleri Türklerdir.

5. Türklerin İslâm Medeniyetine katkıları araştırılmalıdır.

6. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ile ilgili iddialar araştırılmalı, gerçek ortaya çıkarılmalıdır.³³”

Bölümün başında belirtilen Macar Turancısı Peter Moricz’in Türk halklarının dünya tarihinde oynadığı rolün tarih yazımıyla verileceği düşüncesi Atatürk’ün Türk Tarih Tezi ile hayata geçirilir. Türk ve Macarların birlikte olma durumları ve medeniyet kurucu oldukları düşüncesi Fındıkoğlu’nun makalesinde Doktor Pekar’ın Türk dâr-ül- fünûnlularına verdiği nutukta yer alan “... Aziz Türk gençleri siz karşımda iken mefkûremizin gayesine doğru bir hatve [adım] daha ilerleyeceğini görüyorum. Filhakika Türk ve Macar el ele vererek mukaddes mefkûresini tahakkuk ettirecektir: Turan. Bilirsiniz ki Turaniyeden

bir millet olan Türk medeniyetinin şarkından garba geçmesine mühim bir vasıta olmuştur. Bugün benimsemek istediği bu medeniyet asıl Şark’ın, Turan’ın malıdır. İşte biz Turancılar bu medeniyeti yine kendi beşiğine götürmek orada yaşatmak istiyoruz. Coğrafi vaziyet itibarıyla medeni Avrupa’nın ortasında bulunduğumuz için bu vazife daha çok Turan ırkının Macar zümresine düşüyor. İşte biz bunun için çalışıyoruz.” ifadeleriyle karşılık bulur.

Türkiye’deki ve Macaristan’daki

Turancılığın Farkları

Türkiye ve Macaristan’daki “Turancılık” anlayışları birbirinden çeşitli farklılıklar arz etmektedir. İlk olarak “Turan” ve “Turancılık” kavramları Macarlarda Finler, Macarlar, Türkler, Japonlar gibi Turanlı halkları içerisinde barındırır. Ancak Türkiyeli Turancılar için kavram bu kadar geniş bir kitleyi kapsamamaktadır. İkinci olarak Macar Turancılığı Macar devleti için bir dış politika aracı olarak tasarlanmıştır. Türkiye Turancılarının ise, ciddi bir devlet ve toplum modelleri vardır. Türkiye Turancılarında Türk ırkının üstünlüğü vurgulanırken, Macar Turancılarının Macar ırkının üstün olduğunu gösteren ifadelere rastlanmaz. Diğer taraftan saf kan fikrinin de Macar Turancılarında olmadığı gözlemlenir.³⁴

Nizam Önen’in Türkiye ile Macar Turancılıkları arasında gösterdiği temel farklar bunlar olmasına rağmen Fındıkoğlu makalesinde Paikert’in telakkilerini ifade ederken Turan’ın “silah ile değil fakat ilim ve sanatın yaratıcı kuvvetiyle” vücut bulacağını belirtir. Bu yönüyle Türkiyeli Turancılar ile Macar Turancıları arasındaki farklardan birine de vurgu yapmış olur. Çünkü Türkiyeli Turancıların düşüncesinde savaş kaçınılmaz bir tabiat yasası olduğundan dolayı düşüncelerinde savaş-severlik ya da savaşataparlık güçlü bir konumdadır. Atsız, Reha Oğuz Türkan’da bu unsurun vurgulandığı görülür.³⁵ Yine Türkçü-Turancılar-

32 Ramazan Tosun, *agm.*, s. 231-234.

33 Tosun, *agy.*

34 Nizam Önen, “Turan’a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4. Cilt Milliyetçilik, İletişim Yayınları*, İstanbul 2008, s. 406-408.

35 Nizam Önen, İki Turan, s. 301.

dan Fethi Tevetoğlu'nun da şiirlerinde savaşı yücelttiği dikkati çeker.³⁶ Oysa Fındıkoğlu'na göre, Macar Turancıları Turan'ı ilim ve sanatın yaratıcı gücüyle kurmak istemektedirler.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "*Türkiye'de vakti ve hayatı çoktan geçen Turancılık ile Macaristan'da yaşayan Turancılık arasında yalnız mühim bir fark var: Macaristan'da Turancılık ilmin mu'tâlarından doğmuş bir şeydir. Gerçi bizde olduğu gibi ş'niyyetten [gerçek] doğmamıştır.*" ifadeleriyle "gerçekleşme" ve "ilimden doğma" düşünceleriyle Türkiye'de ve Macaristan'da doğan Turancılığın birbirinden farklı olduğunu makalesinin sonunda belirtir.

Sonuç

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun *Anadolu Mecmuası*'nda neşredilen "Peşte Turan Cemiyeti" başlıklı yazısı Macaristan Turancılığı hakkında bilgi veren ve bilinmeyen yazılardan birisidir. Turancılığın coğrafi, ırkı ve efsanevi olduğundan bahseden Fındıkoğlu, söz konusu kavramlarla Turan coğrafyasından, Turan ırkından ve efsanevi Turan olarak dikkat çekilen "Kızılelma" fenomeninden bahseder. Fındıkoğlu kendi ideolojisine bağlı olarak "ırka dayalı millet" anlayışına eleştirilerde bulunur.

Fındıkoğlu, makalesinde oryantalizme "Şarklıların Şarkiyatçılığı" düşüncesiyle farklı bir yaklaşım sergiler. Macarların kendilerini Garp âlimleri vasıtasıyla anlamaya çalışmalarını da "Macar Rönesansı" şeklinde düşünmek mümkündür. Makale Turan Cemiyetinin nasıl kurulduğu hakkında da kısaca bilgiler verir. Özellikle kaynaklarda görülmeyen Meşaruşi ile Paikert arasındaki ihtilaftan da bahseder. Türk Tarih Tezi ile Macarlar arasındaki yakınlık ise, tarih yazımı konusunda ortaya çıkar. Bu vesileyle Türklerin medeniyet kurucu bir millet olduğu açıklanmaya çalışılır. Ayrıca Türkiye ile Macaristan'daki Turancılık düşüncesinin farklılıkları da belirtilir.

KAYNAKÇA

- ARSAL, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1972.
- ARSLAN, Emre, "Türkiye'de Irkçılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4. Cilt Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 409-426.
- ATABAY, Mithat, "Anadoluculuk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4, s. 515-532.
- ÇOLAK, Melek, "Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 371-402.
- DEMİRKAN, Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- DİRLİK, Arif, *Postkolonyal Aura*, (Çev. Galip Doğduaslan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 26-28;
- GÜLTEPE, Necati, *Kızıl Elmanın İzinde*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2007.
- HACISALİHOĞLU, Fuat, *Türk Tarihçiliğinde Anadolu Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Haydar Necip, "Türk Ocağı", *Anadolu Mecmuası*, S.7, Ekim 1924, s. 261-263.
- JUNG, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji*, (Çev. Ender Gürol), Payel Yayınları, İstanbul 2006.
- KARATAY, Osman, *İran ile Turan*, KaraM Yayınları, Ankara 2003, s. 25-28;
- LANDAU, J. M., *Pantürkizm*, Mesut Akın (çev.), Sarmal Yayınları, İstanbul 1999.
- MİSİROĞLU, Kadir, *Macar İhtilali*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972.
- NUR, Rıza, *Türk Tarihi*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1972.
- NUR, Rıza, *Türk Bilig Revüsü İran-Tûrân Cenklere*, (Haz. Mehmet Soğukömeroğulları), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ÖNEN, Nizam, "Turan'a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4. Cilt Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 406-408.
- ÖNEN, Nizam, *İki Turan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- SAİD, Edward, *Oryantalizm*, (Çev. Nezir Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- SOĞUKÖMEROĞULLARI, Mehmet, *Fethi Tevetoğlu Hayatı, Sanatı ve Şairliği*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- TOSUN, Ramazan, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, Konya 2002, S. 10, s. 231-234.

36 Mehmet Soğukömeroğulları, *Fethi Tevetoğlu Hayatı, Sanatı ve Şairliği*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 99-100.

Peşte Turan Cemiyeti

Ziyaeddin Fahri, *Anadolu Mecmuası*, Sayı: 8, 1340,

Harbin en büyük felaketleriyle musâb [isabet etmiş]olan bedbaht Macaristan'ın büyük ve güzel payitahtında, Budapeşte'de dün doğan, bugün hararetle yaşayan âlem-şümûl [cihanı saran]bir mefkûreden bahsedeceğiz: Turan ve Turanizm.³⁷

Budapeşte'de, dünyanın sanat ve mimari noktainazarından en büyük ve en güzel binalarından biri olan Parlamento binası, bu mefkûrenin ateşin müdâfi'lerinin [müdafaa edenlerin] çalıştığı yerdir. Orada birçok muhterem âlimler, ihtiyar ve aziz müsteşrikler bu mefkûrenin ateşinden kuvvet alıyorlar. Elli Türk genci bu ateşin etrafında birkaç saat kaldık; işittiğimiz kelimelerde, dinlediğimiz sözlerde Turanizm'in güzellik ve büyüklüğünden mülhem esrarengiz bir ruh seziliyor. Bu ruh nedir, Turanizm'in istinat ettiği bir esas varsa neden ibarettir?...

Tuna sahillerinde Macar sanat ve medeniyetinin feyz ü füsununu fısıldayan o muazzam binanın loş bir salonunda Turanizm'in mensupları, bugün yirmi beş senelik müteazzî [organlaşmış] bir hayata malik olan (Turan Cemiyeti)nde her gün ve her an bu ruhun, bu mefkûruy-ı hakikatin anlaşılmasına, büyümesine çalışıyorlar. Biz bu sahifelerde zikrettiğimiz çalışma eserlerinden bilvâsita [vasıta ile, araçlı] edindiğimiz malumatı ve istifadeleri zikrederek Macaristan'da Turanizm'in takip ettiği gayelerin neden ibaret olduğunu kudretimiz nispetinde izaha çalışacağız.

On Dokuzuncu asırda tarih ve içtimaiyat telakkisinin inkişafı malum olduğu üzere, Garp âlimleri arasında, umumi istiştirâk – Orientalisme – meyli uyandırmış, bilhassa Macaristan'da bu meyli Tüркоloji sahasında azami surette tahakkuk ettiren kıymetli müsteşrikler yetişmiştir. Türk edebiyatını ve Türk tarih ve lisanıyatını pek iyi bilen birçok muhterem Macar âlimlerinin mesailerinden bahsetmesizin şimdilik sadece ilim ve tarih cereyanlarından doğan Turancılığa temas ediyoruz.

Filhakika Macaristan'da Turanizm, ilimden ve tarihi tetkiklerden doğan bir cereyandır. Müessis [esas alan] bir şekilde taazzî [uzuv, peyda etme, şekillenme] etmesi 910 senelerine tesadüf ediyor. Mefkûre-yi kuvveden fiile isal gayesiyle tesis eden [Turan Cemiyeti]nin müessisi Aloyse Paikert isimindeki müsteşriktir. Cemiyet Kâtib-i Umumiyesinden *Anadolu Mecmuası* namına aldığım şifahî malumata nazaran gerek cemiyetin, gerekse cemiyet namına çıkacak risale ve kitapların adı hususunda müsteşrik Jol Yula Meşaruşi ile Paikert arasında küçük bir ihtilaf olmuştur: Meşaruşi cemiyetin ve mecmuanın "Türk-Hungurvaz" adlı olmasını, Paikert daha uzaklara giderek, tarihin daha eski sahifelerine bakarak "Turan" isminin verilmesini istiyor. Neticede Paikert'in fikri tensib [münasip görme, uygun bulma] edilerek cemiyet ve neşriyatı o nam altında tesis etmiştir. Cemiyetin ilk reisi müsteşrik Kont Pal Teleki, ikinci reisi Seçeyni Bela'dır. Bugün üçüncü olarak Doktor Pekar cemiyetin başında bulunmaktadır.³⁸

37 Vaktiyle bizde olduğu gibi Macaristan'daki Turanizm cereyanı yanında bir de dini bir cereyan vardır. Geçenlerde Peşte'de münâkid [dügümlenmiş, bağlanmış, bağlı] Katolik Kongresinde şöyle deniyordu: "Turan'a değil, Roma'ya tevcih etmeliyiz. Macarların halâs güneşi oradadır.

38 Yakınlarda Macaristan'da hasıl olan ve altı yedi ay devam eden Bolşevik tehlikesi istisna edilirse cemiyet yirmi beş seneden beri bilâ-fâsıla faaliyette bulunuyor. Mezkûr tehlike zamanında cemiyet kapatılmış, azası çok fena, feci hâllere maruz kalmış, bu fasilada vefat eden Seçeyni Belâdan başka Mösyö Pekar hapis ve idam tehlikelerini atlattır.

Cemiyet şimdiye kadar olan fiilî eserleri kısmen neşriyat sahasına, kısmen de Türkler ile Macarlar arasında hissi uhuvvetin husulüne münhasır kalmıştır. Bu neşriyat “Turan” adlı kıymetli ilim ve tetkik mecmualarıyla, Türk lisaniyat ve edebiyatına, İslâmî Şark eserlerine ait tetkikler ve tercümelerdir. Aczime binaen bu tetkik tercümelerinin kemiyet ve keyfiyetine ait hiçbir şey söyleyemem. Fakat son senelerde Macaristan’ın ve Macarların mali vaziyetlerinin menfiliği dolayısıyla intişar edemeyen mecmuaların her biri ilmi cihetin birer şaheserini teşkil ediyor. Umumiyet itibarıyla Macarca intişar eden bu risalelerde, şayan-ı dikkat olan ve Turanî akvamca bilinmesi elzem bulunan parçalar Almanca ve Fransızca yazılmış, ekserisine cemiyetin ve mecmuanın fikirlerini ve gayelerini bildiren Türkçe sahifeler ilave edilmiştir. Gerek bu sahifelerden, gerekse sorduğum bazı suallere cemiyet reisi muhteremi Doktor Pekar’ın verdiği şifahi ve tahriri cevaplardan mülhem malumat ile cemiyetin ilmî esasâtına ait bir fikir edinebiliriz.

Her şeyden evvel “Turan”ın nasıl bir mefhum olduğu anlaşılmıştır. Evvela Turan dediğimiz zaman akla ilk gelen coğrafi bir sahadır. Asya-yı Vâsıtı’nın azim bir kısmını ihtiva eden bu parçanın hudutları muayyen olmakla beraber biraz da aşkın bir şekil almıştır. Saniyen Turan ismi ile ırkî esasa müstenit [dayanan] milletler ve kavimler mecmuası hatıra gelir: Türk ırkı, Cermen ırkı, İslav ırkı... gibi. Fakat Turan, daha çok: Mongollar, Macarlar, Bulgarlar, Türkler... ilh. gibi Asyayı milletleri bir nam altında toplayan, bilhassa bunların içinde Türklere kıymet veren şümüllü bir ırk ismidir. Bunlara nihayet “Turan”ın efsanevi şeklini ilave etmek lazımdır. “Kaf Dağı” gibi “Anka” gibi cisimsiz bir isim olan Turan’dan bahsedildiği ale-l-ekser [çok vakit] vâkî’dir.

Avrupa’nın merkezinde ilim ve medeniyetin münkeşif [meydana çıkmış, açık, keşfolunmuş] bulunduğu bir sahnede büyük bir hararet ve ciddiyetle çalışan “Turan Cemiyeti” bu esaslardan hangisine istinat ediyor? Doktor Paikert cemiyetin maksadını şu cümle ile göstermektedir:

“Cemiyetin maksadı bizlerle karâbet-i ırkıyyesi [ırk yakınlığı] olan Avrupalı ve Asyalı akvamın ulum ve fûnûn ve umur-ı iktisadiyesini öğrenmekle beraber bunu feyz ve tekemmüle isal etmek ve Macar menâfi’iyle [menfaatiyle] yek-ahenk bir dereceye getirmektir.³⁹ Buradan anlaşılıyor ki cemiyet “karâbet-i ırkiye” demekle ırk esasına istinat ediyor. Bu esasın, ilmin ve içtimaiyatın son yarım asır zarfındaki münakaşâtıyla [atışmalar, çekişmeler] alakadar olduğu aşikârdır. Bugün içtimai münasebât bahsinde ırkî prensiplerden bahsedebilir miyiz? Kan ve et rabitasının, bilhassa asırların ve karınların arkasındaki meçhul alakaların ilmî cihetini on dördüncü asırda içtimaiyatçı İbni Haldun münakaşa etmiş ve içtimai heyetler arasında bunun hiçbir ehemmiyeti olmadığını söylemiş idi. Son yarım asır zarfında içtimaiyat âlimlerinin fikirleri hep bunu tasdik ediyor. Bunlar bir taraf, hayatın ve cemiyetin kendi sevk-i tabiiyyesi ile böyle bir münasebeti kabul etmediği meydandadır. Şu hâlde vâsi’ ve hayalî bir ırktan, Turan ırkından bahsetmek ne derece doğrudur? Vaktiyle bir Bulgar, kendisine Turanlıktan bahsedenden bir Türk’e “Evet demiştir, biraz daha ileri giderseniz Hz. Âdem’de de birleşebiliriz.” Bu noktanın menfi olduğunu söylemekle beraber şunu da ilave edelim ki Macar hars ve medeniyetinin yüksek mümessili bulunan muhterem müsteşrikler daha başka şeyler düşünüyorlar. Dediğimiz gibi dar bir düşünce ile müphem ve gayrı mevcut kan ve et rabitasını bir tarafa bırakarak ilmî tetkiklerin neticelerinden mütehasıl [meydana gelen] ilmî bir şuur ve iman tarihi bir noktaya temas ediyorlar. Bu noktayı Doktor Pekar’ın Türk dâr-ül-fünûnlularına hitaben verdiği Fransızca belîğ bir nutukta bulabiliriz. Hâlâ kulaklarımda akisler yapan bu hutbesinde Macar hatibi şöyle idare-i kalam ediyor: “... Aziz Türk gençleri siz karşımda iken mefkûremizin gayesine doğru bir hatve [adım] daha ilerleyeceğini görüyorum. Filhakika Türk ve Macar el ele vererek mukaddes mefkûresini tahakkuk ettirecektir: Turan. Bilirsiniz ki Turanîyeden bir millet olan Türk medeniyetinin Şarkından Garba geçmesine mühim bir

vasıta olmuştur. Bugün benimsemek istediği bu medeniyet asıl Şark'ın, Turan'ın malıdır. İşte biz Turancılar bu medeniyeti yine kendi beşiğine götürmek orada yaşatmak istiyoruz. Coğrafi vaziyet itibarıyla medeni Avrupa'nın ortasında bulunduğumuz için bu vazife daha çok Turan ırkının Macar zümresine düşüyor. İşte biz bunun için çalışıyoruz.” Doktor Paikert'in cemiyet nizamnamesi olduğu anlaşılan bir yazısının nakli bu noktayı daha iyi tavzih edecektir: “Cemiyet muktedir erbâb-ı fünün ile birlikte akvam-ı Turaniye tarihine ait olan malumatı elde etmek üzere taharriyyât [araştırmalar] icrası ve akvam-ı mezkûrenin harf ve sanayi ve edebiyat ile ulum ve fünûna olan hizmetleri ve evvelce akvam-ı Turaniye'nin tavattun [yerleşme, yurt tutma] etmiş oldukları memalik halkının münasebât-ı tabiiye ve coğrafyaları hakkında malumat-ı medeniyelerini elde etmeyi... vazife addeder... Turani akvamının terakkiyât-ı hâzırasını kendilerine dest-i muaveneti [yardım eli] uzatıp akvam-ı garbiye-i medeniyenin fenni ve iktisadi tekemmülâtından [olgunlaşmalar] istifadelerini temine çalışarak Turani gençlerinin Macar dâr-ül-fünûnlarıyla arzu ettikleri mekâtibde tahsilleri hususunda muavenet ibraz eder.”⁴⁰ Bu satırlardan ilmi nokta-i nazardan vazih bir şey anlaşılmamakla beraber Doktor Pekar'ın sözleriyle karşılaştırıldığı takdirde tarihî bir nakliyenin istikbale ait şuaâtı [ışınlar] görülebilir. Bu müphem ve uzak gayeyi Paikert teşrih ediyor:

“Turan kelimesi yeni fikri temsil eder. Turan ile biz müşterek eski vatan, büyük mazimizin hatıralarını, daha büyük istikbalimizin ümitlerini kastediyoruz. Teşebbüs ettiğimiz cihet güç ve nihayetsizdir. Macarlar bunu başaracaklardır” Müteakiben Paikert ırkî hududu aşarak coğrafi ve efsanevi tarih ile asrî telakkileri karşılaştırıyor “silah ile değil fakat ilim ve sanatın yaratıcı kuvvetiyle, meş'ûr [şuurlanmış, şuurlu hâline geçmiş] bir sây ile, asrî medeniyetin asıl ve necip vesaiti ile mücehhez [donatılmış] olarak büyük ailemizi teşkil eden ırkların maddi ve refahî ve manevi kemalini temin edeceğiz.”

Mösyö Pekar dar bir ırk telakkisinden ziyade geniş ve felsefi bir düşünceyi müdafaa ediyor. Suallerime cevap verir ve Turanizm'in esasâtı anlatırken daima “Turan harsı” Turancılık ruhu” “Turan ırkı” gibi ilmen az çok muğlak ve mürekkebiş [birleşik] söz mihverleri etrafında dolaşüyor ve diyordu ki “hiç şüphe yok, siz de hissediyorsunuz ki bir Turan ruhu vardır. Bu ruh anlaşılmaz ve anlatılmaz bir şey! Fakat bir şey ki eserleri ortadadır. Ben bir Alman'ı sevmezken bir Türk'ü seviyorum. Hâlbuki harsen ve maddeten Türk benden uzak, Alman bana yakındır. Bunu ne ile izah edebilirsiniz? Bunca basit bir meseledir. Çünkü Macar ve Türk her ikisi de akvam-ı Turaniyen'dir. ve Turanlıları birbirine bağlayan bir şey vardır. Buna ırk, ruh, hars... ne dersiniz deyiniz” Turan cemiyetindeki mefkûredaşılar, bu gibi hadsî duygular ve felsefî düşüncelerle beraber ilmi ve tarihî tettebbuatın [incelemeler, araştırmalar] netâyicinden [neticelerinden] kendilerini tasdik ve teyit edecek mu'tâlar [veriler] karşısında bulunuyorlar. Bela Posta İslam ve Türk sanatın Teransilo Enya'daki tesirâtından bahsederken şöyle diyor “Macaristan daima Garp ve Şark medeniyetleri arasında tavassut [araya girme] vazifesini ifa etmiştir. 16-17. Asırlarda Teransilo Enya'da bunu görüyoruz. Teransilo Enya millî müzesinin âsâr-ı atika [eski] kısmının tetkiki kâfidir. Orada Macar mimarisine İslam-Türk mimarisinin motifleri orijinal bir hassa vermiştir.” Posta tetkikini resimler ve planlarla ispata çalıştıktan sonra neticeyi veriyor. “Şark ve Garp medeniyetleri arasındaki bu vesâtet [araya girme] daima medeniyetin hayrına ma'tûftur [eğilmiş]. Bu vesâtet ihmal edildiği zaman fena neticeler kendiliğinden hâsıl olur.”⁴¹

Makalemizin bidâyetinde [başlangıç] serdettiğimiz suallere müstahsil [yetiştiren] malumat ile kâfi bir cevap verebildikse çok iyi. Şu kadar var ki Tuna sahilindeki hars ve medeniyet müessesesindeki müsteşriklerin yaşatmak ve tahakkuk ettirmek istedikleri mefkûre bize yabancı bir şey de değildir. Bizdeki milletin tarihinde, Turanî te-

40 Turan Mecmuasından

41 Turan Mecmuası 1917 Sayı-4-5 Fransızca kısmı.

lakkilerin velev menfi olsa bile, mühim bir muvakki' vardır. O zamanlar Diyarbakır'ın milliyet mefkûresi ateşi ile içi yanan ateşli çocuğu, Ziya Gökalp, Irak illerde, aynı mefkûrenin peşinde koşarken;

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan
diye terennüm etmiyor mudur?

Türkiye'de vakti ve hayatı çoktan geçen Turancılık ile Macaristan'da yaşayan Turancılık ara-

sında yalnız mühim bir fark var: Macaristan'da Turancılık ilmin mu'tâlarından doğmuş bir şeydir. Gerçi bizde olduğu gibi şe'niyyetten [gerçek] doğmamıştır. Fakat madem ki tarih ve içtimaiyat tetkikleri için bir cihet ve teşvik menba'ı [kaynağı] ilmî bir mefkûre vazifesini ifa ediyor. Bunun için her şeye rağmen birtakım ihtirâzı [sakınma] kayıtlarla kabul edilebilecek bir hayat mefkûresi addedilebilir.⁴²

42 Macarların Türkçeye ve Türk olan şeylere karşı muhabbeti Turan cemiyetinin istihsâl [meydana getirme, üretme] ettiği semerelerin [meyve] en mühimidir. Filhakika Peşte'de cemiyetin himayesi altında Türkçe ders veren dersaneler vardır. Macar aileleri Türkçeye karşı büyük bir meyl gösteriyorlar. Bilhassa Macar müsteşriklerinin neşrettikleri Türk edebiyatı nümuneleri, Anadolu manileri Macar kadınları Macar musikisi arasında hararetle taammüm [umumi olma] etmektedir.

Attila'nın Cenaze Töreni ve Anasır-ı Erba (Dört Unsur) Simgesi

İbrahim Şahin*

Büyük Hun imparatoru Attila, mütevacî bir hayat yaşadı. Yerde oturdu, tahta kaşıkla yemek yedi, tahta maşrabadan su içti. Hayatının son döneminde, ordusu Roma önlerine geldiğinde Papa Attila'nın huzuruna gelerek ondan merhamet diledi. Son derece fazilet sahibi olan Attila bu din adamının ricasını kırmadı. Tanrının kılıcı olarak adlandırılan Attila'nın ölümündeki sır ise hâlâ netleşmedi. Yazarların bazısına göre Attila, bir kadın tarafından öldürülmeye ses çıkarmayacak kadar romantikti. Atilla'nın ölümünden/öldürülmesinden sonra bir bilginin tavsiyesi üzerine cenazesi üç farklı tabuta kondu. Bunlar; altın, gümüş ve demirden yapılmıştı. Cenaze töreninden sonra Atilla'nın naaşı Tuna nehrinin sularına verildi. Bütün kadim geleneklerde olduğu gibi varlığı oluşturan dört unsur; hava, su, ateş, toprak Atilla'nın tabutlarında simgeleştirilmişti. Hatta Türk mitolojindeki madenler de tabutlarda simgeleildi ve beşinci bir unsur olarak ima edildi.

Anahtar Kelimeler:

Attila, cenaze töreni, anasır-ı erba (dört unsur), simge

Macarlar ve Attila

Macarların, Macar ve Hun kavimlerinin aynı olduğu inancını, eski yurtlarından beraber getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu hususta Batılıları da öğretmek icap etmemiştir. Zira daha ilk hücumları sırasında Batılılar, bu tahripkâr atlı ve ok kullanan Macar kavmini "Hungarus", içgüdü ile Hunlarla aynı saymışlardır.¹

On birinci asır sonunda telif edilen ve Macar tarihçilerinin mevcudiyetini sonraki kaynak-

lardan gösterdikleri Gesta Ungarorum adındaki Macar millî destanı, artık belirli bir Macar-Hun an'anesinden bahseder ki bunu bir kül olarak efsane kabul edebiliriz. Gesta'ya göre, Hun ve Macar kavmi aynı kavimdir; ilk Macar kralı Arpâd, Attila'nın direkt soyundan gelir; her ikisi de Yafes oğullarından Magog'un halefleridirler; Arpâd meşru mirası olarak Attila'nın memleketini işgal etmiştir. Başkentini bizzat Attila, Roma harabeleri üzerinde inşa etmiştir ve buna Macarlar Buda ve

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

1 Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, (Çeviren, Şerif Baştaç), AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 159.

Almanlar Ecilburg adını verirler. Nihayet, Attila kavminin bir bakiyesi olan Sökeller, yurt işgali sırasında Arpád'ın muharebelerine katılmışlardır. Gesta, Attila'nın flagellum Dei sıfatını da bilir. Bütün bunlardan ancak, Hun-Macar birliği fikri ve irsiyet inanişinin eski bir an'ane olabileceği neticesi çıkar. Üst tarafı, ya Batıdan edinilen yahut da mahallinde oluşan bir inaniş olacaktır. Aquincum harabelerine bağlanan Attila şehri efsanesi de, bu neviden olmalıdır ve bu aynı zamanda çeşitli Macar-Hun an'anesinin oluşumunda da bir anahtar vazifesini görmüştür. Macar kralı II. veya III. Bela'nın kâtibi bulunan Anonymus, "Attila kendisine Tuna civarındaki ılıcalar üzerinde başkent inşa ettirir; orada bulduğu bütün harabeleri yeniden inşa ettirmiş ve hepsini sağlam surlarla çevirtmiştir. Burasını şimdi Macarca Buda kalesi, Almanca ise Ecilburg diye adlandırırlar" diyor. Arpád Megyer civarında Tuna'yı geçerek kral Attila'nın şehrine girdiğinde "Kral saraylarını görmüşler ve -bazıları harabeler halinde diğerleri sağlam- bütün bu taş binalara hayran olmuşlardır. Attila şehrini -hususiyile muharebe etmeden- işgale muktedir olduklarından dolayı son derece memnundular, zira Macar reisi Arpád, Attila'nın soyundan gelmişti. Orada yanyana oturarak hergün Attila'nın sarayında ziyafetler çekerlerdi".²

Attila şehri an'anesi tipik bir vak'adır: Macarlar muazzam Roma şehri harabelerini görerek herhangi bir suretle şehrin tarihini Attila'ya bağlamışlardır; şayet sarayda bulunan rahipler, şehrin Romalıların eseri olduğunu biliyor idiyse de, hiç olmazsa yeniden inşa erdemini Attila'ya maletmişler ve bu suretle Âttila'nın ilk başkentini Roma şehirleri arasına sokmak istemişlerdir ki bu fikir Attila'nın büyüklüğü hakkında sahip bulundukları tasavvurlara ve eski Buda'nın Macarlar bakımından gittikçe artan önemine de uygun gelmiştir. Şehrin adlandırılması ve buna bağlanan inaniş da, daha sonra Sicambria ile birleştirilmesi gibi, âlimâne bir buluş olabilir ve muhtemelen ilk şekli Urbs Attilae (Attila şehri)'dir. Aquincum'a

Etzelburg adını verirken Almanlar da bu kelimeyi dillerine tercüme etmişlerdir ve tabiatıyla hakikî adını hiç kimse bilememiştir.³

Macar sarayında, 11. asırda Attila hâtırasının kuvvetli bir halde yaşadığına dair birçok başka delillere de sahip bulunuyoruz. Meselâ kral ailesi, Attila'nın dünya imparatorluğunu tesis ettiği bilinen "Allah'ın kılıcı"nı muhafaza etmiştir. Herzfeld'li Lambert salnamelerinde (1071) Bavyera kralı IV. Hanri'nin sevdiği insanlardan olan Merseburg'lu Leopold'un atından aşağı kendi kılıcı üzerine düşerek öldüğünü zikreder. Lambert, bu uğursuz kılıcın Âttila'nın kılıcı olduğunu ve bununla Âttila'nın Galya'yı tahrib ettiğini ilâve eder. Kılıcı, Macar kralı Salomon'un annesi Bavyera prensi Nordheim'li Otto'ya bunun yardımıyla oğlunu tekrar Macar tahtına çıkarması maksadıyla hediye etmişti. Otto ise, Markgraf Dedi'nin oğluna vermiş fakat az sonra onu öldürmüşlerdi. O zaman kılıç, kralın eline geçmiş oradan da Merseburg'lu Leopold'a intikal etmişti. "Bu sebeple prens Otto'nun sevdiği adamlardan birçokları, o zaman prens Otto'nun malı olan bu kılıcın Leopold'u öldürmesini Allah'ın iradesiyle izah ettiler; zira kudretli kralı, Otto'yu saraydan kovmağa onun teşvik ettiğini söylerler". Şövalyeler, kılıcı atmak icabettiğini düşünürler. Kronikçi ondan sonra, Jordanes'in bildirdiği üzere, kılıcın bulunması vak'asını hikâye eder. "Mars'ın kılıcı adıyla" sonra "barbarlar dahi bu kılıcı Allah'ın gazabının intikamını alan bir âlet, yahut Allah'ın kamçısı (flagellum Dei) diye adlandırırlardı" diye ilâve eder.⁴

Bütün bunlardan, Macar sarayında sihirli inanişlerin bağlandığı bir kılıcın muhafaza edildiği meydana çıkar: bu kılıcın yardımıyla oğluna Âttila'nın mirasını tekrar kazanacağını ümid ederek onu Bavyera prensine kaçıran Alman menşeli Macar kraliçesine de bu inanişler sirayet etmiştir. Hattâ sihir inanişi gelişir de; doğrusu şövalyeler ona uğursuz bir kuvvet yakıştırırlar: onlara göre bütün sahiplerinin ölümüne kılıç se-

² Gyula Nemeth, a. g. e., s. 160.

³ Gyula Nemeth, a. g. e., s. 160-161.

⁴ Gyula Nemeth, a. g. e., s. 161-162.

bep olmuş ve Leopold'un maruz kaldığı 161 kaza da da, ilâhî intikamın tezahürünü görmüşlerdir. Yani Hun sihir kuvveti, 600 yıl geçtikten sonra yeni bir kuvvet kazanır ve Hristiyan Batı aleminde tahribatında devam eder. Zoltân Toth mühim tedkikinde Macar menşeli ve Hun sanılan kılıcın Alman imparatorlarının nişanları arasında rastlanan kılıçla aynı olduğunu ispat etmiştir. Gerçi bu kılıcı Alman an'anesi Büyük Charles'ın sayarsa da, bütün deliller bunun, kral Salamon'un anesi tarafından kaçırılan kılıç olduğuna şahadet etmektedir: Bir çağdaşın adlandırmasına göre "intikam kılıcı" (gladium ultionis), 1085 de artık IV. Hanri'nin elinde bulunur. Tabiatıyla aslında bunun Hunlarla hiçbir alâkası yoktur: süslemesi, şekli, bütün dış alâmetleri, bunun yurt işgali zamanındaki bir Macar eseri olduğunu göstermektedir; belki de bir Macar muharibinin mezarından bulunmuştur, yahut da Doğu kavimlerinin sihirli maksatlarla toprağa sokmağı adet edindikleri türden bir kılıçtır. Bununla beraber, böyle bulunmuş bir kılıca daha Salamon zamanında bu Attila'-inanışının bağlanabilmesi tarihi bakımından ispat edilen bir gerçektir ve bu, Hun tarihi efsanesiyle Hristiyan Ârpâdlar ailesinde hukukî —belki siyasî tevarüsü münakaşa eden— an'anelerin yaşadığına ve Attila'nın şahsî efsane inanışını tanıdıklarına delâlet eder.⁵

Sonraki asrın bir kaydı da daha az ilgi çekici değildir. IV. Lâszlô zamanında Çek kralı, Macar kralına halası Mazow'lu Anna tarafından Çekistan'a beraber götürülen bütün Macar hazinesini, kral tacını, krallık esasını ve "her tarafta çok zarif ve harika güzellikte kıymetli taşların süslediği çok kıymetli bir altın vazoyu, Macar kralı Attila ve haleflerinin zamanından beri şimdiye kadar Macaristan'da muhafaza ettikleri birçok diğer altın mücevheri", iade etmeyi vaadeder. O halde, Macar sarayında Attila'nın hazinesine sahip bulundukları zannı yaşırdı. Gerçi bu hazinelerin de 1799 da Nagy Szent Miklôs'da meydana çıkan ve kamu oyunun Attila hazinesi diye adlandırdığı Peçeneklere ait altın eşyadan daha

ziyade Attila ile münasebeti olması muhtemel değilse de, yine de Lâszlô Kûn zamanında bu hazineleri Attila'ya maletmeleri ve bu inanışın eski olduğunda ısrar etmeleri son derece enteresandır. 11. asrın Macar menkıbesi, Macar hükümdar sülâlesinin Attila'yı kendi cediti saydığına tanıklık eder ve belki de bu sebeble Anonymus, daima Attila'dan bahseder, lâkin Hunları hiç zikretmez. Ârpâdlar ailesinin, Allah'ın kamçısından neşet etmiş olmak düşüncesi gibi sadece askerî ödevlerini ve hâkimiyete likayat şuurlarını arttırmıştır.⁶

Macar-Hun an'anesinin sonraki oluşum devresini anlayabilmek için, Attila'nın Avrupa komuoyunda ikili yön arzettiğini düşünmemiz icabeder: Bunlardan birisi tahripkâr ve diğeri de -acayıp- kurucu Attila'dır. Kurucu Attila: Almanya'da, Trier eyaletinin Îgel köyünde, bugün hâlâ mevcut bulunan Roma zafer takı hakkında, daha 12. asırda bunun Attila tarafından inşa ettirildiği yazılır. Aynı zamanda bir "Attila köprüsü" de zikredilir. 14. asırda yaşayan Jacques de Guise, Annales Hannoniae'sinde, Attila'nın Doğu Gotları ve Gepidlerle birlikte Austriasia'yı tahribettiğini söyler (tahrip edilen şehirler arasında, Castrum Cesaris adı verilen Roma şehir harabesini de zikreder); lâkin oğlu Hernac, Douai civarında bir tahkimat yaptırır ki bunu bugün de Hornaing diye adlandırır. Almericus'a atfen, Hunların Bavai'nin zabtından sonra "Hoyum (Hui), Hungniam (Haigne), Hugniacum, Subhugniacum, Hunonia'yı da aynı suretle inşa ettiklerini" yazar. Irmak adları da, Hunların hatırasını muhafaza etmektedir: Hayne, Hunelle, le Honneau ve sairleri bu nevindedir. Aynı suretle Bavai civarındaki Hugnies (Boug-nies, Hon (Hon-Hergies), Surhon ve diğer köylerin adlarını da Hunlar vermişlerdir. Hatta yazarımıza göre bu Hanonia eyaletinin adı dahi, aslında Hunonia idi. Bu inanılmıyacak gibi görünen isim tahlilleri yanında, Toul'lu Hugo, Hunların hiçbir şey inşa etmediklerini, yalnız yıktıklarını iddia eder. Halbuki İtalya'da Udine şehrini Attila inşa ettirmiş ve bir kumandanının adıyla adlandırılmıştı. Udine tepesini, Hun askerleri

5 Gyula Nemeth, a. g. e., s. 162.

6 Gyula Nemeth, a. g. e., s. 162.

miğferleriyle taşıdıkları toprakla meydana getirmişlerdi. Viterbo'lu Gottfried, 12. asır sonunda bu havalide dolaşmış ve bu harikaya hayran olmuştu. Bir Roma kulesini aynı yerde en son zamanlarda bile Attila kulesi diye adlandırırlardı. Macar Attila efsanelerinde de durum aynıdır.⁷

ATİLLA

Hun Hükümdarı "Rua'nın Romalılarla barış görüşmesi yapmaya hazırlandığı bir sırada vefat etmesi üzerine, Hun yönetimini Attila ve Bleda üstlendiler. Türk devlet teşkilâtında daima büyük kardeşin tahta çıkması kesin olmayıp, şehzadeler arasında en liyakatlisinin başa geçmesi geleneği var olmasına rağmen, Bleda Hun hükümdarı olmuştur. Fakat üstün kabiliyetlerinden dolayı bütün işleri Attila yürütmüştür.⁸

Atilla'nın kardeşi Bleda ölünce ise, kavimde onun yerini kimin alacağı konusunda tartışma çıktı. O sırada bozkırın ortasında alev alev yanan bir kılıç belirdi; yere sıkı sıkıya çakılı duruyordu. Attila ile yanındakiler haberi veren çocuğun peşinden manzarayı görmeye gittiler. Attila yaklaşıp kılıcı tutmaya çalışınca, kılıç eline doğru "zıpladı". Kılıcın parlaklığı ve yapısı, onun sıradan bir insan tarafından yapılmadığını gösteriyordu. Mutlaka, "*Tanrının kılıcı*" Attila'ya gönderilmiş bir kehanetti ve Attila'nın "*hunların hükümdarı*" olması isteniyordu. Efsaneye göre Attila bu kılıçla savaşırdı.⁹

Bazı tarihçiler 444/45 yılında Bleda'nın Attila tarafından öldürüldüğünden bahsetmektedirler. Oysa, Attila gibi büyük bir şahsiyet abisini öldürerek Hun tahtına oturmak isteseydi, tüm güç elinde olduğu halde ona on yıl katlanmazdı. Ayrıca Hun ülkesini ziyaret eden Priskos'un notlarında buna dair hiçbir kayıt yoktur. Gerçi başta Jordanes olmak üzere bazıları bu iddialarını, Priskos'un eserinin kaybolan kısımlarına dayandırıyorlarsa da mevcut fragmantlarda bunun aksini ispat ede-

cek notlar bulunmaktadır. Nitekim Priskos, Hun ülkesindeki gezilerinde Bleda'nın dul eşinin sahibi olduğu yerleşim yerinde, kendisiyle görüşmesinin anlatıldığı notlarda mağdurluğunu belirtecek hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca Bleda'nın isminin geçtiği yerlerde onun öldürüldüğüne dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹⁰

Attila'nın hükümet merkezinin (başkenti) neresi olduğu meselesi oldukça ihtilaflıdır. Birçok tarihçi, Attila'nın sarayının, Rua zamanında orduların bulunduğu Tisa çevresindeki aynı yerde olduğunu, bazıları ise yerin tesbitinin mümkün olmadığını düşünüyorlar.⁵⁰ Bu düşüncelerin temelinde Priskos'un da dahil olduğu Doğu Roma elçilik heyetinin izlediği yola bakarak, Attila'yı bugünkü Romanya düzlüklerinde aramaları yatmaktadır. Attila, 445 yılından önce Tuna ile Güneydoğu Karpatlar arasındaki bölgede oturmuştur. Priskos, notlarında, "Naissus (Niş)"u terkettikten sonra, Istros ırmağına doğru yolumuza devam ettik. Buralarda çok karışık ve dolambaçlı yollardan geçtik. Batıya doğru hareket ettiğimizi sanırken, güneş birdenbire karşımızdan doğdu. Yolları tanımadığımız için güneşin yanlış tarafa doğduğunu zannedenler bağırmaya başlamıştı. Zor aşılacak bataklık bir yere geldik. Burada barbar kayıkçılar bizi kayıklara bindirip karşı tarafa geçirdiler ki, bu kayıklar ağacın gövdesi oyularak yapılmış şeylerdi. Bu nehri aştık..." diye bahsetmektedir. Yol bir dönüş yaptığı için böyle düşünüyorlar. Niş'ten Bükreşe gitmek gerçekten çok zahmetlidir. Attila'nın ordusundan bahsederken Priskos, Romanya düzlükleri ile alakası olmayan bilgiler vermektedir. Tuna'nın geçilmesinden sonra elçiler kuzeye doğru ülkenin içlerine çekiliyorlar, yolda Bleda'nın dul karısının köynünün yanında atlarından iniyorlar, ölen Bleda'nın eşi malına-mülküne sahip olmaya devam ediyor ve göl kıyısındaki kampları gece fırtınada parçalanmış, güç durumda kalmış Doğu Romalılara

7 Gyula Nemeth, a. g. e., s. 163.

8 Ali Ahmetbeyoğlu, Büyük Hun Hükümdarı Attila, Türkler (Editör. Hasan C. Güzel ve ark), Cilt.1, Ankara, 2002, s.902

9 Wess Roberts, Hun İmparatoru Attila'nın Liderlik Sırları, (Çeviren. Yakut Eren), İlgı Yayınları, İstanbul, 1989, s.70.

10 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 903.

yardım ediyor. Priskos'un bahsettiği göl tarzındaki bataklık, bugünkü Macaristan'daki Banat'dır. Hatta burası 1514 yılında Lazarus'un yaptığı Macaristan haritası üzerinde de bulunmaktaydı.¹¹

Çok daha sonraları elçiler, tamamen ağaçsız bir düzlüğün ortasındaki ordunun bulunduğu yere varıyorlar. Priskos'un belirttiği bu yerleşme yeri Hunların eski bir merkezi idi ve buraya Aetius'un oğlu Carpilio, Pannonia üzerinden ulaşmış, Attila da batı seferlerinden sonra Tuna'yı geçerek buraya dönmüştür. Merkezin kesin yönü Priskos'un anlattıklarına göre belirlenemez. Elçilerin arkalarında bıraktıkları yollarda geçen günlerin sayılmasından da Tuna'dan olan uzaklık kesin olarak tahmin edilemez. Durum, Priskos'da kayıtlı nehir adlarının yardımıyla da açıklanamaz. Bunlar Tuna'dan sonra sırayla şunlardır: Drekon, Tigas ve Tiphesas.⁵³ Bu nehir isimlerinden hiçbirisi diğer kaynaklarca belirtilmiyor. Priskos'dan bir asır sonra Jordanes bir tanesini "Drinka" olarak kaydediyor. Buna karşın ikisini Tisia ve Tibisia olarak belirtiyor.⁵⁴ Doğu Romalı elçiler Attila'nın sarayına, Tuna'dan 7 gün süren, birsürü dolambaçlı yolların ardından gelen, başka bir yolun sonunda olan, adına göre tarif edilemeyen birçok nehri geçtikten sonra vardılar. Bu arada bilinen, çok eski zamanlardan beri Crissos (crisia) diye tanınan Körös nehrini geçmemiş oldukları ve o zamanlar bugünkü Arad şehrinin altından kollara ayrılan, birçok ismi olan Maris (Maros) nehrine geldikleri halde isminin dikkati çekmemiş olmasıdır. Bugün, tarihi kaynaklardan ve arkeolojik malzemelerden Attila'nın başkentinin neresi olduğu anlaşılmamaktadır. Yalnız, umumiyetle tarihçiler burasının Macaristan'da ve Tisa ile Körös nehirleri arasında bir yerde olduğu görüşündedirler. Meseleyi aydınlatabilecek tek ana kaynak olan Priskos'daki bilgilerin kifayetsiz olması meseleyi daha da güçleştirmektedir. Hun başkentinin yeri tesbit edilememesine rağmen Priskos birçok zahmetten sonra ulaştıkları merkezdeki Attila'nın sarayı hakkında şu bilgiyi ve-

riyor: "Birkaç ırmak geçtikten sonra köye geldik. Söylendiğine göre, burada Attila'nın bütün sarayları arasında en muhteşemi bulunuyordu. Saray çok süslü, güzel, direklerle inşa edilmiş ahşap binalar şeklinde idi. Etrafı tahta çit ile çevrilmişti ki, bu müdafaa için değil, süs olmak üzere yapılmıştı. Kral sarayının yanında Onegesius'un sarayı bulunuyordu. Attila'nın sarayından sonra en muhteşemi onunki idi. Bu da tahta çit ile çevrilmiş ise de, Attila'nın sarayı gibi kulelerle süslenmemişti..." Attila'nın başkent dışında başka yerlerde de büyük evleri ve sarayları vardı. Bunlar hakkında çok az şey bilinmektedir. Bunlardan biri Erdel'de ve Maros nehrinin vadisindedir.¹²

Uldız'ın temelini attığı Hun dış politikası gereği Batı Roma İmparatorluğu ile başlangıçta iyi ilişkiler içerisinde bulunan Attila, Doğu Roma'nın hâkimiyet altına alınmasından sonra, politikasında belirgin bir değişikliğe gitti. Artık Batı Roma da boyunduruk altına alınacak ve sıra Sasaniler'e gelecekti. Çünkü efsaneye göre de bu sırada Harb Tanrısı Ares kılıcının Attila'nın eline geçmiş olması buna işaret sayılıyordu. Bu konuda Jordanes şu bilgileri vermekteydi: "Attila, tabiatı böyle olduğu için büyük işler yapacağına inanan insandı. Onun kendisine güvenini kılıcı sağlıyordu. Bu kılıç, İskit krallarının nezdinde daima kutsal addedilmiştir. Bir çoban inek yavrusunun topalladığını görünce, bu yaranın sebebini de bulamayınca endişeyle kan izlerini takip ediyor. Nihayet kılıca geliyor. Hayvan otlarken bu kılıcın üstüne basmış. Çoban işte bu kılıcı kazıyıp çıkararak hemen Attila'ya getiriyor. O, bu hediyeden dolayı teşekkür ederek, kendisinin bütün dünyanın imparatoru tayin edildiğini düşünüyor ve Ares'in kılıcı ile savaşlarda başarılı olmanın kendisine bahşedildiğine inanıyor", bu anlayışla Hun dış politikasının ağırlık noktası Batı Roma'ya kaymış oluyordu.¹³

452 yılının ilkbahar sonlarında Attila, ordusu ile Pannonia'dan hareketle ve Aetius tarafından çok az müdafaa edilen Juli Alpleri'nin dağ

11 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 906.

12 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 906-907.

13 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 907.

boğazını geçti. Dahilî karışıklıklar ve saray entrikaları sebebiyle Aetius, Attila'nın ilerlemesine karşı tedbir alamadı. Attila, surlarla çevrili, ileri harekâtına mani olan Aquileia şehrinin önlerine kadar kolayca ulaştı. Bu şehir, imparatorluğun doğu sınırlarını müdafaa eden bir kumda idi. Bu yüzden çok iyi tahkim edilmiş bir vaziyette idi. Burayı koruyan askerler, Alarik ile Antala'nın komutası altındaki Gotlar idi. Şehir Utluların hücumlarına karşı üç ay direndi ve hiçbir zaman teslim olmayacak intibai uyandırdı. Çevredeki meskûn yerleri ele geçirmiş olan Hunlar arasında, erzak azlığı nedeniyle huzursuzluk baş gösterdi. Attila ise stratejik önemi çok büyük olan böyle bir yeri ele geçirmeden ilerlemeyi uygun bulmadı. Bu sırada bir leyleğin yavruları ile birlikte Aquileia'yı terketmekte olduğunu gördü. Attila, bundan faydalanarak askerlerinin cesaretini arttırmak gayesiyle onlara hitap etti. Jordanes'in anlattıklarına göre şunları söyledi: "Üstün bir önseziyle yaratılmış olan bu kuş, bu şehrin kendisini koruyamayacağı, orada emniyette olamayacağına kanaat getirerek yuvasını bırakıp gitmektedir. Bu, kaleyi koruyanların artık şehri müdafaa edecek güç ve imkândan mahrum olduklarının kati işaretidir. Demek oluyor ki, artık muhasaramıza uzun süre dayanamayacaklardır". Bu konuşma Hun askeri arasında müthiş bir tesir yaptı ve Attila, üç aylık sıkı bir kuşatmadan sonra deniz, nehir ve bataklıklarla korunan, şiddetle hiçbir zaman ele geçirilememiş, bütün imparatorluğun 9. büyük şehri Aquileia'yı ele geçirerek tahrip etti. Bu şehir düştükten sonra Attila İtalya'ya girdi. Akimim, Padua yahut Concordia gibi şehirleri de harabeye çevirdi. Buradan Vicentia (Vicenza), Verona, Brexia (Brescia), Pergamo ve Mediolanum (Milona) üzerinden Ticinum (Pavia)'a kadar uzandı. Kendisine kapılarını gönüllü olarak açmayan kentleri ateşe verdi. Bu durumda ise çoğu teslim olmayı tercih etti. Hunları ilerlemeleri İtalya'yı korkuttu ve dehşete boğdu. İmparator Valentinianus, Ravenna'deki saraydan kaçtı. Bu arada Aetius, Doğu Roma imparatoru Marcianus'dan yardım istedi. Fakat onun askerleri ile yardıma gelmesi çok

uzun zaman alacaktı. Bu durum karşısında Batı Roma imparatoru III. Valentinianus Roma hükümetini topladı. Doğu Roma'nın yaşadığı tecrübelerden de yararlanarak bir çözüm yolu bulmaya çalıştı. 450 yılının konsülü ve gözde senatörlerden biri olan Avienus'un önderliği altında, Roma şehrinin valisi Trigetius ve Papa I. Leo (Büyük Leo) Attila'ya elçi olarak gönderildi. Umutlarını, 435'de Ilippo Rcgius şehrinde Vandalların şeytani kralı Geiserik ile antlaşmayı başaran Trigetius'a bağlamışlardı. Elçilik heyeti, Po ve Mincio ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Attila ile görüştüler. Ateşkes istediler ve sonunda başarı elde ettiler. Hristiyanlık âleminin en büyük ruhani şahsiyeti olan Papa Leo, Attila'nın ayağına gitmeden evvel, özel merasimlerde giyilen muhteşem papalık elbisesini giymiş ve büyük Hım imparatorunun huzuruna böyle çıkmıştı. Attila Papaya gayet nazik muamelede bulunmasına rağmen, aralarında geçen konuşma bilinmemektedir. Fakat aralarında ne geçmiş olursa olsun, neticede Romalılar bağışlanmak için yalvarmışlardı.¹⁴

Attila'nın Ölümü

Büyük Hun hükümdarı, halkını fetihçi bir kitle haline getirerek, dünya fatihi (hakimi) olma idealini gerçekleştirmek istemiştir. Bunun için ilk önce, ikiye bölünmüş olan, Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarını yıkmak istemiştir. İstanbul kuşatmasıyla Doğu'yu, Campus Mauriacussa-vaşıyla da Batı'yı etkisiz hale getirmiştir. Daha sonra ordusunu Tuna ile Tisa-Tisa nehri" arasına çekerek, Sasanilere karşı yeni savaş planları tasarlamıştır. İktidarının ve kuvvetinin zirvesinde iken beklenmedik şekilde ölüvermiştir. Jordanes Attila'nın ölümü ve cenaze merasimi hakkında şu enteresan bilgileri vermektedir: "Attila, tarihçi Priskos'un anlattığına göre, öldüğü sırada Ildico adlı çok güzel bir kızı, o soyun geleniği uyarınca, sayısız eşlerinin ardından kendine eş olarak alıyordu ve düğün sırasında çok fazla neşelenerek gevşeyip şarap ve uykunun verdiği ağırlıkla sırtüstü uzandığında, her zaman başına geldiği üzere, burnundan oluk oluk kan akmaya başladı.

Kanın normal akış yolları engellenince de, öldürücü yoldan boğazına inerek hayatına son verdi. Ertesi gün, güneş gökyüzünün tepesine yükseldiğinde, hakanın adamları kuşku içerisindeydiler. Kapıyı açıp içeriye girdiklerinde Attila'yı, ağlayıp sızlayan kızın kollarında yarası beresi olmadığı halde ölü durumunda, kızı da yüzünü peçesinin altına gömmüş, ağlarken buldular” Bu arada Jordanes, Attila'nın ölümü üzerine Doğu Roma İmparatoru Markianos'un rüyasını Priskos'a dayanarak nakleder: “O zaman şu hayrete şayan şey vukuü bulmuştur. Bu kadar vahşi düşman hususunda endişeli olan Doğu'nun kralı Markianos'a rüyasında, Tanrının kendi yanında oturduğu görülmüş ve tanrı ona Attila'nın yayının aynı gecede kırılmış olduğunu göstermiştir. Sanki bununla soyun kendisi bir çok şey elde ediyormuş. Sanki bu silâhta çok anlam varmış gibi. Tarihçi Priskos bunu gerçekten ispat edebileceğini (yani buna gerçekten tanık olduğunu) söylemektedir”. Bundan sonra Jordanes Attila'nın cenaze törenini tasvir ederek: “Ordugâhın ortasındaki ipek çadırın içerisinde Attila'nın naaşı duruyordu. Bunun etrafında Hun askerlerinden seçilmiş süvariler savaş oyunları oynuyorlardı. Erkekler halk geleneğine uygun olarak saçlarını kestiler. Korku uyandıran yüzlerini derin yaralarla çirkinleştirdiler. Aynı zamanda ozanlar ve savaşçılar Hun dilinde ağıtlar söylediler Muncuk'un oğlu Attila, en kahraman milletlerin efendisi. Sen İskitya ve Germenya'ya sahip olduğun gibi, sayısız şehirleri de zaptettin. Her iki Roma İmparatorluğu'nu da korkutarak kendine diz çöktürdün. Onlardan yıllık vergi aldın. Kaderin bütün bunları yaptıktan sonra, düşmanların hıyanetinden yahut yarısından değil, halkının arasında hiçbir acı duymadan öldün. Priskos'un anlattığına göre daha sonra Attila'nın mezarının başında strava denilen cenaze yemeği yenmiş ve defin törenine başlanmıştır. Attila'nın cesedi birbiri ardına üç tabuta kondu. Bunlardan birincisi altın, ikincisi gümüş üçüncüsü ise demirdendi. Bu, güçlü kralın üçüne de değiştiğini göstermek içindi. Demir, kavimleri yendiğinin, altın ve gümüş ise her iki Roma

İmparatorluğu'nda kazandığı mevkinin işareti idi. Gömme işi geceleyin ve gizlice oldu. Savaşta düşmandan alınan silâhlar, değişik taşlarla süslü altın işlemeli at koşum takımları ve krallığını gösteren değişik şeyler onunla birlikte mezara kondu. Bunlar onun sarayını süslüyorlardı. İnsana has aç gözlülüğü, bir büyük ve değerli hazineden uzak tutmak, kabrin yerini hiç kimsenin bilmemesi için mezarı kazanlar da öldürüldü”¹⁵

Attila'nın nereye gömüldüğü bilinmemektedir. Fakat mezarının Tuna ve Tisa arasındaki bölgenin doğu yarısında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Jordanes'in mezarı kazanların öldürülerek Attila ile gömüldüğü haberinin ise hiçbir işareti bulunmamaktadır. Mezarın, mecrası değiştirilen bir nehre gömüldüğü söylenmişse de bunu destekleyecek deliller mevcut değildir. Yalnız çok kıymetli eşyaların bulunduğu Attila'nın kabri, o zamanki şartlar altında yağma ve soygunlara karşı gizli tutulmuştur. Allah'ın kamçısı (Flagellum Dei) “Allah'ın kamçısı” ve günaha batan Hristiyanları cezalandırmak gayesi ile Allah'ın göndermiş olduğuna inanılan Attila'nın fiziksel özelliklerine, şahsiyetine dair Jordanes ve Priskos'da şu bilgiler verilmiştir: “Kavimlerin sarsılması, bütün dünyanın korkması için doğmuş bir adam; hakında yayılan korkunç haberler nedeniyle herkesin kendisinden korktuğu kişi idi. Kibirle iki kat yürür, gözleri ışık saçar, gururlu gücünü vücudunun hareketleriyle de hissettirirdi. Savaşı her şeyden çok sevmesine rağmen düşünerek hareket eder, bir çok şeyi aklıyla başarırdı. Kendisinden aman dileyenlere merhamet gösterir ve kendine sadık olanlara karşı çok lütuf gösterirdi. Kısa boylu, geniş omuzlu idi. Büyük başına nisbetle gözleri küçüktü. Seyrek sakalı beyazlamıştı. Yası burnu ve biçimsiz yüzü, köklerinin damgasını taşıyordu. Akıllı ve kurnazdı. Tehdit ettiği yerin dışında başka bir yerden saldırırdı” “...bize ve diğer barbarlara çok tatlı ve leziz yemekler getirildi. Diğer İskitlere ve bize gümüş tabaklarda, Attila'ya ise tahta tabakta et getirmişlerdi. Her cihette mutedil ve kanaatkâr idi. Misafirlere altın ve gümüş kadehler verdiği halde onun kadehi tahtadan idi.

15 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 914-915.

Sırtındaki elbiseleri, ayakkabıları, kılıcının kabzası ve atının takımları askerlerininkinden hiç de farklı değildi. Buna karşı diğer İskit komutanlarının bu eşyaları altın ve kıymetli taşlarla süslü, göz kamaştırıcı idi. Kendisinininki böyle değildi. Yalnız diğerlerinden daha temiz idi”¹⁶ Attilâ’nın hayatı üzerine birçok edebî eser¹⁷ kaleme alındı. Bu eserlerinden birinden¹⁸ Atilla’nın düğünü ve ölümünü anlatan satırları birlikte okuyalım;

“Düğün gecesi bütün Hunlar Tuna ovalarına dolmuşlardı. Her taraftan alevler fişkıyordu... Saman yığınları ateşe veriliyor, meş’aleler yakılıyor, öküzler kurban ediliyor; şarkılar ve haykırışlar, dumanlara ve alevlere sarılarak yükseliyordu. Attilâ’nın sarayı da ateş ve ses dolu idi. Birçok davetliler, sarayın alt kat sofasına kadar beygirleriyle giriyorlar, sarayın içinde kırbaçlarını şaklatıyorlardı. Ziyafet salonu da hınca hınçtı: elçiler, resmî memurlar, diplomatlar, kumandanlar, generaller, en kıymetli halılarla, dokumalarla örtülmüş peykelerin üstünde altın kadehleri fasılasız dudaklarına götürüyorlardı.

Davetlilerden bâzıları birbirlerine soruşturup, konuşuyorlardı: “- Gelin nerede?”. Hunlarda gelinin düğünde bulunması âdetti. “- Peki, ya güvey?” Filhakika Attilâ da ortada yoktu. “- Kız Burgontlu imiş değil mi?” “- Babası Frank.” “- Güzel mi imiş?” “- Hârika” “- Diyorlar ki kızın babasını Attilâ öldürmüş.” - Bu olabilir. Zira Moğollar’da olduğu gibi Hunlarda da siyasiyat ekseriya memleket âdâtına karışır. Hun cihangirleri kurban ettikleri adamın dul karısını veya kızını tezviç ederler. Asya fâtihterinin sık sık evlenmeleri bundandır...

Salonun ortasındaki yüksek sedirde birden Atilla göründü. Attilâ sedirde bağdaş kurdu. Sağ elini masaya dayamıştı. Kimseye aşinalık etmedi. Bir işareti üzerine şâirler ortaya çıktılar. Kıvrak ve neş’eli sevdâ havaları çalıp söylüyorlardı. Da-

vetliler kılıçlarıyla sıralara vurarak tempo tutuyorlardı.” “Mûsiki bitince büyük bir sükût oldu.” “Herkes Attilâ’dan bir şey bekliyordu.” “Kahve rengi basit bir deri elbise ile oturan Hun hakani, alâyişe muhtaç olmadan, büyük bir hürmet telkin eden yegâne hükümdardı.”¹⁹

Attilâ tahta kadehini kaldırarak dudaklarının ucuna hafifçe dokundurdu ve içinden bir damla bile içmedi. Bu, herkesin işarete devam etmesi için ona mahsus bir işaretti. Altın ve gümüş kadehler çınladılar, buna sakilerin boşalttığı şarapların tatlı şırıltıları da karışıyordu.” Davetliler sıralarken Attilâ bir perdenin arkasında kayboldu. Yalnız başına kendi dâiresine çıktı. Ağır ağır, sakin âlâyişsiz, odasına girdi. İldiko orada idi. Meş’ale alevleri içinde bembeyaz gelinlik elbisesiyle, ışıktan bir rüzgârın dalgalandırdığı maddesiz ve yumuşak bir şekil hâlinde, ayakta duruyordu. Attilâ odaya ilk adımını atınca durdu ve onu biraz seyretti. Sonra gene ağır ağır yaklaştı, genç kızın elini tuttu, dudaklarına götürerek: “- Benim güzel kraliçem!” dedi. Oturdular. Attilâ, İldiko’ya uzun uzun baktı. Genç kız durgundu, fakat hâlinde ehemmiyetli, büyük, anlaşılmasız bir mânâ vardı; o kadar derin bir sükût.²⁰ Attilâ her tarafını maddî bir cisim gibi sıkı bu sessizlikten kurtulmak için onu konuşturmak istedi: “- Bu geceyi nasıl geçirdin?” diye sordu. İldiko’nun dudaklarından sessiz bir cevap, rüzgâr hâlinde çıktı ve ne söylediği anlaşılmadı. Attilâ, ona profilini, başını hafifçe yaklaştırdı ve suâlîni tekrarladı: “Gecen nasıl geçti?” İldiko’nun cevabında bir damla ses vardı: “Güzel!” dedi. Attilâ ona dikkatle bakıyor ve cevabın hakikatini İldiko’nun esrarlı yüzünde arıyordu. Onun şüphesini gören kız ilâve etti: “Çok” Aralarında sükût büyük bir uçurum gibi derinleşti. Bu uçurum nefret ve kin dolu idi... Kız acı sesiyle devam etti: “Bir daha evlenecek misin?” Attilâ cevap vermedi. Sual tekrerrür

16 Ali Ahmetbeyoğlu, a. g. m., s. 915.

17 Manole Neagoe, Üç Bozkırlı (Atilla-Cengiz Han-Timur), (Çeviren. Müstecip Ülküsal), Türk Kültürü Yayını, İstanbul, 1976., Marcel Brion, Tanrının Kılıcı Atilla, (Çeviren. Fusun Dikmen) Tutku Yayınevi, Ankara, 2012., Geza Gardonyi, Tanrının Kılıcı, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1974.

18 Peyami Safa, Attilâ, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010.

19 Peyami Safa, a. g. e., s.257.

20 Peyami Safa, a. g. e. s. 258.

etti: “Bir daha evlenecek misin?” Attilâ başını çevirdi. Sonra birdenbire başını doğrultarak İldiko’ya baktı. Kraliçe harikulâde güzeldi, ölüm arzusu verecek kadar güzeldi. Attilâ zaafını boğmaya çalışıyordu. Yumrukları sıkıldı. Bir aralık kılıcını çekmek ve beyaz gelin elbisesini kan içinde bırakarak taze bir geline kefen yapmak istedi. Kız güldü: “Attilâ! Bir daha evlenemeyeceksin!” dedi. Bu cümlede müthiş bir hâkimiyet vardı. Attilâ’nın bu boyunduruktan kurtulması için yapacağı bir tek şey kalıyordu: İldiko’yu zıf yatağına götürmek! Fakat bu her erkeğin en son kuvvetiydi ve bundan sonra, hiçbirşey kalmıyordu.²¹ Düşündü ki, bir kere mücadele his yoluna girdikten sonra cihangirlerin mağlûp olmaları mukadderdir. Erkeklerle galebe eden insan, kadınlara mağlûb olur. Attilâ ayağını yere vurarak kalktı. Kılıcını çıkardı ve attı. Deriden esvabını çözüyordu. Hafifliyerek İldiko’ya yaklaştı ve duvağını çıkardı. Genç kız burada bile istiklâl istiyordu ve esvabını Attilâ’nın parmaklarından kurtararak kendi kendine soyunmaya başladı. Dokunduruyordu. Yeni hayâtına müstakil, hür ve hâkim başlamak istediği her hareketinden belliydi. Yatağa da kendi kendine ve evvelâ girdi. Başdöndüren bir hâkimiyet ve cazibe ile Attilâ’yı çağırdı: “Gel! dedi ve kendisine doğru koşan Attilâ’ya kollarını açtı...” Ertesi gün öğle vakti geçtiği halde Attilâ odasından çıkmadı. Vakit akşama yaklaşıyordu. Ne gelinden, ne de güveyden ses vardı. Hizmetkârlar saray zabitlerine ve muhafızlarına koşular, endişe içinde haber verdiler: “Hâkaanımız odadan dışarı çıkmadılar. Güneş batıyor. Kapıyı vuralım mı?” Zabıtlar hizmetkârların önüne düştüler ve gelinle güveyinin oda kapısına geldiler. Başmuhâfız parmak ucuyla kapıya birkaç kere vurdu ve bağırdı: “Efendimiz! Efendimiz!...”²² İçerden hiç ses gelmiyordu. Oda boş gibiydi. Zabıt evvelâ elinin tersiyle ve gene cevap almayınca, yumruğuyla, nihayet iki yumruğuyla kapıya şiddetli darbeler indirmeğe ve kanadı sarsmağa başlamıştı. “Efendimiz, efendimiz!...” diye haykırıyordu.

Bu çığlıkları duyan bütün saray halkı oda kapısının önüne doldular. Endişe harem dâiresini de sarmıştı ve biraz sonra nedimeler, cariyeler, uşaklar, müstahdemler, zabıtlar ve muhafızlardan mürekkep büyük bir kalabalık sofayı doldurdu ve bir bacayı inleten rüzgâr gibi karışık ve boğuk bir ses bütün sarayda uğuldadı. Zabıt hâlâ kapıyı yumrukluyor, tekmeliyordu. “Efendimiz, efendimiz!...” Kapının önünde saray halkı, dehşetten ikiye büküldüler; kadınlar, şakaklarında saçlarını avuçlamış, sabırsızlıktan çekiyor, didikliyorlar, erkekler başları ileriye fırlamış, gözleri hayretten ve meraktan kabarmış, sırtları şişmiş, yutkunarak bir kelime söylemeden kapıya bakıyorlardı. Baş muhafız kararını verdi ve adamlarına emretti: “Kapıyı kırınız!” Derhal baltalar geldi ve kapının kanadını ilk vuruşta parçaladı. Bütün saray halkı içeri dolmuştu. Yatağa koşular. Attilâ boylu boyuna yatıyor ve gelin yatağın başucuna oturmuş, yüzünü avuçları içine almış, sessiz hıçkırıyordu. Bu garip manzara karşısında herkes birdenbire dura kaldı ve bir şey anlamadılar. Kimse ne kımıldıyor, ne de ağzını açabiliyordu. Baş muhafız Attilâ’nın üstüne eğildi ve ona yakından baktı. Hakanın gözleri yarı açıktı ve kapakları arasından lüzüçetli (yapışkan) bir beyazlıktan başka, göze benzer hiç bir şey görünmüyordu. Yüzünde zerre kadar kan ve hayat eseri yoktu.²³ Kolunun biri yorganın üstüne çıkmış ve yumruğu sıkılmıştı. Başmuhafız yorganı açmadan dul geline döndü ve bağırdı: “Ne oldu? Ne var?” İldiko cevap vermiyor, yüzünü avuçlarına daha fazla sokuşturuyor ve sessiz ağılıyordu. Halk arasından da bir inilti yükselirken, başmuhafız yorganı açtı ve Attilâ’nın vücudunu sarstı: hareket yoktu. Zabıt doğruldu. Dimdik durdu ve iki kolunu da yukarı kaldırarak meş’um bir sesle haykırdı: “Ölmüş, ölmüş!” Odanın içi birdenbire karıştı. Kadınlar yatağın ayak ucuna yüzükoyun kapandılar ve çığlıklar kopardılar. Erkekler kılıçlarını çektiler. Odayı korkunç bir uğultu kaplamıştı. Nedimelerden bazıları saçlarını yoluyorlar, bazıları baygın

21 Peyami Safa, a. g. e. s. 260.

22 Peyami Safa, a. g. e. s. 261.

23 Peyami Safa, a. g. e. s. 262.

bir halde yere serilip uzanıyorlardı. Zabitlerin hepsi kılıçlarının ucuyla suratlarını deldiler, çenelerini ve yanaklarını parçaladılar. O zaman için müverrih Journades diyor ki: “Zira böyle bir ölüye kadınlar gibi gözyaşlarıyla değil, erkek kanıyla ağlamak lâzımdı.” Matem çılgınlıkları arasında başmuhafız Attilâ’nın cesedini yatağın kenarına çekti ve şilteyi muayene etti. Örtünün muhtelif yerlerinde, hâkaanın çamaşırında kan lekeleri vardı. Bir cinayetden şüphe eden zabıt, İldiko’nun bileklerinden yakaladı, çekti ve çenesinin altına yumruğunu sokarak yüzünü yukarı kaldırdı: “Bu kan ne? Bu kan ne?” diye bağırdı. Fakat bir inilti hâlinde ve mahcup: “O benim kanım!” diyen İldiko’nun gözyaşlarıyla ıslanmış yüzü o kadar masumdu ki, zabıt hürmetle ellerini çekti, büyük bir kabahat işlemiş gibi eğildi.²⁴ Zabıt, bir Attilâ’nın cesedine, bir de İldiko’nun yüzüne bakarak sordu: “Anlatırsanız... Anlatırsanız.. Attilâ nasıl öldü?... Hakanımız nasıl öldü?...” İldiko gene yüzünü avuçları arasında kaçırıyor, parmaklarını saçlarına daldırarak başını sıkıyor ve iniltileri arasında cevap veriyordu. “Bilmiyorum... Bilmiyorum... Birdenbire öldü!” Zabıt, odanın çılgınlıkları ve vaveylaları arasında İldiko’nun cevabını duymuyor, üstüne eğiliyor ve bağıriyordu. “Ne? Ne dediniz?” İldiko, cevabını tekrar etti. Fakat, başmuhâfız, tecessüsünü kudurtan esrar üzerine hücum etti. Şiltinin altını üstünü, odanın her tarafını, hattâ İldiko’nun üstünü başını parçalarcasına aradı, bir kati âleti bulamadı. Yalnız yorgana saplanmış bir dikiş iğnesi bulmuştu. Fakat bu iğnenin ucu zehirli ve bir batışta Attilâ’yı öldürmüş olabileceğini hatırlıdan geçirmedi. O sırada birdenbire çılgınlıklar hafiflemişti, çünkü odaya Attilâ’nın sevgili oğlu Prens Erlâk girmişti. İki ay içinde annesini ve babasını kaybeden öksüz genç, Attilâ’nın cesedi üstüne kapandı ve hiç sesini çıkarmadan dakikalarca, kımıldamadı. Sonra ağır ağır ayağa kalktı. Bir anda yanakları çökmüş, yüzü uzamış ve çenesinin ucu sivrilmişti. Dudakları titriyerek başmuhâfız sordu: “Babam nasıl öldü?” “Bilmiyoruz. Kapıyı kırdığımız vakit kraliçe bu vaziyette duruyor ve ağlıyordu. O da bil-

mediğini söylüyor. Hâkanımız birdenbire ölmüş, fakat ben bir cinayetden şüphe ediyorum. Zira kapıyı o kadar vurduğumuz halde kraliçe ses vermedi. Fakat her tarafı aradım, bir katil âleti bulamadım. Yalnız şu dikiş iğnesi!” Prens Erlâk iğneyi eline bile almadı ve vakur bir edâ ile dedi ki: “Hiç bir Hun yoktur ki Attilâ’nın bir kadın eliyle öldürüldüğüne inansın! Şüphelerize nihayet veriniz! Böyle bir rivayet imparatorluğumuzu büyük bir zaaf ile tehdit eder! Biliniz ki babam füceten (an-sızın) ve eceliyle ölmüştür.” Yüzlerinden kanlar akan zabitler hürmetle eğildiler. Prens’in başı dimdik ve yüzü sapsarıydı. Attilâ’nın ölümü Hunları öyle bir matem içinde bıraktı ki, ihtiyaçlarından çocuğuna kadar hepsi günlerce yemediler, içmediler, gülmediler, yüksek sesle konuşmadılar. Erkekler, başları önlerine düşmüş, kederli ve sâkit duruyorlar, kadınlar ağlaşıyorlardı. Çocuklar oynamadılar. Attilâ’nın cenaze merasimi, ihtişamlı hayatının bir hulâsası gibi azametinde lâyık bir tarzda yapıldı. Ovanın ortasına ipekten bir çadır dikilmişti. Bunun içindeki şâhâne yatağa cesedi kondu. Süvari zabitlerinden en güzideleri seçildi ve bunlar, gece yarısı çadırın etrafında, Roma sirklerini hatırlatan heyecanlı at oyunları yaptılar. Şâirler rebablarıyla, müverrih Journades’ten aynen iktibas ettiğimiz şu marşı terennüm ettiler:

«Dünyânın en büyük hükümdarı

Attilâ Moncuğun oğlu, bahâdır kavimlerin imparatoru;

Kendinden evel misli görülmemiş bir iktidarla
Spikitlere ve Cermenlere hâkim oldu...

Bir çok şehirler zaptederek

Târihi vesikalarda Attilâ’nın nasıl öldüğü meçhul kalmıştır. Hunlar, Hakanlarının mev’ut eceliyle öldüğünü iddia etmişlerdir. Lâtin târihleri düşmanın suikastına hedef olduğunu. Cermen an’aneleri de. anasının babasının intikamını almak isteyen İldiko’nun Attilâ’yı öldürdüğünü temin ediyorlar.

Roma imparatorluklarını dehşet içinde bıraktı.
Ancak onlar aman dilediler.

Cizyeler verdiler de Attilâ yumuşadı.

Kaderin de büyük bir yardımıyla,

*Bütün bu işleri yaptıktan sonra, o,
Ne düşmanın darbeleriyle,
Ne de yanındakilerin ihanetiyle,
Fakat ziyafet sevinçleri arasında,
Kudretli kavminin göğsünde,
En küçük bir acı duymadan öldü;
Bu ölümü kim hikâye edebilecektir ki
Ondan kimsenin alınacak intikamı Olmadığı-
nı anlatabilsin...*

Cenaze çadırının etrafına saf saf dizilen ordu da, bir harb gecesinde can çekişen yüzlerce aske-
rin korkunç iniltilerine benzeyen bir uğultu ile, bu
marşın terennümüne iştirak ediyordu. Her nefe-
rin sesinde nağme hâline gelmiş bir hıçkırık vardı
ve bu, marştan ziyâde vaveylaya benziyordu. Son-
ra, ölümlere âit an'anelerine tâbi olarak, Hunlar o
gece tika basa yediler. En büyük kederlere sefahat
karıştırmak da bu kavmin millî âdetlerindendi.

Nihayet Attilâ'yı gömdüler. Cenazesi birbiri
ardısıra üç tabuta konmuştu: Altından, gümüş-
ten, demirden tabutlar... Demir tabuttan maksat:
Attilâ'nın bu mâden vâstasıyla dünyâyı kendine
râmettiğini anlatmaktı; gümüş ve altından mak-
sat da: Hun hâkanının milletine servet, refah ve
saadet verdiğini ifâde etmektir. Gece yarısından
sonra toprağın derinlikleri gibi koyu bir karanlık
bastı ve Attilâ'yı mezarına koydular.²⁵ Simsiyah
bir gece idi. Bu güç işi yapanlar, evvelâ ne birbir-
lerini, ne toprağı, ne de cesedi görebilmişlerdi.
Çünkü bir fırtına çıkmış ve bütün meş'aleleri
söndürmüştü... Nihayet bir meş'ale yakabildiler.
Sarı alev çırpınıyor, çanaktan kopmak, kaçmak,
kurtulmak istiyor ve kanadı kopmuş bir sinek
gibi vızıldıyordu. Bu alevin ıstırabı o insanların
hepsinde vardı. Elleri titriyordu. Attilâ, çukuruna
zahmetle yerleştirilmişti. Ölüsü bile mukavemet-
liydi. Mezarının etrafına muhtelif düşmanlardan
müsadere edilen silâhlar, okdanlar ve cihangi-
re lâayık eşya diziliyordu. Attilâ'nın öldüğü gece,
Roma imparatorlarından Marsiyen rüyasında bir
ok yayının kırıldığını görmüştü. Sonradan bu,
Attilâ'nın ölümüne işaret telâkki edildi. Attilâ'nın

ölümü Avrupa'da büyük inhilâllere sebebiyet
vermişti. Mütereddi beşinci asır Avrupa'sına,
ilâhî bir el ile sallanan bu kamçının saçtığı deh-
şetten âzâde kalan düşman memleketlerinde iç-
tişâşlar zuhur etti. Ancak Aetyüs'ün kudretiyle
inhilâlden kurtulan Garbî Roma da Attilâ'nın
ölümüyle tamamen karıştı. Bu düşman serdârı
bile, imparatorluğun üstünde bir korkuluk gibi
sallanan Attilâ'nın heyulasından kuvvet alıyordu.
Roma ufuklarından bu siyah yumruk çekilince,
Valantinyen ezeli rakibi Aetyüs'ün vücudunu
izâle çarelerini aradı. Esasen Roma serdârının
Attilâ'ya son mağlûbiyeti de, halk nazarında iti-
barını düşürmüş ve memleketi kurtarmak için
kılıçtan ziyâde zilletin işe yaradığını göstermişti.
Birgün Valantinyen rakibini tuzağa düşürerek kı-
lıcıyla bizzat öldürdü, fakat bir sene sonra da aynı
fecî âkibete kendi dûçar oldu. Attilâ'nın ölüsü de,
dirisi gibi milletlerin mukadderatını değiştirmiş-
ti. Bunun için, aradan bin dört yüz bu kadar sene
geçtiği halde hâlâ târih Sezar'dan ve İskender'den
fazla onun adını anıyor ve hâlâ "Attilâ" nâmı,
asırların arasındaki zaman uçurumlarını atlaya-
rak bize kadar geliyor ve mâzinin karanlıklarında
şaşaasından hiç birşey kaybetmeyerek, safı ışıktan
mamul nûranûr bir âbide gibi gözlerimizin
önünde parıldayıp duruyor.²⁶

Geza Gordonyi "Tanrının Kılıcı" isimli ese-
rinde Atilla'nın ölüm sahnesi ve defin işlemleri-
ni şu şekilde tarif eder:²⁷ Öğleden sonra Attilâ,
büyük alanda kurulan gümüş yıldızlarla süslü
siyah, ipek çadırdaki yüksek katafalka konuldu.
Çadırın kenarları, halkın içeriyi görebilmesi için,
yukarı kaldırılmıştı. Baş şamanlar katafalkın ge-
risinde siyah at kurban ettiler. Kör Kama, kayıp
ruhlardan Attilâ'yı nasıl gömeceklerini sordu. Al-
dığı cevap şöyleydi : "Onu üçlü bir tabuta koyun.
Birinci tabut güneş gibi parlayan altından olsun.
Çünkü o Hunların güneşiydi. İkincisi: Kuyruklu
yıldızın kuyruğu gibi beyaz gümüşten olsun. Zira
o dünyaya yüz yıllarda bir görünen kuyruklu yıl-
dızdı. Üçüncü tabut, çifte su verilmiş demirden

25 Peyami Safa, a. g. e. s. 266.

26 Peyami Safa, a. g. e. s. 267.

27 Geza Gardonyi, a. g. e. , s. 336.

olsun. Çünkü o çelik gibi kuvvetliydi.” Tabutlar hazırlanincaya kadar büyük beyler, Attilâ’yı ne-reye götüreceklerini konuştular. Hunlar göçebe bir kavimdi, belki gelecek krallardan birisi milleti toplayıp, oğul veren arılar gibi, başka bir yere götürebilirdi. Yahut da muhtelif milletlerden birisi veya bir çapulcu ordusu altın isteyebilirdi. Yüz yıllar boyunca başka bir kuvvetli millet türeyerek tabutu gömülmüş olduğu yerden çıkartabilirdi de. İhtiyar Kama, göklerden gelen buyruğa göre şöyle söyledi: “Tisza (Tuna), ufak adacıklarla doludur. Bunların arasında dar bir yerdeki suyu boşaltın! Buraya derin bir mezar kazılsın, suyun yatağını genişletin, tabut buraya konulsun. Kral gömüldükten sonra, suyu yeniden yalağına salıverin. Zamanla bu yer hatıralardan silinir, tabutun üstünü de mil kaplar. Bu şekilde hiç kimse Attilâ’nın gömülü olduğu yeri bulamaz.²⁸ O sabah yüz bin kürek ve bel çalışmağa başladı. Suyun adalardan birinin etrafında halkalandığı kolunda, içi toprak dolu çuvarlarla bent yaptılar. Akşamüzeri mezar kazılmış hiç kimsenin bulamayacağı kadar derinliklere gömülmüştü, Altını çiçekler ve yapraklı ağaç dallarıyla beslemişlerdi. Üç gün sonra, üç katlı tabut da hazırlandı. Herkesin son bir defa görebilmesi için, Attilâ’yı bir kere daha yukarı kaldırarak, halkın feryatları arasında altın tabuta koydular. Kılıcını yayını, altın yıldızlı mızrağını da yanına yerleştirdiler.

Ozan Almad, şarkı söylemekte devam ediyor-du :

Cismini üç katlı tabuta koyduk,
Toprakla suyun da altını oyduk,
Oklar vınıladı, yaylar gerildi,
Kulların yüz üstü yere serildi.
Kopuzcu, sağ kolunu uzatarak devam etti:²⁹
Tiza suyu ağır akıp yürüdü,
Mezarı parlayan köpük bürüdü,
Meşaleler söndü, yıldızlar düştü,
Sadık kölelerin tabuta üştü.
Hunların üstüne bir zulmet çöktü.
Milletin ağladı, göz yaşı döktü.

Atilla’nın tabutunun üç farklı madenden (altın, gümüş, demir) yapılması ve suya (Tuna) gömülmesi kadim geleneklerin anasır-ı erba (dört unsur) dediği simyaya göre dört temel unsuru ifade etmektedir. Altın, ateşi; gümüş, havayı; demir, toprağı simgelemektedir. Tabutun suya gömülmesi ile dördüncü unsur tamamlanıyordu. Tabutlarda madenlerin tercih edilmesi ise madenleri de beşinci unsur eden bir Türk kadim düşüncesini yansıyordu.

Simyaya göre Temel Madde dört ana Unsurdan oluşur: En kesiften en latife doğru: Toprak, Su, Hava ve Ateş. Pasif olan Toprak ve Su (Yin), aktif olan Hava ve Ateş (Yang) kutuplarını destekler. İnsandaki simyasal ilke olan “Toprak”, görebildiğimiz gibi onun MADDİ BEDEN’dir. *SU: Hayatî Beden* Her şeye karşın bu mâddi beden, onu canlandıran ve *Prana Şarira*’yı veya ENERJETİK BEDEN’i oluşturan su simyasal olmasaydı bir hiçten öteye gidemezdi. *Prana*, kozmik enerji, kozmik soluktur: Hayat veya Hayatî İlke-dir. Bu hayat akımı şekil alemine, maddi zarfın içine hapsedilmiştir. *HAVA: Emosyonel (Hissi) Beden* Eğer Su canlandırıcı ve diriltici unsur ise, hava da insanın iletişimle, karşılıklı alış verişle, etrafındaki dünya ve kendine has olan duyarlılığı arasındaki irtibatla ilgisi olan her şeyi temsil eder. Duyguların ve sevginin alanıdır. *ATEŞ: Entellektüel Beden* Bu beden bazı Doğu okullarınca (sanskrit terimlerle) KA-MA-RUPA veya KAMANAS diye adlandırılır. Sembolik olarak Ateşe bağlı olan muhakeme düzeyini temsil etmektedir. Bu beden eşyayı şekillendirdiği için onları akledilir hale getiren işleve sahiptir. RUPA kelimesi de “şekil” anlamına gelir.³⁰ Eski geleneklerden Milet’li filozof THALES (M.Ö.624-585) “SU”’yu evrende var olan her şeyin ilk prensibi ve ilk yapısı olarak kabul ediyordu. Evren, suyun geçirmiş olduğu aşamalardan meydana gelmişti. Buna karşılık, Efesli HERACLİTE (M.Ö.576-480) için ilk madde, tek prensip “ATEŞ” idi. ANAXİMENE (ölüm M.Ö.480) ise “HAVA”nın tek prensip ol-

28 Geza Gardonyi, a. g. e. , s. 337.

29 Geza Gardonyi, a. g. e. , s. 350.

30 Fernand Schwarz, Kadim Bilgeliliğin Yeniden Keşfi, (Çeviren. Ayşe Meral Aslan), İnsan yayınları, İstanbul, 1997. s. 49-53.

duğunu, bütün cisimlerin havanın yoğunlaşması ile meydana geldiklerini iddia ediyordu. Nihayet, Agrigente'li EMPEDOCLES (M.Ö.5.y.y.) tek prensip, tek madde yerine evrenin 4 unsurdan kurulduğunu söylüyordu. Bu 4 unsur: Hava, Su, Ateş ve Toprak idi. Bu görüş PHYTHAGORAS'ın görüşüne de uyuyordu. Pythagoras ve Empedokles'in etkisi altında kalan Hipokrat bu görüşlere uyarak "Hılt" veya "Beden Sıvıları Nazariyesini" (Theorie humorale) kuracaktı. Hipokrat, önce evreni oluşturan 4 unsurun özelliklerini belirtti: Hava: Sıcaktır Ateş: Kurudur, Su: Akıcı, Nemdir Toprak: Soğuktur.³¹

Aristoteles (Aristo) (İÖ 384-322), bu dört unsuru, ateş için 'sıcak ve kuru', toprak için 'soğuk ve kuru', hava için 'nemli ve sıcak' ve su için 'nemli ve soğuk' olarak, uygun düşen fiziksel özelliklerle eşleştirmiştir. Empedokles'e göre; ateş, toprak, hava ve su şeklindeki bu dört temel unsur, sırasıyla güneş, yer, gök ve denizden oluşan dört kozmik güçle ilgili idi. Bu unsurlara koşut olarak Hippokrates ve Galenos tarafından biçimlendirilen dört salgı / dör mizaç / dört karakter kuramına göre ise bedendeki dört sıvı; kan, balgam / tükürük, sarı / yeşil safra ve kara safra (İslâm tıbbında 'seveda diye nitelenir) olup, bedeni dolaşan kan 'nemli ve sıcak'; beyinde saklanan balgam 'nemli ve soğuk'; karaciğerde saklanan sarı / yeşil safra 'kuru ve sıcak'; dalak ve midede saklanan kara safra ise 'kuru ve soğuk'tu. Kanın 'sıcak' olması, yaşamın kendisiyle ilgilidir, çünkü ölüm, bedenin soğumasıyla gerçekleşir.³²

Hint tıbbı, başlangıcında Hint felsefesi ve kozmolojisiyle iç içe gelişmiştir Hint felsefesine göre, evrendeki canlı cansız her şey, *toprak (Priviti)*, *su (apa)*, *hava (vayu)*, *ateş (agni)* ve *boşluk (akaşa)* beş

temel elementten (*Mahabuta*) meydana gelmektedir. Bu beş element aynı zamanda hayatın da temel taşlarıdır. *Ayur-veda* ya göre bu beş elementin canlıların bağlantısı olup, insan fizyolojisinin de temellerini etkilemektedir.³³ Demek oluyor ki Atilla'nın taputlarının ve gömüldüğü nehrin simgesel anlamı, kadim gelenekler açısından düşünüldüğünde anasır-ı erba (toprak, su, hava, ateş) ve beşinci unsur'u (madenler) yansıtmaktadır.

Kaynaklar

- Ali Ahmetbeyoğlu, Büyük Hun Hükümdarı Attila, Türkler (Editör. Hasan C. Güzel ve ark), Cilt.1, Ankara, 2002.
- Ali Haydar Bayat, tıp Tarihi, sade Matbaa, İzmir, 2003.
- Emin Atabek, Şefik Görkey, Başlangıcından Rönesansa Kadar Tıp Tarihi, İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Fernand Schwarz, Kadim Bilgeliliğin Yeniden Keşfi, (Çeviren. Ayşe Meral Aslan), İnsan yayınları, İstanbul, 1997.
- Geza Gardonyi, Tanrının Kılıcı, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1974.
- Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, (Çeviren, Şerif Başta), AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- Manole Neagoe, Üç Bozkırlı (Attila-Cengiz Han-Timur), (Çeviren. Müstecip Ülküsal), Türk Kültürü Yayını, İstanbul, 1976.
- Marcel Brion, Tanrının Kılıcı Atilla, (Çeviren. Füsün Dikmen)Tutku Yayınevi, Ankara, 2012.
- Peyami Safa, Attilâ, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Wess Roberts, Hun İmparatoru Attila'nın Liderlik Sırları, (Çeviren. Yakut Eren), İlgı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Zeki Tez, tıbbın Gizemli tarihi, Hayy Kitap, İstanbul, 2010.

31 Emin Atabek, Şefik Görkey, Başlangıcından Rönesansa Kadar Tıp Tarihi, İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1998. s. 121.

32 Zeki Tez, tıbbın Gizemli tarihi, Hayy Kitap, İstanbul, 2010. s.36.

33 Ali Haydar Bayat, tıp Tarihi, sade Matbaa, İzmir, 2003, s.75.

Türkiye’de Hun-Macar İzleri ve Yerleşmeleri

Necati Demir*

İlk bakışta *Macarlar-Hunlar*’ın Türkiye’de ne gibi izleri olabilir sorusu akla gelecektir. Hunlar, Türkiye’nin bazı yerlerinin eski sahipleridir. Onlar, Oğuz Türklerinden çok önceleri Anadolu’ya zaman zaman akın yapmışlar ve yer yer yerleşmişlerdir. Türklerin Türkiye’deki varlığı, gelenekleşmiş bir biçimde, Selçuklular zamanında başlatılmaktadır. Hâlbuki Türkler Malazgirt Savaşı’ndan binlerce yıl önce Anadolu’ya gelmişler, boydan boya yerleşmişlerdir. Selçuklu öncesinde Türkiye’nin bir kısmında Türklerin yaşadığı ve Türkçe konuştuklarının pek çok güçlü delili bulunmaktadır. Bu güçlü deliller üzerine derinlemesine araştırmalar yapılmadığı için tam manasıyla bilim dünyasına sunulamamıştır. Selçuklu Türklerinden önce Türkiye’de Türklerin yaşadığının en önemli delili, hiç şüphesiz, tarihi kaynaklardır. Arkeolojik kazılarla çıkarılmış buluntular, yer isimleri, kaya üstü resim ve kitabeler, günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan bazı dil özellikleri ve kelime kadrosu, mimarlık, el ve dokuma sanatları malzemeleri diğer önemli delillerdir. Bütün bu parçalar bir araya geldiğinde ortaya bütün hatları canlı bir fotoğraf çıkmaktadır. *Hunlar-Macarlar*’ın Türkiye’deki mirasları; tarihi kaynaklar, kaya üstü resimler (Petroglif / Rock At), yer adları, mimarlık olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler:

Hunlar, Karadeniz, Toponomi

1.Tarihi Kaynaklar:

Hun Devleti, M.Ö. 220’de kurulmuştur. Asıl gücüne M.Ö. 209’da Mete Han zamanında ulaşmıştır. Mete Han, M.Ö. 174’te öldüğünde geride sivil ve askerî teşkilât, dış siyaset ve sanat açısından yüksek özelliklere sahip bir devlet bırakmış idi.

Hunlar batı yönüne iki koldan yürümüş gibi görünmektedir. Bir kol Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa’nın içlerine kadar ilerlemiştir. İkinci kol ise Kafkasya’dan güneye dönüp Anadolu’ya gir-

miştir. İki taraftan Hun akınları arasında kalan Roma İmparatorluğu, İstanbul’u zor savunmuş çok ağır vergi vermek zorunda kalmıştır.

Ramsay, Hunların Pontus (Karadeniz Bölgesi) ve Kapadokya’yı boydan boya istilâ ettiğini söyler². Tatarlar, 225’te Trabzon’u kuşatıp Trabzon kalesine girerler ve hazine ile dolu tapınağı yağma ederler³. Bahsedilen Tatarlar, Hunlar olmalıdır.

395’te Hunlar batıya akınlar düzenlemişlerdir. Bir ordu Balkanlar’dan Trakya’ya doğru ilerler-

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi -Ankara / demir_necati@hotmail.com

2 W. M. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, (Çeviren: Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 353.

3 P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, (Tercüme: Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1969, s. 44.

ken, daha büyük bir ordu Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya inmiştir. Hun Devleti'nin "doğu kanadı" tarafından tertiplenen Anadolu akını, Basık ve *Kursık* adlı iki komutanın idaresinde gerçekleşmiştir. Hun akıncıları; Erzurum'dan itibaren Karasu, Fırat vadilerini takip ederek Malatya'ya oradan da Çukurova'ya ulaşmışlardır. Onlar, Urfa ve Antakya kalelerini kuşatmışlar, daha sonra Kudüs'e yönelmişlerdir. Dönüşte Anadolu'ya gelen Hunlar, Ankara ve Kayseri üzerinden geri dönmüşlerdir.

Bu binen akılardan önce ve sonra Hunların küçük gruplar halinde Anadolu'ya yerleşmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

2. Petroglifler:

Hunlar-Macarlar'ın Türkiye'deki en önemli mirasları Ordu iline bağlı Esatlı köyünde ve Ankara iline bağlı Gündül ilçesinin Salihler köyündeki *Petroglifler* olduğu sanılmaktadır. Bu iki miras tarihi bilgilerde ezberleri bozacak kadar önemlidir.

2.1.Ordu ili Mesudiye İlçesi Esatlı Köyü

Petroglifleri:

Ordu iline bağlı Mesudiye ilçesi, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Köyün Ordu iline uzaklığı 122 km, Mesudiye'ye uzaklığı ise 7 km'dir. Tokat Ordu karayolunun 5 km kadar güneyindedir. Konumu şöyledir: 40°25'33" (40 derece 25 dakika 33 saniye) kuzey (enlemi) paraleli ile 37°42'37" (37 derece 42 dakika 37 saniye) doğu meridyeni (boylamı) nın kesiştiği yerde bulunur. Güneyinde Türk köyü, Kışlacık ve Göçbeyi köyleri, kuzeyinde de Çaltepe ve Ilışar köyleri vardır.

Esatlı köyü, Türkiye'de, Anadolu yarımadasının kuzeyinde Orta Karadeniz Bölümü'nde kıyı dağları ile Kelkit vadisi arasında, Melet ırmağının bir kolu olan Akpınar deresi vasıtası ile kuzeye açılan vadilerinden biri üzerinde yer alır. Köy, Akpınar deresinin batı yakası üzerinde kurulmuş, birkaç mahalleden oluşan nisbeten toplu bir

yerleşmedir. Esatlı köyü aynı zamanda, orman açmaları ile oluşturulmuş kuru tarım alanlarından oluşan az eğimli yamaçlar üzerinde kurulmuş, kuzey-güney doğrultulu vadi sistemini takip eden bir yol boyu köyüdür. Denizden yüksekliği 1350 olan köy, geniş yapraklı bitki örtüsüne sahiptir.

Esatlı köyünün güneyinde bulunan kaya üstü resimleri ve yazıtlar, çevreye hâkim yüksek bir noktadır. Resim ve yazıtlar, muhtemelen arazinin yüksekliği dikkate alınarak buraya nakşedilmiştir.

Kaya Üstü Resimleri-Mesudiye/Ordu

Ordu ili Mesudiye ilçesine bağlı Esatlı köyünün güneyinde bulunan kaya üstü resimleri ve yazıtlar, burada bulunan resim ve kitabelerden anlaşıldığına göre, büyük ihtimalle, *Hun Döneminde bölgeye gelip yerleşen Peçenek Türkleri*nden kalmıştır. Bunun en önemli delili, kaya üzerinde nakşedilmiş ongunlardır⁴.

2.2.Ankara-Gündül İlçesi Salihler Köyü

Petroglifleri:

Gündül ilçesine bağlı Salihler köyü Ankara iline 82 km, Gündül ilçesine 13 km uzaklıktadır. Denizden yüksekliği ise 937 metredir. Ankara-İstanbul karayolunun batı tarafında kalmaktadır. Konumu şöyledir: 40° 8'57.40"K (40 derece 8.57 dakika 40 saniye) kuzey (enlemi) paraleli ile 32° 11'4.32"E (32 derece 11.4 dakika 32 saniye) doğu meridyeninin (boylamı) kesiştiği yerde bulunur. Salihler köyünün kuzeyinde Adalıkuzu köyü ve Garipçe köyü; doğusunda Afşar köyü, Kadiobası

4 Necati Demir, "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar", *Zeitschrift für die Welt Der Türken / Journal of World of Turks*, Vol. I, No 1, Münih-Almanya, s. 5-19.

köyü, Çağa beldesi; batısında Adaören köyü; güneyinde Akkaya köyü yer almaktadır.

Salihler köyü, Türkiye’de, Orta Anadolu Bölümü’nde, Anadolu yarımadasının kuzeyinde Köroğlu Dağları’nın güney eteklerindedir. Köy, toplu yerleşimdir. Arazisi oldukça engebelidir. Bitki örtüsü bakımından çok zayıftır. Salihler köyü sınırları içerisinde pek çok tarihi kalıntı bulunmaktadır. Bunların en dikkat çekeni Türk mezar biçimi olan korganlardır. Toprak yığma ve taş yığma şekilli olanları vardır. Köyde pek çok eski yerleşim yeri de bulunmaktadır. Köy sınırları içerisinde Deliklikaya, Yandaklıdere, Yıkılankaya, Asmalıyatak, Kabahöyük, Sapuğunkayası mevkiilerinde bulunan kaya üstü resim, figür, damga ve yazı alanları çok önemli tarihi mirastır.

Kaya Üstü Resimleri-Güdül/Ankara

Salihler köyünde köy merkezinin güneyinde ve kuzey batısında olmak üzere iki kaya üstü resim, figür ve damga alanı bulunmaktadır. Bunlardan Deliklikaya mevki ve Yandaklıdere mevkiinde bulunan kaya sanatı alanı köyün güneyinde yer almaktadır. Yıkılankaya, Asmalıyatak, Kabahöyük, Sapuğunkayası mevkiilerinde yer alan kaya üstü resim, figür ve damga alanı ise köyün kuzey batı yönüne düşmektedir.

Salihler köyü kaya üstü resim ve kitabelerin hakkında, belirleyebildiğimiz kadarıyla, şimdi-

ye kadar arkeolojik bir araştırma yapılmamıştır. Ancak resim, figür ve damgalardan anlaşıldığına göre M.S. IV-V. yüzyılda çizilmiş olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla kitabeler, Orhun Abideleri’nden çok daha önce, yaklaşık 3 yüzyıl önce işlenmiştir.

Salihler köyü kaya üstü resim ve yazıtları, resimlerdeki figürlerden ve metinlerden anlaşıldığına göre, Oğuzlar’dan önce İç Anadolu Bölgesi’ne gelip boydan boya yerleşen *Gök Tanrı İnancı* hayat tarzı ile yaşayan **Hun Türklerinden** kalmış olmalıdır. Zira bu petrogliflerin oluşumu ile Hunların Anadolu’ya akın tarihleri uyumludur.

2.3.Diğer Petroglif Alanları:

Kaya üstü resim, figür, damga ve yazılar (Rock Art /Petroglif) açısından Türkiye’nin zengin bir kültür mirasına sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. *Erzincan-Kemaliye ilçesi Dilli Vadisi, Aydın-Söke Beşparmak Dağları, Erzurum-Karayazı ilçesi Cunni Mağarası, Kars-Kağızman ilçesi Geyiklitepe, ...* bunlardan sadece bazılarıdır. Bu zenginliğe rağmen Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde bulunan kaya üstü resim, yazı, figür ve damga alanları konusunda yapılan bilimsel çalışmaların sayısı çok değildir.

3. Yer Adları:

Türkiye’de Hunlar-Macarlara ait diğer önemli izlerden biri de onlara ait yer isimleridir denilebilir.

Artvin’de de Hunlarla ilgili olduğu sanılan yer isimleri bulunmaktadır: *Hungimek Deresi* (Yusu-feli), *Hungimek Dağı* (Yusu-feli), *Aşağı Hungimek* (>Dokumacılar - Kılıçkaya), *Yukarı Hungimek* (>Yüncüler-Kılıçkaya). Rize’ye bağlı Pazar ilçesinin Aktaş köyünün eski ismi *Hunar*’dır⁵.

Erzurum’a bağlı İspir’in Çamlıkaya köyünün eski ismi *Hunut*, Gölyurt köyünün ise *Honut*’tur. Yine İspir’de şu yer isimlerinin Hunlarla ilgili olduğu düşünülmektedir: *Hunut Dağı* (İspir), *Hunut Deresi* (İspir), *Hunut Nahiyesi* (İspir). 3560

5 Moğolca ve Eski Türkçede isimleri çokluk durumuna getiren bir -t eki bulunmaktadır. *tigit* (tiğınler), kelimesi böyle türemiştir. Bu ek daha çok kavim adlarını çokluk duruma getirmek için kullanılmaktadır. Bay-at boyunun da bu biçimde türediği düşünülmektedir. Büyük bir ihtimalle *Hunut* / *Honut* (*Hunlar*) kelimesi de bu ekle türemiş ve çokluk bildiriyor olmalıdır.

metre ile *Hunut Dağı*, Rize'nin en yüksek üçüncü dağıdır⁶.

Trabzon iline bağlı Hayrat'ın Topraklı köyünün eski ismi *Hundeztefanos*'tur⁷. Yine Hayrat'a bağlı şu yer isimleri Hunlarla ilgilidir: *Nefs-i Hundezler* (>Güneşlanan-Hayrat), *Hundezhumrukapan* (Hayrat), *Hundezarsenli* (Hayrat), *Hunzi* (Kutlular köyünün bir mahallesi-Sürmene)⁸. 1293 (1876) Trabzon Vilâyeti Salnamesi'nde Of'a bağlı *Hundez* isimli bir karye kayıtlıdır. Bu karyenin yeri ve yeni ismi belirlenememiştir⁹.

1876 tarihli Trabzon Vilâyeti Salnamesi'ne göre Akçaabat'ın Gökçebel köyünün eski ismi *Macera*'dır¹⁰. Yine Akçaabat ilçesi Kuruçam köyü, eski kayıtlarda *Macarlı* olarak geçmektedir. Düzköy ilçesi Doğanköy'ün değiştirilmeden önceki ismi de *Mucara*'dır. Macarlarla ilgili diğer köyler: *Macarmiç* (Oylum köyü-Sürmene), *Macar* (Çarşı mahallesinde-Sürmene), *Macar suyu* (Çarşı mahallesinde-Sürmene)¹¹.

Macar adı taşıyan köylere Trabzon'a komşu olan illerde de rastlanmaktadır: *Macara* / *Macura* (Alinyayla - Torul), *Maçur* (Harmanözü - Bayburt), *Macaroğul* (Çandırçalış - Giresun), *Macareltakışlağı* (Şavşat), *Macarlı Deresi* (Yusufeli), *Macur* (Duruçay-Demirkent-Yusufeli), *Macarlı Yaylası* (Espiye-Giresun).

Trabzon'un batısında yer alan Ordu'da 1455 tarihli tahrir defterinde Niyabet-i Hafsana'ya bağlı *Hunut* isimli bir karye kayıtlıdır¹². Ancak şimdiki adı ve yeri tespit edilememiştir.

Erzincan'a bağlı Tercan ilçesinde *Hunbar* karyesi, Gerger ve Kahta'ya bağlı *Hundaşalanı* mezarısı ile *Huni* karyesi diğer Hun mirasları gibi görünmektedir¹³.

1530'da Çorum'a bağlı Karahisar-ı Demürlü nahiyesinde *Macar Karyesi* yer almaktadır¹⁴.

1530 tarihli tahrir defterine göre Elbistan'a bağlı *Huni Karyesi*, Bayındır nahiyesinde *Huni Deresi*, Hurman nahiyesinde *Huni Deresi Mezrası* yer almaktadır¹⁵. Boğazlayan'da *Hunlar-viranı mezarısı*, Gedük nahiyesinde *Hunut-viranı mezarısı* bulunmaktadır¹⁶.

1530'da kaleme alınan tahrir defterine göre Kastamonu iline bağlı *Hunsalar Mahallesi* bulunmaktadır¹⁷. Hüdvendigar Livasına bağlı Tuzla kazasına bağlı *Hun-geldi karyesi* diğer bir miras olmalıdır¹⁸.

Antalya Gazipaşa'da *Macar*, Balıkesir Merkez'de *Macarlar*, Bolu Gerede'de *Macarlar*, Aksaray'da *Macarlı* isimli köyler bulunmaktadır.

Bizans kaynakları Hunlar/Macarlar'dan *Eftalit* adıyla söz etmektedir. Tokat il Almus ilçesine bağlı Sarıkavak köyünün eski adı *Eftelir*'tir. Düzc'e'nin Gölyaka ilçense bağlı *Efteniaçma* (>Açma köyü), *Eftenbakacak* (>Bakacak köyü), *Efteniçay* (Çayköy), *Eftenielbüzbey* (Aksu köyü) adlı yerleşim yerleri bulunmaktaydı. Karabük ilçesine bağlı bir ilçemizin adı *Eflani* olup Eftalit kelimesinden bozmadır. 1530'da Balıkesir kazısına bağlı *Eftelye karyesinin* adı da *Eftalit/Eftelir*'ten bozulma olmalıdır¹⁹.

6 Haşim Karpuz, *Rize*, Ankara 1993, s. 4.

7 Türkçe yer adlarına başka dillerden örnek getirip kelimenin aslının bozulması, bölge içinde yer alan başka örneklerle de karşımıza çıkmaktadır. Ordu yöresi ile ilgili tutulmuş 1455 tarihli Tahrir Defteri'nde bugün *Karaköl* olarak bilinen *Karakölos* isimli bir yer bulunmaktadır. Karakölos'un ilk şekli büyük bir ihtimalle *Karaköl* olmalıdır. Daha sonra Rumca -os eki eklenmiş ve kayıtlara böyle geçmiştir (Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları I*, Ankara 1992, s. 386).

8 Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s. 38.

9 *Trabzon Vilâyeti Salnamesi* 1293 (1876), s. 137.

10 *Trabzon Vilâyeti Salnamesi* 1293 (1876), s. 155.

11 Bilgin, age, s. 75.

12 Yediyıldız-Üstün, age, s. 124.

13 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Ankara 1997, s. 169.

14 387 Numaralı Muhasebe ... s. 111.

15 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr ve Zül-Kadriyye Defteri II, Ankara 1999, s. 126.

16 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr, ...s. 144.

17 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Ankara 1994, s. 591.

18 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Ankara 1995, s. 99.

19 166 Numaralı Muhasebe ... s. 120.

3.Mimarlık:

Türk karakterli kaya üzeri resim ve yazıların coğrafyasına paralel olarak dünya üzerine yayıldığına şahit olduğumuz diğer bir unsur da; ağaç uçlarını oymak suretiyle çivi kullanılmadan, taraklama usulüyle, kare veya dikdörtgen şeklinde birbirine bağlanması esasına dayanan mimarlıktır. Türkiye’de *taraklama* adı verilen bu yapı biçiminin aynısı, Tuva Cumhuriyeti’nde Arzhan²⁰ yakınlarında bulunan Seyhan-Altay bölgesinin en büyük anıtında ortaya çıkmıştır²¹. Zemininin taşla çıkılıp duvarlarının yatay ağaçlarla oluşturulduğu yapı biçimi ile Güney Sibirya Türklerinin ve Uygurların da ev yaptıkları da bilinmektedir²². Aynı tarz mimarlık örneğini M.Ö 400’de Anadolu’da görmektediriz. *Ksenophon*, *Anabasis* adlı eserindeki bilgilere göre Onbinler, Trabzon’dan batıya giderken (M.Ö. Eylül 401-Mart 399) bugünkü Giresun ile Ordu arasında *Mossynoikler*’e²³ rastlarlar. *Ksenophon*’un verdiği bilgilere göre *Mossynoikler*, ağaçların yatay olarak üst üste yığılması suretiyle inşa edilen evlerde oturmaktaydılar. *Mossynoik*, «ağaç kule, ağaç kalede oturanlar» manasına gelmekte olduğu için bu adla anılmışlardır.

Günümüz Türkiye’sinde bu mimari tarza Karadeniz Bölgesi’nde boydan boya rastlanmaktadır.

Bu tarz yapıların doğudaki örnekleri, Altay Dağları’nda bulunmaktadır. Karadeniz’in hem güneyinde hem de kuzeyindeki boydan boya yer almaktadır. *Macaristan*, *Ukrayna*, *Bulgaristan*, *Avusturya* ve *İsviçre Alpleri*’nde bulunduğunu bizzat kendimiz müşahade etmişizdir.

Temelin taşla çıkılıp duvarlarının yatay ağaçlarla oluşturulduğu yapı biçimi, Türkiye’ye muhtemelen Hun döneminde getirilmiştir. Geleneksel yapı tarzının hem Macaristan hem de Türkiye’de bulunması, tarihi alt yapı ortaklığı açısından önemlidir.

Bu yapı biçimi hakkında tarafımızdan birkaç akademik çalışma bilim dünyası ile paylaşılmış olup²⁴ araştırmalarımız Avrupa ve Asya kıtasının tamamını kapsar şekilde devam etmektedir.

Sonuç:

Hunlar’ın M.S. 3-6 yüzyıllar arasında Anadolu’ya akınlar yaptığı bilinenler arasındadır. Muhtemelen bu yüzyıllardan kalma Hun izleri günümüze kadar ulaşmıştır diyebiliriz.

Hunlardan kalan en önemli tarihi miras, Petrogliflerdir denilebilir. Şimdiye kadar tespit edilenlerin dışında Anadolu’da Hun döneminden kalma pek çok petroglif alanı olmalıdır. Şimdiye kadar tespit edilebilen alanlar, bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hun-Macar izlerinin en önemlilerinden birisi de yer adlarıdır denilebilir. Hun Macar yer adlarının Karadeniz sahillerinde sık rastlanması tesadüf olmamalıdır.

Bir diğer Macar-Hun izi de mimarlıktır denilebilir. Yer adlarına paralel olarak rastlanan yapı tarzına Macaristan’da da rastlanması gerçekten önemli bir kültür bağına ortaya koymaktadır.

Bütün bu izler ve ortak mirasların tesadüf olması mümkün değildir. Bu durum Macarlar ile Türklerin arasında sıkı bir tarih ve kültür birliği olduğunun en önemli delillerindendir.

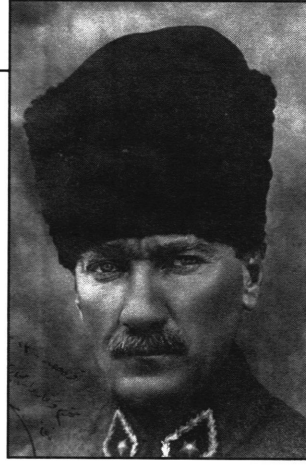
20 Arzhan, İskitlerin bir boyunun ismidir. Bu isim Türkiye’de Murat Irmağı’nın eski ismi, Arzani olarak karşımıza çıkmaktadır.

21 Leonid S. Marsadolov, “Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Sayılan Altay Göçebeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, s. 526-532.

22 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 3, Ankara 1991, s. 44, 143, 154.

23 Ksenophon, *Anabasis*, s. 215-223. Strabon, onların bir bölümünün Hazar Denizi’nin doğusunda yaşadıklarını bildirmektedir (Strabon, *Coğrafya*, *Anadolu XII*, (Çeviri: Adnan Pekman), İstanbul 1987, s. 43). Bizans kaynaklarında ise onların Türk olduğu kayıtlıdır (A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 23, 409-410).

24 Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Tarihi Alt Yapısı* (Tarih, Etnik Yapı, Dil, Kültür), Ankara 2005, s. 153-182; aynı yazar, “Ordu ve Yöresinde Serendiler”, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat*, S. 36, Aralık 1977, s. 42-45; aynı yazar, “Serendi/Serender Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 617, Mayıs 2003, s. 443-447; “Trabzon ve Yöresinde Serenderler”, *Erdem*, C. 14, S. 41, Eylül 2004, s. 99-118.

Atatürk ve Macarlar (1914 -1938)

Melek Çolak¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün Macarlarla ve Macar kültürü ile tanışıklığı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından öncesine dayanmaktadır. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan iyi ilişkilerin hız kazandığı ve bu ilişkilerin XX. yüzyıl başlarına yansıdığı Türk-Macar dostluk ortamında yetişen Atatürk, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği müttefiklik ortamında Macarları tanımıştır. Atatürk'ün bu tanışıklığı, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Türkiye ile Macaristan arasındaki ilişkilere de yansımıştır. O, iki ülke arasında iyi diplomatik ilişkilerin kurulması ve devam etmesine özen göstermiş, Macar uzmanlardan her alanda yararlanmış, tarih ve dil bilimine ilgisi nedeniyle köklü Macar Türkoloji'sinin verilerinden haberdar olarak, kültürel alışverişi hızlandırmıştır. Macarların Atatürk ve dönemine bakış açıları ise, Atatürk'ün Macarlara bakış açısı ve onlara gösterdiği dostluğun izlerini taşımaktadır. Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı ve savaştan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması, Trianon Antlaşması ile toprakları iyice küçülen Macarları etkilemiş, Atatürk'e sevgi ve hayranlık beslemişlerdir. Kültürel ve ekonomik olarak verilen destek bu dönemde güzel bir dostluğun göstergesi olmuştur. Bu dostluk, Atatürk'ün çağdaşı Macar Başbakanı Gyula Gömbös'den, Kral Naibi Amiral Miklós Horthy'ye kadar bütün Macar devlet adamlarına, Macar kamuoyuna ve basınına yansımıştır. Bu çalışmada Atatürk'ün Macarlara bakış açısı ile Macarların Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bakış açıları, Türk-Macar ilişkileri çerçevesinde, Türk ve Macar kaynakları karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Macar, Macaristan, Türkiye.

Atatürk Döneminden Önce Türk-Macar İlişkileri ve Atatürk

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, 1848 ihtilalinden sonra Lajos Kossuth ve yandaşlarının Osmanlı Devleti'nden gördükleri yakınlıkla güçlenmeye başlayan Türk-Macar dostluk atmosferi, (Çolak 2006:216-217) 1876 Os-

manlı Sırp Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında devam etmiştir. Her iki ülkenin Slav tehdidini yakından hissetmelerinin bir sonucu olarak da ortaya çıkan bu atmosfer, 1908 yılında Ruslarla Avusturyalıların karşılıklı olarak yaptıkları görüşmelerde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgaline karar verilme-

1 Prof. Dr., Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü 48000 Kötekli/MUĞLA, cmelek@mu.edu.tr , 0 252 211 15 45 , faks: 0 252 211 14 72

sinden sonra bile, Macar kamuoyunun oradaki Türklerden yana tavır sergilemesiyle kendini belli etmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında (1911-1912) Macarlar İtalya'nın tutumunu kınarken, Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Türkler lehine olan hava devam etmiştir. Özellikle I.Balkan Savaşı sırasında, Türk ordusundan bir grup askerin Karadağ ve Sırp'ların savaş tutsağı olmamak için Avusturya-Macaristan topraklarına sığınarak, Monarşi tarafından imparatorluğun iç bölgelelerinde bulunan Kaposvár, Lőcse, Miskolc, Ungvár gibi şehirlerde bulunan garnizonlara yerleştirilmesi ve onlara uluslararası hukuk kuralları uyarınca davranılması, I.Dünya Savaşı arifesinde Türk-Macar ilişkilerinin kökleşmesini sağlamıştır. Savaş sırasında ise, 1916 yılında, Doğu Galiçya cephesinde Türklerin Ruslara karşı kahramanca mücadelesi Macaristan'da büyük coşku yaratmış, Avusturya-Macaristan topçu bataryaları Çanak-kale Boğazında, Süveyş Kanalında, Romanya'da, Filistin ve Suriye'de Türk kuvvetlerini desteklemişlerdir. (Çolak 2009:395-406)

József Kerekesházy savaş sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın da Alman ve Avusturyalılarla hep anlaşmazlık yaşadığından, Macarlara karşı ise sempati beslediğinden söz etmekte, (Kerekesházy 2000:204-205) Macarlara olan sempatisinin nedenini, Mustafa Kemal Paşa'dan önce gelişen ve onun yetişmesi sırasında var olan Türk-Macar dostluk ortamına bağlayarak, (Kerekesházy 2000:198-203) onun Macarlarla olan tanışıklığı konusunda şöyle demektedir: (Kerekesházy 2000:203)

“Mustafa Kemal Paşa, Macarlarla gençken tanışmıştı. Onlar Dünya Savaşındaki müttefikleri Macar askerlerdi. Mustafa Kemal, geniş elmacık kemikli, Asya'lı görünüşlü Macar ırkını ilk önce burada görmüştü.”

Ayrıca XX. yüzyıl başlarında, gittikçe gelişen bu ilişkiler ekonomiye de yansımıştır. Özellikle I.Dünya Savaşı yıllarında ticari ilişkiler canlanmıştır. (Çolak 2001:9)

Türk-Macar kültürel ilişkileri ise olayın bir başka boyutudur. Kendi kökenlerini araştırırken Türkolojinin ilk defa Macaristan'da ortaya çıkmasını sağlayan Macarlar, bu sayede Türklerle

olan ortak noktaları keşfetmişlerdir. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında Avusturya-Macaristan monarşisinin güç kaybetmeye başlaması, Panslavizm ve Pengermenizmin gelişmesine karşılık Macaristan'da Turancılık olgunlaşmaya başlamıştır. I.Dünya Savaşına giden yolda Macaristan Türkolojisinin getirdiği bulgular, Turancılık akımı, Osmanlı İmparatorluğunda Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. (Çolak 2001:5-9) Macar Türkolog Gyula Németh Türk-Macar dostluğunun başlangıcını XVIII. ve XIX. yüzyıldaki Osmanlıya sığınan Macar önderlerine kadar götürmekle beraber, “*bu dostluğun oluşumunda eski akrabalığın ve Türklerin “kardeş” sözüyle ifade ettiği, Turanizm sloganı altında ifade edilen kültürel bağlantılı duygunun da büyük payı olduğunu*”, (Németh 1990:176-178) Kerekesházy ise Mustafa Kemal'in Macarlara karşı “*nasıl bir duygu dünyasında yetiştiği sorusunun cevabını, Macaristan hakkında iyi ve güzel sözler işitebildiği bir dünya olarak*” değerlendirmektedir. (Kerekesházy 2000:198-199) Türk halkının Macarları “*kardeş*” olarak adlandırdığı (Györffy 2001:90; Dagobert 1937:194) bir dünyada yetişen Atatürk köklü bir geçmişli olan Macar Türkolojisinin verilerinden haberdar idi. Nitekim onun daha 1917 yılında Şam'da Gyula Németh'in Osmanlı İmparatorluğunda hizmet eden Alman askerler için hazırladığı “*Türkische Grammatik*” isimli kitabıyla yakından ilgilenmesi bunu göstermektedir. (Güngörmüş 1991:1298) Macar Türkolojisinin seçkin siması Németh ile, Agop Martayan (Dilaçar) aracılığı ile, kitabı konusunda görüş alışverişinde bulunarak “*gıyaben*” tanışan Mustafa Kemal, (Dilaçar 1976:351-356) Németh'in kitabında yaptığı “*kaba Türkçe, orta Türkçe ve fasih Türkçe*” ayırımına kızarak, “*dili tek biçimli kılmaya*” daha o zaman karar vermiştir. (Dilaçar 1976:355)

Atatürk Dönemi ve Macarlar

Atatürk'ün Macarlara Bakışı

Siyasi Yönden

I.Dünya Savaşından sonra 1920 yılında imzaladığı Trianon Antlaşması ile büyük ölçüde toprak kaybeden ve bu sırada Atatürk'ün önderli-

ğinde Türk ulusunun verdiği Kurtuluş mücadelesini ilgi ve hayranlıkla izleyen Macaristan,(Çolak 2005:1255-1258) savaştan hemen sonra diplomatik görüşmeleri başlatmıştır. Macar Milli Savunma Bakanlığı tarafından Ankara'ya gönderilen ve 16 Şubat 1923'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşen yüzbaşı Jenő Ruszkay, (Flesch 2004:321) 1919 yılında bir süre başbakanlık görevini yürüten, (Életrajzi Lexikon 2001:808-809) Türkiye'ye gelerek Afyon'da 23 Mart 1923'de Atatürk'le görüşüp, ona bir tören kılıcı armağan eden, Atatürk'ün de, kendisi ve Macar milleti için imzalı iki fotoğrafını verdiği István Friedrich (Friedrich 1923:3), bu young diplomasi trafiğinin önemli şahsiyetleridir.

Friedrich'in A Nép gazetesinde yayımlanan bu görüşmesinde (bkz. Ek 1) Mustafa Kemal Paşa'nın söyledikleri hem Balkanların gelecekteki durumunu çok önceden gören bir siyasi dehanın görüşlerini, hem onun Macarlara bakış açısını yansıtmakta ve Friedrich aracılığı ile Macarlara "kardeş" tavsiyesinde bulunmaktadır: (Friedrich 1923:3)

"Müteşekkik Türk kardeşin kalbiyle teşekkür ederim. Mazlum ve esaret altında kalmış zavallı Macar kardeşlerimizin zor günlerinde de sempatisiyle bize sadık kalması, beni son derece duygulandırıyor. Kılıcı gururla taşıyacağım. Çünkü o Macar halkı açısından, özgürlük için sonsuz çilelerle, yorulmaksızın mücadele eden Türk halkının takdir edilmesi anlamına gelir. Türk halkı karşılık olarak sadece Macarların da aynı yolda, kurtuluş yolunda, bizleri bir an önce takip etmelerini dileyebilir. Şayet Macarlar ve Türkler birleşirse, şayet ırk kardeşliği bağlılığı ile birbirine bağlanırlarsa o zaman bugünkü durumu her ne olursa olsun, bakınız, çok geçmeden geleceğin oluşumunda bu dostluk önemli etken haline gelir."

Bu görüşmede Friedrich'e göre, Mustafa Kemal, Macar ilişkileri ile olağanüstü samimiyetle ilgilenmiş, Balkanlar ve Orta Doğu hakkında Mustafa Kemal Paşa'dan "olağanüstü ilginç" bilgiler edinmiştir.² (Friedrich 1923:3) Atatürk "geleceğin oluşumunda önemli etken olarak gördüğü bu akrabalık temeline dayalı dostluğu", (Friedrich

*Macar Büyükelçiliği'nin bahçesinde
"Aziz István Günü'nde" Macarlar, (Ankara).*

1923:3) Türkiye-Macaristan ilişkilerinin temeli yapmış, her alanda ilişkilerin geliştirilmesine özen göstermiştir. O'na göre artık yüzyıllarca dini nedenlerle başlayan ve her iki tarafa da zarar veren savaşların yerini dostluk almalıydı. (Çolak 2010:376) 1932 yılında Macaristan'da iktidara gelen, revizyonist politika izleyerek dış politikasında Alman-İtalyan ittifakına yaslanan, Balkan politikasında Türkiye'nin desteğini kazanmak isteyen ve bu amaçla 1933 yılında Türkiye'yi ziyaret edip Atatürk'le görüşen Macar Başbakanı Gyula Gömbös'ün, ziyaretinin Atatürk'ün revizyonizme karşılık barış politikası nedeniyle, beklenen sonucu vermemiş olması bile dostluk ilişkisini bozmamıştır. Türk Hükümeti'nin Balkan Pakti'nden hemen sonra Türk-Macar Dostluk Sözleşmesinin uzatılmasına dair protokol imzalaması, Atatürk'ün var olan dostluğun değişmeyeceğini vurgulaması açısından oldukça önemlidir. (Çolak 2009:33-55)

Ekonomik Yönden

XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyıl başlarına uzanan iyi ilişkiler Türk-Macar ilişkilerinin ekonomik boyutuna da yansımıştır. Bağımsızlık Savaşından sonra kötü bir ekonomik tablo çi-

2 István Friedrich bu bilgileri ayrıntılı olarak anlatmamıştır.

zen Türkiye için Macaristan, ekonomisinin çeşitli alanlarında yararlanılması gereken bir ülke konumunda iken, Macaristan için Türkiye, kapalı potansiyeli ile hazine değerinde idi. (Çolak 2004:413-428) Her iki tarafın da birbirlerine zarar verecek emelleri yoktu.

István Friedrich, 1923'te Afyon'da Atatürk'le görüştüğü sırada bir Afyon'lu girişimcinin Friedrich'ten "Türkiye'nin yeniden inşa çalışmasında Macar sanayici ve tüccarları harekete geçirmesini istemesinin" temelinde ona duyulan güven meselesi yatmaktadır: (Friedrich 1923:3)

"İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Almanlar! Hepsi sadece önce ekonomik ortaklıklar kurmak ve ondan sonra bunlara dayanarak bizleri baskı altında tutmak için buraya gelirler. Onun için biz onlara yakınlık göstermeyiz. Bununla birlikte Macarlardan egemenliğe ait büyük istekleri olması bile beklenemez. Onun için onları çağırıyoruz, her alanda açılmış kapılarla onları bekliyoruz. Kemal Paşa da bu temenniye, oraya gelen Macarların, bütün makamların en sıcak nezaketiyle karşılaşacakları hakkında bana güvence vererek, teyit etmek için acele etti."

Bu nedenle Türkiye, yenilenme çalışmalarında her türlü yardıma ihtiyacı olmasına rağmen, ilerde kendisine zarar vermeyecek milletlerin yardımını kabul ederek, Avrupa halkından farklı olarak "kardeş" diye hitap ettiği Macarlarla (Györffy 2001:90) ekonomik alanda da iyi ilişkiler kurmuştur. Atatürk döneminde uygulamaya konulan tarım politikası için, bu alanda bir hayli ilerlemiş olan Macaristan'dan yararlanılmıştır. Türk öğrenciler tarımın değişik kollarında öğrenim görmek için Macaristan'a gönderilmiştir. Hayvancılığın ıslahı için yapılan çalışmalarda, eskiden beri modern yöntemlerle hayvancılık yapan Macaristan, Türkiye için örnek olmuştur. Damızlık hayvan alımı için Macaristan'a uzman heyetler gönderilmiştir. Bu alandaki ilişkiler iki ülke arasındaki ticari ilişkilere de yön vermiş, Macaristan'dan tarım ve hayvancılığın modernizasyonu için gerekli araç ve gereçler, damızlık

hayvan satın alınmış, Macaristan'a işlenmemiş tarım ve sanayi ürünleri ihraç edilmiştir. (Çolak 2004:424)

Türkiye'nin birçok şehrinde Macar uzmanlar çeşitli alanlarda çalışmışlardır. (Dagobert 1937:194-195) (bkz. Ek 2, Ek 3, Ek 4) Bu uzmanlardan biri olan ve birçok kez Atatürk'le görüşen János Máthé hatıralarında "onun Macarları tanıdığından ve onları sevdiğinden" bahsetmektedir. (Çolak 2008:185-186)

Kültürel Yönden

Atatürk döneminde Türk-Macar kültürel ilişkilerinin zenginleştiği göze çarpmaktadır. O, tarihe verdiği önem ve tarih bilimine duyduğu ilgi dolayısıyla daima yabancı Türkologlar özellikle, Macar dilciler, tarihçilerin çalışmalarını yakından izleyerek, Ármin Vámbéry'den Gyula Németh'e kadar birçok Türkologun eserlerini incelemiştir. 1934'te Budapeşte'den Atatürk'e mektup yazarak Türk-Macar ilişkileri ile ilgili kitaplar gönderdiğinden söz eden Németh'in, Imre Karácson'dan Valentin Hóman'a kadar birçok araştırmacının kitabını göndermesi, muhtemelen Atatürk'ün ilgisini bilmesi nedeniyledir. (Çolak 2010:376-378) Ankara'daki Macar Krallığı Maslahatgüzarı elçilik sekreteri Vitéz Rényey'in 11 Ekim 1934 tarihli raporunda "Atatürk'ün yazı masasında Zoltán Takács'ın Macarca bir çalışmasını gördüğünü, Atatürk'ün isteği üzerine Türkçeye çevirdiklerini öğrendiğini belirterek, Macar bilgilerden eserlerini Türkiye Cumhuriyeti Başkanına ulaştırmalarını rica etmesi de" bunu göstermektedir.³ Macar dilinin tarihi gelişimini iyi bilen Atatürk bu kültürün eski Türk kültürüne, diline benzediğini düşünüyordu. (Güngörmüş 1991:1297-1298) Atatürk'ün Macar dili, tarihi ve Türk Macar ilişkileri ile ilgili edindiği bilgi birikiminde okuduğu bu kitapların şüphesiz payı büyüktür.

Bu konu Macar Büyükelçiliği raporlarında sık sık geçmektedir. Atatürk'ün elçileri kabul ediş sırasında, alışılmışın dışında, sadece Macar Elçileriyle uzun süre sohbet etmesi, sohbetleri siyaset

3 Magyar Országos Levéltár (MOL): Macar Milli Arşivi, K63, 1934, 32/7, Elçilik Sekreteri Vitéz Rényey'in 11 Ekim 1934 tarihli raporu.

yerine, Türk-Macar ilişkileri ve Türklerin prehistoryasına yönlendirmesi söz konusudur. (Çolak 2010:379-381)

9 Ocak 1934 yılında Atatürk'e güven mektubunu sunmak için giden Ankara Macar Krallığı Elçisi Jungerth Arnóthy'nin bu konudaki izlenimleri şöyledir:⁴

"Gazi bu unsurları açıklarken insan onun bir Türk özgürlük kahramanı ve reformisti değil, bir Batı Avrupa Bilimler Akademisi başkanının odasında oturduğunu sanırdı. O benimle, halkların ırki akrabalığıyla uğraşmaktan, böyle fikir alışverişi yapmaktan memnuniyetini dile getirdi... "Hayal edersek" dedi: "iki halk, ülkelerimiz birbirine sınır komşusu olduğu zaman akrabalıklarını bilerek, birbirlerine yaslanarak korumuş, güçlerini geliştirmiş olsalardı, son yüzyıllarda Doğu Avrupa tarihi tamamen başka yön alırdı. Şimdi onlar din devrini kapattıklarına göre iki kardeş halkın- bu deyimi defalarca kullandı- dostluğu ve her alanda işbirliğini sağlamlaştırmasına hiçbir engel yok. Bizim halklarımızın ilişkisi, zikredilen çağlarda olduğu gibi şekillenmeli. Halklarımızın birbirleriyle olan ilişkisini geliştirdiğimiz zaman ilerlememiz gereken yön bu olsun." Konuşmamızın bitiminde, dostluk atmosferine geldiğimi ve iki milletin dostluğunun geliştirilmesi çerçevesinde açıklanan etkinliklerde onun ve hükümetinin içten desteğini daima hesap etmemi taahhüt etti."

Atatürk'ün bu ilgisi ve Macarlar hakkındaki düşünceleri Türk tarih tezi için Macar bilginlerden yararlanma çabasına yön vermiştir. Atatürk'ün Türk-Hun-Macar ırkının tarihi özdeşliğinin ortaya konulması ile görevlendirdiği Macar bilgin Ferenc Zajti'nin Türk Tarih Kongresine çağrısı, Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu üyeliğine tayin edilmesi bu alandaki fikir alışverişinin göstergesidir. (Çolak 2010:381-383) Macaristan'da öğrenim gören Hamit Zübeyr Koşay, Hüseyin Namık Orkun gibi bilginlerin Atatürk'ün yakın çevresinde yer alması (Çolak 2010:381) bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Latin alfabesine geçiş sürecinde Atatürk'ün Macar alfabesini incelemeye başladığı bilinmektedir.

Atatürk Orman Çiftliğinde çalışan Macar mühendis János György'nin eşi ve kızı, Çiftlikte bira fabrikasının önünde, (1935'li yıllar, Ankara).

(Başgöz 1999:114-119) Toplanan dil heyetinde uzun yıllar Budapeşte'de bulunup Macarcayı çok iyi bilen dil uzmanı Ragıp Hulusi (Özdem) Beyin bulunması da bir tesadüf değildir. (Németh 1990:161) Yazı devriminden sonra ise bu heyet dağılmamış, heyetin yeni üyeleri arasına Hamit Zübeyr (Akalin 2002:33) ve Türkçe için Latin alfabesinin alınmasının önerildiği I.Bakü Türkoloji Kongresi'ni takip eden, (Şimşir 1992:129-131) Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Gyula Mészáros katılmıştır. (Akalin 2002:33) 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması ile (Korkmaz 2004:208-209) Atatürk, daha 1917 yılında Agop Martayan ile karşılaşması sırasında Gyula Németh'in Türkçe gramerinde yapmış olduğu fasih Türkçe, orta Türkçe, kaba Türkçe sınıflamasına karşı *"dili tek biçimli kılmak"* sürecini resmen başlatmıştır. (Dilaçar 1976:351-356) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde Atatürk'ün arzusu üzerine Türk Macar Kültürel ilişkilerinin geliştirilmesi için Hungaroloji Enstitüsü'nün açılması (1936) Atatürk'ün

4 MOL, K63 1934, 3217, Macar Krallığı Elçisi Jungerth Arnóthy'nin 10 Ocak 1934 tarihli raporu.

ileri görüşlülüğü sayesinde bu alandaki kurumlaşmanın güzel bir örneğini teşkil etmiştir. (Çolak 2010:384)

Macarların Atatürk ve Türk Devrimine Bakışı Siyasi Yönden

Macaristan'ın Trianon Antlaşması ile toprak kaybedip küçüldüğü dönemde cereyan eden Türk Kurtuluş Savaşı, Macar ulusunun geleceği için de bir umut olmuş, her kesim tarafından hayranlıkla izlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Sevr Antlaşmasının geçersiz kılınması, Trianon, Versay, Saint German Antlaşmalarının da geçerliliğini yitirmesi demektir. Savaştan sonra Lozan Antlaşmasının imzalanması ve yeni Türkiye'nin kurulması bu ilgi ve hayranlığı arttırmıştır. Macar devlet adamları Atatürk'e olan hayranlıklarını sık sık vurgulamışlardır. Onlara göre Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği inkılap olağanüstüdür. (Çolak 2005:1255-1259) Bu hayranlığı, idol olarak Mussolini ve Atatürk'ü kabul eden Macar Başbakanı Gyula Gömbös'ün 1933 yılında Ankara ziyareti sırasında görüştüğü Atatürk'ün karşısında hissettiği duygu ve izlenimlerle ifade etmek mümkündür: (Çolak 2009:36-42)

“Kemal Paşa ekselanslarını gören ve dinleyen, komutanlık ve liderliğin niçin onun elinde olduğunu anlıyor.”

Macaristan'daki Turancılar ise 1920'den sonra İtalyan faşizminden etkilendikleri için, Mussolini İtalyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasında paralellik kurmuşlardır. (Demirhan 2000:58) Fakat onlara göre Mustafa Kemal Paşa aslında, asla sevmemesine rağmen “diktatör” olarak adlandırılmış veya onun gibi gösterilmiştir. (Medriczky 1937-1938:128) Onlara göre Atatürk, “bir daha Türkiye'nin ne özgürlük kahramanına ne de diktatöre ihtiyaç olmaması için” böyle idi. (Medriczky 1937-1938:137)

Atatürk'ün liderliğinin Macar tarihi boyunca ortaya çıkan bütün liderlerin özelliklerini kendinde topladığını ifade eden şu sözler Macar Turancılarının gözünde de O'nu, tartışmasız en bü-

yük lider konumuna oturtmaktadır: (Medriczky 1937-1938:137-138)

“Bizim bin yıllık tarihimize özgürlüğü kazanmanın ve onu korumanın tarihidir. Biz kendi içimizden ulusal kahramanlar yetiştirdik. Ve şayet halk kökenli, adaletli Kral Mátyás'ın gücünü, cömert Gábor Bethlen'in politikasını, feragat sahibi Ferenc Rákóczi'nin özverisini ve her şeyi tehlikeye atan özgürlük savaşını, Lajos Kossuth'un müthiş sezgisini, ulusal coşkusunu ve hiçten, alev sözleriyle ordusunu yaratan gücünü, dahası Ferenc Deak'ın serinkanlı, yavaşça ülkeyi inşa eden bilgeliliğini düşünmeye kalkışırsam, belki Kemal'in büyüklüğünü öyle hissettirebilirim.”

Andor Medriczky'nin deyiimiyle “bütün yaşamı Türk halkı, Türk milleti olan” (Medriczky 1937-1938:122) böyle bir liderden “geri kalan yadigar ise yalnızca Türk milletidir.” (Medriczky 1939:115)

Ekonomik Yönden

Macarlara göre “kültürel alandaki gibi ekonomik alanda gerçekleştirilmiş olan yenilikler Atatürk'ün yolundan dönmez ve planlı çalışan biri olduğunu göstermektedir. Bütün düşüncesi halkın ilerlemesi için halkın hizmetinde olmasıdır.” (Fekete 1939:7) Macar Turancıları Atatürk'ün diğer çalışmaları yanında, modern sanayii, tarım ve bununla bağlantılı ulaşım politikasının daha önemli olduğunu bildiğini vurgulamaktadır. (Medriczky 1937-1938:135) Péter Mórica “Törökország gazdasági jövője” adlı makalesinde Türkiye'nin bu konuda imkanları ve yapabilecekleri konusunda şöyle demektedir: (Mórica 1928:8)

“Türkiye şimdi tamamen garp fikirlerini almıştır. Rehberleri sürekli Türk halkının kati olarak garbın medeni milletleri arasında yer tuttuğunu söylüyorlar. Geriye şu mesele kalıyor. Acaba Türk halkı bu kanunlardan ne surette istifade edebilir? Teknik alanda yerini alabilir mi? Bankacılıkta ve asri ziraatta başarılı olabilir mi? Türkiye'de yaşayanlar ve gözünü Türk hayatına dikkatle çevirebilenler, Türk amale, tüccar, çiftçi, bankacısının Avrupa'nın seçkin milletlerindeki meslektaşları ile aynı ruhi ve bedeni kabiliyete haiz olduğuna kanaat getirmişlerdir.”

Bu alanda Türklerin askeri ve siyasi alanda üstün yetenekleri olduğunu vurgulayan yazar, o zamana kadar sanayi ve tarıma önem verilmediğini belirterek “yalnız Gazi Çiftliği ve ziraat mekteplerine bakarak bile Türklerin bu alanda yetenekli olduğuna karar verebileceğini” belirtmektedir. (Móricz 1928:8-9)

Etnograf István Györffy de Péter Móricz gibi Türkiye'nin ekonomik geleceği konusunda aynı iyimser düşünceleri paylaşarak “Türkiye'nin gelecekte zengin ve güçlü olarak Avrupa'nın önemli milletleri arasında yer alacağından” söz etmektedir. (Györffy 2001:89-90)

Kültürel Yönden

Atatürk'ün dil ve tarih çalışmaları Macarlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Ankara'daki Macar Büyükelçiliği raporları yazı⁵ ve dil devrimi hakkında ayrıntılı bilgilerle doludur.⁶ Buna göre yeni “Türk alfabesinin getirilmesi hem kültürel hem ekonomik açıdan önceki reformlardan daha önemli ve Batıyla kültürel ilişkilerinin gelişmesini sağlayacak nitelikte olacaktır.”⁷

Atatürk'ü Macar Kralı I. István'a benzetten Gyula Németh'in (Németh 1990:178) “Az újjászüllett Törökország” adlı makalesinde yazı devrimi ile yer alan düşünceleri, Macarların bu konudaki düşüncelerine tercüman olabilecek niteliğiyle oldukça çarpıcıdır: (Németh 1990:180)

“Bir yazı reformunun ulusun manevi yaşamına olağanüstü etkisi var. Şöyle bir hayal edelim! Şayet bir Macar Mustafa Kemal Paşa, bizim Latin yazımız yerine Arap yazısının kullanımını getirmek istese o zaman ne olur? Bunu hayal bile edemeyiz.”

Dil devrimi sürecinde yapılanlar Macarlar açısından “milli güçlenme bakımından son derece önemli” (Móricz 1933:14) ve “yeni bir kültürel temel vermeye yönelik bir çaba” olarak değerlendirilmektedir.⁸

Bu süreçte III. Türk Dil Kurultayına katılan Gyula Németh'in yıllar sonra bizzat Atatürk'le

Önce Adana, daha sonra Ankara'da çalışan Macar mühendis İmre Sáfar.

tanışması, (Dilaçar 1976:355-356) Atatürk'ü bu konuda Macar bilim adamlarından yararlanma davasını yansıttığı gibi, yıllar önce Gyula Németh'in kitabına koyduğu soru işaretlerine, “dili tek biçimli kılma” sürecinde, verdiği cevabı yansıtmaktadır.

Atatürk'ün tarih alanında yaptığı çalışmaların, Macar Büyükelçiliği raporlarında da geniş şekilde yer alan ve “favori teması olan Türk-Macar ortak kökeni ile bununla bağlantılı Türklerin prehistoryasının” Macarlar tarafından ilgi ile karşılanmaması mümkün değildir. (Flesch 2004:342-343)

Péter Móricz'in bu konudaki görüşleri yüzyıllardır Avrupalıların içlerine sindiremediği Macarların (Çolak 2001:4), Atatürk'ün Türk tarih tezinde keşfettikleri ortak noktayı gözler önüne sermektedir: (Móricz 1932:2)

5 MOL, K63, 19 Eylül 1928 tarihli rapor; 3 Kasım 1928 tarihli rapor.

6 MOL, K63 1935-32/1, Ankara'daki Macar Elçiliğinin 1934 yılı genel siyasi raporu.

7 MOL, K63, 19 Eylül 1928 tarihli rapor. Rapor yazı devriminden önceki tarihi göstermesine rağmen, yeni alfabenin nasıl uygulamaya konulacağını açıklamakta, bu alfabenin getirilmesinin önemine değinmektedir.

8 MOL, K63, 32/1 II. / 1932.1., 63/pol-1932., s. 4-5.

Irta Friedrich István

Adánában egy mezőgazdasági ki-

[illegible]

lentillas idóneas. Mikor a kolomp-
vára *Ellenék megkondulása*, a

Iris Kiss Menyhért, nemzetigyűlési képviselő

[illegible]

lardan varsa

Türk-Macar ilişkileri açısından Atatürk döneminin en çok söz edilmesi gereken yönü kültürel boyutudur. Tarih ve dilbilimine ilgisi nedeniyle köklü Macar Türkolojisinin verilerinden haberdar olan Atatürk, Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türk-Macar kültürel ilişkilerinin dostluk temelleri üzerinde yükselmesini sağlamıştır. Türk dil devrimi sürecinde ve tarih tezinin oluşumunda, Atatürk Macar kültürünü yakından tanıyan ve bu ortak kökeni iyi bilen bir lider olarak, Macarlarla bu alanda kültürel alışverişi hızlandırmıştır. Bu, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini kültür*” olarak gören Mustafa Kemal Atatürk’ün iki ülke arasındaki ilişkilerde de kültürü esas aldığını göstermektedir. Macar Türkolojisinin verilerinden ve Macar bilim adamlarından yararlanması, onun isteğiyle kurulan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin bünyesinde bir Hungoroloji Enstitüsü’nün yer alması bunun en güzel örneğidir.

Macarlarise AtatürkönderliğindeyapılanTürk Kurtuluş Savaşını ve Türkiye Cumhuriyeti'nde onun döneminde yaşayan hızlı değişim ve gelişmeleri hayranlıkla izlemişler; Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dostluğuna değer vermişlerdir. Bu dostluğun izlerini Atatürk'ün çağdaşı Macar devlet adamlarından, Macar kamuoyuna kadar her kesimde görmek mümkündür. Türkiye'nin yeniden yapılanmasında, kültürel ve ekonomik alanda Macarlar tarafından verilen destek, bu dönemde güzel bir dostluk örneği oluşturmuştur.

Türk Macar dostluğunun her alanda altın çağını yaşamasını sağlayan Atatürk'e karşı, Macarların sempati ve sevgisini göstermek için, Atatürk öldüğü zaman Macarların "*milli yas*" ilan ettiğini belirtmek yeterlidir. (Erkun 2003:XVI -XVII) Hemen hemen bütün dünya ülkeleri, Atatürk'ün cenaze törenine katılmak için devlet adamlarını Ankara'ya göndermiş, yabancı tören kıtaları bu törene katılmışlardır. Fakat Macar milletinin özel yas tutması gibi bir hareketi hiçbir dünya milleti yapmamıştır. (Erkun 1999:33)

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Magyar Országos Levéltár (MOL): Macar Milli Arşivi: K63, 32/1 II./1932.1., 63/pol-1932.

K63, 1934, 32/7.

K63 1935-32/1.

II. KİTAPLAR

BAŞGÖZ İ. (1999) *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk, Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara.

FLESCHE I. (2004) *Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*, Corvina Kiadó, Budapest.

DAGOBERT V.M. (1937) *Kemál Atatürk, Gazi Musztafa Kemál fél évszázad Törökország történelméből*, Budapest.

DEMİRKAN T. (2000) *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Haziran.

ERKUN F.N. (2003) *Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk*, Çeviren ve Derleyen: Fethi Vecdet Erkun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ERKUN F.N.(1999) *Budapeşte'den Ankara'ya*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 2, 1.Basım, Temmuz.

Benzer şekilde Atatürk'ün Macarlara bakış açısını ise, 1923'te István Friedrich'e, Macar milletine sunulmak üzere verdiği, kendi fotoğrafının üzerine yazıp imzaladığı şu satırlarda görmek mümkündür:

"*Muhterem ve kardeş Macar milletine!
Gazi Mustafa Kemal*"

Atatürk döneminde Türk-Macar ilişkileri bu kadar köklü olmasına rağmen, bugün Türkiye'de ve Macaristan'da Atatürk döneminin Türk-Macar bağlantılarını ortaya koyan eserler çok azdır. Bu alanın aydınlatılması bu yıl 75. yıldönümünü kutladığımız ve 1936'da Atatürk'ün emri ile kurulan ve bu yüzden varlığını Atatürk'e borçlu olan Hungarolojinin ve onunla işbirliği içinde olması gereken diğer disiplinlerin; öte yandan uzun bir geçmişi bulunan Macar Türkolojisinin, Türk-Macar dostluğunun altın çağına ulaşmasında büyük emeği olan Atatürk'e karşı bir borcu olmalıdır.

KEREKESHÁZY J. (2000) *Atatürk, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése*, Terebess Kiadó, Budapest.

ŞİMSİR B. (1992) *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

III. MAKALELER

AKALIN Ş.H. (2002) Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, T.D.K.'nın 70. Yılı Özel Sayısı, (607), Temmuz, 1-58.

ÇOLAK M. (2001) 19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması, *Toplumsal Tarih*, 15 (89), Mayıs, 4-10.

ÇOLAK M. (2009) Atatürk ve Macar Başbakanı Gyula Gömbös, *Erdem*, (55), Aralık, 33-55.

ÇOLAK M. (2010) Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (27), Bahar, Konya, 373-402.

ÇOLAK M. (2009) Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri (1912-1918), *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, 20-22 Mayıs 2009, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 395-411.

- ÇOLAK M. (2008) Atatürk'ün Macar Bahçıvanı János Máthé'nin Anılarında Ankara, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü, (7), Bahar, 181-193.
- ÇOLAK M. (2004) Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Türk-Macar İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX (59), Temmuz, 413-428.
- ÇOLAK M. (2006) Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'da Türk İmajı, (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı), *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu*, Symposium International d'Imagologie 26-28 April 2004, Muğla Bildirileri, II (77), Muğla, 215-231.
- ÇOLAK M. (2005) Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938), *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003-Ankara, Bildiriler, II, Ankara, 1253-1266.
- DİLAÇAR A. (1976) Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform, *Hungaro-Turcica Studies in Honor of Julius Németh*, Loránd Eötvös University, Budapest, 351-356.
- FEKETE L. (1939) Az új Törökország, *különnyomat A Magyar Szemle 1939*, Januári számából, Budapest, 1-8.
- FRİEDRİCH I. (1923) Kemal Paşa átvette a kardot, *A Nép*, május 6., 3.
- Friedrich István, (2001) *Új Magyar életrajzi lexikon*, II. Kötet, D-Gy. főszerkesztő Markó László Budapest, Magyar Konyvklup, 808-809.
- GÜNGÖRMÜŞ N. (1991) Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban, *Nemzetközi Magyar Filológiai Tarsaság, III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*, Szeged, Augusztus 12-16, 1295-1301.
- GYÖRFFY I. (2001) A Török Nép Jövője, *Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról*, Terebess Kiadó, 89-90.
- KORKMAZ Z. (2004) Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 195-216.
- MEDRİCZKY A. (1937-1938) Kemál Atatürk a hadvezér, az államférfi és az ember, *Turán*, XX-XXI. évfolyam, VII-X.szám, 121-138.
- MEDRİCZKY A. (1939) Kemál Atatürk emberi sorsa, *Turán*, XXII. évfolyam, VI.szám, 115-118.
- MÓRICZ P. (1932) Az újtörök történetírása mozgalom, *Turán*, XV. évfolyam, I-IV.1-6.
- MÓRICZ P. (1933) Gazi Musztafa Kemal és a Török Köztársaság alkotásai, *Turán*, I-IV, XVI. évfolyam, 7-15.
- MÓRICZ P. (1928) Törökország gazdasági jövője, *Turán*, XI. évfolyam, I-IV. szám, 8-17.
- NÉMETH G. (1990) Az újjászülett Törökország, *Törökök és Magyarok*, II, Budapest, 178-183.
- NÉMETH G. (1990) Kisebbségi Közlemények: Az új török írás, *Törökök és Magyarok*, II, Budapest, 160-161.
- NÉMETH G. (1990) Törökök és Magyarok, *Törökök és Magyarok I*, Budapest, 176-178.

“Ugor-Türk Savaşı” ve Macar Dilinin Kökeni

Çev. Serdar Karadağ

László Maráczi¹

Son yıllarda, Macar dilinin bir Fin-Ugor dili olarak geleneksel sınıflandırılmasına, uluslararası alanda bazı saygın ilim adamları (meselâ, Marcantonio, Nummenaho and Salvagni, 2001; Marcantonio, 2002) tarafından itiraz edilmiştir. Bu çalışmalar Ural/Fin-Ugor hipotezini bir “mit” olarak adlandırmaktadırlar. Aslında, bu araştırmalar 19.yy’ın ikinci yarısında Macar ilim adamlarının Macar ve Türk ayırımı yapan ve bunları ayrı birer dil ailesi içerisinde sınıflandırmaya karar verdikten “Ugor-Türk meselesi”nin çıkarımına da itiraz niteliği taşır.² Ancak, Macarca’nın sınıflandırılması konusu her ne kadar şüpheliyse de, Ugor-Türk meselesi çıkarımına, linguistik olmayan ne tür “başka” argümanlar karar vermiştir sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu makale, Ugor-Türk meselesinin daha az bilinen argümanlarına odaklı bir çalışmadır. Bu argümanlar, bilim tarihi, 19.yy Avrupası ve Habsburg İmparatorluğundaki ideolojik, jeopolitik ve politik gelişmeler, Avromerkezcilik ve Oryantalizm, ve Ugor-Türk ihtilafındaki Franz Schedel, Paul Hunsdorfer, Josef Budenz, Armin Vambery, Gabor Balint de Szentkatolnai³ gibi anahtar-oyuncuların şahsi vaatleri ve sadakatleri üzerine şekillendirilmiştir. Makale Ugor-Türk ihtilafının çıkarımına, neredeyse tamamen bu linguistik olayın şartları, faktörler ve argümanlar tarafından karar verildiği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Avusturya gizli servisi, Macar Bağımsızlık Mücadelesi, Avromerkezcilik, Ugor-Türk Savaşı

Giriş

Macarların 19.yy’ın ikinci yarısındaki antik tarih çalışmaları, 17.yy Alman filozofu Leibniz tarafından şekillendirilmiştir. Leibniz’in hipotezine göre, halkların Urgeschichte (tarih öncesi) linguistik temelli olarak yeniden inşa edilebilir.

Bu makalede Macar ders kitaplarında Macarlaştırılmış kullanımı Ferenc Toldy ve Pal Hunsdorfer yerine orijinal Alman isimleri olan Franz Schedel ve Paul Hunsdorfer isimleri kullanılacaktır. Schedel ve Hunsdorfer’in sırası ile kırk üç ve otuziki yaşlarında, aslen Alman olmalarına rağmen daha

- 1 Laszlo Maracz, Amsterdam (Hollanda) Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Bölümünde yardımcı profesördür.
- 2 Macar dilinde “Ugor-Türk Savaşı” (Ugric-Turkic War) ifadesinin karşılığı “az ugor-torok haboru”dur. Kelime anlamı itibarıyla de “Ugor-Türk İhtilafı”dır. Ancak, tartışma Macar dilinin Ugor veya Türki dillerine akra-ba olduğu sorusu üzerinedir. Bundan dolayı bu makalede “Ugor-Türk Meselesi” tercümesine bağlı kalınacaktır.
- 3 Bu makalede Macar ders kitaplarında Macarlaştırılmış kullanımı Ferenc Toldy ve Pal Hunsdorfer yerine orijinal Alman isimleri olan Franz Schedel ve Paul Hunsdorfer isimleri kullanılacaktır. Schedel ve Hunsdorfer’in sırası ile kırk üç ve otuziki yaşlarında isimlerini resmi olarak Macarlaştırdıklarına dair bir belge bulunmamaktadır. Olgunluk yaşlarında Macarlaştırdıkları yerine orijinal isimlerinin kullanılması bu makalenin ortaya koyduğu argümanı güçlendirmek amacı ile tercih edilmiştir.

sonra isimlerini resmi olarak Macar isimleri aldıklarına dair her hangi bir belge bulunmamaktadır. Olgunluk yaşlarında Macarlaştırdıkları yerine orijinal isimlerinin kullanılması bu makalenin ortaya koyduğu argümanı güçlendirmek için tercih edilmiştir.

Aslında Fin ve Macar dillerinin bazı kelime benzerlikler gösterdikleri ve dolayısıyla Finlilerin ve Macarların antik tarihlerinde ortak unsurlar olduğu teorisini (Van der Schulenburg, 1973, 95) ortaya koyan da Leibniz'dir. Leibniz'in fikirleri 18.yy doğasında Alman bilim adamları tarafından kabul görmüştü. Bunlar arasında Eberhard Fischer ile Fin ve Macar dilleri arasındaki akrabalığı ilmi olarak "ispatlamak" amacıyla nispeten ilkel bir kelime listesi derleyen ve zayıf bir çalışma ile benzer bir akrabalığı Kuzey-Avrupa ve Sibirya dilleri arasında göstermeye çalışan August Ludwig Schlozer (1735-1809) de yer almaktadır.

Gottingen Üniversitesinde ders veren August Ludwig Schlozer (1735-1809) Macarları, Finlilerin Avrupalı "eklentisi" olarak kabul etmişti: "[...] Macarlar; bunu ekliyorum, çünkü benim plânıma göre bu bölgeye ait olmadıkları gibi, antik bir halk da değillerdir. Asya'dan ancak 19.yy'da göç etmişlerdir. Macarların dilinin Fin ve Lapon dilleri ile yakın akraba olduğu uzun zamandır kabul görmekle, bu ulus büyük Fin halk grubunun bir dalını oluşturmaktadır." (Schlozer, 1771, 306). Schlozer "Allgemeine Nordische Geschichte"de Macarlar ile ilgili pek çok küçültücü ifade kullanmaktadır: "Yakın geçmişteki birkaç Macar dışında, fethetmek için yaratılmış bir halk olmadıkları gibi, aksine her zaman komşularının avı olmuş ve dolayısıyla kendilerine ait bir tarihleri olmamıştır" (Schlozer, 1771, 301).

Schlozer'in 18.yy'daki bu tür çalışmalarıyla Almanlarda, gölgesi daha sonraki yüzyıllara da düşecek olan bir anti-Macar ton şekillenmiştir.

Bu anti-Macar tarih yazım ekolünün gelişimi Avrupa alanındaki ulusal kimlikler rekabetinin gelişimi ile yakından ilgiliydi. Aslında Leibniz programı, ancak 19.yy'ın ikinci yarısında kendine bir yer bulabilmişti. Bu dönemde Leibniz'in fikirleri, linguistik izlerin Macarlar'ın Urgeschichte (tarih öncesi)ni yeniden inşa etmek üzere yeterli

delil sağlayacağını savunan, Paul Hunsdorfer ve Josef Budenz gibi Macar Bilimler Akademisine dahil ilim adamları tarafından sahiplenilmişti.

Bununla birlikte bu hipotezin sonuçları çok daha öteye uzanıyordu. Sözde Fin-Ugor dillerinden çok daha şümulü benzerlikler gösteren Macar-Türk dillerinin linguistik benzerlikleri, sadece Macar dilinde "ödünç alınan" statüsüne sahip olmuştur. Macarlar'ın tarih öncesi düşünüldüğünde, Macarların göç yolları Orta Asya ve güneyindeki alanlar ihmal edilerek, sadece kuzey izleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. Bu makale, linguistik verilerin böylesine tek yanlı bir yorumunun genetik linguistik sınıflandırma, Orta Asya tarih araştırmaları, Macarları ve dillerinin kökenleri konusundaki çalışmalar açısından sonuçları derinlere uzayan Fin-Ugor hipotezi gibi temelsiz ve asılsız bir teze nasıl ulaştığını ele almaktadır.

"Macarlar Asya Kökenlidir"

Tahilimizin önemli bir başlangıç noktası, liberal Macar Kontu Istvan Szechenyi tarafından başlatılan Macar Reform Çağı'dır. Szechenyi, 1841 yılında programatik bir nitelik taşıyan "Doğudan Gelen Halk" isimli kitabında, Macarlar'ın en önemli misyonunun, Avrupa'da Asya'dan gelen bir halk olduğunu; "Macarlar Avrupa'daki diğerleri ile ilgisi olmayan bir ırkın çocuklarıdır. Macarların, Asyalı beşiklerinde saklı olan, bugüne kadar gelişme fırsatı bulamamış eşsiz yeteneklerini Avrupa'da geliştirmekten başka görevleri yoktur" şeklinde belirtir. (Szechenyi, 1841, 16). Kont Szechenyi'nin eski Macaristan'a yönelik bu modernleştirme programı, sadece toplumu, iktisat ve kamu yönetimini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda bu program açık bir kültürel-linguistik komponenti de olmuştur. Yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere "Reform Çağı" entellektüelleri Macarların ve dillerinin Asya kökenli olduğu konusunda ikna olmuşlardı. Kont Szechenyi ve takipçileri 1830 yılında, Macar dilinin sadece devlet yönetimine uygun hale getirilmesi maksadıyla değil, aynı zamanda bu dilin yapısını ve kökenleri üzerine araştırma yapmak için Macar İlimler Akademisini kurmuşlardır. Macar İlimler Akademisi bu yolda bir sözlük çalışması başlatmış,

bu sözlüğün derlenmesi işi, Akademinin iki üyesi; Benedikt keşişi Gergely Czuczor(1800-1866) ile, Yüksek Temyiz Mahkemesinde yargıç olan Janos Fogarasi'ye (1801-1878) tevdi edilmişti. (Naday ve Safran, 1984, 30). Sözlük üzerindeki çalışma "Akademiai Nagyszotar" (Büyük Akademik Sözlük) yayınlanmadan önce, yaklaşık otuz yıllık bir mesaiyi gerektirecek ve dilin bitişiklik yapısını başlangıç noktası alan, bu sözlük, Macar dilinin ilk ilmi sözlüğü olacaktı. Ne varki, Kont Szechenyi'nin üstlendiği bu inisiyatif, ümit vadeden bir araştırmanın başlangıcı olsa da, sonuna kadar gidemeyecektir. Zira, Habsburg İmparatorluğundaki siyâsi gelişmeler, dilin ve kültürün kökeni konusundaki inisiyatif sahiplerini yıldırmış ve sindirmişti. 1848 yılı, 15 Mart tarihinde Macar liberal hareketi Habsburg monarşisine karşı ayaklandı. Lajos Kossuth liderliğindeki milli devrimci hareket, Macar Cumhuriyetini ilan etti ve Macar ordusu Honved'i kurdu.

1849 yılında Honved silah bırakmak zorunda kaldı, çünkü çarist Rus birliklerin desteği ile Avusturya birlikleri Macar ordusunu yenilgiye uğratmıştı. Honved'in 13 Ağustos 1849'da Vilagos'ta tesliminden sonra, Viyana monarşinin Macaristan bölgesinde Habsburg mutlakîyetini yeniden kurmak üzere Alexander Bach'ı vali olarak görevlendirdi. Devrim sonrası Macaristan'da on yıldan fazla süren Habsburg hakimiyetinin yeniden kurulma çalışmaları beraberinde 30'lı yılların "Reform Çağı"nda oluşturulan kurumların Macar kimliğinin bastırılması çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bach'ın demir sopa ile Macarları Almanlaştırma çabaları, Macar İlimler Akademisine de uygulanmıştı. Devrimden sonra on yıl boyunca Macar İlimler Akademisi'nin genel toplantılarının yapılmasına izin verilmemiş ve Bach ile yönetimi Akademi'nin kuruluş tüzüğü'nün "Akademi'nin maksadı, Macar dilini araştırmak ve geliştirmek" olan ikinci maddesini iptal etmek istemiştir. (Kecskemethy, 1987, 106).

Bu anti-Macar ortamda aslında 1848-1849 Macar bağımsızlık savaşından önce entellüktüel sahada mevzilenmiş olan iki kişi, akademik sahnede ortaya çıkmıştır; bunlar, asıl Alman isimleri sırasıyla Franz Schedel ve Paul Hunsdorfer olan

Ferenc Toldy ve Pal Hunfalvy'di. Bu iki adam 19.yy'ın ikinci yarısında Macar İlim Akademisini domine edecektir. Akademi'nin araştırma planları ve yeni üyeleri de onlar tarafından belirlenecekti.

Macar Akademisinde Avusturyalı Bir Casus

Franz Schedel'in (1805-1875) Avusturya şansölyesi Prens Klemens von Metternich Oberste'nin anti-liberal politikalarına hizmet eden, Habsburg İmparatorluğu gizli servisi "Polizei- und Zensurhofstelle" olarak bilinen Avusturya istihbarat teşkilatı tarafından ne zaman kiralandığı bilinmemektedir. Viyana kongresinden sonra Von Matternich, liberal hareketleri bastırarak Habsburg monarşisinin iktidarda kalması ve demokratik düşünceleri Avusturya tebasından uzak tutma amacıyla sert ve ceberut bir polis devleti uygulaması yapıyordu. Belgelerden anlaşılmaktadır ki 1836 ila 1843 arasında Schedel denen bu adam, Avusturya gizli servisi için casusluk ve muhbirlik faaliyetinde bulunuyordu. Nitekim bunu ispatlayan kayıtlar ve vesikalar, Macar tarihçi Gabor Pajkossy tarafından deşifre edilmiş olup, halen Macaristan Milli Arşivi (MOL) ile Macar İlimler Akademisi arşivlerinde bulunabilir.(Pajkossy, 2002, 2004). Macar arşivlerinde genç Schedel tarafından 1836 ila 1843 arasında yazılmış onüç tam, bir de tamamlanmamış rapor bulunmaktadır⁴. Raporlar Ferstl'e hitaben yazılmış ve Von Matternich tarafından idare edilen "Informationkomite"yi bilgilendirmek için kullanan Sedlnitzky'ye iletilmiştir. Genç Schedel,şefi olan Ferstl'in emirlerini uygulayarak, Macar liberal muhalefetine karşı muhbirlik yapmış, üyelerine karşı casusluk faaliyeti yürütmüş, plânlarını ortaya çıkarmaya çalışmış ve ilişkilerini envanterini tutmuştur.

Toldy, Franz Karl Joseph Schedel ismi ile Buda'da Alman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Schedel, Macar Bağımsızlık savaşı arefesinde ismini resmi olarak Toldy olarak Macarca bir isimle değiştirdi. Schedel'in ailesi Macarca bilmediğinden, oğlunu sekiz yaşında iken Czegled kasabasında bir ilkokula Macarca öğrenmesi için gönderir. Schedel ailesi Reform Çağında başlayan Macarlaştırma çabaları ile birlikte Macar

krallığında iyi derecede bir Macarca bilgisine sahip olmadan bir kariyer yapmanın zor olduğunu anlamıştı. Macarca bilgisi, genç Schedel'in Kont Sedlnitzky'nin Avusturya gizli servisinde kariyere hazırlanması için zaruriydi. Bu konuda muhtemelen Avusturya gizli servisine babası Franz Schedel üzerinden başvurmuş olmalıdır. Franz Schedel en azından 1830'dan itibaren Peşte-Buda ve Pozsony'de (bugünkü Bratislava) yer alan ve yüksek rütbeli polis amiri olan Leopold Valentin Ferstly tarafından yönetilen Polizei- und Zensurhofstelle'in Macaristan teşkilatında hizmet sonrası direktörlüğünün bir personeli olarak Peşte'de çalışmıştır (Pajkossy, 2004)

Schedel, Buda hizmet sonrası amirliğinin Peşte teşkilatında bir kontrolör olarak Ferstl tarafından idare edilmiştir. (Pajkossy, 2002, 20). Ancak Sedlnitzky'nin Polizei- und Zensurhofstelle teşkilatının Macaristan seksiyonunun Macar Krallığı topraklarındaki faaliyetlerinin yasadışı olduğunu unutmamak gerekir. Bu sebeple teşkilât, büyük gizli muhbirler ve ajanlar tarafından çalıştırılıyordu. (Pajkossy, 2004, 339). Gabor Pajkossy'nin tahminlerine göre 1848 Macar Bağımsızlık mücadelesi arefesindeki Macar gizli istihbarat teşkilâtı 100-150 muhbirden oluşmaktaydı. Bu muhbirlerin bir kısmı, Schedel'ler gibi Macar olmayan milletlere mensup kişilerden, Habsburg mutlakiyetinin sadık destekçileri olarak, Macarlar tarafından domine edilen geleneksel aristokratik düzene ve özellikle Doğu Macaristan ve Transilvanya'daki Macarlar arasında güçlü olan Protestanlığa karşıydılar. (Pajkossy, 2004, 341).

1830 yılında, 25 yaşında iken Schedel, Macar İlimler Akademisi'ne üye olduğunda, 1835'te Akademinin Genel Sekreteri ve yönetim kurul üyesi olarak Akademi'nin kurucusu, Başkan Yardımcısı Kont Szechenyi ile yanyana oturmaktaydı. Genç Schedel 9 Kasım 1844 tarihinde Peşte Üniversitesi kütüphanesi direktörlüğüne atandığında kariyerinde önemli bir adım atmıştı. Zira bu atama istihbarat servis şefi olan Avusturya gizli servisinin başı Kont Sedlnitzky (1778-1855) ve Ferstl tarafından desteklenmişti. (Pajkossy, 2002, 15).

Sedlnitzky'nin Polizei- und Zensurhofstelle teşkilatı 1848'deki devrim ayaklanmaları esna-

sında çöktüğünden dolayı, 1849 yılında Avusturya gizli teşkilatı yeni bir yapılanmaya gittiğinden, Schedel/Toldy ismi Avusturya gizli servisinin 1850'den sonraki kayıtlarında ratlanmayacaktır. Ne var ki bu durum Schedel'in artık Avusturyalılar için çalışmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis Schedel Macar bağımsızlık mücadelesi ezildikten sonra Macaristan'da daha da önemli konumlar işgal edecektir. Bu yoldan olmak üzere, Peşte Üniversitesi Kütüphane yöneticiliği ve Macar İlimler Akademisi Genel Sekreterliğinin yanında, 1861'de Budapeşte üniversitesinde Macar edebiyatı profesörlüğüne atanır. Ancak bunlar arasında Schedel'in muhtemelen en sevdiği unvan, Macaristan Kralı Franz Joseph'in "Kraliyet Danışmanı" unvanı olmalıdır. Nihayet Schedel, genç yaştan itibaren talip olduğu göreve kavuşmuştu: Habsburg Hanedanı'nın sadık hizmetkârı.

İstihbarat Ağının Büyümesi

Schedel'in, Paul Hunsdorfer'i (1810-1891) istihbarat işlerinde işbirliği yapmak üzere hangi tarihte işe aldığı bilinmemekle beraber, Schedel ve Hunsdorfer her halükarda Schedel'in editörlerinden biri olduğu bağımsızlıkçı dergi Athenaeum ile Hunsdorfer'in işbirliği yapmaya başladığı 1839'dan itibaren irtibat halindeydi. 1841'de Hunsdorfer, Schedel'in desteği ile Macar İlimler Akademisi üyeliği yanında, 1842'de Schedel'in tavaşutıyla yazarlar ve entelektüellerin oluşturduğu edebiyat kulübü "Kisfaludy Topluluğu"na katılacaktır. Hunsdorfer'in gerçekten Schedel'in Avusturya gizli servisi için faaliyetlerinden haberdar olup olmadığı yeterince açık değildir, ancak 1839'dan Schedel'in öldüğü 1875 yılına kadar Schedel ve Hunsdorfer 36 yıl boyunca yakın temas halinde olmuşlardır. Hunsdorfer'in ilmi kariyeri tamamen Schedel'e bağlı idi. Onu aslında linguistik ile ilgili konulara sokan da Schedel'di. Dolayısıyla Schedel'in Macaristan'daki Avusturya otoritelerinin hizmetindeki istihbarat faaliyetlerinden haberdar olmaması hiçte ihtimal haricinde görünmemektedir. Schedel, genç avukat Hunsdorfer ile kendisi arasında bir benzerlik görmüş olmalıydı. Hunsdorfer tıpkı Schedel gibi, Macar krallığında yaşayan Alman milletinin bir

üyeydi. Schedel Buda'daki Schwabian cemaatine, Hunsdorfer ise yüksek yaylalardaki Zipser Alman cemaatine dahildi. Her iki etnik Almanın da ana dili Almanca idi ve çocukluk dönemlerinde Macarca bilmiyorlardı. Hunsdorfer Almanca'yı ancak yetikin yaşlara ulaştığında, 1827 yılında 17 yaşında Macarca öğrenmesi için bir Miskolc lisesine gönderildiğinde öğrenecekti. (Domokos ve Paladi-Kovacs, 1986, 9).

Hunsdorfer 1842 yılında tıpkı Schedel gibi ismini Macarlaştırmış, her ikisi de Reform Çağın'daki Macarlaştırma çabalarının karşılığını vereceğini hesap etmiş olmalıydı.

Her ikisi de, sadece aynı sosyal-etnik kökenden gelmiyor, aynı zamanda benzer siyasi görüşlere sahip bulunuyorlardı. Hukuk eğitimi gören Hunsdorfer, akıl hocası Schedel gibi Habsburg Hanedanı davasına kendini adamıştı. Bu durum, 1848-1849 yıllarındaki Macar, anti-Habsburg bağımsızlık mücadelesi yıllarında yazdığı "Naplo 1848-1849" (Günlük 1848-1849)'de açıkça görülmektedir.

Hunsdorfer, hasbelkader, Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığı için oylama yapılan memleketi Kesmark'ı (bugünkü Slovakya'da Kezmarok) temsilen devrim parlamentosunun bir üyesi olmuştu.

"Günlüğünden" edindiğimiz izlenime göre, Hunsdorfer devrim parlamentosunun bir üyesi olmasına rağmen, Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını asla desteklemiyor, Macaristan'ın bağımsızlığına ve cumhuriyete karşıydı olarak, Habsburg Hanedanı ile kayıtsız şartsız bir uzlaşma yönünde tavır alıyordu. Bu tavır, şüphesiz Macar bağımsızlık mücadelesi esnasında azınlıktaki bir pozisyondu. Aslında bu yıllarda Hunsdorfer, devrim parlamentosunun komplovari bir fraksiyonu olan ve Lajos Kossuth'un Macaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesini engellemeye yönelik kurulmuş olan Barış Partisinin de bir üyesiydi. Ancak, bildiği gibi, 14 Nisan 1849'da Debrecen'de devrim parlamentosunun bir oturumunda bağımsızlık deklarasyonu ilân edilecektir. (Domokos and Paladi-Kovacs, 1986, 27).

Hunsdorfer'in günlüğünden anlaşılan bir diğer gerçek de, bağımsızlık mücadelesi yılların-

da Hunsdorfer, Schedel ile oldukça yoğun yakın ilişki içindedir. Schedel, devrim parlamentosundaki siyasi gelişmelerden Hunsdorfer aracılığı ile haberdar oluyor, hâтта Hunsdorfer bağımsızlık ilânından sonra 1849 Mayıs başlarında Bakanlıklar oluşturulurken, Schedel adına yüksek seviyede bir hükümet görevi için lobi faaliyeti yürütüyordu.

İlk bağımsız Macar hükümetinde Din ve Eğitim Bakanı olan saygı duyulan tarihçi, piskopos Mihaly Horvath, Schedel'e Bakanlığında bir görev vermek için oldukça istekliydi. Schedel'in bir Bakanlık görevlisi olarak atamasını engelleyen-se Kossuth idi, çünkü Kossuth'un belirttiği gibi "Toldy değişken bir karaktere sahip ve bir pecso-vics" idi. (Hunfalvy, 1986, 273-274). Pecso-vics kelimesi, o günlerde Habsburg Hanedanı ile kayıtsız şartsız uzlaşma taraftarı olanlar için kullanılan aşağılayıcı bir kelime idi. Belli ki Kossuth, Schedel'in Avusturyalılar için çalıştığını çok iyi biliyordu.

Macar Bağımsızlık mücadelesinin ezilmesinden sonra Schedel ve arkadaşı Hunsdorfer için artık bundan böyle kendi "devrim"lerini yapmaları için, yâni Macar dilini ve Macarları Leibnizian programına göre yönlendirme ve yapılandırma için yol açıktı. Bu yolda, Macar İlimler Akademisi'nin tam manâsıyla kontrolünü ele geçirmek için ilk önemli adım, 10 Haziran 1851'de, Avusturya hükümetinden affını sağlayabildikten nerdeyse bir seneye yakın bir süre sonra Akademi'nin kütüphane direktörlüğüne Hunsdorfer'in atanması ile gerçekleşecekti. (Domokos and Paladi-Kovacs, 1986, 35). Hunsdorfer, bu kilit konumunu 1891'de ölene kadar kırk yıl boyunca işgal edecektir. Avusturya otoritelerinin desteği ile Schedel ve Hunsdorfer Macar İlimler Akademisi'nin araştırma gündemi ve görevlendirmeleri üzerinde mutlak bir kontrol sahibi olmuştu.

Macar bağımsızlık hareketinin bastırılmasından sonra Hunsdorfer Fince öğrenmeye başlar. Schedel bu konuda ona Fin gramer kaynaklarıyla destek sağlamaktadır. (Domokos and Paladi-Kovacs, 1986) ve Hunsdorfer fanatik bir biçimde Fince ve Macar lingüstiği üzerine yeni bir araştırma üzerine çalışmaya başlar. Ona göre, Macarlar'ın kökeni nordik halklara dayanmaktadır. Macar İlimler Akademisi'nin 18 Haziran 1851 tarihli da-

hili toplantısında Hunsdorfer, Schott'un Macar, Fin ve Türk-Tatar dillerinin akraba, ancak farklı dallarda konumlandırıldığı Ural-Altay dilleri üzerine çalışmasına da atıfta bulunarak "Büyük Linguistik Görevlerimiz Üzerine" başlıklı bir makale sunumu yapar. Makale, editörlüğü Schedel ve Hunsdorfer tarafından yapılan "Uj magyar muzeum" (Yeni Macar Müzesi) adlı gazetede yayınlanır. Bunun da ötesinde Hunsdorfer, Macarca ile bağlantılı diller çalışmasının sadece Macar dili için değil, aynı zamanda Macar Urgeschichte'sinin (tarih öncesi) yeniden inşası ile de ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

İlimler Akademisi'nin 29 Mart 1851 tarihli bir diğer dahili toplantısında Hunsdorfer, Macar dilinin ilk Akademik Sözlüğü'ne karşı, dili "ilmî olmayan" olarak niteleyen bir yayınlı saldırıya geçecektir. Ona göre Macarca'nın kökü, kendi içinde var olamaz ve ancak ilişkili bir başka dil içerisinde karşılığını bulur (Hunfalvy, 1851, 104-113). Hunsdorfer Büyük Akademik Sözlük üzerine saldırıya geçtiğinde, sözlüğün yazarlarından biri olan Gergely Czuczor, Macar bağımsızlık mücadelesi esnasında yazdığı Avusturya karşıtı yazıları sebebiyle hapiste bulunmaktadır. Macar İlimler Akademisi Bach-dönemi sınırlayıcı politikalarını tehdidi altındayken 1856'da Hunsdorfer, yeni kurulan "Magyar nyelveszet" (Macar Linguistiği) isimli bir gazetede linguistik programını ilân ediyordu (Hunfalvy, 1856). Ancak İlimler Akademisi'nin üyeleri Hunsdorfer'in inisiyatifine güvenmiyordu. Hunsdorfer'in yakın bir işbirlikçisi olan Bernat Munkacsi, Akademi'nin pek çok üyesinin, Hunsdorfer'in Macar milletinin itibarını zedelemek amacıyla Fin teorisini yüceltmek için Avusturya hükümetinden rüşvet aldığı dedikoduları sebebiyle projede yer almaya istekli olmadığını yazmıştır. (Domokos and Paladi-Kovacs, 1986, 53).

Avro-merkezci Doktrinler

Hunsdorfer, "Macar Linguistiği'nin ilk sayısında "Mít akar a magyar nyelveszet?" (Macar Linguistikleri Ne İster?) isimli program niteliği taşıyan makalesinde Macar dilinin orijini ile ilgili olarak araştırmasının ana hatlarını ortaya koyuyordu. Önce, sınıflandırmasında Turan (Altay), Semitik ve Aryan (Hint-Cermen) olan üç değişik genetik ırk ile eşleşen üç dil tipini, Max Muller'den

yana tavır alarak, Macar dilinin Ural-Altay dilleri ile bağlantılı olduğunu öne sürüyordu. (Hunfalvy, 1855, 127). Hunsdorfer'in aslında tek kaygısı, nasıl olupta Macar biliminin nasıl Avrupalı yapılabileceği idi. Bu soruya cevap verebilmek için Avrupa medeniyetini Helenik ve Latin kültür terimleri ile tanımlamış ve Hint-Cermen dil ailesine uygulanan Leibnizyen metodu tercih ediyordu. Hunsdorfer'e göre bu metodoloji araştırma programının temelini oluşturuyordu ve ancak bu metodun sıkı bir disiplin altında uygulanmasıyla, Macar bilimi ve linguistiği Avrupa standartlarına ulaşabilirdi.

Aslında onun linguistik akrabalıklara ilişkin metodu, Avrupa medeniyetini başlangıç noktası (orjin) olarak alan ideolojik bir bakış biçimiydi. Ona göre Asyalı halklar, sağlam tarihi temellere dayanıyor olamazlardı ve bu sebeple Avrupa medeniyetinin bir parçası da değillerdi. Dil ve tarih üzerine ilmî yaklaşımlar, sadece üzerlerinde Hristiyan ve Avrupa medeniyet görüşü oluşturulabiliyorsa başarılı olabilirdi. Hunsdorfer'e göre, Macar linguistiği, edebiyatı ve ilminin geliştirilebilmesi ve medeni, Avrupa milletleri arasında bir yer edinebilmesi, ancak Helen-Latin linguistiğine, edebiyatına, sanat ve ilimine dayandırılması ile mümkün olabilirdi. Görüldüğü gibi bu metod, Szechenyi'nin programı ile taban tabana zıttı. Szechenyi'nin programı, Macar dilini ve kültürünü Asya karakterli olarak kabul ediyor ve bu Asyalı özelliklerinin geliştirilmesini, Macarların Avrupa'ya yapacağı büyük bir katkı olarak görüyordu.

Hunsdorfer'in "Avro-merkezci" söylemleri çok daha ileriye giden çıkarımlar da içeriyordu. Akra-ba dillerin hangileri olduğunu kesin bir şekilde belirlemeyi başaramamakla beraber, Macar dilinin sadece akraba olduğu diller ile karşılaştırılarak ilmi bir çerçevede incelenebileceği çıkarımında bulunuyordu. Hunsdorfer, 1860'lı yıllarda, Macar dilinin akrabalıklarını kuzey dilleri ile sınırlamıştı. 1861 yılında yayınlanan "Finn olvasokonyv" (Fin Okuyucu) adlı çalışmasında Hunsdorfer, Macar dili akrabalık araştırmalarında Fince'nin en etkin dil olduğu hipotezini öne sürecektir. (Domokos ve Paladi-Kovacs, 1986, 82)

Schedel ve Hunsdorfer, Göttingen Almanya-sında Josef Budenz'i Macaristan'a davet ederler.

Josef Budenz (1836-1892) 16 Mayıs 1858'de yirmiiki yaşındayken Budapeşte'ye gelir. Budenz'in davet edilmesinin sebebi, Macar dilinin kökeni konusunda karşılaştırmalı linguistik metod yardımıyla çalışma yapmak için Hunsdorfer'e katılmak olduğu belirtilmiştir. Budenz, Göttingen üniversitesinde klasik diller, karşılaştırmalı Hint-Cermen linguistiği ve Doğu çalışmaları yapmıştır. 1861 yılında Schedel ve Hunsdorfer, Budenz'i Macar İlimler Akademisi fahri üyesi (corresponding member) yaptıktan sonra, ona 1868'de Peşte üniversitesinde özel olarak ders verirler. Bir yıl sonra Budenz, Macar Bilim Akademisi'nin tam üyesidir ve otuzaltı yaşında Peşte üniversitesinde, "Mukayeseli Altay Dilleri" bölümünde kürsü verilerek, profesörlüğe atanacaktır. Oysa aslında bu kürsü, Macarcanın Türk ve Türki dillerle olan akrabalık tezi üzerine kurulmuş olmasına rağmen, bundan böyle Fin-Ugor "Ursprache" (orijinal dil) ini yeniden oluşturmak için yaratılmış bir kürsü oluyordu. Bu sebeple bu kürsüye "Mukayeseli Altay Dilleri" denmişti. Bu, genç bir ilim adamı olan Budenz için, Macar dilinin Fin-Ugor akrabalığı konusunda, çalışmaya henüz başlamadığını dikkate alında, oldukça önemli bir kariyer olacaktı. Ancak yirmüç yaşındaki bu genç ilim adamının, Macarca'yı ancak Macaristan'a gelişinden sonra öğrenmeye başlaması, bunda hiçbir zaman uzmanlaşmadığı halde Macar dili üzerinde çalışmak üzere profesör unvanı verildiği, yaşadığı ülkeye ilgi duymadığı gibi, Macarlardan hoşlanmayıp, kendi yaptığı araştırma faaliyetlerinin tamamen faydasız olduğunu düşünmesi oldukça tuhaftır. Nitekim, 1870'te Macar İlimler Akademisinin tam üyeliğine kabulünden önce, Fin bir meslaktaşı August Ahlqvist'e yazdığı bir mektupta, bu durumu şöyle yazar: "İnsan Macaristan'da, Macarcanın kökenini araştırmak gibi faydasız konularla meşgul edildiğinde hevesinin kırılması çok kolay" (Hajdu, 1987-1988, 142). Bu söz, kendisi için ilginç olmayan Macar dilini -neredeyse kendi hür iradesi dışında- araştıran, hayata küsmüş genç bir ilim adamı izlenimi vermektedir. Bu sebeple Budenz'in misyonunu, yani Macar dilinin Fin-Ugor akrabalığının ilmi olarak ispatlama çalışmasını tamamlayamamış olması bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir. (Marcantonio, Nummenaho and Salvagni, 2001; Marcantonio, 2002, 35-42).

Nitekim Budenz, Macaristan'da ondört yıl kaldıktan sonra bunun imkânsız olduğunu ve Ugor-Türk ihtilâfının, ancak Schedel'in Akademi'yi, Hunsdorfer'in Akademi kütüphanesini kontrol ve yönlendirmesi, kendisinin Altay linguistiği bölümü kürsüsüne sahip olması dahil, akademik alandaki bütün bürokratik makamların Alman "Fince" ordugahının kontrolü altında olması gerçeği ile mümkün olduğunu anlamış olmalıdır.

Ugor-Türk Savaşı

Macar dilinin kökeni üzerine bilimsel bir tartışmayı "savaş" olarak meselâ, "Ugor-Türk savaşı" olarak nitelemek aslında ilk görüldüğü kadar anlaşılmasa da değildir, çünkü bu durum aslında 1848-1849 yıllarındaki Macar-Avusturya-Alman politik ve askeri çatışmalarının tabii bir devamından başka bir şey değildir. Ancak, bu defa "savaş alanı" Macaristan değil, Macarların ve onların dil kökenlerinin sorgulanması gibi, Macar kimliği üzerinedir. Burada, Alman karargâhının tezi, Macar dilinin Kuzey dilleri ile akraba olduğu idi, Fince ve Ugor dillerinin Habsburg taraftarı olan şebekeyle ilişkilendirilmesi gibi. Diğer taraftaysa, Macar veya "Türk" cephesi, Macarların akrabaları için daha güneye bakıyor ve Macarca'nın Türki dillerle akraba olduğunu öne sürüyorlardı.

"Ugor-Türk Savaşı" yada ihtilâfı, Peşte üniversitesinde Türkçe dersleri veren, Doğu seyyahı ve önde gelen bir Türkolog olan Armin Vambery'nin (1831/1832-1913), 1870 yılında "Magyar es torok-tatar szoegyesezek" (Macarca ve Türk-Tatar Kelime Benzerlikleri) isimli kitabı yayınlamasıyla başladı. Aslen Almanya'dan göç etmiş, aile adından mülhem asıl adı Wamberger olan Vambery, Macaristan'ın yüksek yaylalarındaki Szentgyorgy'de fakir bir Yahudi aileden dünyaya gelmişti. Vambery'nin Macarca ile Türkçe-Tatarca kelime benzerlikleri üzerine çalışması, bir taraftan Budenz ve Hunsdorfer olan diğer tarafta Vambery'nin yeralacağı bir dizi makale polemigi başlatmıştı. Vambery, Macar dilinin bir "Fince" ve "Türkçe" karışımı bir karakter taşıdığı tezinde, bu karışımında Fin-Ugor değil, Türk-Tatar bileşeninin baskın olduğunu iddia ediyordu. (Vambery, 1905, 480) Nitekim, Vambery ölümüne kadar Macarca'nın, hepsinin üzerinde Türk-Tatar akra-

balığı olan karma bir dil olduğu gerçeğinden emin olmuştur.

Vambery, Macarların atalarının Fin olduğunu ispatlamaya yönelik olarak Alman Schlozer ekolu tarafından üretilen teorinin, objektif ve ilmi olmadığını, ağırlıklı olarak ideolojik ve jeopolitik sebeplere dayandığının oldukça farkındaydı. 1882 yılında Vambery bu hususa şöyle yazıyordu: “Schlozer, Zeuss, Budinger, Roessler ve bunlar gibi Macar olmayan ilim adamları, bu konuyla saf ilmi bir endişeyle objektif olarak ilgilenmiş olsalardı onlardan yabancılar olarak beklenecek şey, hiç de saklama gereği duymadıkları Macar halkına karşı olan nefretleri, yaptıkları çalışmaların her safhasında görünmüyor olsa idi, o zaman okuyucu kendileri tarafından kesin ilmi argümanlar olarak savunulan Macarların Fin-Ugor kökeni tezini kabul edebilirdi. Ancak, mateessüf durum bu değildir” (Vambery, 1882, XI). Bu nedenle Vambery kendisini Fin tezinin doğruluğuna ve Macarca’nın Türki akrabalığı dair kendi tezinin yanlış olduğuna ikna edemeyen mukayeseli filolojinin “kutsal ve temel” kuralları konusunda duyduğu şüphelerini şöyle dile getirecektir: “Karşı ekolün etimolojik salto mortaleleri (öldürücü saldırı) ve gramatikal şiddeti, karşılaştırmalı filolojinin bütün malzemesi konusunda olan güvenim kaba bir şekilde sarsılmıştı. Anladım ki böyle bir bulgu ile herhangi bir Ural-Altay dilini alıp, ona Macarca’nın en yakın akrabası tanımlı getirebilir. (Vambery, 1904, 480-481).

Vambery, Budenz’in Macar dilinin Fince’den geldiğini ispatlamak için kullandığı etimolojik manipülasyonların yanlış olduğundan emin olarak, Czuczor ve Fogarasi’nin Akademik Sözlüğü derleme tarzına benzer bir şekilde, Türkçe’nin kök kelimeleri ve soneklerini belirleyerek, onları ayrı ailelere ayırarak, Türk diline ait bir etimolojik sözlük elde etti.(Vambery, 1877, 1878): “[...] Aylarca, gece gündüz keşfetmenin gücü o kadar büyüktü ki, bu süre boyunca Türkçe kök kelimelerden başka hiçbir şey düşünemedim ve gerçekten hafızadan çalıştığım, söylemek gerekirse, hayatımda hiç not almadığım için, bir düşüncenin en uzak kökenine geçişlerini ve değişimlerini takip etmek benim için gerçek bir mutluluk oldu” diye yazacaktır. (Vambery, 1904, 475).

Sonuç

Bu makaleyi özetlerken, Ugor-Türk savaşının sonucuna karar veren, jeopolitik, politik, ideolojik ve metodolojik şartlar ve unsurlar dahil çeşitli tip-te linguistik dışına çıkan tezlere rastladık.

Jeopolitik bakış açısından Avusturya emperyalizmi, meselâ, Drang nach Osten’in (Doğuya nüfuz) Habsburg çeşitlemesi ile, restorasyon döneminde yükselen Macar milliyetçiliği arasındaki çarpışma vardı. Avusturyalılar ve onların Macar müşterileri açısından Türk bağlantısı tabii olarak kabul edilemezdi, çünkü Osmanlı İmparatorluğu 1878’de Berlin Kongresinde Romanya’nın bağımsızlığı Avrupalı “Büyük Güçler” tarafından tanınmaya kadar Avusturya İmparatorluğunun komşusuydu. Avusturya tarafından jeopolitik açıdan Macarlar ile Türkler arasında linguistik veya herhangi başka bir bağı kabul etmek, aslan istenen bir şey olamazdı, zira Avusturyalılar, daha önceki Macar ayaklanmalarında olduğu gibi, bu bağların politik olarak herhangi bir zamanda harekete geçebileceğinden korkuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, 16.yy’da Macaristan’ın bölünmesinden sonra Macar Krallığının yeniden bağımsızlığını kazanmak üzere Avusturya hakimiyetine karşı girilen, Transilvanya ve Doğu Macaristan’daki bazı ayaklanmaları desteklemişti.

Macarların tarihteki rolüne ilişkin olarak, gelişen kimliklerinin öneminin azaltılmasına yönelik ideolojik program, 18.yy sonlarında Schlozer ve taraftarları gibi Macar karşıtı Alman tarihçileri tarafından hazırlanmıştı. Bu ideolojik program 1848-1849 Macar bağımsızlık mücadelesinin yenilgiye uğramasıyla daha da güçlenmiştir. Hunsdorfer’in çalışmalarında açıkça görüldüğü gibi Macar kültürünün iskeleti Avrupa-merkezci bir ideoloji ile biçimlendirilmişti. Hunsdorfer, Avrupa-merkezci doktrinlerini tamamen klâsik ve Hristiyan mirasına ait terimlerle tanımlıyordu. Bu sebeple, tabii olarak bu yaklaşım Doğu ile ilgili kurulacak herhangi bir bağı yalanlama, inkâr etme üzerine kuruluydu. Bu ideolojik paradigmanın hedefi, Macarları, Hun ve Türk akrabaları dahil Orta Asya kökleri ile olan bağı koparmaktı. Bu ideolojik programı Macaristan’da uygulama teşebbüsü çeşitli siyâsi araçlarla, lâkin hepsinin üstünde Avusturya istihbarat servisinin yardımı ile yapılmıştır. Avusturya istihbarat servisi Macar işbirlik-

çilerini, Macar vatandaşları arasından, tamamen olmasa da özellikle etnik olarak gayri-Macarlar arasından seçmişti. Macaristandaki etnik azınlıklar, Macar milliyetçiliğine karşı denge oluşturmak için Avusturyalıların oluşturdukları çerçeveye iyi oturuyordu. Bu nedenle Alman Schedel'in Avusturya istihbarat servisi tarafından genç yaşta üniversite ve akademiye alınması bir rastlantı değildi. Schedel gibi Macaristan Almanları da Habsburg Hanedanı'nın Avusturya İmparatorluğu içindeki hakimiyeti ile tam bir işbirliği yapabiliyordu. Bu aynı zamanda onların Macar milliyetçiliğine verdikleri "gönüllü" destekleri (!) meselâ, gönüllü Macarlaşmaları, sadece taktik olarak, oportunist olduklarının delilidir. Macar milliyetçiliğinin reformasyon dönemindeki güçlü yükselişi, yeni imkânlar getirmişti. Schedel ve Hunsdorfer fırsatı ele geçirmiş olmalarıyla, yeni bir Macar kimliği altında işpiyonaj görevlerini daha etkin olarak yapıyor ve Macaristan'daki Avusturya gücünün ideolojik ve politik programına da hakim oluyorlardı.

Macar bağımsızlık mücadelesi sırasında bile Kont Szechenyi gibi ılımlı Macar aristokratlar, Habsburg Hanedanı ile uzlaşma zamanının geride kaldığına karar vermişken, Schedel ve işbirlikçisi Hunsdorfer gibi Avusturya casusları, Avusturya gücü ile hâlâ kayıtsız şartsız uzlaşmaya istekliydi. Macar bağımsızlık mücadelesinin sarsıntılı yıllarında, Schedel ve özellikle Hunsdorfer bir taraftan bağımsız Macaristan ezildikten sonra gelecek fırsatı beklerken, diğer taraftan da Macar İlimler Akademisinde bir kariyere hazırladı. İlginç bir şekilde Schedel'in Üniversite Kütüphanesini ve Hunsdorfer'in Akademik Kütüphaneyi kontrol altına aldıklarını gözliyoruz. Bu onlara yeni yayınlara erişimi ve gerektiğinden bu yayınları bu alandaki araştırmacılardan uzak tutma imkânı vermiştir. 1848-1849 Macar ayaklanmasının bastırılmasının ardından, Schedel ve Hunsdorfer, Macar İlimler Akademisindeki en önemli konumlara ulaştılar. Akademik alandaki konumlarını güçlendirmek için idarî, bürokratik gücü ve bazen de korkuyu kullandılar. Bunu, Budenz gibi benzer görüşteki araştırmacıları akademik makamlara atamak, Czuczor ve kök-sözlük çalışmasında olduğu gibi diğerlerini de caydırmak ve çalışmalarını "gayri-ilmî" olarak damgalamak için yaptılar. Alternat-

tif bir düşünceye sahip araştırmacılara tezlerini geliştirmek için adil fırsatlar tanınmadı. Onlara ya akademik alanda basit, sıradan görevler verilerek oyalandı veya yaptıkları çalışmalar "değersiz" olarak damgalanarak aşağılama kampanyalarına maruz bırakıldılar.

Vambery, uluslar arası tanınırlığına sebebi ile akademik alanda konumunu koruyabilen tek ilim adamıydı, ancak o da Macarca'nın bir Fin-Ugor ve Türki diller karması olduğunu söyleyerek, âdeta bir uzlaşma pozisyonuna zorlandı. Vambery hayatının sonuna kadar gerçekten bu uzlaşmadan tatmin ve ikna olmamıştı. (Vambery, 1914) Aslında, "Ugor-Türk Savaşı" bir Alman "Fince" kampının bir Macar "Türkçe" kampı ile çarpıştığı ve 1848-1849 yılları arasında Macar, anti-Habsburg bağımsızlık mücadelesinin bir devamıydı. Bu defa savaş alanı, hür bir Macaristan'ın bağımsızlığı değil, Macar kimliğinin muhteviyatı idi.

Metodolojik bakış açısından, karşılaştırmalı Hint-Cermen filolojisinin teknikleri, uydurma, sözde Fin-Ugor dil grubuna uygulanmıştı. Karşılaştırmalı Hint-Cermen filolojisi, 19.yy'ın ikinci yarısında, Hindistan'ın antik dili olan Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasında bağ kuran Hint-Cermen dilleri çalışmalarına önemli bir katkı olarak görülmüştü. Bu metod, Ural-Altay dillerinin bitişimli karakterini dikkâte almıyordu ve bu dillerle ilgili çalışmanın gerçek temelini oluşturabilecek olan basit kökler ile ekleri izole edemiyordu.

Karşılaştırmalı Hint-Cermen filolojik metodlarının farklı yapılarıdaki dillere seçici uygulaması, ne sözde Fin-Ugor dil grubunun ahengini ispatlayabiliyor, ne de Macarların antik tarihini yeniden inşasında başarılı olabiliyordu. Bununla birlikte Fin-Ugor tezi, Macar dilinin kökenini araştırma konusunda temel paradigma olmuştur. Sonuç olarak, bu durum Macarca'nın Türkçe ile akrabalığını ve Orta Asya ile olan bağlarıyla, kökenlerini gözardı ederek ve bu yakınlıkların bir diğer, daha alt ilişkiler olduğunu iddia ederek, Macar dilinin temelsiz olarak sınıflandırılmasına yol açmıştır. Antik Macar tarihi, Kafkaslar ve Orta Asya referansları olmadan, sadece bulmacayı çözmeye yetmeyecek linguistik izler temelinde araştırılan bir bilmeceye dönmüştür.

Referanslar

- Domokos, P. ve Paladi-Kovacs, A. (1986) Hunfalvy Pal. A mult magyar tudosai. Budapest: Akadémiai Kiado.
- Hajdu, P. (1987-1988) Budenz-problema. Nyelv-tudományi Közlemények 89/1987-1988: 125-165.
- Heverdle, L. (1998) Adalekok Hunfalvy Pal elete-hez (Tudományos tevékenységének eszmei elokepei 1850-ig). Az Uralisztikai Tanszek kiadványai 6. Seminar für Uralische Philologie der Berzsenyi-Hochschule. Szombathely.
- Hunfalvy, P. (1851) Kis gyules, mart. 17. 1851. Hungarian Akadémiai Értesito, pp. 78-112.
- Hunfalvy, P. (1855) A torok, Hungarian es finn szok egybehasonlítása. Új Hungarian Muzeum V. evfolyam, második kotet. Pest.
- Hunfalvy, P. (1856) Mit akar a' magyar nyelvészet? Magyar nyelvészet, Elso evfolyam. Pest.
- Hunfalvy, P. (1986) Naplo 1848-1849-ben. Budapest: Szepirodalmi könyvkiado.
- Kecskemethy, A. (1987) Szechenyi Istvan utolso evei es halala. Budapest: Szepirodalmi könyvkiado.
- Marcantonio, A. (2002) The Uralic Language Family: Facts, Myths and Statistics. [Publications of the Philological Society 35]. Oxford: Blackwell.
- Marcantonio, A. (2006) A történeti nyelvészet es a magyar nyelv eredete. Budapest: Hun-Idea.
- Naday, K. ve Gyorgyi S. (1984) Történeti kutatások Kufsteinban, Czuczor Gergely rabsága, Historische Forschungen in Kufstein, Die Gefangenschaft von Gergely Czuczor. [Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 14 (89)]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Pajkossy, G. (2002) Toldy Ferenc pályakepehez. Magyarhontol az Újvilágig. In: G. Erdody ve R. Hermann (eds.) Emlékkönyv Urban Aladar ötveneves tanári jubileumára. Budapest: Argumentum, pp. 180-189.
- Pajkossy, G. (2004) A titkosrendorseg Magyarországon 1848 előtt. Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár: Az Erdélyi Muzeum-Egyesület, pp. 338-345.
- 23
- “Ugric-Turkic War” and Hungarian language IRTS - Winter 2012, Volume: 2, Issue: 4

IRTS - Kış 2012, Volume: 2, Sayı: 4

Eski Türkler ve Hint-Avrupalılarda Kozmolojik Paradigmalar

Andrey İsaev

Kozmolojik düşünceler, ideal bir zaman ve çevre karması oluşturup, birçok yanıyla kolektif zihniyeti belirleyerek mitoloji kompleksinin en önemli öğelerinden birini oluşturur. Bunun yanında, dışarıdan getirilip katılan mitolojik temalar ve imajlar dahi zamanla benimsenerek, yaratılış hakkındaki düşüncelerin genel tablosuna dâhil olur, onun bir parçası olarak algılanır ve bu anlamda dillerde, maddi kültürde vs. alanlarda yapılan alıntılarda olduğu gibi, zamanla o tablonun “kendi öğeleri” gibi değerlendirilmeye başlanır. Bu bağlamda eski Türklerin şu veya bu düşüncelerinin “özgünlük” derecesine dikkatleri yoğunlaştırmayıp, Avrasyanın engin coğrafyasında asırlar boyunca yan yana yaşamış olan Türk ve Hint-Avrupalı toplulukların Hristiyanlık ve İslam öncesine ait inançlarında rastlanan kozmolojik efsane motiflerindeki paralellerin üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler:

Kozmoloji, Mitoloji, Türk, Hint-Avrupa

1. En yaygın Hint-Avrupalı kozmogonik temalarından birine göre kozmos (veya onun biçimlenmemiş embriyosu) “zamanların başlangıcı öncesinde” var olan ve “ebedi kaos” kavramını sembolize eden “İlk Sulardan” ortaya çıkar. Şöyle ki, Hint-İran kabileleri dünyanın ilk başlarda Hiranyagarbha altın yumurtasının yüzdüğü sularla kaplı olduğuna inanmışlardır. Bir başka eski Hint kozmogonik yorum ise, Dünyanın birincil “Süt Denizi”nden oluştuğunu, denizen çalkalama yoluyla koyulaşarak yeryüzünün kara kısmını oluşturduğunu anlatır. “Suların mevcut olduğu dini gruplarda, sular, şekilleri eritip, yok ederek, günahları silip süpürerek, arındırıp yeniden do-

ğurarak devamlı olarak işlevlerini korur. Suların kaderi, öz modalitelerini aşma durumunda olmadıkları, yani şekiller olarak ortaya çıkamadıkları için “Yaratılış” a zemin hazırlayıp tamamlayarak, ona öncülük etmektir. Sular sanallığın, embriyonun, örtülülüğün şartlarını aşamaz. Norm olan her şey, sulardan ayrılarak, onların bulunduğu seviyenin üzerinde ortaya çıkar”¹

Birçok eski Türk halkının inancına göre “Dünya”, suda yüzen kuş görüntüsüne bürünmüş, okyanusun dibinden karanın “şekillendiği” kil topaclarını çıkaran tanrısal varlık (ya da onun talimatıyla yardımcısı, bazen de antipotu Erlik (Erklig) Han tarafından yaratılmıştır.² Gö-

1. М.Элиаде. Миф о вечном возвращении. Moskova, 2000, s.229.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия. Cilt 2.Moskova, 1988.s.539.

rünüşe göre, içinden bir kayanın yükseldiği bir yeraltı denizinin varlığına ve o kayanın üstünde de dünyayı boynuzlarında tutan bir boğanın durduğuna inanan Kırgızların bu inancı, söz konusu temanın bir aksi olarak kabul edilmelidir. Yeraltı denizi Kırım Tatarları tarafından da bilinmektedir. Sibiryâ'da yaşayan bazı Türk halkları arasında, nehirlerin birleştiği yerlerdeki adalara, muhtemelen sudan yükselen ilk karanın bir prototipi olarak saygı duyulması yaygın bir anlayıştır.³ Yakutlar ise, "güneyde" bir yerlerde nehirlerin ve hayatın kaynağı olan süt beyazı bir gölün varlığına inanmışlardır. Yine Yakut efsanelerinden birinde bir zamanlar "Dünya denizdi, ne gökyüzü, ne de kara vardı; yalnızca sınırsız, kıyasız sular"⁴ vardı denilmektedir.

2. Dünyanın ilk canlının (Hindularda Vritra ve Puruṣa, Mitraist gelenekte Ekadat boğası, Almanlarda Dev Ymir vs.) vücudundan yaratıldığını anlatan, iyi bilinen Hint-Avrupa teması ile paralellikler, Türk epik hikâyelerinde yer alan, dünyanın boynu, kürek kemikleri, koltuk altları, ağzı ve göbeğine ilişkin anlatımlarda görülmektedir.⁵

3. Bilge Kağan ve Kül Tigin şerefine adanan ünlü Orhon Yazıtlarında yer alan başka bir tema ise, ilk başlarda "mavi gökyüzü" ve "kahverengi yeryüzünün" yaratıldığını anlatır.⁶ Yaradılış düzenlemek üzere atılan ilk adım olarak "Yeryüzü" ve "Gökyüzü"nü, altı ve üstü temelden ayırma fiili, dünyada en çok yaygın olan mitolojik temalardan birini oluşturur. Hintli Prajapati (veya Brahma) birincil yumurtayı düşünce gücüyle ikiye bölmüş; üst yarıdan gökyüzü, alt yarıdansa yeryüzü meydana gelmiştir. Bazen, birinci dereceden olan kozmogonik işlev, gökyüzü ve yeryüzünü birbirinden ayıran İndra ile bağdaştırılır. Hitit kozmolojik geleneğinin günümüze kadar ulaşan fragmanlarında ise, tanrıların taş bir bıçakla gökyüzünü yeryüzünden ayırdığı bilinir. Yunanlıların Gaia tanrıçası, Uranos'u (Gökyüzünü) doğurmuş, sonrasında ise Kronos, Uranos'u kısırlaştırarak, Gaia'dan ayırmıştır.

4. Eski Türklerin nihai düzene ulaşmış olan dünyası, bütün dünyada bilinen, üçe bölünmüş dikey yapısıyla öne çıkar. Bu yapının üst seviyesi, Tengri (Gökyüzü) imajı ile kişiselleştirilmiş, ortadaki tanrısal varlık Yeryüzü-Su (Yer-Sub), alttaki ise Erklig Han'dır. Bu tanrısal varlıkların ilkinin ve sonuncusunun, Zerdüştlükte birbirine hasım ikizler, Angro-Manya ve Ahura-Mazda'ya benzer bir şekilde, sıklıkla erkek kardeş olduklarını da belirtmek gerekir. Türklerde de ilk başlarda üç erkek kardeş olduğunu, ancak sonradan yaradılışın orta kademesinden "sorumlu" olan tanrısal varlığın akrabalık ilişkilerinin unutulduğunu varsaymak, kanaatimizce, bir hata olmayacaktır; zira ilahi üçlü, tüm Avrasya'da oldukça yaygındır.

Bunun klasik bir örneğiye Zeus (Gökyüzü), Poseydon (Deniz) ve Hades (Yeraltı Krallık)'tır. Almanlar, en üstteki Odin tanrısının kardeşleri olan Vili ile Ve'yi bilmektedir; gerçi bu kardeşler dünya seviyelerinin efendileri olmamış, ancak insanların yaradılışına iştirak etmişlerdi. Kumarbi'nin delinen kafatasından Hititlerin gökyüzünün Kasırga Tanrısı, Tasmisu (Dağ) ve Arantsah (Nehir) çıkmıştır. Zerdüşti geleneğine göre henüz girilmemiş olan dördüncü "yüzyılda" dünya egemenliği, Zaratuştra'nın üç oğluna, Uḫšiat-Eret'e, Uḫšiat-Nem'e ve Astvat-Eret'e geçecektir. İrlanda destanlarında "Üç Danu Tanrısı" diye kalıcı bir ifade mevcuttur ki, bu ifade kural olarak Danu tanrıçasının üç oğlunu, yan Brian, Íuhar ve Íuharba'yı, bazen Goibniu, Luhte Kredne'yi, daha nadir durumlarda ise Lug, Dagda ve Ogma'yı kast eder; bu arada üçüncü "üçlü"deki Lug, en tepedeki tanrısal varlığın başlıca niteliklerine sahiptir. Büyük bir ihtimalle, (Türk halkları dâhil olmak suretiyle) birçok halkın efsane ve masallarındaki üç kardeş de, söz konusu üç tanrı kardeşin silinmiş bir imajıdır.

Yaradılışın üç seviyesi, bütün dünyada çok yaygın olup, birbirlerinin yerine geçebilen, Dünya Dağı veya tepesi gökyüzünde bulunan, kökleri ise Yeraltı Dünyasına inen, Dünya Ağacı tasvirli mitolojik motifler şeklinde gösterilen, içlerinden geçen

3. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi — II. İstanbul, 1997.s.119-120, 140.

4. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi — II.s.77, 141.

5. Мифы народов мира. Cilt 2.s.539.

6. Л.Н.Гумилев. Древние тюрки. Moskova, 1967.s.78.

merkezi eksenle bir bütün haline gelmektedir. Eski Hindistan'ın kozmolojik tablosunda dünyanın merkezinde, Meru dağında, kökleri" ilk sulara" giden Aşvattha ağacı yetişmektedir. İranlıların dünya merkezinde de Dünya dağı Hara veya Hukarya yükselir, onun yakınında bulunan Ardivisura kaynağının yanındaysa, Dünya ağacı Haoma yer alır. İskandinav mitolojisinin dokuz dünyasını ise İggdrasil adlı dişbudak ağacı birleştirir ve bir bütün olarak tutar. Dünya Ağacı fikri, Hititlere de yabancı değildir; Telepinu efsanesinde buna ilişkin tespitler yer almaktadır.⁷ Gogol'un "Dikanka Yakınlarındaki Bir Çiftlikte Akşam Toplantıları" adlı eseri, dünyanın kenarında duran, Paskalya bayramı öncesinde Tanrının dünyaya inmek için kullandığı ağaç hakkında folklorik bir hikâye içerir.

"Kozmik Dağına ve Dünya Ağacına, Altay halklarının hemen tamamında rastlanır. Altay Tatarları, en tepedeki tanrıları olan Bay Ülgen'i, Altın dağda Gökyüzünün merkezinde oturmuş şekliyle görürken, Abakan Tatarları bu dağa Demir dağ adını verirler. Aynı dağ, Buryatlar, Moğollar ve Kalmıklarda Sumbur, Sumur ya da Sümer adıyla bilinir. Asya'nın hemen her yerinde Dünya Ağacı sembolü kabul edilmiştir ve o, başlıca (en önemli) sembollerden biridir"⁸. Kutsal dağların Türkler ve Moğollar tarafından duyulan derin saygı yaygın olarak bilinen bir şeydir. Dünya bu dağlara ve ağaçlara tutunur ve dağların, ağaçların mukavemeti, kozmosun var oluşunun güvencesidir. Dede Korkut Hikâyeleri kitabında "Yeryüzündeki kara dağlar yıkılmasın, gölgeli büyük ağaç kesilmesin" şeklinde büyüler yer almaktadır.⁹

Güney Sibirya Türkleri, daha dünya yaratılmadan önce dünyanın merkezinde bir tepe oluştuğuna ve bu tepenin gökyüzüne erişinceye kadar büyüdüğüne, yamaçlarınınsa yeryüzüne dönüştüğüne inanırlardı. Dünya eksenine en sık demir ya da altın direk, bazen de çivi denirdi.¹⁰ Daha sonra bu eksen, Türk masal kahramanının gök-

yüzüne tırmanmak istediği Tanrının Merdiveni¹¹ veya şamanların, ritüellerini yerine getirirken yaradılışın üç seviyesinde yolculuk ettikleri direk (ağaç) olarak değişime uğramıştır.

5. Türklerin "Orta dünyası" dört taraf ile sınırlıdır¹² veya Oğuz Han'ın "Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olmam gerekir" deyişinden de anlaşılacağı üzere, bu dünyanın, dört köşesi vardır.¹³ Yatay boşluğun dörtlü yapısı, Hint-Avrupalı halklarının da bildiği bir şey olup, İskandinavyalılarda gökyüzü dört cüce tarafından tutulmakta, Slavların kullandığı "dört bir yana" ifadesi ise "her yere" anlamını taşımaktadır. İskandinav efsanelerinde dört cüce, gökyüzünü, yeryüzüne en yakın bitiştiği dört köşesinden destekler.

6. Hint-Avrupalı halkların "standart" kozmolojik paradigmasına göre, yapılamış kozmos, sürekli olarak, şekillerin dünyasını ilk baştaki gibi şekilsiz duruma döndürmek için uğraşan Kaos'un saldırılarına uğrar. Kaos, dünyanın üzerine yıkıcı yaratıklar salar, dünya düzeninden "sorumlu" olan tepedeki tanrısal varlık ta bu yaratıklarla çarpışmak durumundadır. Bunun örnekleri, burada verilemeyecek kadar fazladır; ejderle (yadaiblis, canavar, kurt gibi yaratıklarla) girilen mücadele teması Hint- Avrupa halklarının bütün mitolojik sistemlerinde iyi bilinir. Ancak daha sonar koruma işlevinin daha alt kademe-lerdeki tanrılara ve ilahi kahramanlara; Zeus'tan Apollon'a, Herakles'e ve Persey'e, İndra'dan Trit'e, Odin'den Tor'a, Zigfrid'e ve Beowulf'a, Perun'dan İlya Muromets'e ve Kozma-Demyan'a aktarıldığını da belirtmek gerekir.

Bu bağlamda tek boynozlu bir canavarı öldüren OğuzHan'ın kahramanlıklarından biri öne çıkmaktadır¹⁴ (oğullarının Güneş, Ay, Yıldız, Gökyüzü, Dağ, Deniz şeklindeki isimler alması, Oğuz Han'ın imajını, kâinatın yaratıcısı tanrı

7. Мифы народов мира. Силт 2.с.539.

8. М.Элиаде. История веры и религиозных идей. От Магомеда до Реформации. Moskova, 2008.s.15.

9. DedeKorkuthikayeleri. İstanbul. (Yayıntarihi yok), s.67.

10. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi — II.İstanbul, 1997.s.113.

11 И.В.Стеблева. Очерки турецкой мифологии. Moskova, 2002. s.81

12. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi — II.s.111.

13. Oğuz Kagan destanı.İstanbul, 1970.s.4.

14. Oğuz Kagan destanı.s.2.

ile ilgili düşüncelerin folkloric bir degradasyonu olarak kabul ettirir). Yine sihirli Türkmen masallarından birinin kahramanı, şehri su ile besleyen nehri kapatmış olan bir ejderi yener.¹⁵

7. Hint-Avrupa kozmosunun var oluşu, birkaç safhadan geçer. Sık sık bu safhaların arasındaki sınırlar dünya felaketleri olur. Zamanların başlangıcında genç dünyaya bir cennet saadetinin yayılmış olduğunu, tükenmezlik ve kudretin hüküm sürdüğünü varsayan “başlangıç kusursuzluğu akışı” fikri ise söz konusu safhaların genel bir yasasıdır. Ancak zamanın akışı, “başlangıçtan” gittikçe uzaklaştığını ve dolayısıyla ilk baştaki kusursuzluğun yitirildiğini gösterir. Şöyle ki Arierler, Dünya tarihini “Mahayuga” diye adlandırılan hayat döngülerinin oluşturduğu bir kervan şeklinde farz ederlerdi. Burada her döngünün kendi içine Krita Yuga çağından aktüel Kali Yuga çağına kadar gittikçe “dharma” kaybı oluşmaktaydı. Eski Almanlar da tanrıların dört neslini bilirdi. Bu nesillerin ana temsilcileri Ymir, Buri isimli devler, tanrıların “modern” neslinin, Odin’in kardeşleri Villi ve Ve’nin babası olan Ber Tanrısı idi. Onların “zamanların akışı” fikrinde, Dünya dışbudak ağacının köklerini salyası ile zehirleyen korkunç bir ejderha varlık gösterir. Boris Rıybakov’a göre eski Slavların mitolojik düşünceleri aşağıdaki evrelerden geçmiştir: “Svarog öncesi” kaotik çağ, Svarog döneminde Dünyayı düzenleme çağı, bu safhanın Dajbog çağında devamı ve aktüel Perun çağı.¹⁶ Hititler, Yunanlılar ve Romalılarda dünya tarihi, her defasında tanrıların arasında bir evren savaşına dönüşen nesilleri, sırayla değişen tanrılar vasıtasıyla tasvir edilir. Bunun yanında Yunanlı ve Romalı kozmos’un her hayat döngüsü, “altın” çağdan “demir” çağına doğru giderek artan bir degradasyon şeklinde kaydedilir (Herodot, Ovidius).

Orhun yazıtlarında, başladığı zaman “yukarıda gökyüzünün bastırıldığı, aşağıdaysa yeryüzünün çözüldüğü” bir kozmik felâketten bahsedildiğini, fal kitabı İrk Bitig’inse “kuşların ve hayvanların yollarını şaşırdığı”, “yukarıda sis, aşağıda da toz olduğu” zamanlarını anlattığını da belirtmek gere-

kir. Bu durum üç yıl sürmüş ve “tanrıların merhamet göstermesiyle” sona ermiştir. Sonrasındaysa, dünya âdeti yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁷ “Zamanların akışı” fikri de, eski Türkler için yabancı bir fikir değildi. Altay Türklerinin inancına göre dünya yaratılmadan önce insanlar tanrı ile yan yana yaşar ve “onunla birlikte gökyüzünde uçardı”. Buna ilişkin olarak Karahanlılar ve Selçukluların soyağaçlarını yönlendirdikleri efsanevi kahraman Alp Er Tunga destanında şöyle denir: “Zaman şimdi inceldi, akıp gitti, yumuşak oldu, zayıf askerler korkunç oldu, öne çıktı”¹⁸

Bir Altay efsanesine göre “zamanların sonunda” yeryüzü içten gelen ateşle kül olacak, dağlar yıkılacak, gökyüzü yırtılacaktır.¹⁹ Hintlilerin tasavvur dünyasını ise, Rudra yıkıyor; onun yolladığı kuraklık, dünyadaki bütün suları kurutuyor, okyanusun dibinden yükselen ateşe yeryüzünü küle dönüştürür. Eskatolojik bir İran motifinde kozmik arabayı çeken dört atın (Ateş, Su, Toprak ve Hava) dizginlerini koparıp, ta ki Ateş diğer üç atı yutuncaya kadar birbirleriyle kavgaya tutuşacaklarından bahseder. İskandinav dışbudak ağacı İggdrasil ateşten bir kılıcın darbesiyle patlayıp, evreni aleve dönüştürecektir.

Evet, Türk mitolojisindeki kozmolojik paradigma genel olarak eski Hint-Avrupa halklarının dünyanın yaratılışı hakkındaki düşünceleriyle örtüşmekte; buna göre ortaya çıkmamış, biçimsiz kaostan bir bütün olarak Kozmos ortaya çıkar ve sonrasında Yeryüzü ve Gökyüzü olmak suretiyle iki karşıt tarafa bölünür. Daha sonraki Dünyayı düzenleme dönemi, Dünya Dağı (Ağacı) ile pekiştirilmiş ve “ilahi üçlü” imajıyla kişiselleştirilmiş, üçe bölünmüş dikey bir yapıya dönüşmesini beraberinde getirir; orta dünya dört sınırla çevrilidir. Kaosun korkunç oluşumlarının düzene sokulmuş kozmosa kesilmeyen taarruzlarına tepede olan bir tanrısal varlık; sonraki zamanlardaysa bu varlığın yardımcı karşı koyar. Zaman içinde dünya, evrenin felâketlerinden geçerek, evren yangınıyla sona erecek aktüel çağa kadar degradasyona uğrar.

15. И.В.Стеблева. Очерки турецкой мифологии. s.22

16. Б.А.Рыбаков. Язычество древних славян. Moskova, 1994, s.10,15.

17. Мифы народов мира. Cilt 2. s.537

18. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi — II.s.49, 105.

19. Murat Uraz. Türk Mitolojisi. İstanbul, 1967.s.73.

Béla Bartók'un Türkiye'deki İlk Haftası ve Matbuattaki Akisleri Üzerine

Metin Özarslan¹

Bilindiği gibi Türkiye'nin daveti üzerine Ankara'ya gelen Macar müzikolog Béla Bartók bir aylık bir süre içinde çeşitli konferanslar ve konserler verdikten sonra halk müziği ile ilgili derlemeler yapmıştır. Béla Bartók'un Ankara'ya geldiği günden itibaren bir hafta içinde matbuatta peş peşe yazılar çıkmıştır. Söz konusu yazılarda Béla Bartók'un Türkiye'ye gelişi ve yaptığı/yapacağı çalışmalara büyük önem verildiği görülmektedir. Bu çalışmada Bartók'un gelişiyle birlikte hemen her gün matbuatta çıkmasına rağmen ve dikkatlerden kaçan veya pek üzerinde durulmayan bu yazıların muhtevasına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Béla Bartók, Ankara, konferans, konser, müzik araştırmaları, basın.

Giriş Yerine

Ünlü Macar müzikolog Béla Bartók, 1936 yılında Türkiye'ye gelip verdiği konferans ve konserler, yaptığı derlemeler Bartók'un Türkiye kaldığı zamanlarda ve sonrasında da Türkiye'deki ilim ve sanat çevresinin sürekli gündeminde kalmış ve onun yaptığı faaliyetler detaylı olarak değerlendirilmiştir. Bu cümleden olarak onun "Konferanslar", "Konserler" ve "Derlemeler" olmak üzere yaptığı faaliyetleriyle ilgili değerlendirmeleri havi yazılar matbuatta yer almıştır. Ancak Béla Bartók'un Türkiye ile ilgili çalışmaları hakkında kendisinin yaptıklarının yayınlamasının yanında onun çalışmaları hakkında Türk araştırmacıların kaleme aldığı yazılar da azımsanmayacak bir yekûn tutmaktadır. Bura çalışmada Bartók'un Ankara'ya gelişi ve faaliyetleri ile ilgili

olarak onun Türkiye'deki ilk haftasında yayınlanan yazılar üzerinde durulacaktır. Konuya geçmeden önce Bartók'un hayatını genel hatlarıyla ifade etmek yerinde olacaktır.

Béla Bartók'un Hayatı (1881-1945)

Béla Bartók 25 Mart 1881'de şimdi Romanya ve o zaman Macaristan arazisinden olan Torontal eyaletinde doğmuştur. İlk piyano derslerine 6 yaşında iken başlayan Bartók'un ilk hocası kendi annesi idi. 9 yaşında piyano için parçalar bestelemeye başlayan çocuk Bartók, ilk konserini 1891'de vermiştir. 18 yaşına kadar opera ve konserler dinlemek, oda musikisi ile meşgul olmak ve eserler bestelemek fırsatını bulan Bartók, 1905'de Macar halk müziğine derin bir alaka ile bağlanmıştır.

1 Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü.

Eserleri Budapeşte’de büyük münakaşalara yol açmağa başlayan Bartók ve başta Zoltan Kodaly olmak üzere genç bestekârlar kıvrışan münakaşalara sessiz kalmamış ve 1911’de Yeni Macar Musiki Birliğini kurmuşlardır. Ancak genç bestekârların bu hamleleri olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine 1912’de inzivaya çekilen Béla Bartók, halk musikisi tetkiklerini daha derinleştirmiştir. 1917 yılında Budapeşte’de “Tahtadan Prens” ismindeki eseri sempati ile karşılanmış olmasına rağmen 1918’de Macaristan’ın yıkılmasıyla Béla Bartók’un da Macar halk musikisi üzerindeki çalışmaları sona ermiştir.

Ancak bu tarihten onun sonra şöhreti başka memleketlere yayılmış, 1934’den sonra hocalıktan çekilerek kendisini tamamen araştırmacılığa ve bestekârlığa vermiştir. II. Dünya Savaşı’nın çıkmasından sonra Bartók’un Avrupa’dan ayrılmak isteği giderek artmış, 1940 yılında ABD’ye giderek New York’a yerleşmiştir. Burada Columbia Üniversitesi’nin folklor bölümünü kurmuş, 1942 yılında hastalanmış, savaşın hemen sonrasında 1945 yılında da New York’ta ölmüştür².

Béla Bartók’un Ankara’daki İlk Haftası ve Matbuattaki Akisleri

Bilindiği gibi Béla Bartók’un Türkiye’de yaptığı derlemeler yayınlanmış, bu derlemeler hakkında çeşitli değerlendirmeler neşredilmiştir. Yine aynı şekilde onun Türkiye’de verdiği konferansların metinleri yayınlanmış ve bu konferanslarla ilgili de yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda Béla Bartók’un Türkiye’deki faaliyetleri dışında bir müzik adamı olarak batı müziği konusunda yaptığı çalışmalar verdiği eserler de muhtelif yönleriyle de tanıtılmıştır. Bütün bu faaliyetler 1936 yılından günümüze kadar devam ede gelmiş ve denilebilir ki Béla Bartók Türkiye’de neredeyse hiç gündemden düşmemiştir³. Bu durum kültüre dışarıdan bakan bir göz olarak Béla Bartók’a

Türkiye’de verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Béla Bartók’un Türkiye’ye geldiğinde matbuatta bir hafta içindeki yansımalarını havi yazılar Bartók’un Türkiye’ye gelişi, ilk faaliyetleri ve hastalanması üzerine yapılan haberlerden oluşmaktadır. Bu haberler toplam beş adet olup, *Ulus* gazetesinde çıkmıştır.

İlk haber “Bir Macar Musiki İlimi Şehrimizde: B. Béla Bartók Halkevinde Konferans ve Konserler Verecek” şeklinde gazetenin birinci sayfasında yer almaktadır. Bartók’un bir fotoğrafının da yer aldığı haber şöyledir:

“Ankara Halkevi tarafından halk musikisi üzerinde 3 konferans ve iki konser vermek üzere davet edilmiş olan maruf Macar kompozitör ve musiki âlimi B. Béla Bartók dünkü ekspresle şehrimize gelmiştir. B. Béla Bartók dün Partiyi ve Halkevini ziyaret etmiş ve akşam Halkevinde Türk musiki muallimleri ve musikişinaslarla bir konuşma yapmıştır. Musikişinas bugün ilk konferansını saat 18’de Ankara halkevi salonunda, ikinci konferansını ayın dokuzunda ve üçüncü konferansını ayın onunda ve aynı saatlerde Halkevi salonunda vereceklerdir. Birinci konserini ayın yedisinde ve saat 15.30’da Musiki Muallim mektebinde verecek olan büyük sanatkar, konsere solist olarak iştirak edecek ve kendinin ve diğer maruf Macar kompozitörlerinin eserlerini çalacaktır. Aynı konser ayın 17’sinde akşam, Ankara Halkevinde tekrar edilecektir” (*Ulus*, 06 Senteşrin 1936: 1)

İkinci haber yine aynı gazetenin ilk sayfasında başlayan ve altıncı sayfasında devamı verilen “Béla Bartók Dün İlk Konferansını Verdi” (*Ulus*, 07 Senteşrin 1936: 1, 6) başlıklı bir değerlendirme şeklindedir. Gazetenin spottan verdiği “*Konferansçı Macar ve Türk halk musikilerinin menşei birliğini ve Macar musiki sanatı üzerinde folklorun oynadığı büyük rolü izah etti*” ifadesinin yer aldığı detaylı değerlendirme yazısında

2 Batok’un hayatıyla ilgili olarak şu çalışmalara bakılabilir: (Ayan 2011, Bartok 1970, Gazimihal 1945 ve 1956, Gönenç 1981, İsimli 1954, Karar 1983, Özgüç 1970, Szabolcsi 1971, Tura 1970, Vargyas 1981, Yener 1945 ve 1981, Yönetken 1936).

3 Türkiye’den ayrıldıktan sonraki yıllardan günümüze kadarki zaman içinde Bela Bartok ve faaliyetleriyle ilgili olarak Türkiye’de yapılan çalışmalar ayrı bir inceleme konusudur.

“Dost Macar milletinin büyük kompozitörlerinden ve musiki âlimlerinden olup Macaristan sınırlarının çerçevesinden çok aşkın milletlerarası bir şöhretin sahibi olan Béla Bartók; halkevimizin davetlisi olarak Ankara'nın misafiri bulunuyor. Halk musikileri üzerindeki tetkikleriyle temayüz etmiş olan bu kıymetli musiki âliminin aramızda bulunması, musiki kültürünü folklor temeli üzerinde yeniden kurmak işine girişmiş olan inkılâp Türkiye'si için sevinçle karşılanacak bir hâdisedir. Macar musiki âlimi, dün, Ankara'da vereceği birkaç konferans ve konserden ilkinin Ankara halkevimizde saat 18'de kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde vermiştir” (*Ulus*, 07 Senteşrin 1936: 1, 6)

dendikten sonra Béla Bartók'un verdiği konferans ana hatlarıyla özetlenmiştir. Béla Bartók bu konferansında özellikle iki milletin müştereklikleri dolayısıyla işbirliği yapmalarının çok yerinde bir hareket olduğuna işaret ederek daha önce Macaristan'da ve Avrupa'da başka ülkelerde yaptığı benzer çalışmalardan alınan semerelere temas etmiştir. Macar müziğinin kökenleri hususunda özellikle köylü müziğindeki yapıların benzerlerinin kuzey Asya Türklerinde de mevcut olduğunu vurgulamış ve köken birliğine dikkat çekmiştir. Yine aynı konferansta Çingenelerin Macar müziğinde sadece icracı olduklarını ve Macar müziğinin Çingene müziği olmadığını söylemiş ve aynı şekilde Türk müziğinin de Arap müziği olarak algılandığına dikkat çekerek, artık Türk halk müziğinin kıymetinin anlaşıldığına sevinildiğini ifade etmiştir.

Dikkat çekici bir biçimde kaleme alınan bu değerlendirme yazısı bir gazeteciden ziyade müziği son derece iyi bilen bir kalem tarafından yazılmış izlenimi vermektedir. Değerlendirme yazısının yazarının ismi olmamasına rağmen şahsi düşüncemiz bu satırların yazarının Mahmut Ragıp Kösemihal [Gazimihal] olduğu yönündedir⁴. Bahse konu değerlendirme yazısı yine spottan verilen şu ifadelerle sona ermektedir:

“Pek fazla alkışlanmış olan kısaca hülâsa ettiğimiz bu konferans esnasında değerli misafirimiz

muhtelif Macar ve Çeremis köy musiki parçalarını piyano ve plakla çalarak misaller vermiş ve bir de Türk halk türküsünün benzerliğini her ikisini de piyanoda çalmak suretiyle kıyaslamıştır. Béla Bartók yarın Musiki Muallim mektebinde bir konser verecek, ayın 9 ve 10. Günleri halkevinde seri konferanslarına devam edecektir” (*Ulus*, 07 Senteşrin 1936: 1, 6).

Bartók'un verdiği ilk konferanstan sonra onun ilk konseri de haber olarak “Béla Bartók'un İlk Konseri” başlığıyla gazetede yer almaktadır. Haberde kullanılan spot “*Tanınmış bestekâr Béla Bartók ilk konserini dün verdi*” şeklindedir:

“Tanınmış Macar kompozitörü Béla Bartók, ilk konserini dün seçkin bir dinleyici kalabalığı önünde verdi. Programda eski macar musikisi ile yenisinin mukayesesine imkân verilmiş. Gerek Z. Kodaly'nin “*Marosszek Dansları*” (1882) ve gerek kompozitör piyanistin “*Rapsodi*”si (1881) henüz eski Macar musikisinin romantik havasına, Liszt'e bağlı. Şahsi ince hususiyetlerle ancak, o okuldan ayrılıyor. İnce, hisli, bazen coşmasını ve bazen solmasını bilen özlü birer çığır. Béla Bartók'un yazısı kendine göre ince ve serbest buluşlarıyla daha başka bir âlem. “*Macaristan'dan Tablolar*” (beş orkestra parçası): işte büyük üstadın yaratmayı gaye dindiği asıl sanatını bu yapıtlarda dinliyoruz. Köylü ilhamları ve yaşayışı ile baş başa kalınıyor: “*Köyde Akşam*” tertemiz bir pentatonik; Macar köylüsünün Altay'a bağlı öz ruhunu damla damla akıtıyor. “*Ayı Dansı*” ile hülyadan katı ve vahşi bir âleme dönüyoruz. Sonraki “*melodi*”, sadeliği kadar tatlı bir hava; arp sesleri ne güzel geçti. “*Çakır Keyif*” parçasıyla mizaha ve tasvirciliğe kaçılıyor. “*Domuz Çabani*” ile kırlara ve dağlara dönülüyor. Her parça kendi mevzuuna işte bu kadar uygun ve bu kadar samimi; tam manasıyla birer tablo. Üstadın yazısı tabii “modern”. Fakat o kadar kolay saran bir çığır ki içinde meşhur geçinen nice modernistlerin yazılarındaki eksantrik ve fazla arayıcı şeylerden eser yok. Değerli sanatkarı dün Başbakan İsmet İnönü kabul etmiş, kendisi ile

4 Mahmut Ragıp Kösemihal [Gazimihal]'in Bartók ve faaliyetleri hakkında Ülkü dergisinde yer alan yazıları bu hususta böyle düşünmemizin bir delili gibidir. Bu yazılar için bkz. (Kösemihal 1936b, 1937a, 1937b).

görüşmüş ve iltifat etmiştir” (*Ulus*, 08 Sonteshrin 1936: 5).

Haberin muhtevasında bakıldığında bu haberin de alelade bir gazeteci tarafından değil, donanımlı bir müzisyen tarafından kaleme alındığı görülmektedir.

Bartók’un konferansları ve konserin akisleri de gazetede yer bulmuştur. Zira hemen bu haberin altında “Béla Bartók’un Hayatı ve Şahsiyeti” ile ilgili bir yazı (Kösemihal 1936a: 5) “İlk konserinin hulâsasını yukarıya yazdığımız tanınmış Macar musikîşinası *Béla Bartók’un hayat ve şahsiyeti için arkadaşımız Mahmud Ragıp Kösemihal’in yazısını aşağıya koyuyoruz*” spotuyla yayınlanmıştır. Mahmut Ragıp Kösemihal yazısında asrın en büyük Macar kompozitörü Béla Bartók’un bir ay kadar aramızda kalmak üzere memleketimize geldiği, bu hâdisenin değeri ve önemi hakkında fikir edinebilmek için onun musiki tarihindeki ve her yerde saygı ile anılan mevkiini bilmenin yeterli olduğunu vurgulayarak, Béla Bartók hakkında

“Béla Bartók hem deha sahibi bir artist, hem de Avrupa’nın en gözde müzikologlarından biri olarak değerli işler görmüş, adı bu bakımlardan musiki tarihlerine geçmiştir. Artist olarak Macar ulusal musiki okulunun en güzide safhasını kurmuş ayrıca da gençliğinden beri birinci sınıf bir piyanist diye tanınmıştır. Müzikolog sıfatıyla en büyük emeklerini folklor alanında sarfetmiştir. Sahne, oda ve orkestra musikileri olarak yazdığı eserlerin listesini vermek uzun sürecektir, folklor alanında yurdunun iç ve dışında yaptığı yayınları saymak da uzun sürer. (Esasen “Ülkü” dergisine ayrıca verdiğim uzun bir inceleme bütün bu yanları iyice aydınlatacaktır). Burada Bartók’un yaptıklarının özünü göstermekle kâliyorum” (Kösemihal 1936a: 5)

dedikten sonra Béla Bartók’u bütün cepheleleriyle özetlemiş ve onun yaptığı çalışmalar üzerinde durmuştur. Kösemihal’in verdiği bilgiler Türkiye’de Bartók hakkındaki ilk bilgiler olmaları hasebiyle önemlidir.

Bu günü takip eden iki günde ise Bartók’un verdiği ikinci konferans, “Halkevinde: Béla

Bartók’un İkinci Konferansı” başlığı ile haber yapılmıştır:

“Macar musiki üstadı B. Bartók pazartesi akşamı Halkevinde “halk türkülerinden kompozisyonda istifade yolları”na dair olan ikinci konferansını vermiş, piyanoda ve gramofonla misaller dinletmiştir. Konferansının kısaca mevzuu şu idi: halk türküsü nedir? Kompozitör türkülerden ne suretle istifade edebilir? B. Bartók, “*populaire*” musikîyi “*şehir halk musikisi*” ve hakiki köylü musikisi diye ikiye ayırmış ve ananeyi en fazla saklayan musikinin köylüler arasında yaşayan nevi olduğunu tebarüz ettirmiştir. Köylü musikisinden derlenmiş olan Macar havalarının bir kısmındaki pentatonismin hususiyetini ayrıca işaret etmiştir. Bundan başka şehir halk musikisi ile köylü musikisi arasındaki farkları izah ederken şehir musikisini teşkil eden melodilerin aralarında müşterek bir bağ mevcut olmadığını, buna mukabil köylü melodilerinin muayyen tiplere bağlanabildiğini, diğer bir tabirle, şehirdeki “*fert melodi*”ye mukabil köydeki “*melodi tip*”leri göstermiştir. Bazı misaller verdikten sonra, konferansçı, halk türkülleri üzerinde ne yolda çalışmak mümkün olacağını anlatmıştır. B. Bartók türkülerin ya sadece armonilenebileceği, veya baş, orta ve sonuna bazı kısımlar ilâve etmek suretiyle kısmen genişletilebileceğini söylemiş, ve bu çalışma tarzında türkünün birinci ehemmiyet derecesinde kaldığını izah etmiştir. Buna mukabil türkünün eserde ancak bir tem olarak kullanılacağı tarz da vardır. Üçüncü bir tarz da halk türkülerinden doğrudan doğruya istifade etmeyen bir kompozitörün meydana koyduğu eserlerin tamamen köylü musikisi karakterini taşımasıdır ki bu takdirde, kompozitör, milletin musiki diline -bir şairin ana diline olduğu gibi- sahiptir demek olur. Bütün bu tarzlara misal olarak, konferansçı gerek kendi eserlerinden, gerek büyük Macar sanatkârı Zoltan Kodaly’nin yazılarından çalmış, ayrıca Stravinsky ve Falla gibi beynelmîlel musikicilerin çalışma tarzları üstünde uzun uzun durmuştur. Üstad, konferansına devam ederek halk türkülerinden bir kompozitörün istifade edebilmesi için onları

meydana getiren muhiti iyice tanımış ve o muhiti kendinde duymuş olmasının en mühim nokta olduğu ve köylü motiflerini yazının içine rasgele doldurmakla bir iş yapılamayacağı ve bu nevi eserlerin hiç bir değeri olamayacağı hususunda bilhassa ısrar etmiştir. Muhtelif çalışma yollarından bahsederken de halk türkülerinin en bariz vasfı olan “*tonal bünyesi*” ile bunun tamamen zıddı “*tonalite*” tekniğiyle kaynaşmasına imkân bulunamayacağını anlatmıştır. En son olarak muhtelif çalışma yollarına temas ederek, yol ne olursa olsun en ehemmiyetli meselenin herhangi bir fikre malik olmak değil, belki en basit bir fikirden en yüksek bir esere varmak olduğunu söylemiş, konferansını bitirmiştir” (Ulus, 10 Sontesrin 1936: 5)

Aynı konferans ertesi gün de “Béla Bartók’un Dünkü Konferansı” başlığı ile haber edilmiştir:

“Ankara Halkevinin değerli misafiri, beynelmilel musiki şöhreti, sanatkar Béla Bartók üçüncü konferansını da dün, “halk musikisi nasıl toplanır?”, mevzuu etrafında, büyük ve ilgili bir kalabalık önünde, vermiştir. Macarca verilen ve B. Hamid Zübeyr tarafından Türkçeye çevrilen bu konferans da ötekileri gibi büyük bir görenek ve bilgiye dayanıyor ve musiki ile uğraşanlar için hayati bir kıymet ve ehemmiyet taşıyordu. Sanatındaki muvaffakiyetinin sırrını bize nakleden: halk musikisinin nasıl toplanacağına dair edindiği kanaatleri ve vardığı neticeleri etraflı misallerle göz önüne koyan değerli üstad, bu hususta müsbet rolü olan her çareye, nasıl başvurulabileceğini de açıkça izah ederek, ortaya attı. Konferansının sonunda Türk musikîşinaslarına ve Türk musiki öğretmenlerine düşen millî ve insanî bir vazifeyi belirtti: Türk halk musikisinin modern metodlar ve vasıtalarla tesbiti. Bu uğurda Türk ve Macar bilginlerinin ve meraklılarının elbirliği etmekle daha çabuk ve daha verimli neticeler alınacağını da tebarüz ettirdikten sonra şu katî hakikati tekrarladı. “Türk millî karakterini taşıyan musikinin yaratılması için ilk ve tek çare, Türk köylü musikisini bilmek ve ondan mülhem olabilmektir.” Konferans derin

bir alâkayla dinlenmiş ve konferansçı uzun uzun alkışlanmıştır. (Ulus, 11 Sontesrin 1936: 4).

İki gün sonra gazetede yer alan bir başka haber ise Bartók’un rahatsızlanmasıyla ilgili olup “Béla Bartók Rahatsızlandı” başlığıyla yayınlanmıştır:

“Halkevimizin misafiri bulunan büyük Macar musiki üstadı Béla Bartók’un hafif bir rahatsızlık geçirmekte olduğunu esefle haber aldık. Ünlü kompozitör, Çorum havalisinde halk türkülerimiz üzerinde tetkiklerde bulunmak üzere yapacağı seyahati tehir etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kendisine acil sıhhatler dileriz” (Ulus, 12 Sontesrin 1936: 2)

Yine gazetenin aynı sayfasında Bartók’un faaliyetlerine dayalı olarak kaleme alınan iki yazı daha yer almaktadır. Bu yazılardan biri Yaşar Nabi tarafından kaleme alınmış ve “Millî Musiki Çalışmaları” başlığıyla musiki çalışmalarına hasredilmiştir. Bartók’un millî musikinin oluşumu için ileri sürdüğü fikirlerin irdelendiği bu yazıda dikkat çeken yanın; millî musikinin oluşumunda gidilmesi gereken en elzem sahanın milletlerin “folklor”u olduğu ve bu alanda mesai harcayanların da bu doğrultuda harekete geçerek derleme faaliyetlerini yoğunlaştırmalarının millî sanat ve musiki yaratmada çok büyük adımlar olarak görüldüğü düşünülmektedir. Bununla birlikte Bartók, yeni bir teklifte bulunarak “halk musikisi” değil, “köy musikisi” adlandırmasının daha doğru olup metodolojik olarak yapılan derlemelerin köy türküsü ve danslarına yönelik olması gerektiğine dikkat çekilmiştir:

“Folklor sahasındaki çalışmalar istisna edilince bugünkü Macar musikisini tasarlamaya bile imkân olmadığını söylemekle kıymetli misafirimiz, millî sanatını yeni baştan, yaratmak mecburiyetinde olan bir memleketin takip edeceği yol için en sarîh formülü vermiş olmaktadır. Milletlerarası sahada ehemmiyetli bir mevki sahibi olan Macar musiki sanatını, bu memlekette folklorun musiki kolunda yapılmış olan metodik derlemelerin ve bunlar üzerindeki çalışmaların hazırlanmış olması, bu çalışmalara epeyce bir gecikmeyle başlamış olan yeni Türkiye için

en tipik bir örnek teşkil etmektedir. Klâsik musiki ananeleri mevcut olan büyük garp memleketleri için, folklor çalışmaları, hiç şüphesiz ki, asırlarca müddet yabancı tesirler altında hakikî millî ruhunu musiki sahasında aksettirmemiş olan yeni memleketler kadar ehemmiyetli ve acil bir ihtiyaç teşkil etmez. Onun içindir ki biz, bağlanacağımız metotlar ve ideoloji hususunda ancak bu sonuncuları misal olarak alabiliriz. Béla Bartók, folklor çalışmalarında yanlış kullanılan bir terimi tashih etmiştir; toplanacak ve esas ittihaz edilecek eserler “halk musikisi” değil, “köy musikisi” olacaktır. Pratik sahada, bizde de tatbik edilen, ancak köy türkü ve danslarının derlenmesi olmakla beraber bu tefrik üzerinde durulmaz doğrudur. Hakikaten büyük şehirlerimizde doğan ve tâ köylere kadar yayılan kıymetsiz ve zevksiz şarkıları, sadece anonim olmaları dolayısıyla folklorla dâhil addedemeyeceğimiz aşikârdır” (Nayır 1936: 2),

Bu yazılardan bir diğeri ise Bartók’un faaliyetlerinden ne alınması konusu üzerinde duran Behçet Kemal Çağlar da Bartók örneğinden hareketle, halk sanatı ve sanatkârın mahiyetinin ne olduğu, nasıl tarif edilebilecekleri üzerindeki düşüncelerini “Yeni Cemiyetin Velisi: Sanatkâra” başlıklı yazısında kaleme almış ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Sanatkârlığındaki kudret ve muvaffakiyetini istidadından ve ilmimden çok fazla bir “halk habercisi” oluşuna, medyun olan bu adam, bize hatiften haber veren efsanelerin huşuu ve cezbisi içinde, halktan ve halk sanatından haber vermekte; gittikçe katılaştan, gittikçe hendeseleşen yeni hayattan bunalmakta olan ruhlara her fırsatta ve her adımda, eğilmek ve beklemek zahmetine katlandıkları takdirde, daima şevk ve neşe bulmak için uzanabilecekleri bir kaynak, bir bahçe, bir ocak göstermektedir: Halk sanatı... Köksüz sanatın köksüz ağaç gibi iğreti ve yapma olacağını, kurumaya ve yok olmaya mahkûm olduğunu onun ağzından bir daha dinlemekle davası bir otorite tarafından tasdik ve tavzih edilmiş insanların gurur ve itminanını duyduk; sanatın kökü, halk sanatındadır. Buna erişmek

için, halkın karakterini ve ruhi haletlerini kavramak ve benimsemek gerektir. İşte eskilerin alnında nur var diye, ermiştir diye aradıkları adam: Sanatkâr. Siyasetten sanata, kurtuluş savaşlarından kültür seferberliklerine kadar her sahada büyük bir iş yapabilmek, bir yenilik yaratabilmek için bir ilk çare, bir baş çare var: Halka inmek, halktan olmak, halktan ilham almak, halktan hız almak. Halka hitap edebilmek, halkı işe karıştırabilmek” (Çağlar 1936: 4).

Béla Batok hakkında *Ulus* gazetesinde çıkan haber ve değerlendirmelerin dışında *Varlık* dergisinde de bir yazı çıkmıştır. Halil Bedii tarafından kaleme alınan “Béla Bartók Ankara’da” başlıklı bu yazıda

“Macar bestekârlarının en büyüğü, en millisi, dünyanın sayılı beynelmilel bestekârlarından, büyük Macar müzik âlimi, piyanist Bartók, 5 Sontesrin perşembe sabahından beri Ankara’da bulunmaktadır. Bartók’un memleketimize gelmesi, müzik âlemimiz için büyük bir hâdisedir. Ankara Halkevi tarafından davet edilen Bartók memleketimizde üç konferans ve iki konser verecek, köylerimizde ufak bir tetkik seyahati yapacak, kıymetli fikirleriyle memleket sanatkârlarını ve bilhassa bestekârlarımızı tenvir edecektir. Bu münasebetle büyük misafirimizin ufak bir hal tercümesini *Varlık* karilerine sunmayı vazife bildik” (Yönetken 1936: 148)

şeklinde bir girişten sonra Béla Bartók’un hayatı ve eserleri hakkında tanıtıcı bilgi verilmiştir.

Bartók’la ilgili olarak matbuatta yer alan yazılara bakıldığında öne çıkan hususları şu şekilde özetlenebilir: *Ulus* gazetesi ve *Varlık* dergisinde çıkan haber ve değerlendirme yazılarını yazarların Béla Bartók’u çok iyi tanıdıkları hissedilmektedir. Bu yazılar gazeteciden daha çok kültür ve müzik adamı uzmanlar tarafından yazılmıştır. Özellikle *Ulus* gazetesi aracılığıyla Béla Bartók’un gerek verdiği konferanslar gerekse konserleri neredeyse hiçbir detay atlanmadan birebir okuyucuya yansıtılmış ve Béla Bartók hemen bütün yönleriyle okuyucuya tanıtılmıştır. Yazı ve haberlerin Bartók’un yaptığı/ yapacağı faaliyetlere dikkat çekmenin ötesinde ta-

nıtım ve reklam amacı hissettiren bir keyfiyeti mevcuttur. Yazılara bütün olarak bakıldığında Bartók'un geçirdiği önemsiz bir rahatsızlığın bile atlanmamış olması, ona verilen önemin bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bartók'un yaptığı/yapacağı çalışmalar da o günkü siyasi ve kültürel anlayışla örtüşmektedir. Dolayısıyla Béla Bartók'un Türkiye'ye davet edilmiş olmasının bir devlet politikası olduğunu söylemek ve bu olguyu Bartók hakkında çıkan en son yayınlardan birindeki şu satırlardan da takip etmek mümkündür:

"Bartók'un yolunu Budapeşte'den Osmanlı'ya düşüren görüş Ankara'dan çıkmış, zamanla şekillenmiştir. İki konu üzerinde durmak gerekir: Bunlardan birisi Türk-Macar akrabalığı, diğeri Cumhuriyet dönemi Türk müzik politikasıdır. Atatürk'ün 1931-32 yıllarında Türk Dil ve Türk Tarih kurumlarının kurulmasına ön ayak olduktan sonra, bu konuda gençlerin yetiştirilmesi için Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni açtığı bilinmektedir. İşte bu genel anlayış içinde özellikle Macar dili ve kültürünü araştırıp öğreten Hungaroloji bölümü kurulmuştur. Bölüm başkanı olan Türkolog Prof. László Rásónyi, Eski Macar müziği ile Eski Türk müziğinin ortak yanları olup olmadığını düşünmektedir. Çok genel ifade ile pentatonik yapı konusu. Bartók da bu konudan uzak düşünen birisi değildir. Ama elinde fikir yürütecek malzemesi olmadığı gibi tek başına böyle bir çalışmaya çıkacak maddi olanak da yoktur. Türkiye'ye gelip hem konferans verme hem de türkü derleme konusunu Prof. László Rásónyi ile yazışır. Yazışmalar 1935 sonunda başlamıştır. Zamanla program içeriği, maddi konular ve ses kayıt için gerekli teknik donanım halledildikten sonra Halkevleri'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir.

Diğer konu, o zamanlar Türk müzik politikasının belirlenmesinde Alman besteci Hindemith ile Macar besteci Bartók özelinde somutlaşan Alman ve Macar ekollerinden birinin tercihi meselesidir. Sonunda Alman ekolü benimsenir ve Hindemith, Türkiye'ye bu amaçla

gelir. Bartók bu konuda, Hindemith'in de dostu olduğu için, bir tartışma ve rekabete girmez ve girilmesini de istemez" (Ayan 2011: 3).

Görüldüğü üzere Béla Bartók'un Ankara'ya ayak bastığı 5 sonteşrin 1936 tarihinden (Yönetken 1936: 148) itibaren yaptığı her faaliyet gazete yoluyla geniş kitlelere duyurulmaya çalışılmış ve onun konser ve konferanslarına iştirak edilmesi gayesi güdülmüştür. Bu durum Bartók'un sadece Ankara Halkevi reisinin davetiyle Ankara'ya/Türkiye'ye gelmediğini, bilakis Türkiye'nin her alanda olduğu gibi sanat ve özellikle müzik alanında da muasır medeniyet seviyesine ulaşma gayesine uygun olarak mahallilikten milliliğe, millilikten beynelmilelliğe uzayan bir çizgide çalışmalar yapılması projesinin bir parçası olarak daha üst seviyede bir görevlendirmeye getirildiğinin göstergesi sayılabilir. Öte yandan daha ilk gelişinde kendisine her türlü imkânların sunulması, hatta devrin başbakanı İsmet İnönü ile bile görüştürülen Béla Bartók'un sonraki yıllarda tekrar Türkiye'ye gelmek istemesine olumlu cevap verilmeyişinin (Yürür 1976: 7), değişen siyasi konjonktüre bağlı bir durum olduğunu düşünebilir. Bu durumu hem Türkiye hem Bartók açısından bir talihsiz tecelli olarak saymak gerekir.

Sonuç

Son bir asırlık süre içinde edebiyat araştırmacısı ve folklor derlemecisi Ignac Kunos, ve Türkolog László Rásónyi; müzikolog ve derlemeci Béla Bartók; Türkolog, gazeteci, çevirmen ve edebiyatçı Edit Tasnadi; şimdilerde de müzikolog ve araştırmacı János Sipos ve dans araştırmacısı János Fügedi günümüz Macar-Türk kültür ve sanat ilişkilerinde isimleri hemen akla gelen şahsiyetlerdir. Bu isimlere Türkiye'den Mahmut Ragıp Gazimihal ve A. Adnan Saygun'u da eklemek bir hakkın teslimidir. Hızla küçülen dünyada Türk ve Macar milletleri arasında bu türden alışveriş ve ortak çalışmaların daha fazla araştırmacı veya sanatçıyla yapılması tarihi kökleri aynı olan iki milletin mevcut ortaklığını geliştirme ve pekiştirme yolunda daha hızlı ve doğru adımlar atılmasına vesile olacaktır.

Kaynaklar

- Ayan, Dursun, 2011, **Béla Bartók'un Türk Halk Müziği Derlemeleri Üzerine Çalışmalar**, İstanbul, Kitabevi.
- Bartók, Béla, 1970, "**Béla Bartók Kendini Anlatıyor**", [Çeviren: Tahsin İncirci], *Orkestra*, İstanbul, 9, (92), Kasım: 25-27.
- Çağlar, B. K., 1936, "Yeni Cemiyetin Velisi: Sanatkâra", **Ulus**, 12 Senteşrin: 4.
- Gazimihal, Mahmut R., 1945, "Béla Bartók'un Ölümü", *İleri Yurt*, (9-10), Aralık: 6.
- Gazimihal, Mahmut R., 1956, "Béla Bartók'u Anılar", **Türk Folklor Araştırmaları**, 4, 79, Şubat: 1249.
- Gönenç, Güney, 1981, "Yüzyılımızın Büyük Müzikçisi: Béla Bartók", **Bilim ve Sanat**, (8), Temmuz: 21-25
- İsimsiz, 1936 "Bir Macar Musiki Âlimi Şehrimizde: B. Béla Bartók Halkevinde Konferans ve Konserler Verecek", **Ulus**, 06 Senteşrin: 1.
- İsimsiz, 1936, "Béla Bartók Dün İlk Konferansını Verdi", **Ulus**, 07 Senteşrin: 1, 6.
- İsimsiz, 1936, "Béla Bartók'un İlk Konseri", **Ulus**, 08 Senteşrin: 5.
- İsimsiz, 1936, "Halkevinde: Béla Bartók'un İkinci Konferansı", **Ulus**, 10 Senteşrin: 5.
- İsimsiz, 1936, "Béla Bartók'un Dünkü Konferansı", **Ulus**, 11 Senteşrin: 4.
- İsimsiz, 1936, "Béla Bartók Rahatsızlandı", **Ulus**, 12 Senteşrin: 2.
- İsimsiz, 1954, "Béla Bartók", **Dünya**, 2, 708, 16 Şubat: 4. Karar, Seyyal, 1983, "Çağdaş Bir Usta: Béla Bartók", İzmir Filarmoni, (5-6), Temmuz-Ekim: 23-26.
- Kösemihal, M. Ragıp, 1937a, "Belâ Bartók Aramızda I", *Ülkü*, 9, 50, Nisan 1937: 132-138.
- Kösemihal, M. Ragıp, 1937b, "Belâ Bartók Aramızda II", *Ülkü*, 9, (52), Haziran: 292-298.
- Kösemihal, Mahmud Ragıp, 1936a, "Béla Bartók ve Eseri", *Ülkü*, 8, (45), Kasım: 216-222.
- Kösemihal, Mahmud Ragıp, 1936b, "B. Bartók'un Hayat ve Şahsiyeti", **Ulus**, 08 Senteşrin: 5.
- Nayır, Yaşar Nabi, 1936, "Millî Musiki Çalışmaları", **Ulus**, 12 Senteşrin: 2.
- Özgüç, Fehamettin, 1970, "Béla Bartók", **Orkestra**, İstanbul, 9, (92), Kasım: 30-32.
- Szabolcsi, Bence, 1971, "**Béla Bartók** <Yaşamı ve Yapıtı>", [Çeviren: Hüseyin Eliçin], *Ankara Filarmoni*, 8, (65), Aralık: 4-10.
- Tura, Yalçın, 1970, "Bartók'un Kişiliğinden Çizgiler", **Orkestra**, 9, (92), Kasım: 7-13.
- Vargyas, Lajos, 1981, "Béla Bartók (1881-1945) ve Halk Müziği Araştırmaları", [Çeviren: Yusuf Atılgan], **Sanat Olayı**, (12), Aralık: 91-93.
- Yener, Faruk, 1945, "Béla Bartók'u Kaybettik", **Folklor Postası**, 1, 11, Ağustos-Eylül-Ekim.
- Yener, Faruk, 1981, "Yüzyılımızın Bir Büyük Müzik Adamı: Béla Bartók", **Milliyet Sanat**, (22), Nisan: 18-21.
- Yönetken], Halil Bedii, 1936, "Béla Bartók Ankara'da", **Varlık**, 4, 82, 1 İlkânun: 148.
- Yürür, Ahmet, 1976, "Halk Türkülerimiz Üzerine", **Cumhuriyet**, 25 Aralık: 7.

Ignác Kúnos ve Jozsef Budenz Arasındaki Mektuplaşma¹

Çev: Metin Özarslan³

Szilárd Szilágyi²

Bu makale Macar Türkbilimci Ignác Kúnos ile onun üniversiteden eski hocası Jozsef Budenz arasındaki yazışmalar hakkındadır. Makalemden, Kúnos'un, Osmanlı İmparatorluğu'nda 5 yıllık ırkbilimsel ve dilbilimsel araştırmaları sırasında, eski hocasından parasal, mesleki ve fikri olarak yardım aldığını göstermeye çalıştım. Buna ek olarak, Budenz ona Türkiye'de yaşadığı dönemde çalışmalarını Macaristan'da yayınlamasına yardım etti. Bu gerçeğin tuhaf olan yanı, Kúnos'un Türkoloji araştırmalarında aslında, kendisi de onun eski hocalarından biri olan ünlü Türkolog Armin Vambery tarafından değil de, Macarların kökenleri hakkında sözde Ugor-Türk savaşında Fin-Ugor tarafını tutan Jozsef Budenz tarafından yardım edilmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler:

Ignác Kúnos; Jozsef Budenz; Armin Vambery; mektuplaşma, Türkolog; Ural; Türkçe.

Giriş

Balkan Yarımadası, Anadolu ve çoğunlukla İstanbul'daki 1885 ve 1890 yılları arasında Türkolog Ignác Kúnos'un etnografik çalışma alanı Türkoloji çalışmasında dönüm noktasıdır. Kúnos Balkanlar ve Anadolu Türkleri arasından malzeme toplayan ilk Avrupalı araştırmacı idi. Onun topladığı metinler binlerce sayfadır. O zamanlar Avrupalı araştırmacılar Osmanlı Türklerinin halk edebiyatına sahip olmadıklarını inandıklarından, onun çalışması öncülük eden bir karakter sahiptir. Kúnos'un ortaya çıkışına kadar, hiçbir Avrupalı araştırmacı, Osmanlı İmparatorluğunda

yaşamış Türklerden etnografik metin toplamakta başarılı olamamıştı. Geleneksel Müslümanlar Avrupalılara pek konuşmazlardı ve "Frenk" dedikleri Avrupalı yabancılara halk şarkılarını söylemeyi ya da halk hikâyelerini anlatmayı reddederlerdi. O zamanlar Avrupa ile iletişim halinde olan Türk fikir adamları gerçek Türk kültürünü ve ümmi insanların dilini küçümserlerdi. Onlar bunu, tamamen Türkçe kelimelerden mahrum, Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerle dolu, yüksek sınıfların, resmi görevlilerin ve kendisini Osmanlı Türk elit kesime ait olduğunu düşünenlerin yazar ve şairleri tarafından kullanılan yapay Osmanlı

1 Makale "The Correspondence between Ignác Kúnos and József Budenz", [International Review of Turkish Studies IRTS, Winter 2012, Volume 2, Issue 4: 24-32] başlığıyla İngilizce yayınlanmıştır. Çeviri buradan yapılmıştır.

2 Doç. Dr. Bükreş Üniversitesi Macaroloji Bölümü, Romanya.

3 Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü, Türkiye.

Türkçesiyle karşılaştırdıklarında tamamen değersiz bulurlardı. Bu yüzden Ignác Kúnos Avrupalı Türkologlar için çok önemlidir. O, Avrupa’da olabildiğince Türk dili ve halk kültüründe yaptığı araştırmayla etnografik malzemeyi toplamıştır. Aynı zamanda, kitapları ve makaleleri Osmanlı etelejansiyasının dikkatini kendi milletlerinin kültürüne çekmiştir. Bu şekilde, Kúnos Türk elitlerinin arasında milli dil ve kültürün canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu aynı zamanda Türk dili ve kültüründe Arap ve Fars etkisinin azalmasına yol açmıştır. Atatürk’ün dil inkılabına, milli edebiyatın yayılmasına ve 20. yüzyıldaki Türkiye’nin modernleşmesine önemli bir adım oluşturmıştır.

Kúnos ve Türk Halkbilimi

Kúnos’un çalışmasının önemi, onu kendi bilimsel araştırmaları hakkında ders vermesi için 1925-1926 yılında Türkiye’ye davet eden Atatürk tarafından bilinmiştir. Türk Halk Edebiyatı 1925’te *كروٲ قلا ىتاي ب د* başlığıyla Türkiye’de Osmanlı Türkçesi ile dersler verildi. Kúnos’un derslerini modern Türkçe’yle Latin harflerinde yayınlayan Tuncer Gülensoy kitabının önsözünde şunları yazmıştır:

“İ. Kunos’un çalışmaları gerçekten bir keşif olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmaları Turkologlar için Turk halkının Anadolu ve Rumeli halklarının incelemelerinde yeni boyutlar yaratmıştı. Böylece İ. Kunos’un çalışmaları gerçekten Turk folklorunda çok önemli bir rol oynamıştı.

İ. Kunos’un yaygın yayımlama çalışmaları Turk folklor hazinesinin yalnızca ilim alanında pencere açmakla kalmamış; bütün dünya dillerinde yayımlayan eserleri Türk halk kültürünün zenginliğini geniş çevrelere göstermiş, sevdirmiş ve şüphesiz birçoklarını Türk kültürünün hayranı, Türk halkının dostu kılmıştır...”⁴

Kúnos’un Batı Avrupalı Türk bilimci ve Doğu bilimcilerden aldığı sayısız tebrikten bir tanesini düşünelim. Erlangen Üniversitesi’nden Türkolog

Georg Jacob (1862-1937) onun hakkında şunları yazar:

“Dr. Kúnos tarafından büyük fedakârlık ve ustalıklı yapılan öncü çalışma sonucunda, özellikle Türk halk kültürü çalışmalarına sağlam bir zemin sağlayan çok etkileyici metin malzemesine yardımlarından dolayı şefefe nail olmuştur [Herr Dr. Kunos hat das unbeschrittene Verdienst durch das von ihm mit groser Gewissenhaftlichkeit aufgenommene umfangreiche Textmaterial zuerst eine breite Grundlage für das Studium des türkischen Volkstums geschaffen zu haben]”⁵...

Ignác Kúnos’un sayısız kitap ve makalelerini okumamıza rağmen, bazı temel sorulara cevap alamıyoruz. Örneğin, neden Türkiye’ye gitmeye karar verdi; ne zaman ve hangi bölgelerde araştırma yaptı; nasıl İstanbul’da yaşadı; ona kim destek sağladı; halk edebiyatının temeli olan sözlü malzemeleri toplamada hangi metotları kullandı. Ondokuzuncu yüzyılda Türkiye’de o zamanki pek konuşmayan Müslüman toplumdan folklorla özgü metinleri toplamak imkânsız gibi görüldüğünden, bu son soru belki de en önemlisidir. Evlerinde kilitli, sadece namahrem erkeklerin değil, akrabası olmayan Müslüman erkeklerin bile görmesi yasak olan geleneklerin en iyi koruyucuları kadınlar arasında araştırma yapmak daha da zordu. Günümüzde bile Türkiye’de erkek halk bilimcilerin kadınlar arasında halka özgü malzemeleri toplayamadığı yerler vardır. Bu yüzden, Kúnos’un tüm bu engellere rağmen Türk kadınlardan metin toplaması bizi şaşırtır. Bu sebepten Kúnos’un Türk kadınlarından nasıl halk şarkıları, halk hikâyeleri ve halka özgü diğer sözlü metinleri topladığını ve bu başarıyı mümkün kıldığı metotlarının neler olduğunu bilmek çok önemlidir. Bu soruları başarıyla ele almak için, 1885-1890 arasında Türkiye’de araştırmasını yaptığı arkadaşları Armin Vambery, Bernat Munkacsı ve Jozsef Buzdenz gibi Şarkiyatçı, Türkolog ve Fin-Ugorkularla yazışmasını çalışmak zorundayız.

En önemli mektuplar Jozsef Budenz’e yazılmış olanlar ve ondan alınanlardır. Birçok mektubun

4 Ignac Kunos, *Türk Halk Edebiyatı*, [İstanbul], 1978, s. 9.

5 In Lajos Blau, *Zsido Tudományos Tarsasag Evkonyve*, p. 16.

Latin harfleriyle Türk kelimelerin çevri yazısının belirsizliğinde olmasına rağmen, Kúnos'un topladığı sözlü metinlerin anlamlarıyla, onların yayınlanmasının zorluğuyla ve Türkiye'deki sağlığı ve maddi durumuyla, yukarıda bahsedilen sorulara birçok cevap bulabiliriz. Ancak, bu katkıda, sadece bu soruların birkaçı tartışılacaktır. Bu mektuplarda bizi şaşırtan, Ignác Kúnos'un Macarların Türklerden geldiğini kanıtlamaya çalışan önceki hocası Armin Vambery tarafından Türkiye'ye gönderildiği ve maddi olarak desteklendiği değil de, önceki hocalarından, Vambery'in rakibi, Macarların Fin-Ugor halkı olduğunu iddia eden Jozef Budenz tarafından desteklenmesidir. Budenz de Kúnos'u araştırması boyunca cesaretlendirmesi ve tavsiyeleriyle desteklemiştir. 1885'te Kúnos Türkiye'ye gittiğinde "Ugor-Türk Savaşı" diye bilinen bahsedilen şeyin doruk noktalarında olduğunu belirtmek önemlidir. Ural-Türk Savaşı, Macarların atalarının kim olduğuna dair -Türk veya Fin-Ugor halkı- fanatik bilimsel bir tartışmaydı. Ugor-Türk Savaşı'nda Vambery ve Budenz önemli isimlerdi. Türk Halk Edebiyatı eserinde Kúnos, Türk halk edebiyatının var olup olmadığı hakkında Vambery ile olan tartışmalarından sonra Türklerin halk edebiyatı ve dilini araştırmak için Türkiye'ye gittiğini yazar⁶. Ancak Kúnos'un mektupları Vambery'nin onun gerçekten Türkiye'yi ziyaret edecek olmasını öğrenmesinden dolayı mutlu olmadığını gösterir. Kúnos, çocukluk arkadaşı ve Fin-Ugor dillerinden bilinen bir araştırmacı olan Bernat Munkasci'ye bunun hakkında şöyle yazar:

"Başlangıçta Vambery planlarımla ilgili biraz şüpheliydi, [Jozsef] Turi'nin Türkçe bildiğini, senin için Türkçe çalışmak gerekli değil, dedi. Ama benim cesaretimi kıramadığını gördüğünde, beni az ya da çok koruması altına aldı; ama Turi'nin

bana büyük bir rakip olacağını beyan etti. Onun rakibim olmasından korkmuyorum"⁷.

Kúnos'un Türkiye'de kaldığı yıllar, Vambery'nin ona karşı tavrı çok değişmedi. Vambery eski öğrencisine sadece bir kez yardım etti. Kúnos İstanbul için Macaristan'dan ayrıldığında, ona biri Özbek asıllı dilbilimci Şeyh Süleyman Efendi'ye ve diğeri ilerici politikacı ve yazar Ahmet Vefik Paşa'ya ulaştırması için iki tavsiye mektubu verdi.

Budenz'den Kúnos'a Destek

Munkacsi'ye diğeri bir mektupta, Kúnos, Türk dili ve kültüründe ilgisini gören Budenz'in onu Türkiye'yi ziyaret etmek için ikna ettiğini ve bu ülke için ayrılışındaki tüm adımları ayarladığını yazdı:

"Dil ve işlev bakımlarından dolayı benim Türkiye'ye gitmemin yararlı olacağını Budenz bana söylediğinden, bugün büyük gündü. Bana hazır olmamı, onun maddi konuları ayarlayacağını ve benim Paskalya gibi gidebileceğimi söyledi. Bu planımın nasıl gerçekleştiğidir"⁸.

Budenz ile olan yazışmalarından Türkiye'deki beş yıllık araştırması boyunca eski hocasının Kúnos'a ihtiyaç duyduğu tüm desteği verdiğini öğrenebiliriz. Bunlardan sadece en önemli olanlarını numaraladıracağız:

1. Budenz eski öğrencisine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun milli ulaşım kurumlarından tren ve gemiler için ücretsiz bilet edinmesini sağladı. Biletler Macaristan İstanbul'a ve geri dönüş yolculuğunda geçerliydi ve Budenz bile onu Türkiye'deki farklı araştırma yerlerine götürecek biletler ayarladı⁹.
2. Budenz Macaristan Bilim Akademisi¹⁰ veya Budapeşte Yahudi Cemaati¹¹ (Kúnos bir üyesiydi) gibi farklı Macaristan kurumlarından her yıl eski öğrencisi için maddi yardım ayarladı.

6 *Türk Halk Edebiyatı*, 1978, p. 23-24.

7 Kúnos'tan Bernat Munkacsi'ye 3 Ocak 1885 tarihli mektup, 33/Ms 10.282/ff MTA.

8 Kúnos'tan Bernat Munkacsi'ye Aralık 1884 tarihli mektup, 32/Ms 10.282/ff MTA.

9 Budenz'den Kúnos'a 30 Nisan 1885 tarihli mektup, (mektubun numarası yoktur, ama diğer mektupların numarasından ve tarihinden numarasının V4409/Petöfi Budapeşte Müzesi olduğunu tahmin edebiliriz.)

10 Budenz'den Kúnos'a 24 Aralık 1885 tarihli mektup, V4409/27, Petöfi Müzeum.

11 Budenz'den Kúnos'a 6 Ağustos 1886 tarihli mektup, V4409/3, Petöfi Müzeum.

3. Kúnos ona kendi makalelerini, el yazmalarını ve topladığı halka özgü malzemeleri yolladı. Budenz, önemli devlet kurumlarını, süreli yayınları, Macaristan Bilim Akademisi ve Kisfaludy Topluluğu gibi yayın evlerini Kúnos'un çalışmasını yayınlamaları için ayarladı. Budenz öğrencisine bu yayınlar için hizmet karşılığı ödenen ücreti yolladı¹².
4. Before the publication of Kúnos' material Budenz edited the papers and when he found errors he sent them back to Istanbul for correction¹³. Kúnos'un materyali basılmadan önce, Budenz yazıları düzenledi ve hata bulduğunda, düzeltmesi için İstanbul'a geri yolladı.
5. Budenz was originally a Turcologist and had competence to correct the Turkish texts transcribed by Kúnos. Budenz aslen bir Türkçe-bilimcidir ve Kúnos tarafından kaydedilen Türkçe metinleri düzeltmek için yeterliliğe sahipti. Budenz eski öğrencisini dikkatini düzgünce çevrilmeyen ya da düzgünce düzenlemeleri yapılmayan kelime ya da ifadelere çekti. Bunu yaparak, Budenz metinlerin hata içermemesinden emin olmak istedi¹⁴.
6. Budenz metinleri düzenleme ve çalışmayı basmadaki tüm adımlara dikkat etti¹⁵.
7. Budenz, daha çok yayının olması için Kúnos'u daha çok araştırma yapmaya ve metin yollamaya zorladı¹⁶.
8. Budenz Kúnos'u zamanının önemli Türkologlardan Wilhelm Radloff ile tanıştırdı¹⁷. Bu isteğini, Kúnos Türkolojinin önemli standart çalışmalarından biri olan, tüm Türk Toplu-

luklarının halk edebiyatını içeren *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme*'nin sekizinci cildinde yazdı. Kúnos tarafından derlenen cilt yazılı ve sözlü Osmanlı Türk halk geleneğinden malzemeler sunar.

9. Budenz Macaristan'la Kúnos'un hayat bağıydı. Eski hocası onu eski öğrencisinin ilgilendiği Macaristan'daki olaylar ve önemli şeyler hakkında bilgilendirdi.

Bunun yanı sıra, eski öğrencisinin Türkiye'deki çalışmasını takip etti ve Kúnos'un araştırmasında ya da araştırma metodlarından bir hata yaptığını fark ettiğinde, araştırmasında Avrupalı bilimsel kurallara uymasını söyleyerek dikkatini çekti.

Mesela, 6 Ağustos 1886 tarihli mektubunda, Budenz Kúnos'u önemli bir konuda bilgilendirir:

"Bu cildi yabancı topraklarda kolayca ortaya çıkmasını sağlayacak bir şekilde düzenlemek isterim[megszerkeszt]. Bence yabancı ülkeler yorulmayıcı bir düzenleme değil, dürüst hikâyeci tarafından verilen orijinal düzenleme görmek isterler. Lütfen senin bu konudaki yönteminden bana bahsedebilir misin?"¹⁸

16 Ağustos'ta yazılan mektubunda, Kúnos tashihi yorumları cevaplamıştır:

"Hocanın ilan ettiği gibi benim önceki mektubumdan kelime düzeltmesi çok büyüleyici değil, baskı yayınlamasını yabancı eleştirmenlerin saldırılarına direnecek bir şekilde hazırlamak isteğimi söylemeyi isterdim. Hikâyecinin kelimeleri benim için de kutsal gibidir ve asla yayınlamada dikkatli olmaktan başka bir şey düşünmedim. Sayın hocam, bundan emin olabilirsiniz"¹⁹.

12 Budenz'den Kúnos'a 30 Aralık 1886 tarihli mektup, V4409/30, Petöfi Múzeum.

13 Budenz'den Kúnos'a 3 Ocak 1886 tarihli mektup, V4409/16, Petöfi Múzeum.

14 Budenz'den Kúnos'a 5 Mart 1886 tarihli mektup, V4409/19, Petöfi Múzeum.

15 Budenz'den Kúnos'a 4 Kasım 1885 tarihli mektup, V4409/12, Petöfi Múzeum.

16 Budenz'den Kúnos'a 29 Ocak 1886 tarihli mektup, (mektubun numarası yoktur, ama tarih bundan bahsettiğinden 17 olmalıdır. Budenz onu aynı yılın 16 ve 18 Ocaktaki mektupları arasında yazmıştır.)

17 Kúnos'tan Budenz'e 16 Ağustos 1886 tarihli mektup, 5448/330 MTA.

18 Budenz'den Kúnos'a 4 Ağustos 1886 tarihli mektup, V4409/27, Petöfi Múzeum: "Égy kisse megutkozom Kegyednek multkori levelenek ezen szavain: „ugy szeretnem a kotetet megszerkesztetni, hogy Kulfold előtt is megjelenhessek”: Azt velem a Kulfold nem nagy megszerkesztést ohajt, hanem ugyancsak a derek mesemondo adta nepies eredeti szerkesztmenyt. Sziveskedjek e reszben kovetett eljarasat nemileg kifejteti".

19 Kúnos'a yazılan 16 Ağustos 1886 tarihli mektup, 5448/303 MTA: "Multkori levelem megszerkeszt szava korantsem oly mysticus, a milyennek a Tanar ur declaralta, csak azt akartam vele mondani hogy hiba nelkul, nagy figyelemmel akarom a kiadast kiserni hogy a kulfold kritikaja nyilanak is ellenallhasson. A mese mondo szava előttem is szent, es soha sem is gondolhattam masra mint mint gondos kiadasra; nyugodt lehet e tekintetben a Tanar ur".

Kúnos'un yayınlarının halk edebiyatı metinlerinin güvenilirliğiyle ilgili olarak son bir cevap vermek mümkün değildir. Fakat 2 Şubat 1886'daki Budenz'e olan mektubunu okursak, Arap ve Fars kelimelerinden Türk arkadaşlarından biri olan Âşık Garip'in yardımıyla, halk anlatımını "temizlediğini" (halk romanının diğer kelimeleriyle) yazar²⁰. Bu Kúnos'un topladığı orijinal metinlere müdahalede bulunduğu önemli bir delili olarak görülür. Ama Budenz'in eleştirisi genel olarak yazılı olanlara değil, sözlü metinleri işaret eder ve genel olarak diğer halk anlatımlarındaki gibi hem sözlü hem de yazılı formda yaygınlaşmıştır²¹. Böylece Kúnos'un metni yazılmış olan da olabilirdi. Belki Kúnos topladığı Osmanlı (Arap) harfleriyle yazılmış olan yazılı metinlerin ses imlasına uygun olmadığını, zamanının filologları için çok önemli olmadığını düşünmüştür. Birçoğu sadece sözlü metinlerin önemli olduğunu düşünmüştü. Bu, topladığı halk edebiyatının sözlü metinlerini değiştiren Kúnos için delil olarak Âşık Garip'in versiyonun kabul edemediğimiz sebebidir. Budenz tamamen buna ikna olmamasına rağmen, daha sonra bu konuya dönmek için devam etmişti. Bir başka mektupta²², Budenz Kúnos'un dikkatini kaynaklarının ismini ve adresini belirtmenin önemine çekmiştir:

"Munkacsi katı bir şekilde ne zaman, nerede ve kimden parçalarının not ettiğini kaydeder. Ben de sana bunu ve her zaman metinlerinin orijinalini yazmanı tavsiye ediyorum".

Ancak Kúnos'un metin koleksiyonlarının düzenlemelerini inclediğimizde, bu tavsiyeyi dikkate almadığını fark ederiz.

Çünkü Kúnos'un kaynaklarının adı, cinsiyeti ve eğitimini not etmediğinden, görüştüğü kişiler genelde anonim olarak kalmıştır. Muhtemelen halk edebiyatı ürünlerinin ferdi değil de toplum tarafından yaratıldığını düşünmüştür. Bu, hikâyecinin bu sözlü metinleri anlatan ve başka bir şey yapmayan, sadece basit bir oyuncu olduğu Grimm kardeşlerin mitolojik okulu diye bilinen görüşlere uyar²³. Ama eğer Kúnos'un çalışmalarını ve mektuplarını okursak, çok kısa ve bazen bilimsel olarak kullanılmayan veri olarak verdiği kaynaklarının birazını bulabiliriz. Örneğin, kitaplarının birinde²⁴ Karaman'dan bir meddahın (profesyonel hikâyeci) iki halk hikâyesini derlediğini yazmıştır. Çalışmalarının birçoğunda Kúnos bize sözlü metinlerini, babası 1848-1849'da Habsburg mutlakiyetine karşı Macaristan Bağımsızlık Savaşında savaşan bir Macar memur olan Türk şair Nigar Hanım'ın²⁵ annesinden; onun arkadaşının eşinden; arkadaşlarının bayan akrabalarından, adlarını yazmadığı Hüsnü Efendi ve Örfi Bey'den²⁶, "kara gözlü" Ermeni kız Aznif'ten²⁷ vb. topladığını söyler.

Kısaca, 1885-1890 arasında; Ignác Kúnos'un önemli Macar Şarkiyatçı, Türkolog ve Fin-Ugurlularla mektuplaşmasının Türk halk edebiyatı araştırma tarihiyle ilgili bir çok çözülmemiş meseleyi ele aldığı sonucunu çıkarabiliriz.

20 Kúnos'tan Budenz'e 2 Şubat 1886 tarihli mektup, 5448/284 MTA.

21 Karşılaştır: Doğan Kaya, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Dictionary of the Terms of the Folk Literature), Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, Halk Hikâyesi article, p. 261-370.

22 Budenz'den Kúnos'a 20 Mayıs 1886 tarihli mektup. V4409/22, Petöfi Múzeum. "Munkacsi hűsegesen kozli azt is, hogy mikor, hol es kiktől jegyezte fol egyes darabjait1). Ezt Kegyednek is ajanlanam, h. a kozlemeny eredeteröl mindig szamot adhasson"

23 Karşılaştır: Weber-Kellermann/Bimmer, p. 22.

24 Kisassia torok dialektusairól (About the Turkish dialects of Anatolia Anadolu'daki Türk ağızları hakkında), Budapest 1896, p. 31-33.

25 *Türk Halk Edebiyatı*, 1978, p. 70.

26 Kúnos'tan Budenz'e 12 Ekim 1886 tarihli mektup, MTA. Belge Nr., 5448/306.

27 A torok nők nyelve es kolteszete (The language and poetry of the Turkish women Türk kadınlarının dili ve şiiri), Nyelvtudományi Közlemények, 1893 XXIII, p. 427.

Bibliyografya

- Doğan Kaya, 2007, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Dictionary of the Terms of the Folk Literature), Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kúnos Ignác, 1978, *Türk Halk Edebiyatı* (Turkish Folk Literature), [Türkçeleştiren: Tuncer Gülensoy], İstanbul, Tercuman 1001 Temel Eser Serisi 127.
- Kúnos Ignác, 1893, A torok nők nyelve es kolteszete (Türk kadınlarının dili ve şiiri), *Nyelvtudományi Közlemények* XXIII.
- Kúnos Ignác, *Budenz Jozsef es torokfoldi tanulmányutam*, Unpublished manuscript in the possession of the Kúnos family.
- Kúnos Ignác, 1896, Kisazsia torok dialektusairol (About the Turkish dialects of Anatolia), Budapest
- Teszler Herman, 1941, Kúnos Ignác palyafutasa (The carrier of Ignác Kúnos). Blau Lajos Zsido Tudományos Tarsaság Evkonyve 5701-1941 Emlekkönyv c. Ny. Rk. Egyetemi tanár ur tiszteletére abból az alkalomból, hogy századik feleület befejezte a Budapesti Tudományegyetemen. Budapest.

Arşiv

- The letters of Ignác Kúnos to Jozsef Budenz, The Archive of the Hungarian Academy of Sciences. MS 5448/256-370
- The letters of Jozsef Budenz to Ignác Kúnos, Petöfi Irodalmi Múzeum. V4409/1-32. Bpest 24/XII 84 – Budapest 88. Febr. 29.
- The letters of Jozsef Budenz to Bernat Munkacsi, The Archive of the Hungarian Academy of Sciences. Ms 10.279/lyly
- The letters of Ignác Kúnos to Bernat Munkacsi, The Archive of the Hungarian Academy of Sciences. Ms 10.282/ff.
- The letters of Armin Vambery to Bernat Munkacsi, The Archive of the Hungarian Academy of Sciences. Ms 10.285/l.
- Ingeborg Weber-Kellermann & Andreas C. Bimmer, 1985. Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Stuttgart, 2. Ausgabe.

IRTS - Kış 2012, Volume: 2, Sayı: 4

Türk Dilli Halkların 1936'dan Günümüze Kadar Yapılmış Alan Araştırmalarına Dayalı Müzikal Haritası

Çev: Serdar Erkan²

Janos Sipos¹

Türk halklarının çoğunun müziğini bilmiyoruz. Sözlükler bazen çok özensiz ve bu konuda yazılan çoğu makalede ise çeviri ve analiz ya çok az var ya da hiç yok. Bununla birlikte 20. Yüzyılın ilk yarısından itibaren bir araştırma akımı başlamış bulunmakta. Orta Asya müzikal dünyasını anlamak için Asya'da önemli roller üstlenen Türk halklarının müzikal biçimleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapmak gerçekten iyi bir fikir gibi duruyor. İlk araştırmalar Macar halk müziğinin doğulu bağlantıları üzerine yapılmıştı ancak kısa zamanda geniş bir alanda kapsamlı bir çalışma halini aldı. 1936'da Bela Bartok Anadolu gezisini düzenledi, sonrasında Lazslo Vikar 1957-1978 yılları arasında Çuvaş, Tatar ve Başkurtların müziklerini derledi ve analizini yaptı, 1987'den günümüze ise ben Anadolu Türkleri (ayrıca Alevi-Bektaşiler), Azeri, Karaçay, Batı ve Moğol Kazakları ve Kırgız halkları üzerine araştırmalarımı sürdürüyorum. Araştırmalar, bazı Türk olmayan halkları da (Tuvalılar, İranlılar, Yahudiler vs.) ele aldı. Bu çalışmada ben bu on yıllar süren araştırmalardan çıkan bazı dersleri tanıtacak ve ayrıca Türkçe konuşan halkların ana müzikal biçimleri üzerine bir harita taslağı çıkarmaya çalışacağım. Yer ve zaman darlığından dolayı bu insanlara ait tüm müzikal biçimleri tanıtamayacak olmama rağmen, müzikal katmanlardan önemli olan bir-ikisini kalın fırça darbeleriyle betimlemeye çalışacağım. Okuyucu her halükarda bazı önemli eğilimleri görecektir. Şu sorulara da temas ediyorum: Türkçe konuşan halklar arasında ne tür bir müzikal ve linguistik bağlantı vardır? Antik müzikal katmanların izinde olma zahmetine girmeye değer mi? Son kısımda etnomüzikolog meslektaşların dikkatini karşılaştırmalı Türk halk müziğinin önemine çekiyor ve Türkçe konuşan halkların en önemli müzikal biçimlerini keşfetmek, tanımlamak ve karşılaştırmak üzere işbirlikçi bir çalışma öneriyorum.

Anahtar Kelimeler:

Etnomüzikoloji, Bartok, Halk müziği

Giriş

Bruno Nettl'dan bir alıntı yapacağım: "Tüm türlerin karşılaştırmalı olarak çalışılması daima üstlenilen bir vazife olsa da eski moda olduğu düşünülen şeyler yeni keşifler haline dönüşür."

24 Şubat 2011'de Amerikan etnomüzikolojisinin büyük isimlerinden biri olan Bruno Nettl'a

bir mail gönderdim: Sevgili Bruno! Aşağıdaki fikirlerin çok ilgimi çekti. Bildiğin üzere benim ilgi alanım, müzikal dünyaları etnik kökenleri kadar karmaşık olan Türk halkları üzerine. Konuştukları diller arasındaki bağlantı müzikleri arasındaki bağlantıdan çok daha farklı. Türkçe konuşan halkların müzikleri üzerine karşılaştırmalı bir

1 Macar İnsan Bilimleri Araştırma Merkezi Müzikoloji Araştırma Enstitüsü, Budapeşte.

2 Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü.

çalışma yazmayı, ortak müzikal katmanlarını ortaya çıkarmayı ve ana farklılıklar ile benzerliklere dikkat çekmeyi düşünüyorum. Sence bu iyi bir fikir midir? Karşılaştırmalı müzikoloji eski moda gözükmekte ancak...

İyi dileklerle,

Janos.

Ertesi gün Bruno Nettl alışıldık kibar üslubuyla yazdıklarını yanıtladı: Sevgili Janos, senden haber almak güzel. Türk halklarının müzikal biçimlerini çalışmak mı? Bence iyi bir fikir... Tarihi neticeler ortaya koyarken dikkatli olunmalı. Karşılaştırmalı çalışmaların eski moda olduğu dile getirilmesine rağmen ben bunlara kulak asmadım, şu bir gerçek ki karşılaştırmalı çalışmalar daima yapılmakta. Eski moda olduğu düşünülen şeyler her ne olursa olsun yeni keşifler olarak karşımıza çıkmakta...

İyi dileklerle, Bruno.

Ben de Türk halklarının müzikal biçimlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınmasının iyi bir fikir olduğunu düşünüyorum. Bu projeyi daha önemli hale getiren ise Türk halklarının Asya'da temel bir rol oynamalarıdır ve biz Orta Asya müzikal dünyasını anlamak istiyorsak onların müziği hakkında derin bilgi sahibi olmalıyız.

Bizi amacımıza götüren kolay bir yol değil. Her şeyden önce çoğu Türk halkının halk müziğini bilmiyoruz. Sözlükler bazen çok özensiz ve bu konuda yazılan çoğu makalede ise çeviri ve analiz ya çok az var ya da hiç yok. Bununla birlikte 20. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Macar bilim adamlarınca bir araştırma akımı başlamış bulunmakta. İlk araştırmalar Macar halk müziğinin doğulu bağlantıları üzerine yapılmıştı ancak kısa zamanda geniş bir alanda kapsamlı bir çalışma halini aldı. Bela Bartok'un Anadolu gezisi sonrasında³Lazslo Vikar 1957-1978 yılları arasında Çuvaş, Tatar ve Başkurt Türklerinin⁴ müzik-

lerini derledi ve analizini yaptı, 1987'den günümüze ise ben bu araştırmaları Anadolu Türkleri (ayrıca Alevi-Bektaşiler), Azeri, Karaçay, Batı ve Moğol Kazakları, Kırgızlar ve Türkmenler⁵ üzerine sürdürüyorum.

Araştırmam Türk olmayan halklar üzerine de yoğunlaştı. Bu süre içerisinde 2006 yılında Sheffield'deki önerim üzerine "Türkçe Konuşan Halkların Müziği ICTM (Uluslararası Geleneksel Müzik Konseyi) Grubu" kuruldu ve üçüncü toplantısını farklı şehirlerden gelen 25'ten fazla katılımcısıyla bu yıl aralık ayının 1 ve 2'sinde Cambridge'de gerçekleştirecek⁶. Bu ve SOAS'ta (Londra) düzenlenen Orta Asya'nın Müzikal Coğrafyaları Konferansı⁷, Türkoloji bölümleri bir tartışmanın içinde mahkûm kalmışken, Batı'nın da Türk halklarının müziğine olan ilgisinin arttığını kanıtlar niteliktedir.

Türk halklarının müziklerini karşılaştırmak bir bakıma sınırlı gibi görünebilir ancak Çin'den Bulgaristan'a kadar uzanan geniş bir alandan bahsediyoruz. Bu halk müzikleri inanılmaz çeşitlidir ve aralarındaki bağlantı Türk dillerinin kendi aralarındaki ilişkiden köklü bir şekilde farklılık gösterir. Müzik ve kültürün farklı kurallara ayak uydurduğunu aklımızın bir köşesinde tutmamız gerekmektedir. Her ikisi de Hint-Avrupa dil ailesinde bulunması nedeniyle Kürt ve İsveç kültürlerinin birbirine benzemesini bekleyemeyeceğimiz gibi Türk halklarında da böyle bir benzerliği bulmayı beklememeliyiz. Uzun tarihleri boyunca Türklerin kültürleri ve dilleri birçok insanı asimile etti ve asimile olan bu insanlar aynı şekilde baskın Türk kültürünü etkilediler.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçay halkının hikâyesini hatırlayalım. M.Ö. 3000'lerde (Kuban kültürünü yaratan) Orta Kafkas yerli kabilelerinin kurduğu temel üzerine Kimerler, İskitler ve

3 Bartók (1976, 1991), Saygun (1976)

4 Vikár-Bereczki (1971, 1979, 1999)

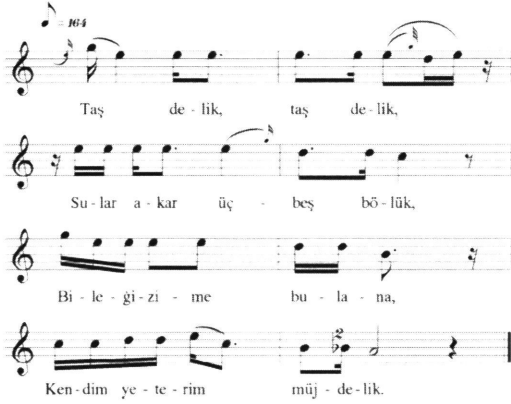
5 Sipos(1994, 1995, 1997b, 2000, 2001a,b,c,d, 2002, 2004a,b, 2005, 2006a,b,c, 2009, 2010a,b,c), Sipos-Tavkul (2012).

6 Bkz. <http://www.ictmusic.org/group/111/post/third-symposium-ictm-study-group-music-turkic-speaking-world-1-2-december-2012-cambri>

7 See <http://music.sas.ac.uk/research-groups-and-networks/middle-east-and-central-asia-music-forum/musical-geographies.html#c1546>.

cali ve esnek iki kısımdan meydana gelir (Örn. 1.) Bu tür ağıtlar İspanya, Bulgaristan, Macaristan halk müziklerinde ve ayrıca Gregoryen¹¹ müziklerde ortaya çıkar. Sayısız insanın tamamen farklı karakterde ağıtları vardır ve bu durumda “evrensel” insan ruhunun kültürden bağımsız¹² bir şekilde ortaya koyduğu bir formdan bahsedemeyiz.

Anadolu’daki diğer önemli bir form ise kendine mahsus dört sesli inici yapıdır. Müzikal bölümler 5, b3, b3 seste duraklar ve melodinin ortasında Aolyen dizinin 1. Sesi ve E-D-C üçlü akoru karakteristiktir (Örn. 2.) bu tür melodi Güney-Batı Kazaklarında, Karaçaylarda (başlıca dini repertuarlarında ve Macar Seklerlerinde¹³ görülmektedir. Bununla beraber bu form diğer birçok Türk halkının halk müziklerinde bulunmaz.

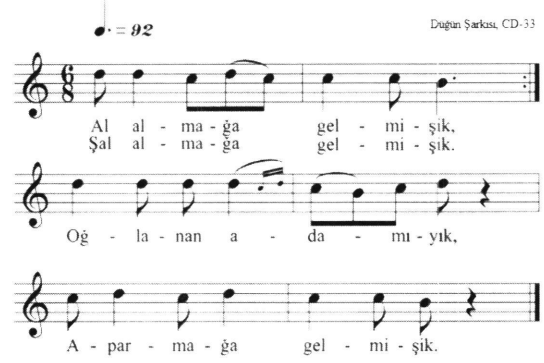

Örnek 2: Anadolu'dan mezmur örneği

Şimdi doğuya, Anadolu Türklerinin dil bakımından en yakın akrabaları olan Azerilere bakalım. Azerbaycan sahasını Türkleştirenler, Anadolu'yu Türkleştiren aynı Türkmen kabileleridir¹⁴ ancak farklılık iç içe geçtikleri temel katmandadır ki (alt tabaka) bu, halk müziklerindeki farklılığı açıklayabilir.

Karmaşık Anadolu halk müziğine karşılık Azerbaycan halk müziği çok basit bir görüntü ortaya koyar. Ezgileri 3-4 ses üzerine kurulu, kısa

bölümler halinde 6/8 veya 2/4'lük ölçü yapısı içindedir ve dört bölümlü, beyte bağımlı form aşırı derece nadirdir¹⁵. Benzer melodiler yalnızca Azeri ve Kürtlerin yaşadığı, Türkiye'nin doğusunda bulunur. Azeri müziğini bir tek melodiyle karakterize etmek isterseydik aşağıdaki örnek buna uygun olurdu (örn. 3.)

Örnek 3: Tipik Azeri Melodisi (Sipos 2004: No.145)

Şimdi Hazar Denizi'nin öteki kıyısında yaşayan Türkmenlerin müziğine bakalım. Türkmenler arasında yaptığım çalışmalar ve çalıştığım yayınlara göre köylü Türkmenlerin halk şarkıları çok basittir ve Azerbaycan halk şarkılarıyla büyük benzerlik gösterir.¹⁶ Bunun zıddı olarak yarı profesyonel Türkmen ozanı bahşının repertuarı daha geniştir ve araştırmaya değerdir. Örnek 4'te tipik bir Türkmen halk şarkısı örneği gösteriyorum. Azeri melodilerin genel sınıflandırmasının bu ezgiye mükemmel şekilde uyduğunu görüyoruz.

Şimdi kuzeye, Azerbaycan'a yakın olmasına rağmen Kafkas dağlarının geçit vermez tepeleleriyle onlardan ayrılan Karaçay-Balkar halkının bölgesine bakalım. Kafkasya'nın kuzeyi Macarlar ve birçok Türk halkı için önemli bir görünüm sergilemektedir çünkü burada bozkırlar darlaşır ve 4. Yüzyıldan beri örneğin Hunlar, Avarlar ve Macarlar gibi halklar buradan batıya doğru göç etmişlerdir.

11 Dobszay (1983), Sipos (2006c)

12 Sipos (2010c)

13 Dobszay – Szendrei (1988), Sipos (2001c, 2006a)

14 Ezekazonban nem egyeznemek a mai Türkmenisztánbanlakótürkmentörzsekkel.

15 Sipos (2004a, 2006b, 2009)

16 Beliaev (1975), Sipos (2012b)

Örnek 4: Tipik Türkmen şarkısı
(Janos Sipos Türkmen gezisi, 2002, Ertek)

Karaçay halk müziği, Karaçay etnik kökeni kadar karmaşıktır. Sahnede akordeon/garmonun çaldığı Kafkas dans müzikleri eşliğinde dansçıların Sovyet zamanında yaratılmış dansları sergilediğini görürüz. Köy kutlamalarında ve evlilik törenlerinde müzik aynı fakat danslar, tamamen Kafkas karakterine bürünse de, daha arkaiktir. Karaçay halk müziği, Anadolu'daki kadar zengin olmasa da birçok formu barındırır. Bununla birlikte en azından günümüzde icra edilen halk müziğinde basit şarkılar, bir çok karmaşık dörtizlekli melodileri olsa da, daha az icra edilir.

Karaçayların, icra içinde özel bir metin bölümü bulunan "jır" melodileri vardır ki bu tip icranın, genel anlamda Karaçay'a ait olduğu düşünülür. Ancak, bu form ve bu tür melodiler Kabartaylar'da da duyulabilir ve diğer Türk halkları arasında alışılmamış olduğundan dolayı Kabartaylar'dan alınmış olduğunu düşünmeye hakkımız vardır. Şimdi bu ezgilerden birini duralım (Örn. 5).¹⁷

Örnek 5: Karaçay Cır melodisi (Sipos 2012: örn.12.2)

Gezimize devam edip Volga-Kama bölgesinde yaşayan Türk Haklarının müziğine kuşbakışı bakacak olursak şaşırtıcı derecede farklı bir müzikal dünyayla karşılaşırız. Tatar, Başkurt ve Çuvaş halk müzikleri özellikle pentatonik ve sub-pentatonik iniçi melodilerle şekillenmiştir. Burada, birinci bölümü ikinci bölümünden bir beşli daha tiz olan özel bir "beşli hareket eden" melodi biçimi ortaya çıkar. Bu karakteristik fenomen yalnızca Çuvaş-Çeremiş sınırında yalnızca 100 kilometrelik bir etki alanında duyulabilir. Bununla birlikte bu melodiler, Çuvaş Türk dili etkisi gözlense de Fin-Uygur Çeremiş halkları arasında yaşar.

Neredeyse tamamen pentatonik olan Tatar halk müziğinde beşli hareket eden ses yerine dörtlüyü görürüz. Pentatonik beşli hareket, iç ve dış Moğolistan'da çokça duyulabilir. Bu durumda Volga-Kama bölgesindeki beşli hareket fenomeninde Altın Ordu çağı sonrası boyunca bölgeye karışan Moğol halklarının etkisini dikkate alabiliriz¹⁸. Bu hipotez ayrıca Başkır-Tatarların uzun küyleri ve Moğolların urtinduu melodilerinin benzerliğiyle de kuvvetlenmektedir. Dahası, yukarıda ele alınan periyodla aynı zaman boyunca Moğolların Volga Kıpçaklarının dili üzerinde belirgin bir etkisi vardı¹⁹.

Türk halkları arasında pentatonik diziyi yalnızca Çin'de (Uygurlar), Moğolistan'da, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde ve Volga-Kama bölgesinde gördüğümüzü belirtmeliyiz. Bu çizgiden güneyde yaşayan Türk halklarının ve Sibirya Türklerinin müziği genelde daha dar ses genişliğine sahip diatonik ezgilerle vasıflandırılmıştır.

Geniş Kazakistan sahasında birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen henüz kapsamlı bir çalışma ortaya konulmamıştır²⁰. Ben kuzey-batı Aday Kazaklarının müziğini Moğol kazaklarıyla karşılaştırdım²¹. Dilleri temelde aynı olmasına rağmen Aday Kazaklarının küçük bir ses aralığında hareket eden diatonik dizilerine karşın Moğol Kazaklarının müzikleri aşağı ve yukarı,

17 Otarov (2001), Sipos – Tavkul (2012a)

18 Sipos (2001a)

19 Csáki (2006), Vikár (1993)

20 Erzakovič (1966, 1979, 1995)

21 Sipos (2001c)

dalgali şekilde hareket eden pentatonik melodik hareketlerle şekillenmiştir. Aynı zamanda Moğol Kazak melodileri pentatonik Moğol ezgilerinden de farklıdır (Örn. 6a/b).

Örnek 6: a) Aday Kazaklarının mezmur melodisi (Sipo 2001c: no 13a) ve

b) Tipik Moğol Kazak melodisi (Sipo 2001c: no b7a)

Aday kazaklarının Azerilerden daha çok ancak Anadolu Türkleri ve Macarlardan daha az ilahi melodileri vardır. Genel olarak Aday Kazaklarının Azerilerden daha farklı ve fazla melodi stilleri vardır ve bu melodiler Moğol Kazaklarının pentatonik müzik stillerinden tamamen farklıdır.

Geniş alan araştırmalarımaya dayalı olarak Kırgız halk müziğinin analizine henüz başladım ancak yer darlığı nedeniyle bu müziği geniş olarak veremiyorum. Söyleyebileceğim tek şey karmaşıklık bakımından Kırgız müziği Karaçay müziğini andırmaktadır fakat Kırgız müziğinde daha sade formlar vardır. Sibiry Türklerinin müziği (Saha, Tuva, Altay Kişi, Hakas vd.) Novobirisk'te derlendi ve yayınlandı.

Kaynaklar

- Bartók, B. (1976). *Turkish Folk Music from Asia Minor*. Ed. Benjamin Suchoff. Princeton.
- Bartók, B. (1991). *Küçük Asya'dan Türk halk müzikisi*. Ford. Bülent Aksoy. Istanbul.
- Beliaev, V. M. (1975). *Central Asian Music*. Middeltown, Connecticut.
- Csáki, É. (2004). Middle-Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar. *Inner Asian Survey*, No. 2. 7–35.
- Csáki, É. (2006). Middle-Mongolian Loan-words in Volga Kipchak Languages. (Turcica 67) Wiesbaden. 258 p. ISSN 0177-4743 ISBN 3-447-05381-5

Geçen sene konuşmamı Plütark Cato Roman senatörü gibi sonlandırmıştım bu sene de Türkiye'de Sakarya üniversitesindeki dersimde olduğu gibi Londra ve Cambridge'de de aynı şekilde sonlandırdım. Cato, senatodaki konuşmasını, içeriği ne olursa olsun şu kelimelerle bitirir:

“Aksi takdirde benim görüşüm, Kartaca'nın yıkılması gerektiridir!” Benim önerim yıkım değildir ancak ben etnomüzikolog meslektaşların dikkatini koordine edilmiş Türk halk müziğinin önemine çekiyor ve bu çalışmayı öneriyorum.

Bu, birkaç adımla aşılabılır.

- 1) İlk olarak, her Türk halkından mümkün olduğunca ses ve video kayıtlarıyla desteklenmiş güvenilir ve temsil oranı yüksek müzikal malzeme toplanmalıdır. Bu, bir buçuk milyondan az popülasyona sahip uluslar için 500 ezgi anlamına gelirken daha yoğun nüfusa sahip uluslar için mesela 5 milyon insan için, 1200-1500 ezgi; daha yoğun nüfusa sahip, mesela Anadolu Türkleri gibi uluslar için 5000-6000 ezgi anlamına gelmektedir.
- 2) Melodiler tutarlı bir biçimde, tercihen Finale müzik yazım programında yazılmalıdır. Sözlerin yazıya dökülmelerinin yanı sıra örneğin İngilizce ya da Türkçe gibi yaygın bir dile çevrilmesi önemlidir. Her melodi için gereken bilgi Excel elektronik tablosunda verilmelidir (örn. kaynağın yaşı, cinsiyeti, derleme alanı, zamanı, isim alışı, dizisi, şekli, hece sayısı vd.).
- 3) Devamında her halkın analizi ve müzikal sınıflandırması yapılmalıdır.
- 4) Son aşama Türk halklarının müziğinin karşılaştırılmasıdır.

- Dobszay L. – Szendrei J. (1988). *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobszay L. (1983). *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dumezil, G. (1942–43). *Legendes Sur Les Nartes: Nouveaux Documents Relatifs Au Heros Sosryko*. *Revue De L'histoire Des Religions (Rhr)*, 125. és 97–128.
- Erdélyi I. (2000). Szádeczky-Kardoss Lajos naplója és az első Zichy-expedíció. *Turán*, 3: 3, június–július, Budapest, 17–26.
- Erzakovič, B. G. (1966). *Pesennaia kul'tura kazakhskogo naroda*. Alma-Ata.

- Erzakovič, B. G. (1979). Muzikal'noe naslednie kazahsko-go naroda. Alma-Ata.
- Erzakovič, B. G. (1995). Narodnye pesni Kazakhstana. Alma-Ata.
- Gippiysa, E. V. (1981). Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši Adygov. Tom 2 (1981), Tom 3 – Čast' 1 (1986). Tom 3 – Čast' 2 (1990), Moskva.
- Grousset, R. (1980). Bozkır İmparatorluğu. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Jakubovskij, A. Ju. (1992). Altın Ordu ve Çöküşü. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Juhász, Z. – Sipos, J. (2009). A comparative analysis of Eurasian folksong corpora, using self organising maps. *Journal of Interdisciplinary Music Studies* (ed. Barış Bozkurt), Badoi: 10.4407/jims.2009.11.005
- Karatay, O. (2003). Kafkasya Bulgarları Tarihi. Karaçay-Balkarlar – Tarih, Toplum, Kültür. Ankara, Karam Yayınları, 18–45.
- Klaproth, J. (1823). Voyage au Caucase et en Georgie. Paris.
- Kodály, Z. (1976). A Magyar Népzene. Vargyas L. által javított és bővített kiadás. Budapest, Zeneműkiadó.
- Krader, L. (1966). Peoples of Central Asia. The Hague, Indiana University Publications.
- Ligeti L. (1986). A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpádkorban. Budapest.
- Mattei, J.-L. (1994). Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792). *Toplumsal Tarih*, 7, İstanbul, 49–57.
- Otarov, O. (2001). Karaçay-Malkar Halik Jirila. Elbrus, Nalçik.
- Paksa K. (1999). Magyar Népzene-történet. Budapest.
- Pröhle, W. (1909). Karatschajisches Wörterverzeichnis. *Keleti Szemle*, 10, 83–150.
- Robert, L. (1929). Gesänge russischer Kriegsgefangener. Wien–Leipzig. I. Band, 1. Abt. 1926, II, 1; 3. Abt., 7–8, 14–17.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011). West Old Turkic. *Turkic Loanwords in Hungarian I–II. (Turcologica 84)*, Wiesbaden. = (WOT).
- Saygun, A. A. (1976). Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Şeşen, R. (1985). İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sipos J. (1994). Török Népzene. I. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14) Budapest, MTA ZTI.
- Sipos J. (1995). Török Népzene. II. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15) Budapest, MTA ZTI.
- Sipos J. (1997). Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében. PhD disszertáció az MTA Bartók Archivum könyvtárában, Budapest.
- Sipos J. (1997). Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian Folk Music. In Berta, Á. (ed.): *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe*. Szeged, 305–317.
- Sipos, J. (2000). In the Wake of Bartók in Anatolia. (*Bibliotheca Traditionis Europaeae* 2), Budapest.
- Sipos J. (2001a [2004!]). Egy most felfedezett belső-mongóliai kvintváltó stílus és magyar vonatkozásai, *Ethnographia*, 112, 1–2: 1–80.
- Sipos J. (2001b). Bartók nyomában Anatóliában. Budapest, Balassi Kiadó.
- Sipos, J. (2001c). Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos J. (2001d). Népdalok a kazak sztyeppe két végéről, *Magyar Zene*, 39:1, 27–56; 39:2, 183–200; 39:3, 301–311; 39:4, 425–440.
- Sipos, J. (2002). Report on my Expedition in the Caucasus. In *Varia Eurasiatica: Festschrift für András Róna-Tas*. Szeged, Department for Altaic Studies.
- Sipos, J. (2004a). Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos, J. (2004b). The Central Style of Azeri Folksongs, *Journal of Turkic Civilization Studies*, № 1. Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Kyrgyz-Turkish Manas University Publication: 62, Bishkek.
- Sipos, J. (2005). In the Wake of Bartók in Anatolia. (2. DVD-s kiad.). European Folklore Institute, Budapest.
- Sipos, J. (2006a). Similar melody Styles in Kazakh and Hungarian Folk Music. In *Traditional Music of Turkic People: Present and Future*. Kizilorda, Kazakhstan, 249–266.
- Sipos, J. (2006b). Azerbaycan El Havalari – Musiqinin İlk Qaynaqlarında. Bakú.
- Sipos, J. (2006c). Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması. Ankara, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.
- Sipos J. (2009). Azerbajdzsáni népdalok – a zene kezdeteinél. (CD-vel) European Folklor Institute, Budapest.
- Sipos, J. – Csáki, É. (2009). The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. (CD melléklettel) Budapest.
- Sipos J. (2010a). Az azeri népzene kapcsolata a magyar illetve más török népek zenéihez. In Dévényi K. (ed): *Varietas Delectat, Tanulmányok Kégl Sándor emlékére. (Keleti Tanulmányok – Oriental Studies)*, Budapest, 115–130.
- Sipos, J. (2010b). Bir Trakya Bektaşî Cemaatinin Müziği ve Macar Halk Müziği. In

- Ecevitoglu, P. et al (eds.): Haci Bektaş Veli "Güneşte Zerre-sinden, Deryada Katresinden". Ankara, 359–372.
- Sipos J. (2010c). Milyen eredetűek a magyar népzene honfoglalás kori rétegei? Magyar Nemzet, 2010. december 18.
- Sipos, J. – Tavkul, U. (2012a). A régi magyar népzene nyomában - A kaukázusi karacsajok népzeneje, Budapest: l'Harmattan Publishing House
- Sipos, J. (2012b). Népzene gyűjtés a zemzemek földjén (Türkmen expedíció – I. rész), Folkmagazin 2012/1, Budapest
- Szabolcsi, B. (1935). Eastern Relations of Early Hungarian Folk Music, Journal of the Royal Asiatic Society.
- Szabolcsi B. (1957). A melódia története. Budapest.
- Szabolcsi B. (1979). A magyar zenetörténet kézikönyve. Budapest.
- Tardy, L. (1978). The Caucasian Peoples and their Neighbors in 1404. Acta Orientalia, XXXII (1), 83–111.
- Tarhan, M. T. (1979). Eskiçağda Kimmerler Problemi. VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 11–15 Ekim 1976, I: 355–369. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (1993). Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. İstanbul, Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme. Ötüken Neşriyat.
- Tavkul, U. (2002). The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus. Acta Orientalia, 55 (4), 353–377.
- Tekeev, K. M. (1987). Novie seleniya Karačaja i Balkarija vo vtoroj polovine XIX načale XX. vv. Voprosy Arheologii i Tradicionnoj Etnografii Karačaevo-Čerkesii, Čerkesk. Vargyas L. (2002). A magyarság népzeneje. (2. javított kiadás), Budapest.
- Vargyas L. (ed..) (1992). A Magyar Népzene Tára. VIII/A, Népdaltípusok, Budapest.
- Vásáry I. (1972). Ógyallai Besse János kaukázusi tudósításai. Budapest, Körösi Csoma Társaság.
- Vikár L. (1993). A volga-kámai finnugorok és törökök dalmalai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1971). Cheremis Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1979). Chuvash Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1999). Tatar Folksongs. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Figürler

- Harita 1. The Turkic languages, p. XVI-XVII. In: The Turkic Languages (ed. by Lars Johanson and Éva Ágnes Csató), London and New York, 1998, ISBN 0-415-08200-5
- Yıldızlar yazar tarafından eklenmiştir.
- Örnekler 1-6 Yazarın kendi çalışmalarıdır.

IRTS - Kış 2012, Volume: 2, Sayı: 4

Antik Grek Kaynaklarında İskitler’de Hayat ve Tıp

Ömür Elçioğlu**

Hilmi Özden*

Bugünkü bilgilerimize göre, M.Ö. I. Bin yıl içinde İskitler doğuda Çin Seddi ile, batıda Tuna nehri arasında yaşamış bir Turanî boylar/halklar topluluğudur. İskitler hakkında antik yazarlardan Homeros’dan itibaren, Heredotos, Hippokrates, Aristoteles, Thukydides, Ksenophon, Strabon vd. İskitlerden bahsetmektedirler. Atlı savaşçı bir kavim olan İskitler kendilerine özgü kültür ve sanat yönleri zengin bir medeniyet de kurmuşlardır. İskitlerden, ilk defa bahseden Homeros, onlardan “at sütü içenler” olarak bahseder. At sütünden yapılan kırmızı, günlük hayatta onları sağlıklı ve zinde tutardı. At’ı kullanmakta ki maharetleri, hayvan yetiştirmeleri, veterinerlik ilminin gelişmesine de katkı sağlamıştır. “Hayvanlar Kitabı”nda İskitler’den bahseden Aristoteles, İskitlerin hamile bir ata nasıl daha kolay doğum yaptırdıklarını anlatır. Hippokrates, “Havalar, Sular (nehirler), Yerler Üzerine” adını taşıyan eserinde ise, İskitlerin karakterleri ve hayat tarzlarından detaylı olarak bahseder. Hippokrates, İskitlerde görülen hastalıklarından ve halk hekimliğinden örnekler verir.

Anahtar Kelimeler:

İskitler, Antik Grek, Tıp

İskitler

İskitler, doğuda Çin seddinden, batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında, yaklaşık 7000 kilometreden fazla bir sahaya yayılmışlardır. Bunun sonucunda çeşitli kavimler tarafından tanınmışlar ve bunların yazılı belgelerinde adlarından bahsedilerek, haklarında bilgiler verilmiştir. İskit adına ve onlarla ilgili bilgilere Grek kaynaklarında, Pers çivi yazılı metinlerinde, Asur ve Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Adı geçen

kaynak, metin ve yıllıklar, dil, kültür ve coğrafya bakımından birbirinden farklı kavimlere ait olduğundan, İskit adı bu belgelerde değişik şekillerde geçmektedir.¹

İskit Kavimleri

İskitler, Targıtay isimli bir atanın üç oğlundan, dört kavim (klan) halinde meydana gelmişlerdir. Targıtay’ın oğulları; Lipoksais, Arpoksais ve en küçüğü Kolaksais’dir. Bu üç oğuldan türeyen İs-

* Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı. Eskişehir.

** Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Anabilim Dalı. Eskişehir.

1 İlhami Durmuş, İskitler, TKAE Yayınları, Ankara, 1993, s.25.

kit boyları ise; Avhadar, Katiariar, Trasplar, Paralatlar olup, bunların birleşimine Skolot denmektedir. Targıtay'ın oğullarının her birinin adının, ondan türeyen boyun (klan) adıyla ve göklerden gelen ilâhi hediye'nin anlamıyla ilgilidir.²

Avhat

Avhat boyunun hamisi Liposais'dir. Valeriy Flag, *avh* sözcüğünü, kavim adı olarak değil de İskitlerin hanlarından birisi olarak kabul eder. Flag, *avh* sözcüğünü "anadan doğma saçları ak" şeklinde açıklamaktadır. Herodat'ta ise bu kavim, *Auhat* olarak gösterilmiştir.

Av, *ov*, *oy*; av anlamına gelen bu Türkçe sözcükler, Kaşgarlı Mahmut zamanından beri kayda alınmış sözcüklerdir. *Av* sözcüğünün *ab*, *ov*, *uv* versiyonları da Türkçe av anlamına yakın anlamlar içerir: av; (hayvan, kuş, balık avı), şikâr (av ganimeti olarak), takip, idman, kovmak, pusu kurmak, çevirmek, kuşatmak (avda), av yapmak... Avhat boyunun payına sema sembollerinden boyunduruk düşer. Bu, onun sosyal statüsünü şu şekilde oluşturur: av-"av", avhat-"avcı olmak", avlat-"av yapmaya mecbur etmek, av düzenleme". Av-tor, avh-elde etmek, ram etmek, *avhat-elde* et, ram et, *av-av* semantik sıra gözetilir. Avhatlar "ram etmek ve avlanmak için tordan istifade" eden boydur.³

Katiar

Katiar boyunun hamisi Arpoksay'dır. Sema sembollerinden Katiar boyunun payına kotan (sapan) düşmüştür. Semavi sembollerin arasında bir tarım aleti olan kotanın bulunması, dahası Herodot'un tarımla meşgul olan İskitlerin de olduğu bilgisin vermesi, İskit dilinde tarım terminolojisinin olduğunu göstermektedir.

Tarihçiler, hem İskitlerin, hem de zaman olarak onlara yakın olan Hunların ekincilik kültürü hakkında bilgiler verirler. Strabon'da da İskitlerin tarımla meşgul olduğu konusunda kayda rastla-

nır: "Onlardan bazıları göçebedir, diğerleri çadırlarda yaşar ve tarımla meşguldürler"⁴

Trasp

Sema hediyelerinden Arpoksay'ın himaye ettiği Trasp boyunun kısmetine kap düşer. Kazanı ocağın üstüne asar, su ile doldurur, kaynatır, yemek pişirir; Ziyafet düzenler, açları doyurur, ih-san eder; Kurban hazırlar, gökle söyleşir, gökten yağış yağdırır, göklere kurbanlar verir; Kabdan güç alır ve kabın muhafızıdır.⁵

Paralat

İskit boyu *Paralat* Kolaksay'dan türemiş, semadan gönderilen paylardan kısmetine "teberzin/kılıç/balta" düşmüştür. Bu sosyal grup, savaşçılar, yöneticiler, madenciler, inşaatçılar ve destan ve efsaneler söyleyen ozanlar olarak belirlenebilir.⁶

Skolotlar: "Çar İskitler" Boylar Birliği

Herodot'un bildirdiğine göre, Targıtay'ın oğullarından türeyen ilk İskit boy birliği "Skolotlar" olarak adlandırılır. İskit anlayışı, İskitlerden başka kavimleri de içermekte ve geniş bir anlam vermektedir. Skolotlar ise, İskit boylarından sadece birisi olan Çar İskitlerine işaret etmektedir. "Çar İskitler" hem "Çar'a ait olanlar", "Çarın devam-cıları", dolayısıyla "Çar'dan olanlar" gibi, hem de "Çarlığı iddia edenler", diğer İskit tayfalarına göre daha üstün mevkîye sahip olanlar, yani "çarlık edenler" gibi anlaşılmalıdır. Abayev, Herodot'un "çar İskitler" ifadesini, "Bütün boylar, boyların birliğini ifade eden Skolotlar, yani "Han boyları" olarak adlandırılmaktadır. Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak, "İskit" in bütün İskitlerin genel etnik adı olduğu sonucuna varılabilir. "kur" ise, Herodot'a göre, "skolot"-boy birliklerinden birinin, yani Çar İskitlerin adıdır. "Kolot" sözcüğü ile boy birliği, hâkim etnos olan "Çar İskitler" kasdedilmektedir. İskitler denildiğinde ise, daha kap-

2 Zaur Hasanov, Çar İskitler, (Aktaran. İlyas Topsakal) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009, s.144.

3 Zaur Hasanov, a. g. e., s.144,146.

4 Zaur Hasanov, a. g. e., s.146, 152.

5 Zaur Hasanov, a. g. e., s.152, 156.

6 Zaur Hasanov, a. g. e., s.156-157.

samlı boy birliği, belki de konfederatif bir birlik kastedilmektedir.⁷

Grek Kaynaklarında İskit Adı

Uzak Kuzeydoğu step bölgesi hakkında son derecede muğlak olan ilk bilgiler Odyssee, XI, 12-19'da Kimmerler'den bahsedilirken geçmektedir. Biraz daha iyi anlaşılır bilgiler Hesiodos'ta M.Ö. 8.yy'dan sonra, fetih hareketlerinin başlaması üzerine ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Grek dünya anlayışı tamamen değişmekte ve mekân fikri daha gerçeklik taşıyan yeni bir şekle bürünmektedir. Hesiodos'un şiirlerinde İskitler'e "Skudai" adıyla rastlanır. Grek kaynaklarında İskit adı ve İskitler hakkındaki bilgilere M.Ö. 8.yy'dan sonra sık sık rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda İskit adı "Skythai" olarak geçmektedir. Söz konusu kaynaklar arasında tarih açısından çok büyük öneme haiz olan Herodotos'un Tarihinde de adları dahil İskitler hakkında çok kıymetli bilgiler verilmektedir. Hippokrates'te de İskit adı geçmekte ve özellikle İskitler'in gelenek ve görenekleri hakkında kıymetli bilgilere yer almaktadır. Strabon'un Coğrafyasında da İskit adı geçmekte ve onların hayat tarzı, gelenek ve görenekleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca, Thukydides'in Peloponnesoslularla Atinalılar'ın savaşı ve Ksenophon'un, Kyros'un Anabasisi adlı eserlerinde de İskitlerden bahsedilmekte ve İskit adı "Skythai" olarak geçmektedir.⁸

Grek Kaynakları

İskitler hakkında en fazla bilgi veren kaynaklar Greklere aittir. Bu kaynaklar arasında seyahatten hoşlanan, dolayısıyla seyyah-aynı zamanda şiire meraklı şair ve rahip-olan Aristes adında birinin "Arimaspen"adındaki eserin son derece önemli bir yeri vardır. Aristes, bu eserinde kuzeydoğu ülkeleriyle ilgili olarak son derece ilgi çekici şeyler anlatmaktadır. Öte yandan, Grek kaynakları arasında önemli bir yerinin olduğuna

şüphe bulunmayan, Miletos'lu Hekataios tarafından MÖ. 520-510 yılları arasında kaleme alınan ve coğrafi bilgileri ihtiva eden coğrafya kitabından maalesef ancak bazı parçalar günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁹

Homeros'da İskitler

Homeros, İlyada'nın onüçüncü bölümde, İskitlerden bahsederken; "Zeus, Troyalılarla Hektor'u getirince gemilerin yanına, hadi bakalım, dedi, ne haliniz varsa görün. Bıraktı onları orda, acılarla baş başa, uzaklara çevirdi ısıtılı gözlerini, çevirdi at besleyen Trakyalıların toprağına, göğüs göğse dövüşen Mysialılara baktı, **sütle beslenen şanlı Hippemolgolara** (İskitler), insanları en doğruları Abiolara (bilinmeyen bir halk) baktı"¹⁰ demektedir.

Adile Ayda, "Türklerin ilk Ataları" isimli eserinde bu satırlardaki süt içme eyleminin Fransızların İlyada tercümesini yapan **R. Flaceliere** tarafından "**at-sütü (kırmızı) içenlerin**" ülkesine Zeus'un bakması olduğunu belirtir.¹¹

Herodotos'ta İskitler

İskitler hakkında bilgi edindiğimiz en önemli kaynak Herodotos'un "Historia"sıdır. M.Ö. 485-424 yılları arasında yaşayan ve "Tarih Babası" olarak bilinen Herodotos, Batı Anadolu'da antik adıyla Halikarnassos, bugünkü adıyla Bodrum'da doğmuştur. Anadolu, Güney Rusya, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yunanistan'ı dolaşmış ve bir müddet Atina'ya yerleşmiştir. Herodotos'un "Historia" adını taşıyan ve dokuz kitaptan oluşan tarihinde, mevzuatın çoğunluğunu M.Ö. 490-479 yılları arasında vuku bulan Pers-Grek savaşları olmakla birlikte, söz konusu eserde yazar gezip gördüğü her ülkedeki milletler, bunların gelenek ve görenekleri, idare şekilleri ve dini inançları hakkında da bilgiler vermektedir.

Herodotos, takriben M.Ö. 450'lerde Güney Rusyanın bazı bölgelerine yaptığı seyahati esna-

7 Zaur Hasanov, a. g. e., s.159-160.

8 İlhami Durmuş, a. g. e., s.25.

9 İlhami Durmuş, a. g. e., s, 5

10 Homeros, İlyada, (çevirenler. Azra Erhat-A. Kadir), s, 298, İstanbul, 1989

11 Adile Ayda, Türklerin İlk Ataları, s, 30, Ankara, 1987

sında oralarda gördüklerini dokuz kitaptan meydana gelen eserinin dördüncü kitabında yazmıştır. Herodotos burada İskitlerin yerleşmiş oldukları coğrafyayı, İskitya'da yaşayan topluluklar, İskitlerin gelenek ve görenekleri, kral mezarlarını, Darius'un İskitya seferi ve İskitlerin savaş taktiklerinden bahsetmektedir. Herodotos'un İskitler hakkında verdiği bilgiler, konuyla ilgili diğer kaynaklardaki bilgilerle de benzerlik göstermektedir. Yazarın vermiş olduğu bilgilerin doğruluğunu yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan arkeolojik malzemeler de desteklemektedir. Herodotos'un M.Ö. V.yı'nın ortalarına doğru Güney Rusya'ya yapmış olduğu seyahat hakkında vermiş olduğu bilgiler, diğer Grek kaynaklarındaki bilgilere göre daha eski tarihli olup, bu sebeple oldukça büyük önem arz etmektedir. Şüphesiz ki, Herodotos gördükleriyle beraber duyduklarını da yazmıştır. Bu sebeple verdiği bilgilerin bazılarının yanlış olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. İskitler hakkında bilgi verilen söz konusu bölüm çerçeve ve muhtevası açısından düşünüldüğünde, adı geçen eserin eşi bulunmaz bir müracaat kaynağı olduğu kolaylıkla anlaşılabılır. Açıkçası yukarıda da ifade edildiği gibi, diğer Grek kaynaklarına öncülük etmesi bakımından Herodotos'un eserinin tarihi kıymeti her türlü tartışmadan uzaktır. Konumuzun temel dayanağını oluşturan IV. kitaptan başka, aynı eserde I.kitap, 1,15,16, 103-106, 201-216; II.kitap, 103; III.kitap, 93,116; VI.kitap, 40 ve VII.kitap, 64'te de İskitler ve kuzeyli göçebe topluluklar hakkında bilgi verilmektedir.¹²

Hippokrates'te İskitler

MÖ. 460-377 tarihleri arasında yaşayan Koslu (İstanköy) Hippokrates, büyük bir filozofdur. İlmi İonia hekimliği, Hippokrates'le zirveye ulaşmıştır. Bu nedenle ona "Tıbbın babası" unvanı verilmiştir. Onun tıp alanında derlemiş olduğu "Corpus Hippocraticum" isimli eseri, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu Corpus'un Arap ve Avrupa

tıbbına olan etkisi oldukça büyüktür. Hippokrates, eserinde, çevre ve iklim şartlarının insan karakterine ne ölçüde yansıdığını ehemmiyetle vurgulamıştır.

Hippokrates'in yukarıda zikredilen eserinden başka eserleri de vardır. Bunlardan biri de, "Havalar, Sular ve Mevkiiler" ismini taşıyan eseri olup, söz konusu eserde, çalışmamızın konusunu teşkil eden İskitlerin çeşitli özellikleri hakkında bilgiler verilmektedir. Hippokrates, "Havalar, Sular ve Mevkiiler" adını taşıyan eserinde İskitlerin yaşadıkları coğrafya, hayat tarzları, coğrafya ve iklimin onlara tesiri ve fiziki görünüşleri hakkında bilgiler vermektedir. Bizzat İskit çölü denen yerin otlaklarla kaplı ve sulak olduğunu, arabalarda yaşadıklarını, bu arabaların üstünün keçeyle kaplı olduğunu, arabaların bazılarının iki bazılarının üç odasının bulunduğunu, bunların yağmura, kara ve yele karşı korunaklı olduklarını bildirmektedir. Kadın ve çocukların arabalarda ve erkeklerin ise, at üstünde onların yanında gittiklerini belirtmektedir. Hippokrates'in verdiği bilgiler Hun, Göktürk ve diğer Türk devletlerini kuran Türk topluluklarının gelenek ve göreneklerine uyması bakımından büyük önem taşımakta ve bize mukayese imkânı vermektedir. Hippokrates'in İskitlerin hayat tarzı, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi vermesi ve bizzat görmüş olduklarını kaleme almış olması, onun eserinin kaynak değeri bu açıdan daha da artırmaktadır.¹³

Thukidides'te İskitler

Herodotos'tan sonra antik dünyanın önde gelen en ünlü tarihçisi olarak kabul edilen Thukidides, Atina'da doğmuş, MÖ. 460-400 yılları arasında yaşamıştır. Thukidides, "Peloponessos-lularla Atinalıların Savaşı" adlı 8 kitaptan oluşan ünlü eserinin 2. kitabında, konumuzu teşkil eden İskitlerden bahsetmektedir. II. kitap 96'da;¹⁴ Odiysai ülkesinden hareket ederek, önce, Hae-mos (Balkan) ve Rodop dağları arasında oturan ve Pontos Euksinos (Karadeniz) ile Hellespontos'a

12 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 5-6.

13 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 7.

14 Ekrem Memiş, a. g. e., s. 7.

(Çanakkale boğazı) kadar egemenliği altında bulunan Traklardan, sonra da Pontos Euksinos'a doğru uzanan bölgede Istros'un (Tuna) berisinde oturan Getlerden asker topladı. Getler ve bu bölgede yaşayan halklar İskitlerle sınırdışıdır; hepsi aynı biçimde donatılmışlardır ve atlı okçulardır¹⁵ demektedir.

Thukidides, II. kitap 97'de de; Odryselerin krallığı, deniz kıyısında, Pontos Euksinosdaki Abdera şehrinden, Istros'un ağzına kadar uzanıyordu. Bir geminin bu kıyıyı aşması için, en kestirme yoldan gitmek ve rüzgârı kıçtan alması şartıyla, dört gün gereklidir. Karadan en kestirme yoldan gitmek şartıyla iyi bir yürüyüşçü Abdera'dan Istros'un ağzına on bir günde varır. Kıyı bu kadar uzundur. Kıyıda iç kısma, Bizanstan Laeaeler ülkesine ve Strymon'a -burası en geniş bölümdür- iyi bir yürüyüşçü on üç günde ulaşır. Bütün Barbarların ve Yunan şehirlerinin verdikleri vergi, Sitalkes'in yerine geçen Seuthes'in koyduğu kadarıyla gerek altın, gerek gümüş para olarak dört yüz talenton buluyordu. Altın işlemeli veya işlemesiz kumaşlar ve öbür armağanlar dışında, altın ve gümüş armağanlar da bundan aşağı değildi. Bu armağanlar yalnız krala değil, devlet büyüklerine ve soylulara da veriliyordu. Pers krallığındakinin tersine, diğer Trakyalılarda olduğu gibi Odrysailer de büyüklerin, verdiklerinden çok almaları yerleşmiş bir adetti. İnsanın istediği şeyi alamaması, kendinden istenen şeyi vermemesinden daha onur kırıcı bir şeydir. Bununla birlikte Odrysailerde herkes gücüne göre bu adetten yararlanmaktaydı; armağan getirilmezse hiç bir iş yaptırmanın imkânı yoktu. Bu krallık, büyük gücünü bu yoldan sağlıyordu. Avrupa'da İon körfezi ile Pontos Euksinos arasında yaşayan halkların gelirleri ve her çeşit mal bakımından en güçlüsü buydu. Savaş gücü ve asker sayısı bakımından İskitlerden çok aşağı olduğu doğrudur. Bu bakımdan hiç bir Avrupa halkı onlarla kıyaslanamaz. Asya'da bile, birleşik İskitlere tek başına karşı koyabilecek hiç bir halk yoktur;

ama hayatın çeşitli durumlarında benimsenmesi gereken tutum ve beceriklilik yönünden diğer halklardan daha aşağı düzeydedirler.¹⁶

Ksenofon'da İskitler

Atinalı asil bir aileye mensup olan Ksenofon, takriben M.Ö. 430 yıllarında Atina'da doğmuş ve M.Ö. 357 yılında Korinthos'da ölmüştür. Çeşitli konularda 14 kadar eseri bilinen Ksenofon, "Hellenika" ve "Kiros'un Anabasisi" adlı eserleriyle tarih alanında önemli bir yer tutar. Ksenofon, çok yönlü bir yazardır. Felsefe, tarih ve edebiyat alanlarında eserleri bulunduğu gibi, ayrıca askerlik alanında da ün yapmıştır. "Kiros'un Anabasisi" adlı eserinde anlattığı gibi, 10.000 (on bin) ücretli Yunan askerini, Doğu Anadolu'dan ana vatanlarına kadar salimen götürerek, dünyanın en büyük generalleri ve taktikçileri arasında yer almıştır. "Hellenika" ise, adından da anlaşılacağı üzere bir Yunan tarihidir. Yazar bu kitabında, Thukidides'in M.Ö. 411 yılında bıraktığı yerden başlayarak, M.Ö.362 yılında cereyan eden Mantinea savaşına kadar meydana gelen olaylardan söz eder. Mantinea savaşını eserine bitiş noktası olarak almasının nedeni, M.Ö.372-371 yılları arasında Yunanistan'da parlak bir devir yaşayan ve Yunan birliğini kurma çabasında bulunan Thebai devletinin büyük komutanı Epameinondas'ın bu savaşta ölmesi ve Ksenofon'a göre Yunan tarihinin de son bulmuş olmasıdır. Yazar bu eserinde gerekli belgelerin tamamını bir araya toplayamamış, bunları birçok yerlerde doğru olarak değerlendirememiş ve tarafsız da kalamayarak Thebai'ye karşı cephe almıştır.¹⁷

"Kiros'un Anabasisi" adlı eserinin konusu, Pers İmparatorluğunun Batı Anadolu valisi bula-nan genç Kiros'un, tahtı ele geçirmek maksadıyla, Büyük Pers kralı olan ağabeyi II. Artakserkses'e karşı ayaklanmasının on bin paralı Yunan askerinin de katıldığı bir ordu ile Batı Anadolu'da Sardes (Salihli) kentinden hareket ederek, Mezopotamya'ya gidişi, orada M.Ö. 401 yılında

15 Thukydides, Peloponnesos Savaşı, (çeviren.Tanju Gökçel), s, 144, İstanbul, 1976.

16 Thukydides, a. g. e., s,145.

17 Ekrem Memiş, İsketlerin Tarihi, s,10, 2005.

Kunaksa mevkiinde Pers kralı ile yapılan savaşın ve bu savaşta genç prens Kiros'un öldürülmesinin ve daha sonra Ksenofon yönetimindeki paralı Yunan askerlerinin Fırat'ı takibederek, Doğu Anadolu üzerinden kuzeyde Trabzon'a ulaşmalarının ve buradan bazen deniz bazen da kara yolu ile yurda dönüşlerinin hikâyesidir. Eser özellikle Anadolunun topografyası ile M.Ö. 5.yy sonunda ki Doğu Anadolunun etnografyası hakkında bilgi vermesi yönünden oldukça dikkât çekicidir.¹⁸

Ksenophon'un "Kyros'un Anabasisi" adını taşıyan bu eserinde İskitlerden de bahsedilmektedir. Bu eserde IV. kitap, 7. bölüm, 18. paragrafta, **"Bundan sonra dört plethron (1 plethron: 100 ayak: 29,6 mt.) genişliğinde Harpasos (Çoruh-Arpaçay) nehrine kadar ilerlediler. Buradan da Skythenlerin (İskitler) memleketine girerek, bir ovada dört günde yirmi parasang (1 fersah: 5,5 km.) gittiler ve köylere vardılar. Burada üç gün kalarak erzak tedarik ettiler"**¹⁹ denilmektedir. Buradan M.Ö. 4.yy'ın başlarında Doğu Anadolu da İskit hâkimiyetinin devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁰

Aristoteles'de İskitler

Aristoteles (M.Ö. 384-M.Ö. 322), Hayvanlar Kitabında "İskitler"den şöyle bahsetmektedir: "Düz akan bir nehirde eğer buharlaşma olursa, buhar suyun üstünde suyla birlikte akıp giden tıpkı ateş üstünde yanan saç gibi, çevrede nem eksikliği oluşturarak canlılarda kıvrıkcık saç ve kıl meydana gelmesine neden olur. Bu gerçekliğin bir işareti olarak kıvrıkcık saç, düz saçtan daha sağlam olur. Karadenizdeki İskitler ve Traklar düz saçlıdır. Yaşadıkları ortam nemlidir. Soğuk iklimlerdeki koyunların şartları insanlardan farklıdır. İskitlerin saçları yumuşaktır ama koyunlarının kılları serttir."²¹(s.1580)

İskitler, Persler ve Traklar ve Celts gibi kavimler için savaşçılık erdemdir. Makedonya'da hiç düşman öldürmemiş birine yular takılması gibi bir adet vardı. İskitler arasında da yakaladığı adamı öldürmemiş kimseye, bazı bayramlarda yuvarlak kupa dışında bir bardaktan içki içmesine izin verilir.²²

Aristoteles, atlar hakkında bilgi verirken, İskitlerin atlar konusunda bilgili olduğunu şu örnekle anlatır: "Erkek ya da dişi yaşlı atlar bereketli bir biçimde daha üretkendirler. Atlar kısraklarını tayı olanlardan veya babası olan kısraklardan koruyacaklardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, at birlikleri ilişki karışıklığı meydana geldiği zaman kusursuz bir şekilde incelenirler. Embriyo rahimde olduğu zaman İskitler binmek için hamile kısrakları kullanırlardı. Onlar böylelikle annelerin doğumu daha kolay yapacağını iddia ediyorlardı. Doğum için atlar (dört ayaklılar) boyly boyunca yere uzanır, doğum zamanı geldiğinde ise kısrağı dik durur ve bu duruş ona tayı dışarı atmasını sağlar."²³ (s.1179)

Strabon'da İskitler

M.Ö. 63 – M.S. 24 yılları arasında yaşamıştır. Zamanımıza kadar gelmeyen 47 kitaplık "Tarihi Araştırmalar" adlı bir tarih külliyyatı da olduğu iddia edilen Strabon'un zamanımızdaki ününü "Geographika" adını taşıyan 17 kitaplık coğrafya eseri sağlamıştır. Amasyalı bir bilgin olan Strabon, coğrafyasının giriş kısmında (I. ve II. kitaplar), coğrafyanın tarihçesinden söz etmekte ve kendinden önceki coğrafyacıların eserlerini incelemektedir. Strabon'un İskitler hakkındaki kayıtlarına gelince; VI-I. kitap, 4.bölüm - 5. paragraf ile VII. kitap, 5.bölüm-12. paragrafta **İskitya memleketi, Küçük İskitya ve Kerç Boğazı** hakkında bilgi verilmektedir. XI. Kitap, 2. bölüm, 1. paragrafta **İskitli nomatlardan (göçebe)** bahse-

18 Ekrem Memiş, a. g. e., s.11.

19 Ksenophan, Anabasis Onbinlerin Dönüşü, (çeviren. Oğuz Yarlığaş), s.335, İstanbul, 2011.

20 İlhami Durmuş, a. g. e., s. 9.

21 Aristotle, The Complete Aristotle, Part 4: Animal Physics, On the Generation of Animals (5 Books), translated by Arthur Platt. Published: 322, Categories(s): Non-Fiction, Philosophy Source: <http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle>, p.1580.

22 Aristotle, a. g. e., p, 2172, 2173.

23 Aristotle, a. g. e., p, 1179.

dilmektedir. İskitler hakkında daha geniş ve daha çeşitli malûmat edinmek için, eserin aşağıdaki bölümlerine bakmak gerekir.²⁴

III. Kitap, 4. Bölüm, 17. Paragraf (İskitlerin kan içme âdeti hakkında bilgi verir). Kitap, 5. Bölüm, 4. paragraf (İkâmetgâh olarak kullandıkları üstü kapalı tekerlekli arabalardan söz edilir). VII. Kitap, 3. Bölüm, 6. ve 7. Paragrafla; Kısarak sütünden yapılan ve sert bir içki olan “kıımız” hakkında bilgi verilir). VII. Kitap, 3. Bölüm, 10. Paragraf (Yedi Bilge Kişiden biri olan bir İskitliden, Anarkharsis’ten, söz edilir). VII. Kitap, 4. Bölüm, 2. ve 3. paragraflar (Nihayet İskitler’in mağlup edildiğinden bahsedilir). VII. Kitap, 4. Bölüm, 7. Paragraf (İskitlerin, atlarını enemelerinden yani hadımlaştırma âdetlerinden söz edilir). XI. Kitap, 8. Bölüm, 1. ve 2. paragraflar (İskitlerin iğrenç ve korkunç birtakım âdetlerinden söz edilir).²⁵

İskitler hakkında bilgi veren Grek kaynaklarının tamamı dikkâte alındığında şüphesiz Herodotos’un “**Tarihi**” ve Hippokrates’in “**Havalar, Sular ve Mevkiiler**” adlı eserinin önemi ortaya çıkar. Günümüze kadar tam olarak ulaşan, en eski tarihli iki kaynak olmaları ve İskitler hakkında ayrıntılı bilgi ihtiva etmeleri açısından, diğer Grek kaynaklarına göre daha önemlidirler.²⁶

İskit Adetlerinin Eski Türk Adetleriyle İlgisi

İskitler’in gelenek ve göreneklerine dair bilgileri Herodotos ve Hippokrates’ten öğrenmekteyiz. Herodotos ve Hippokrates İskitlerin hayat tarzı ve bazı âdetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Herodotos İskitlerin gelenek ve göreneklerine bağlı ve yabancı geleneklere kesinlikle kapalı bir toplum olduğunu belirtmektedir. Hippokrates ise, İskitlerin göçebe bir kavim olduğunu, onların soğuğa karşı korunaklı keçeyle kaplı, dört ya da altı tekerli, öküzler tarafından çekilen tekerlekli arabalarda yaşadıklarını, hayvanlarına otu bol otlaklar bulmak için dolaştıklarını belirt-

tikten sonra, onların pişmiş et yediklerim ve kısarak sütü içtiklerini bildirmektedir.²⁷ Hippokrates tarafından verilen bilgiler, Hunlar ve Göktürkler hakkında yazılanların aynıdır. Bunlar Türk “**derme ev**”lerinde, yani keçeden yapılmış kubbeli çadırlarda yaşamışlar. Söz konusu “**derme evleri**” Türklerden alarak benimseyen bazı İranî kavimlerin bu evlerin bazı aksamına dair kullandıkları kelimelerin çoğunun Farsça değil de, Türkçe olması, adı geçen evlerin asıl sahibinin Türkler olduğuna işaret etmektedir. Öte taraftan Arapların da bu evlere “**Qubba Turkiya**” yâni, “**Türk Çadırı**” dedikleri bilinmektedir. Ayrıca İskitlere tabi olan Alan ve As göçebelerinin çadır ve alacak yapmasını bilmedikleri, üstü ağaç kabukları ile örtülmüş arabalarda yaşadıkları ve İskitlerin diğer Türk kavimleri gibi kıımız içtikleri ve sütü kurutarak “**kurut**” yaptıkları bilinen hususlardandır. Anlaşılabacağı üzere, İskitler ve Hunlar ata binmek ve kıımız içmek gibi âdetleri bakımından birbirlerine benzemektedirler.²⁸

Herodotos’un anlattığına göre İskitler, başta at olmak üzere bütün hayvanları kesmekte, ancak domuz kurban etmeleri bir yana, onu topraklarında beslemelerinin bile söz konusu olmadığını ifade etmektedir (Herodotos IV: 61-63). Türkler hemen her devirde kesim hayvanı olarak atı, diğer hayvanlara tercih etmişlerdir. Günümüzde at kurban etme adetinin Altay Türkleri arasında devam ettiği bilinmektedir. İskitlerin genelde domuz beslememeleri ve onları asla kurban olarak kesmemeleri oldukça ilgi çekicidir. Buradan Türklerin bu hayvana karşı olan soğukluğun, sadece İslâmî kanaatle ilgili olmadığı da ortadadır. Bu cümleden olarak, İskitlerin at kurban etmeleri ve domuz kesmemeleri itiyadı, onların Türk etnosu hususunda bir işaret olarak kabul edilebilir.²⁹

İskitler’de ölümlerin mumyalandığını arkeolojik malzemeler göstermektedir. Pazırık’tan bulunan cesetler mumyalanmıştır. Bu mumyalanmış

24 Ekrem Memiş, a. g. e., s. 12.

25 Ekrem Memiş, a. g. e., s. 13.

26 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 10.

27 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 52-53.

28 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 53.

29 İlhami Durmuş, a.g. e., s. 53-54.

cesetlerin üzerinde dövmelere de rastlanmıştır. Genelde cesetlerde, vücudun ön ve arka kısımlarında baştan aşağıya kadar dövmeler bulunmaktadır. Klasik eserlerde “mumya, mumyağ ve mummyag” olarak geçen mumya, tıpta ve tahnitte cesetleri korumak için kullanılan bir maddedir. Bu madde, Oğuz Türkleri tarafından mukaddes addedilmiştir. Eski Türkler, yok olmayı, toprak olmayı bir türlü kabûl edememişler, bütün fertlerini değilse bile, ulularını ve hükümdarlarını mumyalamak suretiyle, maddî varlıklarını ebedileştirmek istemişlerdir. Orhun kitabelerinden öğrendiğimize göre, Kültegin mumyalanmıştır. Değiştirdikleri muhtelif dinlerin anlayışına göre, bu sanatlarını bazan tadile lüzum görmüşler, fakat büsbütün bırakmamışlar, İslamiyeti kabûl ettikten sonra bile islâm da böyle bir anlayış olmadığı halde, mumyalamaya devam etmişlerdir. Buna en çarpıcı örneğini Anadolu Selçuklularının yaptıkları mumyalar oluşturmakta olup, II. Kılıç Arslan, I.Keyhüsrev, H.Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan ve daha bir çoklarının mumyalanmaları bunun açık misallerinden bazılarıdır. (Konyalı 1965:1196-1199). Bu durum, İskitler’de başlayıp, onlardan Göktürkler’e geçen ve onlardan da Anadolu Selçuklularına kadar ulaşan köklü bir ananeyi göstermektedir.³⁰

İskitler’in Hayat Tarzı

İskit İmparatorluğu, sosyolojik olarak, çiftçilikle uğraşan komşu kabileler üzerinde, göçebe gürhunun bir hakimiyeti olarak tanımlamak mümkündür. M.S. 7. ve 10.yy’lar arasında hakim olan Moğol İmparatorluğu da, aynı örnek üzerine inşa edilmiştir. Klâsik göçebeler, asıl İskitlerdi. Onların hayat tarzının temeli at besleme idi. Onlar arabalarına bağlı çadırlarda oturuyorlardı. Böyle bir arabanın dört veya altı tekerleği vardı ve bu araba iki ya da üç çift öküz tarafından çekiliyordu. Kaynatılmış et ve mayalanmış bir çeşit kısırak sütü olan kımız, onların belli başlı yiyeceklerini teşkil ediyordu. Onlar, etlerini, yahni olarak, kendilerine özgü büyük kazanlar içerisinde pişirirler veya bazan bu etleri başka yerlere nakledebilmek için, parçalar halinde keserlerdi. İskitler iyi yaşamaktan zevk alıyorlardı. Hippokrates, onların şişman, tembel ve şakacı kimseler olduklarını ve vakitlerinin çoğunu, bir tek kupadan kan kardeşliği yemini etmek için içki içerek, davul ve ud gibi telli çalgılar eşliğinde şarkı söyleyerek ve dans ederek geçirdiklerini yazmaktadır.³¹ İskitlerin elbiseleri, başlıklı bir cübbe, kaftan ve pantolondan ibaretti. Deriden yapılmış olup, süslü metal plâkalarla tezyin edilmiş olan kemere, büyük ihtimam gösteriliyordu. Kadınlar, “sarafan” adı verilen sarkık bir elbise ile “kokoşnik” adı verilen yüksek bir başlık giymişlerdir. İskitlerin ekseriyeti hayvan besleyicisi ve göçebe oldukları halde, bir kısmı ve yine onlar tarafından kontrol edilen yerli kabilelerin çoğu, herhalde çiftçi idiler. İskitya’dan Yunanistan’a büyük miktarlarda hububat ihraç edilmiş olması, bunun en belirgin ifadesidir. Çiftçilikle uğraşan halkın giysileri, muhtemelen İskitlerin elbiseleri ile aynı modelde idi. İskitler’de kadının durumuna gelince; İskitler, poligamist (çok kadınla evli) idiler. Oğullar, çoğu kez babalarının karılarını miras olarak devralıyorlardı. Buna rağmen herhalde, bu kadınlardan biri, öteki dünyada kocasına arkadaşlık etsin diye, genellikle kocasının ölümü üzerine, ölmek zorunda idi. İskit mezarlarında gözlemlenmiş olanın aksine, Pazırık’ta kocalarıyla birlikte ölmek zorunda kalmış olan kadınlar, sıklıkla kocalarının tabutlarını paylaşmışlardı. Bu, oradaki erkeklerin tek kadınla evli olduklarının veya kadınının, bir odalık veya bir cariye olmaktan ziyade, bir zevce olduğunun işareti olarak kabul edilebilir. Eski Greklerin, İskityanın ana erkil bir memleket olduğu yolundaki intibaları, arkeolojik delillerle desteklenmez; bu fikir, muhtemelen İskityalı Amazonlarla ilgili menkıbelerden çıkarılmış olsa gerektir. Mamefih aslında, mevcut bütün materyaller, İskit kadınlarının erkeklerden çok daha renkli elbiseler giyinseler de, onların yine de göz hapsinde tutulduğunu, kocalarının yanında ata binmek yerine, çocuklarıyla arabaların içerisinde seyahat etmeye

30 İlhami Durmuş, a.g. e., s, 55-56.

31 Ekrem Memiş, a. g. e., s, 72.

zorlandıklarını, kendilerini tamamıyla ev işlerine vermek mecburiyetinde bırakıldıklarını ve bazı durumlarda eşleriyle birlikte ölmeye zorlandıklarını göstermeye yöneliktir. Onların gömülmüş olduğu mezar odalarında, otoritelerine ilişkin olarak yanlarına yerleştirilmiş hiçbir iz de yoktu.³²

İskitlerin nasıl temizlendikleri hususu da merak uyandıran konulardan biridir. Herodotos, İskitlerin yıkanmak için su kullanmadıklarına dikkât çekmektedir. Kadınlar, selvi ve sedir ağaçlarının özünü havanda döverek bir merhem yapıyorlar ve bu merhemin çoğunu bir macunun içinde oğmak suretiyle çam sakızı ve su ile karıştırıyorlardı. Onlar bu lapayı, yüzlerine ve bütün vücutlarına sürerek, bir gün boyu hiç dokunmazlardı. Ertesi gün bu lapayı vücutlarından kaldırdıkları zaman, derileri pırl pırl ve tertemiz olurdu.³³

Hiç şüphe yok ki, İskitlerin oturduğu evler, onların hayatında büyük önem taşıyordu. Yaşadıkları zaman süresi içerisinde, kapalı arabaların, İskitlere daimi evler olarak ki -onlara erkekler, devamlı at üzerinde hareket ettiklerinden ancak akşam üzeri dönerlerdi- hizmet edip etmediğine veya üst kısmının tamamen çıkartarak, kamplarda bir çadır gibi dikilip dikilmediğine, yahut da İskitlerin daimi olarak çadırlar kullanıp, sadece hareket halinde iken üstü kapalı arabalarda oturup oturmadıklarına karar vermek, oldukça güçtür. Pazırıktaki mezar odalarının dekorasyonu, bu son görüşü teyid etmeye meyillidir. Çünkü o, açıkça söylemek gerekirse, mezarı, bir çadıra çevirecek şekilde tertip edilmiştir. Mamafih bu netice, Altaylıların daha basit geleneklerini bir zamanlar paylaşmış olmalarına rağmen, orta Avrupa bozkırında yerleşmiş olan İskitler için iyi bir şekilde muhafaza edilmek zorunda değildir. Fakat bir şeyden emin olabiliriz; onların ikâmetgâhları ister araba, isterse çadır olsun, bunun oldukça rahat ve renkli olmuş olduğu muhakkaktır. İskit krallarının mezarlarından elde edilen delillerle tasdik ve Kuzey Moğolistan'da Baktria ve Noin Ula'daki buluntularla da teyid edilen Pazırık'ta keşfedilmiş

döşemeler, kabile mensuplarının hem keçe, hem de yün halılara sahip olduklarını göstermektedir. Kırım mezar odalarının bazılarının boyalı süslemeleri ve Pazırık'ta dokunulmamış (in situ) vaziyette bulunan parçalar, onların, bunları, oraya kullanmak için koyduklarını gösterir. Halılara ilâveten kumaşlar, geniş ölçüde kaneviçe olarak ve Pazırıktaki gibi, dinî anlamı olan sarkık kumaş parçaları olarak kullanılmışlardır. Pazırık'tan da öğreniyoruz ki, gayet itinalı desenlerle süslenmiş olan keçe kumaşlar, herhalde Altaylarda genel kullanım alanında idiler.

İskitlerin hayat tarzları ile ilgili bahsi noktalamadan evvel, İskitler'de nüfus sayımı yapıldığına dair bazı delilleri ortaya koymak yerinde olacaktır. Herodotos'tan öğrendiğimize göre İskitler'de nüfus sayımı yapıldığına ilişkin en iyi uygulama, kralları Ariantos tarafından gerçekleştirilmiştir. Adı geçen İskit kralı, krallığı içerisinde yaşayan her adamdan, kendisine bronzdan bir kargı ucu getirmesini emretmiş ve böylece kavminin nüfusunu tespit etmiştir. Fakat Herodotos, bu sayının ne kadar olduğunu, ne yazık ki, belirtmemektedir. Daha sonra, getirilen bütün kargı uçları eritilip birleştirilerek, büyük bir kazan haline getirilir.³⁴

Herodotos Tarihi "Dördüncü Kitap" da İskit millî içkisi kımızın yapılışı şu şekildedir "Skythler içkileri olan sütü elde etmek amacıyla bütün kölelerin gözlerini oyarlar. Köleler, flüte çok benzeyen bir çeşit kemik boru alır, bunu kısrağın döl yatağına sokar ve ağızlarıyla üflerler; onlar üflerken, öbürleri de sağlarlar. Neden böyle yaparlar, kendilerine sorarsanız, hava, kısrağın damarlarını açar, sütün memelere inmesini sağlar. Sağılan süt tahta fiçilere boşaltılır; çevresine kör köleler dizilir ve sütü döverler; üstte kalanı ayırıp alırlar, Skythlerin gözünde en iyi süt buttur; altta kalanını düşük kalite sayarlar. İşte Skythler, ellerine düşenlerin hepsinin gözünü bu işi gördürmek için kör ederler; zira ekip biçemezler, göçebedirler"³⁵Kımızın faydaları konusunda Hasan Oraltay Kazak Türk-

32 Ekrem Memiş, a. g. e., s, 72-73.

33 Ekrem Memiş, a. g. e., s, 74.

34 Ekrem Memiş, a. g. e., s, 74.

35 Herodotos, Herodot Tarihi, (Türkçesi, Müntekim Ökmen- Karşılaştıran. Azra Erhat), s, 203, İstanbul, 1983.

leri isimli eserinde şu bilgileri aktarmaktadır: “Kıımızı kim içmez? başlığıyla (18.7.1968 Leninçi Cas gazetesi) Kazak Türkü kimyager Aydar Akınoğlu, yayınladığı makalesinde kımız hakkında şöyle”bilgi vermektetir: “...Rus yazarlarından S. T. Aksakov, Orenburg vilâyetindeki göçebe halkların vaziyetleri hakkında diye şöyle yazmıştı:”... Her sene kışın müthiş soğuşunda ve boralarında bunların tesiriyle eziyet çeken insanları görerek ümitsizliğe düşmemek mümkün değildir. Fakat iki üç aydan sonra, aynı insanları tekrar görseniz, yüzleri kıpkırmızı kana dolmuş ve şişmanlanmış olarak bulursunuz. Onları tanıyamazsınız. Çünkü, bu sıralarda onlar “Saba” dolu kımızı içerler. Beşikteki çocuktan doksanındaki ihtiyara kadar herkesin sevdiği gıdası kımızla onlar tekrar buluşmuşlardır. Bu hususu ancak gözünle gördüğün zaman kımızın bulunmaz gıda ve çok tesirli bir ilâç olduğuna hayran olursun...” Kazak Halkı kımızı mutlu hayatın, uzun ömürün tek sebebi olarak tanımlar. Bu gibi ilgi çekici fikirleri ilim adamlarından, doktorlardan, kimyagerlerden de duymak mümkündür. Mesela, 1858 senesinde Rusya’da N. V. Postnikov diye bir kimyagerin teşebbüsü ile Samara şehrinde ilk defa kımız ile hastaları iyileştiren hastane açılmıştır. İlim adamları yaptıkları devamlı araştırmalar neticesinde kımızın birçok hastalıklara ve bilhassa tüberküloza bulunmaz deva olduğunu ispat etmişlerdir. Öyleyse, kımızın insana faydalı ve hastalık için ilâç olmasının sırrı nedir? Onu içtikten sonra insan organizması nasıl olupta hastalıktan kurtulmaya başlıyor? İşte bu sorulara cevap verebilmek için kimyagerler kımızın ilmi şekilde tetkik ettiler. Birçok tecrübeler yaptılar. Doktorlar da kımız verdikleri hastalarını devamlı olarak kontrol ettiler. Gelişmeleri ilmi maksatla kayıt ettiler. Ve öylece kesin karara vardılar. Birçok tereddütleri giderdiler. Birçok soruların cevabını buldular. Kımızın çok iyi ilâç ve çok faydalı ve kuvvetli gıda olduğunu tespit ettiler. Alimlerin açıkladıklarına göre, standart bir kımızın ekşilik derecesi 60 ilâ 80 arasındır. Orta kımız, 80 ilâ 100 ve kuvvetli kımız ise 100 ilâ 120 derece olarak üç sınıfa ayrılır-

yor. Bir litre kımızda 22 gram belok, 17 gram yağ, 39,6 gram süt şekeri ve 20 gram alkol vardır. Bunların vereceği kalori: 530’dür. Normal olarak günde 1,5 litre kımız içilirse, başka gıdadan alınanla beraber günde 795 kalori alınmış olur. Kımız sadece tüberküloz hastalığı için değil, her hangi diğer hastalık için de faydalıdır. Halsizliği giderir, kuvvet verir. Kımızın muhtevasında mineral tuzların çeşitleri de vardır. Bilhassa kalsium ile fosfor tuzları çoktur. Kımızdaki vitaminimi sayarsak, B ve A ile C vitaminlerinin bol olduğunu görüyoruz. Bu vitaminlerin bir hasta için ehemmiyetli olduğunu herkes bilir. Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, tüberküloz hastası olan birisi için bir müddet devamlı olarak ilâçlar alması gerekir, işte bu devrede onlara en iyi ilâcın kımız olduğu ilmi tetkik ve tecrübelerle sabit olmuştur. Kımız tüberkülozdan başka mide hastalıkları ve kansızlık için de çok faydalıdır.³⁶ Hastalanmadan zayıflayan insanlar için de kımız faydalıdır. Kımızı ilâç olarak kullananların her günü 0,5 - 2 litre içmesini tavsiye edilir. Kımızı yemek aralarında içmek doğru olur. Veyahutta, yemekten 1,5-2 saat evvel içmeyi âdet edinmek faydalıdır. Her içildiğinde vücudun ihtiyacına göre, bir iki bardak, bazan da üç bardak içilmesi iyi olur. Bir hasta bir iki bardak kımız içtikten sonra iştahı açılıp, bol yemek yemek ister. Demek ekşisi eksik olan pastalar için kımızı yemekten evvel (1,5-2 saat) içmek daha iyidir. Yukarıda kımız hakkındaki Kazak Türkü kimyagerinin makalesini getirmek suretiyle verdiğimiz bilgiyi. Dr. V. N. Markov, Dr. V. K. Ogerednikov. Dr. F. O. Şvey’in müştereken yazdıkları: “Kımız, Tedavi Edici ve Hastalıklardan Koruyucu -profilaktik- Hassaları” adlı Rusça eserin F. Lâçınay tarafından -Kımız-adiyle tercüme edilerek 1945 senesinde Işık Matbaası, İstanbul’da basılmıştır. Bu kitapta şöyle deniyor: “... Türkistan’da, Türkistan ve Çimkent şehirlerinde ve başka birçok yerlerde sanatoryum ve kımız istihsal müesseseleri mevcuttur. Dış memleketlerdeki kımızla tedavi müesseselerinden bizce malûm olanlar: İngiltere ve Kaliforniyadaki müesseselerdir.” Kımız kısarak sütünden, kendine has olarak hazırlanan maya

ile ekşitilerek yapılan bir içkidir. Kendine göre bir usülle ekşitme neticesinde kısırak sütü az çok köpüklü, mayhoş lezzetli, hoş kokulu ve keyf verici bir içki halini alır. Kısırak sütünde bulunan gıda maddeleri bu ekşime esnasında kimyevî tahavvüle uğrarlar. Yani kısırak sütündeki kazein ve albuminler dönüşerek mide ve bağırsaklarımızda yeniden kimyevî tahavvüle (değişime) ihtiyaç kalmadan, hazım (sindirim) cihazlarımız tarafından doğrudan doğruya emildiğinden dolayı hastanın beslenme durumu az zamanda iyileştiği gibi mide ve bağırsaklar da yorulmaz, yıpranmaz ve gıda maddelerinin kimyevi tahavvülü için lüzumlu olan unsurlardan tasarruf edilmiş olur. Kısırak sütünde bulunan şeker, süt asidi (sitlaktik), alkol ve asitkarbona ayrılır ki, bunlar hazım cihazlarımızın salyalı tabakaları (Mukosa'sı)na ve hazım bezlerine uyandırıcı (Münebbih) bir tesir yapar. Hazım ifrazatının miktarı artar, neticede yediğimiz gıdanın tadı bilinir, iştah açılır.

Asitalaktik, kımızın süt asidi, vücudumuzu zehirliyerek tahrip eden bağırsak mikroplarının döküntülerini zararsız bir hale sokar. Vücudumuzca emilen (assimilation) gıda maddelerinin işe yaramayan artıklarından (dessimilation) husule gelen zararlı maddeler, kımız tedavisiyle iyice temizlenir ve gıdanın temessül kabiliyeti yükselir. Kımızın az miktarda olan alkolü, kalp damarları, sinir sistemleri ve teneffüs cihazına münebbih (uyarıcı) olarak tesir eder. Kımızın asitkarbonu ise hazım yollarındaki hareket ve emme fonksiyonlarını takviye eder.³⁷

Dr. Karrik, kımız terkindeki asitlaktik ve alkolün, hazımı kolaylaştırıcı hassası üzerinde tetkikler yaparak, midenin normal işlemlerini temin eden bir amil olduğunu tesbit etmiştir. Son zamanlarda kımız üzerinde yapılan tetkik ve çalışmalar da kımızın supasit hastalığında mide ifrazatını arttırdığı ve mide ifrazatının normal yükselmesinden ileri gelen hastalıklarda da ifrazatı normalleştirdiği, ifrazatın asit ve tuz asitlerinin azalmasını gösteren mide hastalıklarında (gastritis) bir tedavi vasıtası olduğu mide ve ba-

ğırsakların tembelleşmelerinden ileri gelen hastalıklarda bu organların takallüs kabiliyetini arttırdığı görülmüştür. Kımız bilhassa gıdadaki albumin maddelerinin tam olarak alınmasını temin eder- Dr. Model ve Kozin'in bu sahadaki çalışma raporlarından alınan malûmat, kımızla tedavi esnasında yeniden gıdadan vücutta benimsenen albumin ve kazein miktarı, aynı sanatoryum rejimi altında, aynı gıdalar ile beslenen, fakat kımız kullanılmıyan hastaların hazmedebildikleri albumin miktarından fazla olduğunu gösterir.

Dr. Poznikov, kımızla tedavi edilen hastalar üzerinde yaptığı tetkiklerden aldığı neticeyi, şu kısa ve kesin formül ile ifade eder: (Nutrit, raborat et alterat - besler, sağlamlaştırır ve tazeler.) Kımızla, tedavi neticesini uzun seneler tetkik eden mütehassıslar kımıza, tedavi ve hastalıklardan koruyucu vasıtalar meyanında lâıyk olduğu mevkii vermelerdir. Kımızla tedavi bilhassa şu hastalık hallerinde tavsiye edilir ve iyi netice verir: kan azlığı, yorgunluk, iştahsızlık, hazımsızlık ve şiddetli bronşitlerin nekahat devrelerinde. Kımızın tedavide önemle kullanıldığı yer ciğer ve güdelerdeki (salgı bezlerindeki) verem hastalığıdır. Kımız uzviyetçe çabuk emilerek çabuk tesir ettiğinden dolayı tüberkülozluların tedavisinde mühim rol oynar. Neticede öksürük seyrekleşir. Balgam azalır, hararet düşer, gece terlemesi kaybolur, iştah açılır, cevvaliyet hissedilir (s.28/29). Kımızda, vücutta iyi benimsenen albumin yağı ve seker bulunması ve bir litre kımızdan tahminen 500 kalori alınabilmesi, onun mükemmel bir rejim gıdası olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Dr. Horamevaya göre kımızın albumin grubu, yumurtanın albumin grubundan daha yüksek değerdedir.³⁸

Heredit, Tarihinde kımızdan başka İskitlerin diğer gelenek ve görenekları hakkında da geniş bilgiler verir: "Görenekları şöyledir: Tanrılar içinde yaranmak istedikleri en başta Hestia olmak üzere Zeus ve Toprak ki, bunu Zeus'un karısı olarak tanırırlar, sonra Apollon, Semavî Aphrodite, Herakles ve Ares'tir. Bu tanrılar bütün Skythia'da ululanırlar; Şahane Skythler ayrıca Poseidon'u da

37 Hasan Oraltay, a. g. e. , s. 54.

38 Hasan Oraltay, a. g. e. , s. 55.

kutlarlar. Skyth (İskit) dilinde Hestia'ya tabiri, Zeus'e, benim fikrimce pek doğru olarak, Papaïos adı verilmiştir, Toprak'a Api, Apollon'a Oitosyros, Semavî Aphrodite'e Argimpasa, Poseidon'a Thagimasadas derler. Ares dışında heykel, sunak, tapınak kurma gelenekleri yoktur, yalnız Ares için yapılır.³⁹

Bütün bu ilkel halk topluluklarında yalnız bir çeşit kurban vardır, bütün dinî törenler de hep aynıdır. Dinî törenler şöyledir: Kurban ortaya konulur, ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur, ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar, ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkarak ve kurbanı boğar, ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su saçılmaz. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.

Skythia'da odun pek bulunmaz, onun için eti şöyle pişirirler: Kurbanları yüzdükten sonra, kemikleri örten bütün etleri ayırırlar, sonra kendi memleketlerine özgü bir tencere vardır. Ellerin altında böyle bir tencere bulunuyorsa eti ona koyarlar. Bu tencereler tıpkı Lesbos krateroslarına benzerler, yalnız onlardan çok daha büyük olurlar; etler bunun içerisine konur, tencere hayvanın kemikleri üzerine konur ve kemiklere ateş verilir. Eğer tencere yoksa etler hayvanın iskeleti üzerine konur, su da katılır, alttan kemiklerle beraber ateşlenir; kemikler pek güzel yanarlar ve iskelet kemikten ayrılmış eti kolaylıkla tutar. Bir öküzün bütününü pişirebilmek için yakacağını da böylece kendisi sağlamış olur ve her kurban için de aynı şey yapılır. Et pişti mi, kurbanı kesen bir parça ayırır, ayrıca bağrından da bir parça alır ve bunları ayaklarının dibine atar. Kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler. Kurban kesme törenleri böyledir. Şunu da belirtelim ki, domuz kurban etmezler, hatta topraklarında bile üretmezler.⁴⁰

Skyth kralı hastalandığı zaman, en iyi üç falcı getirtip, fala baktırır. Genellikle söyledikleri filan

ya da falanın kral hanedanı üzerine yalan yere yemin ettiğidir. Skythler arasında önemli konularda, kral hanedanı üzerine yemin edilmesi âdettir. Falcıların yalan yere yemin etmekle suçladıkları adam hemen yakalanır, tek başına kralın huzuruna çıkarılır; falcıların yanında kendisine anlatılır ki, bunlar sanatları sayesinde onun kral hanedanı adına yalan yere yemin etmiş olduğunu ve kralın bu yüzden hastalandığını meydana çıkarmışlardır; o inkâr eder, hiç yalan yere yemin etmediğini söyler, gücenir. İnkâr üzerine kral bunların iki katı kadar daha falcı getirtir; eğer bunlar da bilimlerine danışıp, yalan yere yemin suçlamasına katılırlarsa hemen kafası kesilir, varı yoğu ilk falcılar arasında kur'a çekilerek paylaşılır; eğer sonradan gelen falcılar adamı suçsuz çıkarırlarsa, yeniden bir daha falcılar getirilir. Eğer sonunda çoğunluk sanığı temize çıkarırsa, ilk gelmiş olan falcılar ölüme mahkûm edilirler. Bunları şöyle öldürürler. Bir arabaya çalı çırpı doldurulur ve öküzler koşulur; falcılar, ayakları bağlı, elleri arkadan bağlı, ağızları tıkalı olarak arabaya bindirilir, odunların içerisine konur; ateş verilir, sonra öküzler kovalanır. Hızlı koşsunlar diye öküzler ürkütülür. Çoğu zaman falcılarla birlikte öküzler de yanarlar; kimi zaman da arabanın oku alevlerden yanıp kopar, öküzler her yanları yanık içinde kaçarlar. Falcıların başka nedenlerle de aynı şekilde yakıldıkları olur ve adları yalancıya çıkar. Kral, birisini öldürdüğü zaman çocuklarını geride bırakmaz; oğlan çocuklarını da beraber öldürür, kızlara dokunulmaz.⁴¹

Skythler şöyle ant içerler: Toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar; ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar; bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açarlar veya kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; bu da olduktan sonra tanrısız öfke üzerine ant içerler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler ve orda bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler.⁴²

39 Herodotos, a. g. e., s, 218.

40 Herodotos, a. g. e., s, 219.

41 Herodotos, a. g. e., s, 220-221.

42 Herodotos, a. g. e., s, 221.

Topraklarında kenevir yetişir, tıpkı keten gibidir, yalnız daha kaim ve daha büyüktür. Hem insan eliyle ekilir, hem kendiliğinden yetişir. Thraklar bundan tıpkı ketene benzer giyecekler yaparlar. Hâtta bu işten çok iyi anlamayanlar için, bu giyecekler ketenden mi yapılmış, yoksa kenevirden mi hiç belli olmaz ve keneviri bilmeyenler, ketendir diye yemin edebilirler.⁴³

Herodot; "Skythlerin nüfusu tam olarak ne kadardır öğrenemedim" dedikten sonra "değişik şeyler söylediler bana, çok kalabalık olduklarını, ama bunların arasında asıl Skythlerin az olduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber işte bana gösterdikleri: Borysthenes ile Hypanis arasında Exampeia denilen yer var; biraz yukarda bu bölgede acı bir kaynak bulunduğunu ve bunun Hypanis'e karışarak bu ırmağın suyunu içilemeyecek hale soktuğunu anlatırken sözü geçmişti. Orada bir bakır kazan vardır, Pontos Euxeinos'un ağzında Kleombrotos oğlu Pausanias'ın sungusu olarak bulunan kazandan altı kere daha büyüktür. Pontos Euxeinos'un ağzındaki kazanı görmeyenlere anlatmak için söylüyorum, Skyth kazanı altı yüz amphorayı rahat rahat alır ve kalınlığı altı parmaktır. O ülkede oturanlar bana bunun kargı uçları eritilerek yapıldığını söylemişlerdir. Kralları Ariantas, Skythlerin kaç kişi olduklarını öğrenmek istemiş, her Skythin kendisine bir kargı ucu getirmesi için haber salmış; getirmeyen öldürülecekmiş. Pek çok kargı ucu getirilmiş ve o da bunlardan kalıcı bir anıt yaptırmak istemiş; o zaman bu bakır kazan yapılmış, bu Exampeia denilen yerde kurbanlar bunun içine konur. İşte Skythlerin kaç kişi oldukları hakkında dinlediklerim bunlardır."⁴⁴

Hippokrates "Havalar, Sular (Nehirler), Yerler (Mevkiiler) Üzerine"⁴⁵ isimli eserinde İskitlere de yer verir: Avrupa'da, Maiotes gölü etrafında ikamet eden, diğer uluslardan farklı bir Skyth

halkı vardır, Sauromates denilmektedir. Bunların kadınları bakire oldukları sürece, ata biner ve de ok atarlar, atların üzerinden kargı atarlar ve düşmanlarla savaşır. Düşmanlardan üç kişiyi öldürmedikçe, bakirelikten çıkamazlar ve yasa gereği yemin ve kurban kesmeden önce evlenemezler. Eğer evlenirse, ata binmeyi bırakır, eğer topyekûn bir sefere çıkmak zorunluluğu olmadıkça. Sağ göğüsleri yoktur. Çünkü daha çocukluk çağlarında, anneleri, bunun için hazırlanmış bakır bir aleti sağ göğsün üzerine koyarak ateşe tutarlar ve yakarlar, büyümesini yok etmek, tüm gücü ve kuvveti sağ omuzlarına ve sağ kollarına vermeleri için.

Diğer Skythlerin beden yapısıyla ilgili olarak, bunlar birbirlerine benzerler, başka yerlerdeki diğerlerine değil, bunun nedeni, Mısırlılarla ilgili olarak da, dahası, bazıları sıcağa maruz kalmakta, bazıları da soğuğa. Hem otlak, hem yüksek, hem de oldukça sulak bir ovalığa Skyth çölü (bozkır) denilir. Bununla birlikte, ovaların ötesinde suyunun aktığı büyük nehirler vardır. Evleri olmadığı, arabalarda yaşadıkları için nomades (göçebe) denilen Skythler buralarda ikâmet ederler. Arabaların bazıları, dört tekerlekli, bazıları ise altı tekerlekli. Bunlar, çepeçevre ahşapla çevrilidir, ev gibi yapılmışlardır, bazıları tek, bazıları da üç bölümlüdür. Yağmur, kar ve rüzgârlara karşı üzerleri kapalıdır. Bu arabaları, boynuzsuz, iki ya da üç çift öküz çekmektedir. Çünkü soğuktan dolayı (bunların) boynuzları yoktur. Bu yüzden bu arabalarda yaşarlar. Erkekler ise at üstüne binerler. Onların ardından koyunları, inekleri ve atları izler. Hayvanlarına beslenme kaynağı yettiği sürece aynı yerde kalırlar. Kalmadığı zaman, başka bir yere giderler. Bunlar haşlanmış et yerler, at sütü içerler ve "hippake" yerler. Bu bir tür at peyniridir. Bu şekilde bir hayat tarzları ve adetleri vardır.

43 Herodotos, a. g. e., s, 222.

44 Herodotos, a. g. e., s, 225.

45 Bu çalışmasını tarafımıza lütfedip gönderen Sayın Sema Sandalcı'ya teşekkür ederiz (Hilmi Özden, Ömür Elçi-oğlu). Eserin Orijinal Adı: Peri Aeron, Hydaton, Topon. Yararlanılan metin: Eski Yunan Eserleri Serisi, Kaktos Yayınları (Kaktos Filoloji Grubu), Atina 1993. Çeviri, Sema Sandalcı

Mevsimler ve yapısı üzerine, diğer insanlar arasında Skyth halkı çok farklılık göstermektedir, bunlarda olduğu gibi, Mısırlılar gibi, çok az verimlilik vardır, sayılarının fazla ve kalabalık olmasına karşın, arazi çok az hayvanı beslemektedir. Çünkü Ayı yıldızı (kuzey kutbu) ve kuzey rüzgârının estiği Rhipaia dağları altında yer almaktadır. Güneş en yakına geldiğinde, yaz dönüşünün sonuna geldiğinde, bu zamanda çok kısa bir süre için hava ısınır, çok fazla olmasa da. Sıcak yerlerde esen rüzgârlar buraya ulaşmaz, çok az ve etkisizdir; fakat kuzeyden ise kar, buz ve çok yağmurdan dolayı daima soğuk rüzgârlar esmektedir. Hiçbir zaman da dağların üzerinden eksik olmazlar. Bunlardan dolayı yerleşim olmamaktadır. Gün boyunca insanların yaşadığı ovalara yoğun sis düşer. Bu yüzden daima kışı vardır, yazı ise çok az gün sürer ve bunlar da aşırı sıcak geçmez. Çünkü ovalar denizden yüksektir ve dağlarla çevrili değildir; kuzey kutbu tarafına yükselmektedir. Burada yabancı hayvanlar da iri olmaz, hatta bazıları toprağın altına girer, çünkü kış engel olur, toprak bakır kalır ve ne bir sıcaklık ne de örtü vardır. Bu nedenle, mevsimlerin değişimleri de ne büyük ne de etkindir, hatta aynıdır ve çok az değişim gösterirler. Bu yüzden canlılar da birbirlerine benzerler. Hem yazın hem de kışın aynı şekilde beslenirler, nemli ve yoğun bir havayı içlerine çekerek, kar ve buzdan elde edilen suyu içerek ve bedenlerini eğitmekten yoksun kalarak. Çünkü bu şekilde ne bedeni, ne de ruhu eğitmek mümkün olamayacağı için, önemli değişimler de oluşmamaktadır. Bu zorunluluklardan dolayı buralardaki canlılar, yağlı ve etlidirler, nemli ve güçsüz duruma düşmeden. Tüm iç oyuk yerleri, özellikle alt kısım olan beller, en çok sıvı içeren yerlerdir. Çünkü böyle bir yerde ve tabiatı ve de iklimde, belin suyunu kurutulmaz. Bununla birlikte, şişmanlık, kılsızlık ve yağlanma açısından, birbirlerine benzerler, erkekler erkekler, kadınlar kadınlara. Mevsimlerin birbirine benzerliklerinden dolayı, soyda da yıpranma ya da bozulma oluşmamaktadır, şiddetli bir zorunluluk veya hastalık olmadıkça.

(İnsanlardaki) sivilaşmayı daha açık göstereceğim. Hemen hepsi nomades olan Skythlerin çoğunu, omuzlarını ve kollarını ve el bileklerini, göğüslerini, oyluk ve kalçalarını dağlamış halde görürsün, bedenin yumuşaklığı ve sivilaşma dışında başka bir şeyden dolayı değil. Çünkü sıvı ve güçsüzlükten dolayı, ne yayı gelecek, ne de omuzu üzerinden kargı atacak güçte olabilirler. Yaktıkları zaman, eklemlerdeki suyun çoğu kurur, bedenleri daha fazla güçlü, daha besili ve eklemleri daha iyi hale gelir. Bedenleri de enli olur. Öncelikle, Mısırdaki gibi, kumaşa sarılmazlar, ata binmeden dolayı bunu düşünmezler, rahat oturabilmek için. Çünkü erkekler, at üzerinde sürmeyi başarınca dek, çoğu zaman arabada otururlar, kısa süreli yürümek zorunda kalırlar, göçler ve at üstünde dolaşmaktan dolayı. Kadınları da aşırı ağır beden yapısına sahiptir. Soğuktan dolayı Skyth soyu, kırmızı renklidir, güneşin etkisi bulunmamaktadır. Soğuğun etkisiyle beyaz deri yanar, kırmızı olur.

Yalnız böyle bir yapı (mizaç), çok üretken olamaz. Çünkü bir erkekte, bedenindeki nemden ve karnının yumuşaklığı ve duyarsızlığından dolayı büyük bir birleşme isteği olmaz, bu yüzden böyle bir adamda çok az cinsel arzu olur. Ayrıca daima atların üstünden düşmekten dolayı, birleşmek için güçsüz kalmaktalar. Bunlar da adamlarda kısırlığa yol açmaktadır. Kadınların da bedeninde sıvı ve şişmanlığa yol açmaktalar. Çünkü rahimleri erkek organını tutamamaktalar. Çünkü ay hali arınmaları da bu nedenle olması gerektiği gibi olmaz, az ve de zaman aralıkları olur. Rahimlerin ağzı yağdan kapanır, dölü kabul etmez. Bu kadınlar ilgisiz ve şişmandır, karınları da duyarsız ve yumuşaktır. Bu zorunluluklardan dolayı Skyth soyu, verimli değildir. Önemli bir delili, kadın kölelerin çalışmasıdır. Çünkü adamın yanına geliyorlar, bedenlerinin çalışkanlıkları ve inceliklerinden dolayı karınları (rahimleri) tutuyor.

Bunların dışında, Skythlerin içinde pek çok erkek, iktidarsız kalır ve kadın işleriyle uğraşır ve kadınlar gibi de konuşurlar. Böyle erkeklerle “erkeksiz” derler. Ülkenin yerlileri, nedenini

tanrıya affederler ve bu türden insanlara saygı gösterirler, secde ederler, kendilerin de başına gelmesinden korktukları için. Benim de düşünceme göre bu hastalıklar ve diğer hepsinin tanrısal olduğudur, ne biri diğerinden daha tanrısal ne de daha insanidir, fakat hepsi aynı şekilde ve hepsi tanrısalıdır. Her birinin kendi oluşumu var ve bir nedeni olmaksızın ortaya çıkmıyor. Bana göre bu hastalığın nasıl olduğundan söz edeceğim. Ata binmeden dolayı bu kişileri müzmin eklem rahatsızlığı (iltihabı) almaktadır, bacakları sürekli attan sarktığı için. Sonrasında aksak olurlar ve çok çabuk hasta olan kalçaları erir. Kendi kendilerini şu şekilde iyileştirirler: Hastalık başladığında, kulaklarından birinin arkasındaki bir damarı keserler. Kan aktığı zaman, güçsüzlükten dolayı bir uyku alır ve uyurlar. Sonra uyanırlar, bazıları iyi olur, bazıları olmaz. Benim düşünceme göre bu şekilde yapmakla doğurma gücünü tahrip ediyorlar. Çünkü kulakların yanında damarlar vardır, eğer biri bunları keserse, kesildikleri için verimsiz olurlar. Bundan dolayı bana göre bu damarları kesiyorlar. Bundan sonra bir kadına yaklaştıklarında da olması gerektiği gibi olamıyorlar; başlarda önem vermiyorlar, suskun kalıyorlar. İki, üç ve daha fazla denediklerinde, farklı bir şey olmuyor, tanrıya karşı bir kusur işlediklerini sanarak, kadın giysisi giyiyorlar, kendilerinin iktidarsız olduğunu göstermek için. Kadınlaşırlar ve kadınlarla birlikte iş yaparlar, onların yaptıklarını yaparlar. Bu, zengin Skythlerin başına gelir, alt seviyede olanlara değil, hatta ata binmeden dolayı çok güç elde eden en soyluların başına gelir. Yoksulları ise azdır, bu yüzden ata binmezler. Gerçekte, bu hastalık diğerlerinden daha tanrısal olsaydı, sadece yalnız en soylu ve en zengin Skythleri vurması değil, aynı şekilde hepsini vurması gerekirdi, ayrıca daha çok da az malı olanlara, değer gösterilmez, eğer tanrılar seviniyor ve insanlardan memnunsalarsa, bunlara karşı lütf verirler. Zenginleri, tanrılara çok kurban kesmeleri ve paraları olduğu için, adak adadıkları için sayarlar; bir şeyleri olmadığı için yoksullar

ise az şey yaparlar, bu yüzden kendilerine servet vermediklerini düşünürler. Bunun için, bu kusurlardan dolayı (yoksulların) zenginlerden daha fazla ceza almaları gerekirdi. Fakat, yukarıda da söylediğim gibi, diğerleri gibi bunlar da tanrısalıdır. Her biri tabiattan olur. Bu hastalık ta sözünü ettiğim bu nedenlerden dolayı Skythlerde olur. Diğer insanlarda da aynı şekilde vardır. Çok sık ata bindiklerinden, orada çoğu kişi eklemelerden, kalça ve guttan hasta olur, cinsel birleşmede başarısız kalırlar. Bunlar Skythlerde meydana gelir ve yukarıda sözünü ettiğim insanların en iktidarsız olanlarıdır, ayrıca sürekli pantolon giydikleri için, çoğu zaman at üstünde oldukları için, elleriyle cinsel organına dokunamamaktalar, soğuk ve acıdan dolayı aşk ve cinsel birleşmeye ulaşamamaktalar ve de iktidarsız kalmadan önce harekete geçememekteler. Skythlerin ulusu üzerine bunlar bulunmaktadır.

Sonuç olarak, eski Grek kaynaklarında oldukça geniş bir şekilde incelenmiş İskitlerin hayatları ve tıbbi konular araştırmacıların üzerinde durması gereken önemli hususlardır. Hayvanlar hakkında bilgileri, bugün bile bazı Türk halkları tarafından içilen kırmızın onlar tarafından içilmesi kültürel devamlılığın binlerce yıl nasıl devam ettiğini göstermektedir. İslâmiyetten önce domuz beslememeleri ve domuz eti yememeleri de dikkatlerden kaçmaması gereken bir husustur. Kadınların selvi ve sedir ağaçlarından merhem yapmaları İskitlerin bitkilerden elde ettikleri kozmetik ürünler ve ilaçlara örnek teşkil etmektedir. Hayvan ve özellikle at terbiyeciliği ise İskitlerin tarih boyunca bir çok insan topluluğunun ulaşamadığı zenginliktedir. Aristoteles'in hayvanlar kitabında bu hususu teyit etmesi kendinden önceki yazarları tekrar olsa da, bugünkü araştırmacıların çoğunun dikkatinden kaçmıştır. Herodotos veya Hipokrat'taki İskitler hakkındaki bazı olumsuz düşünceler ise, onların düşman bir kavime bakışından kaynaklanıyor olabilir. Günümüzde bile bu duygusalıktan maalesef insanlar entelektüel bile olsalar kurtulmadıkları da bir gerçektir.

KAYNAKLAR

Adile Ayda, **Türklerin İlk Ataları**, Ankara, 1987.

Aristotle, The Complete Aristotle, Part 4: **Animal Physics, On the Generation of Animals** (5 Books), translated by Arthur Platt. Published: -322 Categories(s): Non-Fiction, Philosophy

Source: <http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle>,

Ekrem Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Çizgi Kitapevi, Kon-
ya, 2005.

Herodotos, **Herodot Tarihi**, (Türkçesi. Müntekim
Ökmen, Karşılaştıran, Azra Erhat) Remzi Kitape-
vi, İstanbul, 1983.

Hasan Oraltay, **Kazak Türkleri**, Türk Kültür yayını,
İstanbul, 1976.

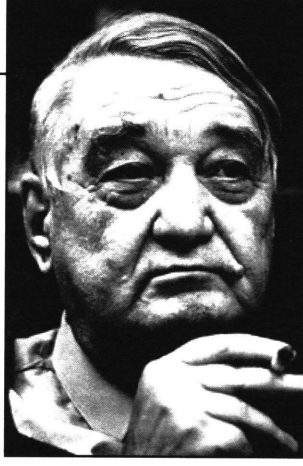
Homer, **İlyada**, (çevirenler, Azra Erhat, A. Kadir),
Can Yay., İstanbul, 1989.

İlhami Durmuş, **İskitler**, TKAE Yayınları, Ankara,
1993.

Ksenophan, **Anabasis Onbinlerin Dönüşü**, (çeviren.
Oğuz Yarlığaş) Kabalcı Yay., İstanbul, 2011.

Thukydides, **Peloponnesos Savaşı**, (çeviren, Tanju
Gökçel) Hürriyet Yay., İstanbul, 1976.

Zaur Hasanov, **Çar İskitler**, (Aktaran. İlyas Topsakal)
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009.

Son Avrasya Notları

Hazl. Cafer İbrahimli

Lev Gumilyev

Trubetskoylarla başlayan Rus jeopolitiğinin son temsilcilerinden olmakla birlikte, bozkır/göçebe dünyasına dair yaptığı derin tahlil ve değerlendirmelerle, bir anlamda klasik Avrasyacıları da aşan neslinin en önemli bozkır tarihçilerinden biridir L. Gumilyev. Gumilyev, geride bıraktığı çalışmalarda yapmış olduğu tarihi coğrafya ve etnosların oluşumu ve çatışma lanlarıyla ilgili tesbitlerle, Turan jeopolitiğinin oluşumuna katkı sağlayacak zengin bir miras bırakmıştır. Gumilyev'in ölmeden önce yazdığı bu notlar, ilk Avrasyacıardan Turbetskoy'un Turan jeopolitiğine de önemli katkı sağlayan değerlendirmeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Avrasyacılık, Turan, Bozkır

Avrasya, Avrasyacılık ve Avrasyacılar...Öne çıkarılan bu sözler veya kavramlar aslında farklı anlamları içerir. Avrasya, coğrafi bir kavram olmakla, ilk önce bunu gözden geçirmek gerekir.

Tarihin (ve tarihi coğrafyanın) babası kabul edilen Heredot, bilinen dünyayı kıtalara bölerek, Ege'nin batısını Avrupa, doğusunu Asya, Akdeniz'in güneyini Afrika olarak adlandırmıştır. Heredot'un zamanında böylesi bir bölümlendirme kıfayet ediyorsa da, iki bin yıl sonra büyük coğrafi keşifler sonucu anlaşıldı ki, Avrupa ana karanın sadece Batı yarımadasını teşkil ederken, aynı şekilde Hindistan güney, Çin'de doğu yarımadaalarını teşkil etmekte; Japonya, Filipinler ve Zond adaları kıyı boyunca yerleşen grup adalardır.

Diğer yanda ise, görünmeyen gökyüzü sınırları-Ocak ayı sıcaklık ortalaması-ana karanın Batı yarımadasını, iç kısımlardan ayırmaktadır. Gulftrem sıcak su akıntısı ise, Avrupa iklimini yumu-

şatarak, onu Sarı denizle, Baltık denizi arasında yeralan bir alan olan Avrasyanın sert ve kurak ikliminden ayırmaktadır. Bu fizikî coğrafya farklılığı, çok eski devirlerde bilinmekle, Çinliler 3. Asırda iki tabii bölge arasına bilinen Çin seddini çekmişler, Persler ise aynı şeyi Derbent yakınlarında ve Orta Asya'ya kadar uzatmışlardır. Çinliler, kuzey göçebelerini Hun, Persler ise Sak/a olarak adlandırmışlardır. Kendi renkliliği içinde bir bütün teşkil eden Roman-Cermen halkları devamlı olarak Doğuya yayılmaya çalışmışlar ve bu yayılmada hudut olarak Ural sıradağlarını dikkâte almışlardır. Ancak, Doğu Avrupanın işgalinin kolay kolay mümkün olmadığını anladıklarında bu işgalciler, yayılma istikametini Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'ya yöneltmişlerdir.

"Batı" ve "Doğu" kavramları yanlıştır. Batı dendiğinde esasen Roman-Cermen süperetnik

büyüklüğü, Doğu dendiğinde ise, bunun dışında kalan bütün alan kastedilmektedir.

Fikirlerini takdim etmekte olduğumuz yazarın (Gumilyev) görüşlerinin anlaşılması için belki de böylesi bir girişe lüzüm olmadığı düşünülebilir, lâkin her okuyucu, başkalarına ait ilmî görüşleri araştırmak mecburiyetindedir. Bunun için etnos kelimesinin anlamlandırılması lazımdır. Üstelik taş devrinden beri insanlar, bir *Homo sapiens* türü olarak yeryüzünde (Arktika ve Antartika buzul bölgeleri hariç) meskûn bulunmaktadır. Bu *Homo sapiens* türünün değişik coğrafi ve iklim şartlarına olağanüstü uyum sağlama kabiliyeti sayesinde gerçekleşmiştir. Fakat, bu özellikle aynı zamanda (bir birine benzemeyen topluluklar halinde yaşayan) insanlar arasında farklılıklar ve kendine has davranış tarzları vardır. Etnik farklılıklar, düşünce mahsülü olmayıp, duygularda yaşanmaktadır. Bu hep böyle olmuş, İnsanoğlu yaşadığı müddetçe de böyle olacaktır.

Roman-Cermen dünyasına ait etnoslar; Almanlar, Fransızlar, Polyaklar, Çekler, İsveçliler ve İspanyollar böyledir. Bunlar İslâm dünyası etnosları; (Araplar, Farslar, Türkler, Berberiler ve Tuarekler) veya Avrasya etnoslarına (Ruslar, Tatarlar, Yakutlar) nisbeten topluluklardır. Kont N. Trubetskoy, “Gerçek ve Sahte Milliyetçilik” isimli makalesinde bunları dile getirmiştir. Belirli bir “ben” kimliğine sahip olan kişi farkında olmadan kendini dünyanın merkezi kabûl eder. Bu sebeple, mensubu olduğu topluluğu, en mükemmel topluluk olarak görüp, ailesi, soyu ve ırkının, diğerlerinden daha iyi olduğuna inanır. Bu psikolojiyi kendilerine inandırmış olan Roman-Cermenler, dünyada mevcut olan bütün kültürlerle ilişkin değerlendirmelerini bu esas üzerine kurmuşlardır. Buna göre, onlar için kültür, diğerlerine iki türlü yaklaşma imkanı sunmaktadır: birincisi; yüksek ve mükemmel kültür, sadece değerlendirmede bulunan kişinin mensup olduğu kültür, ikincisi ise, sadece bu özel kültür değil, Roman-Cermen halkları tarafından yaratılmış olan kültürlerin tamamı mükemmeliyetin zirvesindedir. Buna göre; birinci yaklaşımda Avrupayla sınırlı, ikinci yaklaşımda ise Roman-Cermen şövenizmi ortaya çıkmaktadır. Ancak, ikinci yaklaşıma “kozmpolitizm”

olarak adlandırmaktadırlar. Bu meseleye özellikle dikkat etmek gerekir ki, evrensellik iddiası N. Trubetskoy’a göre bütün “milletlerarası kimlikler”, bir başka ifade ile superetnoslar için geçerli değildir.

Avrupa merkeziliğin gelişmiş olduğu şövenizm de, kozmpolitizm de ilmi olarak Roman-Cermen dışı halklar için zararlı olduğu kadar, Avrupalaştırmanın hem teorisi, hem de pratiği açısından aynı derecede zararlıdır. Ancak etnos, belirli bir coğrafyaya uyum safhası ve bir etnosun diğerlerine aşılacak istenen alışkanlıkları, yerli halkları ve kendi ekonomilerini geliştirmek için ihtiyaçları olan kuvvetten mahrum etmesidir. Bundan daha da tehlikeli olanı, bu yerlilerin çocuklarına Avrupa şartları dışında, çoğu zaman ölümcül neticeler veren (narkotik v.b. gibi) alışkanlıkların öğretilmesidir. Eğitim için harcanması gereken yıllar, çocukları hayat için lâzım olan alışkanlıklarla uzaklaştırmakta ve genellikle gerçek hayatla örtüşmeyen ve kısa sürede akılda kalmayan bilgiler vermektedir. Böylece, kozmpolitizm, şövenizmin bir başka biçimi olmakla, müsbet bir şey olarak değerlendirmek mümkün değildir.

N. Trubetskoy, milletler arasındaki ilişkilerin hangi biçimini kabûl etmektedir? Burada milliyetçilik kavramından başlarsak, Trubetskoy bunu “gerçek” şekliyle müsbet bir varlık olarak görmektedir.

Gerçekten milliyetçilik, başka milletlerden bir şey almak değil, aynı zamanda kendi görüş ve alışkanlıklarını başkalarına kabûl ettirmek de değildir. Kendi özünü koruması ve değerlerine sahip çıkması “tarihin her döneminde ve her millettten insanlar için aynı derecede geçerlidir”

N. Trubetskoy’a göre, kimliğini muhafaza etme hadisesinin şahıslar ve milletler seviyesinde ele alması, tabii olarak meselelerin diyalektik bütünlüğü ile ilgilidir. Bu yöndeki fikirlerini geliştirerek, “özünü korumanın şahsiyet kavramı ile bir mantık bağı olduğu” nu kabûl etmektedir ki, halkı da (etnos) “kolektif bir kişilik” olarak görür. Bu fikir zamanımızda farklı şekillerde ifade edilmektedir. Etnos, âdeta “kişi” şeklinde bir şahıstır ve kendine mahsus bir kültür tarzını ifade edilmektedir.

Her etnosun tarihi kendine has olup, insanlığın böylesine çok renkli olması, ona tabii bir uyum kabiliyeti vermiştir ki, Homosapiens biçimi olarak bilinen bu yetenek, günümüze kadar ulaşmıştır. Böylece etnikler arasındaki bu fark, insanlığın varlığının olmazsa olmaz şartıdır. Farklı etnosların siyâsî birliklerinde, zaman içinde birtakım buharlar ortaya çıkabilir.

N. Trubetskoy'un fikrine göre, "sahte" milliyetçilik olarak bilinen bir mesele daha vardır ki, bu durumda özel milli varlık, geçmiş tarihlerde kurulmuş, ancak mensubu olduğu unsurlarla manevi bağları kopmuş, kültür bağlarıyla bütünleşmektedir. Tarih ilimi içerisinde "sahte" milliyetçilik, halklar zaman içinde birbirlerinin yerine geçmeleri ve aralarındaki alâkaların biçimini inkar etmektedir. Meselâ, kendi tasarrufuyla meşgul olan İskitlerin, Slavların, Rusiçlerin, Velikirusların ataları olduklarını 20.yy'da nice defa ispat etmeye çalışmışlardır. Böyle bir durumda, kültür ile halkların psikolojileri arasında canlı bağlar inkâr edilmektedir. Sahte milliyetçiliğin bu şekli, yukarıda açıklananlardan daha az zararlı değildir, çünkü bu durumda uydurmalar gerçek hadiselerin yerine geçmektedir. Bunda hareketle aşağıdaki cedvel bir klavuz mahiyetindedir.

N. Trubetskoy'un varmış olduğu neticeler bizi şaşırtmamalıdır. Zira, çağdaş Rusya, Kiev Rusyasının mirasçısı değildir. Gerçekten de Kiev Rusyası, 12.yy'da Moğolların gelişinden yüz yıl ve Rus milli devletinin kuruluşundan üçyüz yıl önce sekiz müstakil prensliğe bölünmüştü. Moğol imperatorluğunun kuruluşu toplam altmış yıl içerisinde tamamlanmıştır. Devletin Cengiz Han tarafından stabil hale getirilen esas ilkeleri nelerdir? Trubetskoy'a göre Cengiz Han'ın âdet ve ananesinin temel ilkeleri şunlardır

-İnsanlar, aşağılık psikolojisine, egoist ve korkaklarla, şeref ve haysiyetini, maddi refah ve geleceğinden daha önemi gören insanlar olarak iki kısma ayırır. Moğollar bu ayrımın ne demek olduğunu çok iyi bilirlerdi.

-Yerleşik hayat süren halklardan, ahlâk bakımından yüksek olan göçebe hayat tarzında yaşayanlara hürmet göstermek.

-Müslümanlara, Taoculara, Budistlere, Mani dini taraftarlarına karşı müsamaha. Cengiz Han'ın devletinde resmî bir din yoktu; askerler, subaylar, idareciler arasında Şamanistler, olduğu gibi, Budist, Müslüman ve Hristiyanlar da vardı.

Bu ilkelere uygun olarak hükümdarın iktidarı, herhangi bir hâkim zümreye, millete ve dine değil, belli bir psikolojiye sahip insanlara dayanıyordu.

N. Trubetskoy'un aşağıda işaret edilen tezi özellikle büyük ehemmiyet kesbetmektedir. Trubetskoy, 1480 hadiselerini sadece "Moskova knezinin Moğol Hanının yerine geçmesi ve payitahtın Moskova'ya taşınması olarak" değerlendirmektedir. Bu durum biraz tuhaf olarak görülebilirse de, son derece yerinde düşüncelerdir. Sadece payitahtın yerinin değiştirilmesi ile alâkalı fikir, haklı olmakla beraber, buraya hanedanların da değiştirildiğini ilâve etmek lâzımdır. Belerusya, Galiçya, Volin, Kiev, ve Çernigov: (Altınorda devleti) ile birlikte olmaktan uzaklaşarak, Litva ile Polonya'nın eline geçtiler ki, bunlar da işgal ettikleri ülkeleri Avrupa ile, Orta Çağ burjuvazisine teslim edeceklerdir.

15.yy'da Sakit ve Atlantik arasında en mükemmel olan Cengiz Han âdet ve ananeleri, Rusyanın bağımsızlığını sağladı. Moğollar, cesur ve sadık insanları orduya almışlardı. 14. ve 15. yy'larda Ruslar da aynı şekilde hareket ederek, bir çok Ortodoks Latviyalıları, Mordvalıları ve Moğol nasturilerin desteğini aldılar. Kulikova ovasıyla, Selon sahilinde ve Smolensk yakınlarında galip gelen ordu, bu insanlardan-ki, biz onlara "passionariler diyoruz" oluşmakla, bu orduya "Cengiz Han'ın mirası" diyebiliriz.

Bütün bu tarihi hadiseler 14. ve 15.yy'da Rusyanın Polonya ve İsveçe karşı giriştikleri savaşları nasıl kazandıklarını ortaya koymaktadır. Gerçek, Poltova yakınlarındaki İsveçlileri mağlup eden ordu, Petro tarafından kurulmuş ve özel olarak yetiştirilmişti. Ancak Türkiye ile savaşta İran seferi neticesinde Hazarın güneyinde toprak kazanılmış, fakat buraları elde tutabilecek gücü olmadığından, daha sonraları Hive ve Cungarya hanlığı ile yapılan muharebelerde mağlup olacaktır. İsveçi barışa oturtanlar ise, ordunun dragonları değil, alt seviyedeki asker takımları olmuştur: Bunlar, Kazak,

Başkır ve Tatar süvarileri olarak, donmuş Botanik körfezini geçerek, Stokholm çevrelerini talan edip, yakıp yıkmışlardı. Bozkır savaş taktiği burada denenmiş, yay ve oklar son defa 1813'te Leibzig yakınlarındaki savaşlarda kullanılmıştı. Bu savaşın ruhu, Rusların Sibiry ve Büyük bozkır halkları ile uzun süre devam eden savaşların sonucu olarak, bu ilişkilerde düşmanlıktan ziyade dostluk görünmektedir. 1920. yıllarda Trubetskoy, tezini hazırladığı sıralarda henüz bu ilişkiler bilinmiyordu.

Onun getirdiği argümanlar ve elde etmiş olduğu neticelere baktığımızda görülür ki, yeni (ve o dönemde Trubetskoy tarafından bilinmeyen) materyallerde onun ortaya koyduğu asıl konsepti doğrulamaktadır. Ancak, kabul edilse bile her tez yeniden değerlendirilmelidir, ilmin varlık sebebi de zaten bunu gerektirir. N. Trubetskoy'un I. Petro hakkındaki değerlendirmeleri de, hadiseleri daha geniş bir tarihi dönem içersinde yorumlanmasına imkân sağlamaktadır.

15.yy'da Batı Avrupada teknolojik gelişmelerin yeni aşaması başlamıştı. Polonya ve İsveç'in gelişmesinin önüne geçmek için Ruslar savaş teknolojilerini yenilemek mecburiyetinde idiler ve bunu Çar Petro üzerine almıştı. Trubetskoy'a göre bu iş; "uygun olmayan bir şekilde hayata geçirilmiş... ve savaş gücü, Rusyanın Avrupa tarafından tam bir kültür ve geleneksel köle haline gelmesi hesabına elde edilmiştir". Bundan sonra son derece zararlı sonuçlar ortaya çıkarmış olan bir dizi yenilikleri de buna ilâve edilebilir. Baş patrikliğin lağvedilmesi, saray üniformalarının değiştirilmesi, devletin yüksek kademelerine hariçten kimselerin getirilmesi v.b. Bütün bunlar, Rusya tarihinin yeni aşamasını "anti-milli monarşi dönemi" olarak adlandırmak için Trubetskoy'a hak kazandırmaktadır. Trubetskoy, Avrupalılaşmayı, milli birliğin dağılması, sınıflar, zümreler ve nesiller arasındaki tartışmaların sonucunda "zavallığa düşmüş bir Rusya" olarak görür.

19.yy'da Rus kurmaylarının en değerlilerinin bir kısmı Napolyon savaşlarında kaybedilmişti. Savaşın kazanılmasında Moğol savaş taktikleri büyük rol oynamasına rağmen, bu konuda gerekli zihniyet ve kültürün geliştirilmesi mümkün olamıştır. Bütün bunlar, Avrupa perestliğinin hüküm

sürdüğü Rus imperatorluğunun ilk "anti-milli monarşi" olarak adlandırılan Trubetskoy'u haklı çıkarmıştır.

Avrasya düşünürlerinin oldukça cazip bir tarzda yazmalarına bakmaksızın, onların savunduğu fikirler konuyla ilgilenenlerin büyük kısmında kabul görmemiştir. Avrupalı ilim adamlarına göre bunun sebepleri açıkça görülmekte ve yazarın kendisi tarafından doğru bir şekilde şöyle değerlendirilmiştir; "her bir Avrupalının içinde yatan arzu, yerkürenin bütün halklarının kimliksizleştirilmesi ve halklara mahsus kültürel kimliklerinin (Avrupa medeniyeti hariç) yıkılmasıdır. Bu kültür evrensellik iddiası ile, diğer kültürleri ikinci sınıf kültürler seviyesine indirmek istemektedir". Bu tezin her bir Avrupalının alt şuuruna, daha çocukluk çağlarında, çağdaş Avrupa etnoslarının başlangıç aşamalarında (9.yy'dan itibaren) girmiştir. Bu konuda son derece haklı olduklarına inanan Avrupalılar, Filistin ve Baltık sahillerine, İstanbul ve Bulgaristan'a zaman zaman seferler düzenlemişler, daha sonraları ise, Kızıldeniz'i talan etmek için Amerikaya, köle etmek için Afrika'ya ve nihayet Hindistan ve Çin'e kadar yayılmışlardır. Ve bu "uygarlaştırıcılar" vicdanlarının sesini hiç duymamışlar, ancak "vahşilerin" uygarlığa katılmalarını bir kahramanlık, "beyaz adamın vazifesi" olarak kabul etmişlerdir. Talan edilen halkların Avrupalılardan hiç de aşağı seviyede olmadıklarını düşünmemişlerdir.

Avrupalılar kendilerinin haklı olduklarına o kadar inanmışlardı ki, Avrasyacılık hareketini Rus düşünürlerin gayri ciddi fikirleri olarak kabul etmişler, Alman faşistleri ise, kimi zaman Avrasyacıların yayın organlarının yayımını engelleyerek, kimi zaman yazarlarına çeşitli zorluklar çıkarmak veya hapse atarak tavırlarını ortaya koymuşlardır. Trubetskoy'u ise, asilzâde olduğu için tutuklamışlar, fakat, evine yaptıkları baskınlarla, kalp kırma yol açarak, ölümüne sebep olmuşlardır.

1920-1930'lu yıllarda Rus fikir hayatında iki ana akım vardı liberaller ve monarşistler. Liberaler, Rusya'da (İngiliz ve Fransız modeline uygun) parlamenter cumhuriyet kurmak, başka bir ifadeyle Avrupaya benzemek istiyorlardı. Avrasyacılar, Rusyanın bu şekilde Batılılaşmasına itiraz ederek Petro reformlarına karşı çıkıyorlardı. Aynı yıllarda

Rus mültecileri, Avrasyacılığa karşı tavırları olumsuz idi. Geçmiş geri getirmek isteyen monarşistler için de, Rusyayı Danimarkaya benzetmek isteyen liberaller de Avrasyacıları tarihin “yönünü değiştirmek” ve komünistlerle barışmakla itham ediyorlardı. Tabii ki, bu onların komünistlerle yakınlaşmak istemeleri veya zamanın Rus rejimine sempati ile bakmaları manasına gelmemekle birlikte, şunu da akılda tutmak gerekir ki, o dönem Toçkizimle, Stalinizmin sert ve karışık bir çatışma durumuna girmesiyle, mülteciler arasında pek çok değişik eğilimler bulunuyordu.

2500 yıl içinde Avrasyadan pek çok etnos gelip geçmiş, bunların çoğu komşularıyla olan ilişkilerine baktığımızda ortaya belli bir kuralların oluştuğunu görmekteyiz. Aslında her etnos iki kültürel baskın karakterle tanımlanır.

1. Güç ve nüfusuna göre komşu ülkelere benze-meye çalışmak

2. Mevcut olduğu coğrafi gerçekleri dikkate alarak, özel bir sistem kurmak

Bu hemen herkes için geçerlidir. Meselâ, Hunların toprak kazanmak için bütün imkânlarını seferber ettiklerinde; Mete'nin hanımının ona; “Çin topraklarını alırsın, fakat orada yaşayamazsın” dediğinde; Mete'nin bunun doğru olduğunu kabul etmesiyle, imperator ailesinde bir prenses ile belirli bir haraç karşılığında barış yaptığı bilinmektedir.

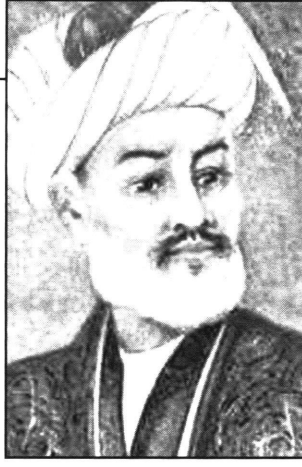
Çin imperatoru tarafından kırılan gücünü zorla Şan-yü'ye sempati ile yavaşan Hacı Yue, Hun-Çin ihtilaflarını açık bir şekilde şöyle izah eder: “Önceleri, Çinliler üzerinde zafer kazandıktan sonra, Hun kadınları kendi deri kıyafetleri yerine, Çin ipeği ile değiştirmeye başladılar. Hun sofralarında kımız ve pendirin yanında şarap ve Çin yemekleri yerilmeye, ahlakın da bozulmaya başladığı gözleniyordu. Bunun üzerine ipek giysilerin yırtılmasına, yemeklerden Çin yemeklerinin kaldırılmasına karar verildi”. Ne var ki, eşyanın tabiatı, kanunlardan güçlüdür. Yüzyıl içinde Hun devleti saraylılar ve Hunlular olarak iki partiye bölündüler. Bunlardan saraylılar Çin'de çok sayıda olan muhacirlerle değiştirilmeyi ve orada yaşamayı kabul ederken, Hun taraftarları “dünyaya hükmetmek için, at sırtında savaşma hakkı” olarak ifade edilen âdet ve ananelerine sadık kaldılar.

Bütün olan Hun etnik alanı, büyük gezegenlerin yanından geçen küçük gök cisimlerinin parçalanması gibi, parçalandı. Bunun sonucu iç savaş çıktı, daha önce devlete tabi olmuş boylar isyan ettiler ve neticede Çin hakimiyeti altına girdiler. 415 yılında Nedo nehri yakınlarında Qermenlere yenildikten sonra, Hunlardan küçük bir bakiye kalmıştı. Bu bakiye, Gök Türk olarak adlandırılıyordu. Aslında sayı bakımından çok fazla olmayan bu Avrasya etnosu, mirasçılarına, adıyla birlikte, âdet ve ananeleriyle, savaşlarda elde ettikleri çok sayıda zaferleri de emanet ettiler. Büyük bozkıra Gök Türkler yerine, Uygurlar geçti... Bütün Avrasya etnosları kendi vatanlarında rahat bir şekilde yaşayabilirdi. Fakat Çin'e girdikleri zaman, yok olmaları kaçınılmazdı. Super etnik seviyede hayata geçirilen ilişkiler olumsuz sonuçlar doğururdu. Hatta ideolojik tecavüz de aynı neticeleri vermiştir ve bu noktada Moğollar'da istisna teşkil etmezler. Aksine, öz vatan topraklarında yaşayan ve geleceklerini devam ettiren etnoslar, komşuları ile problem yaratmadan, barış içinde yaşayabilirler.

Avrasyacılık tezini kısaca açıklarken, tarihe de bir göz atmak gerekir. Avrasya halkları milattan sonraki dönemlerde de müteaddit defalar birleşmişlerdir; Hunlar, İskitleri yerine geçmiş, 6.ve 8.yy'ların Büyük Türk Hakanlığı, 7.yy Moğollar ve Rusya Avrasya halklarının hem devlet, hem de kültür aneleri super etnik topluluklarının “gök kuşağı şebekesi” haline gelmiştir.

N. Trubetskoy, Avrasya halkları arasında mevcut olan muhtelif “pan-izm”lerin tehikelerinin farkındaydı. Avrasya topluluklarından herhangi bir halkın koparılması, sadece tabiat kanunlarını yapay bir şekilde zorlamak demektir. Nitekim, 20.yy'ın hadiseleri Trubetskoy'un ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Trubetskoy'un istifade ettiği kavramlar tartışılabilir. Avrasyacılık teorisinin, Avrasyada cereyan eden hadiselerin bütün yönlerini içerisine almadığı da bir gerçektir. Çok uluslu Avrasya topluluğunun bütünlüğünün tasdik edilmesi ve Trubetskoy'un ileri sürdüğü milli kimliğinden kopmaya ilişkin ortaya koyduğu fikirler ise tartışılmaz birer gerçektir.

Türkistan'da Türklük ve "Ali Şir Nevai"

Turan Can

Mir Ali Şir Nevai'nin tesiri doğuda Hindistan'ı ve batıda ise Osmanlı İmparatorluğuna kadar olan alanda büyük bir etki meydana getirmiştir. Nevai taşıdığı yüksek vasıflarla sadece Türkistan ve Türkçe konuşulan bölgelerde değil, bütün dünyaya ve insanlığa mal olmuş değerli bir şahsiyettir. Türk dilini Türkiye Türkçesinden, Türk edebiyatını Güney-Batı lehçesi ürünlerinden ibaret sananlar, büyük Türk şairi Ali Şir Nevai'yi pek hatırlamazlar. Hatırlasalar da önemli saymazlar. Nevai'nin eserleriyle en olgun bir dereceye erişen Orta-Asya (Türkistan), edebi dilini kaba ve zevksiz bulurlar. "Çağ, yasak, karakol, ulus, otağ, oymak, kalpak, ulak, tümen" gibi bugün seve seve kullandığımız birçok kelimenin Türkistan'dan geldiğini düşünmeyerek, yazı dilimize o lehçeden kelime girecek diye ürkerler.

Anahtar Kelimeler:

Ali Şir Nevai, Türkistan, Türklük

Giriş

Türk dilini Türkiye Türkçesinden, Türk edebiyatını Güney-Batı lehçesi ürünlerinden ibaret sananlar, büyük Türk şairi Ali Şir Nevai'yi pek hatırlamazlar. Hatırlasalar da önemli saymazlar. Nevai'nin eserleriyle en olgun bir dereceye erişen Orta-Asya (Türkistan), edebi dilini kaba ve zevksiz bulurlar. "Çağ, yasak, karakol, ulus, otağ, oymak, kalpak, ulak, tümen" gibi bugün seve seve kullandığımız birçok kelimenin Türkistan'dan geldiğini düşünmeyerek, yazı dilimize o lehçeden kelime girecek diye ürkerler.

Hâlbuki Ali Şir Nevai, bir bütün olarak ele almak zorunda bulunduğumuz Türk edebiyatının temel taşlarından biri ve en önemlisidir. Türk edebiyatında ilk "Hamse" olarak, onun beş büyük mesnevisinden toplanmış eser bugün elimizde bulunuyor. Bunları incelemeyen, edebiyatımız-

da mesnevi çıkırının gelişimi açıklanabilir mi? *Mecalisü'n-nefa'is* Türkçe yazılmış ilk şairler tezkiresi olarak kaynakların başında yer alır. Bunu incelemeyen XV. yüzyılın edebi durumu hakkında verilecek hüküm tam ve doğru olabilir mi? *Muhakemetü'l-lugateyn* Türk dilinin bir kurtuluş anıtıdır. Bu eseri, dilde milliyetçiliğin bir bayrağı gibi bugün elimizde taşıyoruz.

Nevai'nin her eseri, onun ayrı bir yüzünü ve devrinin ayrı bir özelliğini aksettirir. Bunun içindir ki, bu milliyetçi fikir ve sanat adamını bütün eserleriyle tanımak zorundayız.

Ali Şir Nevai'nin Hayatı

Büyük Türk şairi Mir Ali Şir, Ali Şir Beg yahut Amir Ali Şir (9 Şubat 1441–1501), mahlası Nevai (Nava'i, Navayi, (tatlı ve ahenkli ses), Timur-lar zamanında Orta Asya'da inkişaf eden Türk

Çağatay edebiyatının en büyük şahsiyetidir. Ali Şir Nevai, yalnız şark edebiyatında değil, bütün Türk edebiyatı tarihinde müstesna bir mevki işgal eden bir şahsiyet olmuştur. Bu büyük şair Türk dilinin bütün meziyetlerini, değerli vasıflarını anlamış ve Türk dilinin Arap ve Fars dili gibi, bir edebiyat dili olmağa layık olduğunu kavramış ve bu şuura ermiştir. Nevai, Türk dilinin, Fars diline üstünlüğünü ispat için “iki dil muhakemesi” *Muhakemet’ül Lugateyn* (iki dilin karşılaştırılması) adıyla bir de kitap yazmıştır. Bu kitapta Türk dilinin Fars diline birçok cihetten farklılığını esaslı delillerle ispat etmiştir. Bununla da iktifa etmemiş, şiirle ve nesirle birçok eserler yazarak Türk dilinin ifade kudretini örnekleriyle de ispat etmiştir. Bu eserler vasıtası ile Mir Ali Şir Nevai Türk dilinin Orta Asya’da edebi dil olarak kalmasını temin etmiştir. Türkistan Türklerinin Farslaşmasına mani olmuştur. 10. ve 11. yüzyıllarda Türklük şuurunun en güzel abideleri olan, Yusuf Has Hacib, 1069’da tamamlanan eseri *Kutadgu Bilik* (Mutluluk veren bilgi) ile Kaşgarlı Mahmud, 1072–73 yıllarında tamamlanan *Divan-ı Lügati Türk*, Türklük şuurunun en güzel abideleri idi. 15. yüzyılın en parlak mümessili ve abidesi ise 1499 yılında yazdığı *Muhakemet’ül Lugateyn* eseri ile Mir Ali Şir Nevai’dir.

Türkistan edebiyatının en büyük simaları, şiirde Mir Ali Şir Nevai, nesirde Rubguzi ile Zahirü’ttin Baber’dir. Mir Ali Şir Nevai’nin Türk edebiyatı tarihinde müstesna bir yeri vardır. Ahmet Yesevi’den sonra Mir Ali Şir Nevai devrine kadar Türkistan birçok şair ve devlet adamı çıkarmıştır. Bunlardan Sekakki, Bakırgani, Lütfi, Emiri, Ebu’l Fazıl Beyhaki, Ebu Müslim Horasani, Rabia Belhi, Muhammed Celaleddi-i Rumi, Feridüddin-i Attar isimleri zikredilmelidir.

Bilindiği üzere, İslamıktan sonra ki Orta Asya edebi Türkçesinin Çağatay kolunu temsil eden en ünlü şair Ali Şir Nevai’dir. Türkiye içi ve Türkiye dışı Türkoloji alanında, doğrudan doğruya veya dolayısıyla Çağatay Türkçesi ve Ali Şir Nevai üzerine yapılmış kısıtlı da olsa çeşitli yayınlar vardır. Ancak, bunların hemen büyük bir kısmı Nevai’yi birer yönü ile yahut Çağatay Türkçesi dolayısıyla ele almış yazı ve araştırmalardır. Özellikle bizde,

Ali Şir Nevai’yi, onun Türk edebiyatına yaptığı hizmeti, Türk kültür dünyasında bıraktığı etki ve uyandırdığı yankı ölçüsünde ele alacak, kişiliğini ve sanatını devrin tarihi ve sosyal şartları içine yerleştirerek ve eserlerinin tümünü kavrayacak bir şekilde inceleyecek araştırmalara ihtiyaç duyulmakta idi.

15. yüzyılda Çağatayca’nın (Çağatay Türkçesi’nin) klasik bir yazı dili olarak kimlik kazanmasında Ali Şir Nevai’nin önemi bilinmektedir. Nevai öncesinde ve Nevai’nin çağında, Timurular devletinde Türkçe yazan aydınlar azdır. Nevai, Türkçeyi edebi dil olarak kullanmayan, Farsça yazan çağdaşlarına kınar. Çağdaşlarının Farsça’nın karşısında edebi dil olarak Türkçeyi yetersiz görmelerini eleştirir; eğer emek verilirse Türkçenin de Farsça kadar, hatta daha fazla anlatım inceliklerine sahip olduğunun görüleceğini belirtir. Bu görüşlerini *Muhakemet’ül Lugateyn*’de görürüz.

Ali Şir Nevai, Hamse sahibi ilk Türk şairdir. (hamse 5 mesneviden oluşur), Tezkire sahibidir. Türk edebiyatındaki biyografisi: “Mecalis’ün Nefais”. Şehrengiz: doğup büyüdüğü “Herat” kentinin doğal güzelliklerini anlatır. Şiirlerini yaşamının değişik dönemlerine göre sınıflandırıp kronolojik olarak divanında toplamıştır.

Ali Şir Nevai’yi Batı Türkleri arasında bütün yönleriyle tanıyanlar pek azdır. Büyük şairin hayatını, sanatını ve kişiliğini, eserlerinin tümünü kucaklayacak genişlikte inceleyen bir eser bizde henüz yazılmamıştır. Lehçe farklılığı, bu kayıtsızlığın nedeni olarak gösterilebilir. Nitekim Osmanlı tezkirecileri, Ali Şir Nevai’ye yer vermemişler, ancak Faizi ve Kâtip Çelebi ile Müstakimzade, eserlerinde birkaç satırla ondan bahsetmek gereğini duymuşlardır.

Tanzimat’tan sonra, Nevai’nin gazelleriyle mesnevilerinden seçilmiş birkaç parça, Ziya Paşa’nın *Harabatı*’nda yer alır. Mektep dergisinde İsmail Hakkı’nın “Çağatay Şairleri” başlıklı yazı serisinde, Belin’in eserinden bazı bilgilerin aktarıldığı görülür. Kamusü-l A’lam, Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye gibi eserlerde Nevai’nin kısa ve eksik biyografisine rastlanır. *Muhakemet’ül Lugatyn*’in metni ile Batı Türkçesi’ne çevirisi, ba-

şına eklenen Belin'in eserinden yapılmış bir özetle birlikte, Necip Asım tarafından yayımlanır.

Meşrutiyet devrinde Nevai ile ilgili birkaç yazı, o zamanki bilgilere yenisini katacak nitelikte olmasa da, Cumhuriyet devrinde Çağatay edebiyatından, bu arada Nevai'den bahseden yazılar görülmeye ve edebiyat kitaplarında başka lehçelere de yer verilmeğe başlandığı görülür.

9 Şubat 1941'de doğumunun 500. yıl dönümünde yapılan anma töreni dolayısıyla başlamış olan umut verici yayın ışıltıları ne yazık ki kısa zamanda sönmüş; bu konuda ki araştırmalar rahmetli Fuad Köprülü'nün *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Çağatay Edebiyatı* ve Zeki Velidi Togan'ın *Ali Şir Nevai* ile Rıza Nur'un yayınladığı Türk Bilig Revüsü'ndeki Ali Şir Nevai ile ilgili çalışmalar bir yana bırakılırsa, yalnız İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin öğretim alanındaki çalışmalarına ve bununla ilgili belirli yayınlara bağlı kalmıştır.

Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu, 1963 yılındaki toplantılarından birinde, o zaman ki Gramer Kolu başkanının teklifi ile Nevai'nin 9 Şubat 1966'ya rastlayan 525. doğum yıl dönümü için, onun hayatını, sanatını, kişiliğini ve eserlerini tanıtacak, bir eser hazırlatılmasını karar altına almış bulunuyordu. İşte Türk Dil Kurumunun, Sayın Ağâh Sırrı Levend'e hazırlatmış olduğu 4 ciltlik kıymetli eser, bu mutlu kararın başarıya ulaşmış bir sonucudur.

Daha sonra, Ali Şir Nevai ile ilgili yeni çalışmalara pek rastlanmaz. Ali Şir Nevai'nin doğumunun 550 yılı anısına 1991 yılında Rusya Merkez Bankası'nca hatıra para basılır ve Dünya Para Katalogu'nda yer alır.

Ali Şir Nevai'nin doğumunun 570'inci yıl dönümünde, Türkiye'de uluslararası araştırmacıların katıldığı Avrasya'ya Yön Veren Şahsiyetler-1 isimli sempozyum düzenlenir. Afganistan ve Özbekistan'da bulunan "Nevai'den Esintiler" adlı tarihi yerleri içeren fotoğraf sergisi de bu sempozyuma eşlik eder.

Nevai, XV. yüzyılda Orta Asya'da gelişmeye başlayan Çağatay lehçesinin en büyük şairi, Türk edebiyatının en önemli, en değerli kişisidir. Ne-

vai, yalnız bir şair değildir. İleri görüşlü fedakâr bir devlet adamı, geniş düşünceli bir Müslüman, inanmış bir tarikat adamı, şiiri ve sanatı koruyan bir Türk düşünürü, Fars dili ve edebiyatının yaygın olduğu bir devirde Türk dilinin zenginliğini ve üstünlüğünü ileri süren şuurlu bir Türk milletçisidir.

Türk edebiyatının en büyük şair ve dil bilgini olan ve XV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkleri arasında yetişen Ali Şir Nevai, gerek Çağatay Türkçesi denilen klasik edebi dilin kurucusu, gerekse Türklük ve Türkçülük ruhunun en büyük temsilcilerinden birdir.

15. yüzyıl Türk Dünyası ve Genel Durum

Timur 1405'de ölünce, büyük Türk İmparatorluğu dağılmaya yüz tutmuştu. Timur'un oğullarından üçü kendi sağlığında ölmüş, yalnız küçük oğlu Şahruh kalmıştı. Şahruh, taht kavgası nedeniyle kardeşlerinin oğullarıyla çarpışmak zorunda kalmış, sonunda Horasan ile Maverâünnehir'i, elinde tutabilmişti. Şahruh, Horasan'ın merkezi olan Herat'ı kendi için yeniden merkez yapmış, Maverâünnehir'in merkezi olan Semerkant'ın valiliğini de oğlu Uluğ Bey'e bırakmıştır.

Şahruh'un saltanatı 43 yıl sürmüş ve 1447'de ölünce yerine Uluğ Bey geçmiştir. Fakat yine ülkenin her yerinde ayaklanmalar başlamış ve Uluğ Bey, başta oğlu Abdülatif olmak üzere birçoklarıyla savaşmak zorunda kalmış ve iki yıl kadar süren çekişmeden sonra, oğlu Abdülatif tarafından öldürülmüştür. Daha sonra Semerkant'ı Ebu Sait eline geçirmiştir. Bundan sonra Herat'a önce Ebulkasım Babur, onun 1457'de ölümü üzerine de Ebu Sait hâkim olmuştur. Onun 1469'da Azerbaycan'daki Karabağ'da öldürülmesi üzerine, Herat'ta genç Hüseyin Baykara saltanatını ilan etmiştir. Bir aralık Şahruh'un torunu Mirza Yadigâr Mehmet, Uzun Hasan'dan aldığı kuvvetle Herat'ı ele geçirmişse de, Baykara Yadigâr'ı öldürerek Herat'a hâkim olmuştur. Baykara'nın saltanatı 40 yıl sürmüştür.¹

Herat, bu devirde büsbütün genişlemiş, yeni mimari eserleriyle bir kat daha gelişip güzelleş-

1 Levend, Sırrı Ağâh, Ali Şir Nevai, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 285, s. 173 Ankara 1966

miştir. Baykara'nın Kuzey-doğu'da yaptırdığı Bag-ı Cihan-Ara eseri hepsinden daha görkemli ve yeni yaptırdığı Sultaniye medresesi de ün kazanan kurumlar arasına girmiştir. Çarşı büyümüş, pazarlar genişlemiş ve yeni alışveriş merkezleri de inşa edilmiştir.

Mevsime göre yaz ve kış eğlenceleri yapılıyor, av âlemleri, at ve ok yarışları, pehlivan güreşleri, musiki ve içki meclisleri tertipleniyordu. Bayram şenlikleri, düğünler, belirli zamanlarda yapılan törenler, şehirdeki hareket ve canlılığı artırmıştır.

Orta Asya'da Timur'un hâkim olduğu ülkelerde edebi dil Farsça idi. Türk şairleri Farsça kaside ve gazel söylemekle kendilerini tanıtmaya çalışıyorlardı. Saraylarda ve aydın çevrelerde Farsça yazılmış eserler itibar görüyor, kültürel faaliyetler Farsça yapılıyordu.

Böyle olmakla birlikte, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe yazan şairlerde görülmüş ve Çağatayca gelişme yolunu tutmuştur. XV. yüzyılın ilk yarısında Sekkaki, Atayi, Emiri, Gedayi, Ahmet, Haydar ve Lütü, ün kazanmış şairler arasındadır. Nevai, Lütü'yi devrin en büyük şairi olarak anar. Onun bazı gazellerini tahmis etmiştir. İşte Nevai'nin işlediği dil, bu şairlerin kullandığı dildir.²

Ali Şir Nevai, devlet adamlığı ve siyasi kişiliğinin yanı sıra güzel sanatlar ile de yakından ilgilenmiş, 15. yüzyıla damgasını vurmuş bir şair ve âlim, şiirin Türk dillinin gücünü hazmetmiş, anlam yaratmaktan öteye geçmesine hizmet etmiş ve kaleme aldığı manzum ve mensur eserleri ile Türkçe'yi yüksek bir sanat dili haline getirmeyi başarmıştır. Yaşadığı dönemde edebiyat dünyası onun ne kadar değerli ve eşsiz olduğunu tam anlamıyla kavrayamamış olsa da, Nevai'nin önemi günümüzde daha net anlaşıyor. Ali Şir Nevai edebiyat yaşamı boyunca sistematik dil yapısından uzak durarak, unutulmaya yüz tutan bir dile ivme kazandırmış, ona hayat vermiştir.

Nevai'nin fikri hayatı çok zengindir. Bu hayatın yıllar boyunca gelişimini, sırasıyla incelediğimiz eserlerinde izlemiş olduk. O, her eserinde,

düşünce âlemiyle ilgili başka bir konuyu ele almış, çeşitli sorunlara değinmiş, kendi görüşünü belirterek çözüm yolları aramış ve göstermiştir.

Türk dilinin gelişmesine öncülük eden, Ali Şir Nevai, Afganistan sınırları içinde bulunan Herat şehrinde 9 Şubat 1441'de dünyaya geldi. Babası Kikçine Bahşi yâda Kikçine Bahadır adında bilgin biridir. Horasan ve Semerkant'ta eğitimine devam eden şairin ilk öğretmeni babası olur ve edebi hayatında da, büyük bir iz bırakır. Babasının ölümü üzerine Ebü'l Kasım Babür'ün koruması altında çok iyi bir eğitim görür. Nevai, Meşhed, Semerkant gibi devrin önemli bilim ve kültür merkezlerinde kendini yetiştirme imkânı bulur. Ali Şir Nevai'nin Herat Hükümdarı Hüseyin Baykara ile çocukluktan beri arkadaş olması, gelecekte devlet adamı kişiliği kazanmasında önemli bir rol oynayacaktır. Sultan Baykara'nın devletin başına geçmesi ve şairi yanına alması ile başlayan bu siyasi serüven Nevai'nin önce mühürdar daha sonra da vezir olması ile devam eder. Görevi süresince vaktini kitap okuyup, ilim çevreleri ile sohbet ederek geçiren, sık sık araştırmalar yapan şair, mevki itibarı ile çok sayıda âlim ve edip ile çalışma imkânı da elde eder. İlimin ve sanatın zenginliğine kapılan Nevai, zamanla siyasi kişiliğinden uzaklaşmaya başlar, görevinden istifa etmek istese de Hüseyin Baykara bunu kabul etmeyerek onu Esterebad Valiliği'ne tayin eder. Devlet adamı kimliği ve topluma hizmet etmekten duyduğu keyifle vakıflar kurarak, birçok medrese ve küllüye yaptıran Nevai, yaptırdığı kütüphane ve küllüye ile eğitim ve bilimin gelişmesine katkı sağlar. Bilim ve sanatta her zaman siyasetten daha fazla keyif alması, bulunduğu çevrenin de sanata yönelmesinde etkili olur. Kendi gibi sanatçı bir kişiliğe sahip olan Baykara ile beraber Herat kentinin bilim ve kültür hayatının canlanmasında önemli hizmetleri olur.³

Türkçenin Öncüsü

Ali Şir Nevai, yetiştiği muhitin tesiriyle Fars dili edebiyatını çok iyi biliyor ve adeta çocuklu-

2 Levend, Sırrı Ağâh, Ali Şir Nevai, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 286, s. 173 Ankara 1966

3 Güney, Gizem, Hazar World, İnfomag Yayıncılık, İstanbul 2013

ğundan beri *Fani* mahlasıyla Farsça güzel şiirler yazıyordu. Fakat milli şuura sahip olan bu büyük adam, bütün hayatında Türk dili'nin yüksek bir sanat ve kültür dili olmasına çalıştı. Ondan evvel Orta Asya Türkleri arasında oldukça zengin bir Türk edebiyatı inkişaf etmemiş değildi; lakin Türk münevverleri, fena bir modaya tabi olarak, Türkçe değil Farsça yazmayı bir marifet sayıyorlardı. İşte Nevai bütün hayatında buna karşı mücadele etti; Türk diliyle her türlü eserler yazdı ve muhitindeki Türk şair ve müelliflerinin Türkçe yazmalarını şiddetle teşvik etti. Bu büyük adamın, ölümünden yaklaşık bir yıl evvel yazdığı *Muhakemet'ül lughateyn* adlı bir eser vardır ki, burada, Türkçenin, ifade kabiliyeti ve güzellik bakımından Farsçadan yüksek olduğunu ispata çalışmıştır.

Türk dilinin, Türk kültürünün bu büyük kahramanı, hizmetlerinin mükâfatını parlak bir suret de gördü; *Çağatay Lehçesi*, ondan sonra büyük bir kültür dili halinde inkişaf etti. Nevai'nin eserleri yalnız Orta Asya Türkleri arasında değil Kaşgar'dan Tuna ötelere ve Basra'dan Volga kıyılarına kadar Türk kültürünün hâkim olduğu geniş sahalarda asırlarca okundu, taklit edildi. Bu bakımdan, onu sadece Çağatay edebiyatının değil, umumi Türk edebiyatının büyük bir siması, umumi Türk kültürünün müstesna bir şahsiyeti olarak tescil etmek mecburiyetindeyiz.

Geçmişten günümüze birçok şair ve yazar onun kaleminden ve düşüncelerinden etkilenmiş, Azeri lehçesi ile eserler veren Fuzuli'den, büyük divan şairi Nedim'e kadar birçok şair Ali Şir Nevai'nin açtığı yoldan yürümeyi sürdürmüştür. Sadece edebiyat dünyası değil, Doğulu ve Batılı birçok bilim adamı da Nevai'nin eserleri üzerinde önemli araştırmalar yaparlar. Bugün Türk Dünyası kütüphanelerinin ortak eserleri arasında onun yapıtları ön sıralarda yer alır. Aradan geçen asırlara rağmen onun eserlerinin değerinin ve öneminin daha net anlaşılmasını sağlar. Nevai, sanatçı kişiliği, Türk dili sevgisi, Türklük şuuruyla, Türklüğe bağlılık ve duyarlılığıyla kendisinden sonraki bütün Türk Dünyası şair ve yazarlarına

örnek olmaya devam eder. Ali Şir Nevai, asrının, Türklük ve Türkçe aşığı şuurulu Türkçü ve devlet adamı idi.

Ali Şir Nevai, devlet adamlığının haricinde zamanının büyük bir kısmını sanata ve ilme, özellikle de Türk dilinin gelişmesine harcar. Türkçe ile dönemin en geçerli edebiyat dillerinden biri olan Farsça ile olduğundan daha üstün nitelikte eserler elde edebileceğine inanan Nevai, bunu kanıtlamak için büyük çaba sarf eder. Farsçanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, sanatçıların Farsça eserler yazmayı tercih ettiği bir dönemde, Nevai, Türkçenin de zenginliğini kanıtlamıştır. Ali Şir Nevai'nin sahip olduğu milli şuur ve Türkçe sevgisi, eserlerine ilham kaynağı olmuştur.

Türk nâzımında çü tartıpmın âlem
Eyledim ol memleketni bir kalem

Ali Şir Nevai, 15. yüzyılda Türkçeyi, bulunduğu coğrafyanın iki baskın dili Arapça ve Farsça karşısında ısrarla savunmuş, adeta Türk diline kişilik kazandırmış, Nevai'den sonra uzun yıllar Türk dilini ve kültürünü bütün unsurları ile birleştirici bir Türk aydını çıkmamıştır. Abror Gulyamov'un belirttiğine göre, Puşkin kendi eserlerinde 21 binden fazla tekrarlanmayan kelime kullanmıştır. Şekspir yaklaşık 20 bin, Cervantes 18 bine kadar, Ali Şir Nevai ise tüm eserlerinde 1 milyon 328 bin kelime kullanmıştır. Bunlardan yaklaşık 26 bini tekrarlanmayan kelimedir. Sebebi Nevai'nin Arapça, Farsça ve Urduca gibi birçok dilden faydalanmış olmasıdır.⁴

Ali Şir Nevai, 1476'da Cami'nin irşadıyla Nakşibendi tarikatına girmiştir. Nevai, Herat'ta çıkan karışıklıktan olsa gerek çok bunalmış, Herat'tan uzaklaşmak için Meşhet'e gitmiş ve oradan Baykara'ya gönderdiği bir mektupla Hacca gitmek için izin istemişse de, Baykara'nın yolların tehlikeli olduğunu söylemesi üzerine vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Nevai'nin son zamanlarda sağlığı da bozulmuş, yalnız ruhen değil, bedenen de rahatsızlanmış. 1500'de Baykara'nın Esterabat'dan dönüşü sırasında bir kalp krizi geçirmiş ve Sultan'ın elini öptükten sonra yere yığılmıştır. Eski arkadaşının

4 Gulyamov, Abror, Avrasya'ya Yön Veren Şahsiyetler Sempozyumu, bildiri kitabı, İstanbul 2012

bu haline üzülen Baykara, onu kendi tahtıranına bindirerek Herat'a getirmişse de, Nevai kurtarılamamış ve 3 Ocak 1501'de Pazar günü sabaha karşı hayata gözlerini yummuştur. Kutsiye camii yanında hayatta iken yaptırdığı külliye gömülmüştür. Sultan Hüseyin Baykara, büyük cenaze töreninden sonra üç gün Nevai'nin evinde kalarak yas tutmuş, yedinci gün, şehrin kuzeyindeki Havz-ı Mahiyan'da Türk töresi gereğince verilen "yuğ yemeği" törenine başkanlık etmiştir.⁵

Ali Şir Nevai, 8 yaşında henüz çocukken şiir söylemeye başlamıştır. Çocuktaki bu şiir merakı ailesinden gelmiştir. Babası Kıkçine Bahadır, Herat'taki evinde sık sık şairleri, ressamı, musikişinasları toplar meclisler kurarmış. Nevai'nin dayıları olan, Kabili ile Garibi de tanınmış şairlerdir. Nevai'nin divanı ilk kez bir şiir meraklısı tarafından 1465 tarihin de toplanmıştır. Şair o zaman 24 yaşındadır.

Yene Husrev, ul Türkî Hindu lakab,
Ki söz birle aldı Acem ta Arab

Bilginlerimiz, Ali Şir Nevai'yi Homer, Dante, Nizami, Sadi, Şekspir, Balzak, Tolstoy ve Tagor gibi büyük sanatçılarla aynı seviyede görüyorlar. Nevai, sanatının derecesi, milli edebiyatın gelişmesine olan hizmetleri ve telif ettiği çok sayıda eseriyle yalnız Şekspir, Balzak ve Lev Tolstoy ile mukayese edilebilir ve onlarla aynı seviyede sayılabilir. Diğer taraftan, çok sayıda kaliteli eser vermesinin yanı sıra Timur ve oğullarının saltanatları döneminde büyük bir devlet adamı sıfatıyla cemiyet ve millet hayatındaki büyük tesirini de düşünürsek, o hem sanatkar, hem de devlet adamı olarak çok önemlidir.

Vatan, millet, bayrak, dil ve din sevgisi, Milli varlığının temel taşlarıdır. Bunlardan birini ötekinden üstün tutamayız. Milli varlığımız onlarla oluşur. Onlarsız düşünülemez. Vatan, millet, bayrak, dil ve din, milletlerin güçlü birlikteliğidir. Ali Şir Nevai, yüzyıllar önce bu bilince ulaşan, özellikle dil konusunda olumlu düşünceler ortaya koyan, onları uygulayan, Türk Milliyetçiliği tarihin-

de adı saygı ile anılması gereken yüce kişilerden biridir. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın deyişiyle, "O, kendi ulusunu ve dilini sevmiş, bütün varlığı ile kendini Türk şiirine vermiş ve bu bakımdan tarihte oynadığı eşsiz rolün bilincine ermiştir"⁶

Nevai'nin Eserleri'nden Bazıları

Şairin kendisinin tertip ettiği ilk divan *Bedayu'l-Bidaye* adını taşır. Bunu ne zaman tertip ettiği bilinmemekle beraber, Baykara'nın tahta geçtiği tarihten sonra tertiplendiğine göre, 1469 yılından sonradır.

Şairin ikinci divanı da *Nevadirü'n-Nihaye* adını taşır. Bunu da ne zaman tertiplendiğini bilemiyoruz. Şair o tarihten sonra gazel yazmamağa karar vermiştir. Yalnız herhangi bir esinle ara sıra beyitler, matla'lar söyleyip bunları saklamaktadır. İleride sırası gelince bunları tamamlayarak ziyan olmaktan kurtaracaktır. Bu çalışma 50 ile 60 yaşları arasındadır. Bir yandan Baykara'nın, bir yandan da Cami'nin tavsiyesiyle şiirlerini tamamlamaya başlamış, bunları eski yazdıklarıyla birlikte *Hazayinül'l-Maani* adı altında toplayarak 4 divana ayırmıştır.⁷

Garaibü's- Sigar 8-20 yaşları arasında söylediği şiirler

Nevadirü's Şebab 20-35 yaşları arasında söylediği şiirler.

Bedayiu'l-Vasat 35-45 yaşları arasında söylediği şiirler.

Fevaidü'l-Kiber 45-60 yaşları arasında söylediği şiirler.

Nevai'nin bir de Farsça divanı vardır ki, bunun da iki nüshasından biri Nuruosmaniye de, öteki de, Türk-İslam Müzesindedir. Nevai'nin asıl büyük eseri Hamse'dir. Nevai Hamse'ye 1483'de başlamıştır. Bu tarihten çok önce Seyit Hasan Erdeşir'e yazdığı manzum mektupta Herat'ın takdirsizliğinden bahsederken: "Firdevsi *Şeh-name*'yi otuz yılda meydana getirmiş, bu benim için otuz aylık iştir". Demekte, Nizami'nin Hamse'sinden bahsederken de: "Onun otuz yılda yaptığını ben

5 Levend, Sırrı Ağâh, Ali Şir Nevai, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 288, s. 173 Ankara 1966

6 Dizdaroğlu, Hikmet, Nevai'de Dil Bilinci, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 292 sayı. 173, Ankara 1966

7 Levend, Sırrı Ağâh, Ali Şir Nevai, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 289, s. 173 Ankara 1966

iki üç yılda yaparım" diye övünmektedir. Nevai gerçekten dediği gibi yapmış beş mesneviyi iki yıl gibi kısa bir zamanda bitirmiştir.

Nevai'nin en önemli eserlerinden biri de *Muhakemetü'l-Lügateyn* adlı eseridir. Türk dilinin haklı bir savunmasıdır. Şair bu eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırıyor. Türk dilinin daha zengin ve daha üstün olduğunu kaydediyor. Türkçe yüz kelime alıyor. Bunlar ağlamanın çeşitleridir. Türk dilinde bunların ayrı kelimelerle belirtildiği halde, Farsçada bir tek kelime ile karşılandığını söylüyor. Ana dili olan Türkçeyi bırakarak, sözde hüner göstermek için Farsça yazan gençleri kınıyor. "Vaktiyle bende Farsça yazmıştım, fakat Türkçenin üstünlüğünü görerek bunda karar kıldım" diyor.

Divanları ile Hamsesi dışında kalan eserleri: Münacat (hangi tarihte yazıldığı belli değil, külliyyat nüshalarının başında yer alır),

Çihil Hadis 1481, Vakfiyye 1481, Nazmü-l Cevahir 1485, Tarih-i Enbiya ve Hükema 1485, Tarih-i Müluk-i Acem 1485, Halat-ı Seyyid Hasan Erdeşir 1490, Mecalisü'n-Nefais 1491-92 Münşeat 1491-92 Risale-i Muamma (Farsça hangi tarihte yazıldığı belli değil), ve diğerleri.

Nevai vakit buldukça tarih de yazmıştır. *Tarih-i Müluk-ı Acem* ile *Tarih-i Enbiya* ve *Hükema* gibi Türk tarihinden bahseden bir de *Zübdetü-t Tevarih* varsa da şimdiye kadar bulunamamıştır.⁸

Osmanlı yüksek çevrelerinde dillere destan olan "Hüseyin Baykara Meclisleri" Nevai'nin şiirlerinde canlanır. Sultanın dostu, büyük şair, devlet adamı Ali Şir gazellerinde, mütezad, terci'i bend ve özellikle Sakinâme'sinde saray işret meclislerini coşkulu bir üslupla dile getirir.⁹

Nevai'nin Fars kültürüne karşı koyması ve şuurlu bir şekilde mücadele etmiş olmasının tarihi ehemmiyeti büyüktür. Çünkü Nevai zuhur etmemiş olsa idi, Molla Cami gibi Fars edipleri tesiri altında Türk seçkinleri de Farslaşmış olacaktı. Nevai sayesinde Türkistan Türkçesi dünya-

nın zengin edebi dilleri arasında yerini almıştır. Onun için Nevai'nin ismi Türk tarihinde daima hürmetle ve minnetle zikredilecek ve anılacaktır.¹⁰

Ali Şir Nevai, Türk Çağatay uygarlığının sembolü, eserleri ile devrine örnek olmuştur. Türkçe ile Farsça'yı karşılaştırarak, Türk dilinin Fars dilinden daha üstün olduğunu ispatlayan ilk şairdir. Kaşgarlı Mahmud'tan sonra Türk diline "Muhakemetü'l Lügateyn" adlı eseri ile büyük katkıda bulunmuştur. "Beş Mesnevisinden meydana gelen", "Hamse'si" ile Türk edebiyatının ilk Hamse şairidir. Türk Edebiyatında tezkire geleneğinin temeli Ali Şir Nevai'nin "Mecalisü'n Nefais" adlı eserine dayanır. Nevai'nin Türk edebiyatına olduğu kadar, Çağatay edebiyatının oluşmasında da önemli bir katkısı vardır. Türkçe'nin gelişmesine öncülük eden Nevai, Türk edebiyatının en büyük şairlerindendir. Ali Şir Nevai'nin Türk milletinin maneviyatına, kültürüne, dil ve edebiyatına katkıları çok büyüktür. Ali Şir Nevai, şair olmasının yanı sıra başarılı bir siyaset ve devlet adamıdır. Otuziki yıl devlette üst görevlerde bulunan şairin, "Divan'ımı Çin'den Tebriz'e kadar göndererek ülkeleri kalemimle fethettim", demektedir.

Nevai'nin Özel Hayatı

Nevai hiç evlenmemiştir Nevai için hayatta en önemli şey sevgidir. Sevgisini milletine, hükümdara, dostlarına, arkadaşlarına ve bütün insanlara karşı bol bol göstermiştir. O, bütün yazılarında mensup olduğu milletinin yararını gözetmiş, eserlerini Türklere, Türkçe öğretmek ve okutmak için yazmış, devlette görev almış, hükümdarına danışmanlık yapmış ve devlet yetkilileri ile şehzadelere durmadan öğütler vermiş, hayatını bu uğurda harcamıştır. O, milletine karşı sevgisini gerek Herat'ta, gerek Horasan'ın başka yerlerinde 300'den fazla hayratla göstermiştir. Herat'ta cami, medrese ve külliyeler, vakıflar meydana getirmiştir.

8 *Levend, Sırrı Ağâh, Ali Şir Nevai, Türk Dili Dergisi, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 291, s. 173 Ankara 1966

9 Halil İnalçık, Seçme Eserleri, III. Has-Bağçede ayş u tarab, Nedimler, Şairler Mutribler, s. 133, İstanbul 2011

10 Sadri Maksudi Arsal, Türk Dili İçin, Türk Ocakları ilim ve sanat heyeti neşriyatından, Milli Seri, sayı 1, s. 204-207 Ankara 1930

Nevai'nin Herat'taki evi şairler, bilginler ve musiki üstatları için bir toplantı yeri olmuştur. Bu toplantılarda şiirler okunur, tartışmalar yapılır ve musiki fasılları geçilirdi. Kendisinin musiki ile de ilgisi vardır. Birçok besteler onundur. Nevai pek çoklarının şiirlerini düzeltmiş, hakemlik etmiş, düşüncelerini ortaya koymuştur. Nevai, sanatın "hüner" ve "marifet" göstermekten ibaret sayıldığı bir devirde, anlama da, değer ve önem vermesini, fikri esas alınmasını bilen bir şair olmuştur. Bu sebeple onun fikir hayatında da büyük bir zenginlik göze çarpar. Tek başına bir devri temsil edebilecek değerde üstün bir şair, yüksek değerde sanatçı ve devlet adamı olan Mir Ali Şir Nevai, tescirini günümüze kadar sürdürmüş bulunan nadir şahsiyetlerden biridir.

Nevai'nin etkilendiği şairler daha çok Nizami, Emir Husrev, Cami, Sadi, Hafız Şirazi ve Attar'dır. Nevai'nin etkilendiği alan ve şairler, çok daha geniştir. Türkistan ve Anadolu'da birçok şairler onun etkisi altında kalmışlardır. Fuzuli ve Nedim bunların başında gelir. XVI. yüzyıl şairlerinden Cemili onun divanına kafiye sırasıyla nazireler söylemiştir.

Sonuç

Timurilerin en parlak dönemlerinden günümüze, Herat Şehri, Hüseyin Baykara ve onun meşhur şairi, arkadaşı, veziri Ali Şir Nevai'nin hatıraları Türkistan coğrafyasında ve Türklüğün gönül dünyasında asırlardır yaşamaktadır. Nevai, ünlü bir şair, değerli bir sanatçı, kâmil bir insan, şefkatli bir dost, dini bütün bir Müslüman, yurdu ve milleti için çırpınan değerli bir Türk milliyetçisidir. Nevai, Türk diline hizmeti ve ortaya koyduğu eserleriyle, Türk milliyetçiliği tarihinin ölümsüz şahsiyetleri arasına karışmıştır. Türk

dilinin ve Türk milletinin tarihini inceleyenler, yüzyılların ötesinden, günümüze bu ruhu taşıyan Nevai, Türklük ve Türkçülük ruhunun en büyük temsilcilerinden biridir. Türklük var oldukça yaptığı hizmetler unutulmayacaktır. Fuzuli, Nedim, Şeyh Galip gibi, en büyük şairlerimizin üstat olarak tanıdıkları Nevai'yi, Bundan sonra da, Türk gençliğine bütün yönleriyle tanıtılmasında büyük faydalar vardır.

Mir Ali Şir Nevai, doğuda Hindistan'a, batıda ise Osmanlı İmparatorluğuna kadar geniş bir sahada büyük bir tesir meydana getirmiştir. Nevai taşıdığı yüksek vasıflarla sadece Türkistan ve Türkçe konuşulan bölgelerde değil, bütün dünyaya ve insanlığa mâl olmuş değerli bir şahsiyettir.

Bu makalenin amacı, bir süre görev yaptığımız Afganistan'da Herat kentinde külliyesi bulunan değerli Türk şair ve devlet adamı Ali Şir Nevai'nin, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinde top ve kurşun yağmuruna tutulan ve ağır derecede hasar gören, türbe ve külliyesinin restorasyon çalışmaları için hazırlamış olduğumuz bilgi notu ile, Ali Şir Nevai hakkında yapılan çeşitli çalışmaları da gözden geçirerek, Türk dili ve kültür hayatına eşsiz eserler kazandıran değerli Türk evladının unutulmamasına ve yeni nesillere de tanıtılmasında çok büyük yararlar vardır. Çünkü Ali Şir Nevai, gerçekten unutulmaması gereken büyük bir Türk milliyetçisidir.

Takdir edilir ki, çok yönlü ve değerli büyük bir şahsiyet olan, Ali Şir Nevai'yi bir makaleye sığdırmak ve tanıtmak imkânsızlığının bilincinde olmamıza rağmen, yerinde yapmış olduğumuz Ali Şir Nevai külliyesi restorasyon fizibilite çalışması nedeniyle kısa bir yazıyla da olsa yeni nesil için, yeniden hatırlamak ve hatırlatmak istedik.

Kaynakça

- M. Fuad Köprülü, *Bir Yıl Dönümü, Ülkü, Dergisi*, Cilt, XVI. Sayı, 96 s 481-483, Ankara 1941
- Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Ali Şir, İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Eskişehir 1997
- Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Ali Şir Nevai*, 9 Şubat 1441- 3 İlkânun 1501, Maarif Matbaası, İstanbul 1941

- Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Çağatay Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Eskişehir 1997
- Dr. Ali Nihat Tarlan, *Ali Şir Nevai, Ali Şir Nevai'nin Beşyüzüncü Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Üniversitede Verilen Konferanslardan*, İstanbul 1942
- Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Cilt,1 Ankara 1965

- Gizem Güney, **Hazar World**, İnfomag Yayıncılık, İstanbul 2013
- Abor,Gulyamov, **Avrasya'ya Yön Veren Şahsiyetler Sempozyum Bildiriler Kitabı**, İstanbul 2012
- Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai*, **Türk Dili Dergisi**, Ali Şir Nevai Özel Sayısı, s. 173 Ankara 1966
- Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, **Ali Şir Nevai Özel Sayısı**, Sayı, 173 Ankara 1966
- Ali Şir Nevai, Hayatı ve Eserleri**, Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı, Nu: 2, İstanbul 1962
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Özbek Edebiyatı II. Cilt 15. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2000
- Halil İnalçık, Seçme Eserleri, III. **Has-Bağçede Ayş u Tarab, Nedimler, Şairler Mutribler**, İstanbul 2011
- Sadri Maksudi Arsal, **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatından, Milli Seri Sayı: 1 Ankara 1930
- Ali Şir Nevai, **Muhakemetü-l Lugateyn**, Haz. F. Sema Barutçu Özönder, Ankara 1996
- Ali Şir Nevai, **Mizan'ül Evzan**, Haz. Kemal Eraslan, Ankara 1993
- A.Nevai, "**Mükemmel Eserler Toplamı**", 9 Cilt, Taşkent 1992
- Turan CAN, **Ali Şir Nevai, Türbe ve Külliyesi Hakkında Bilgi Notu 2007-2008** Kabil/Afganistan
- F.Sema Barutçu Özönder, **Ali Şir Nevai, Muhakemetü'l-Lugateyn**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Mustafa S.Kaçalın, **Nevai'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Gönül Alpay-Tekin, **Ali Şir Nevai, Ferhad ü Şirin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2012
- Ülkü Çelik Şavk, **Ali Şir Nevai, Leyli vü Mecnün**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Agâh Sırrı Levend, **Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları**, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1958'den ayırbasım. TTK Yayını, Ankara 1958

